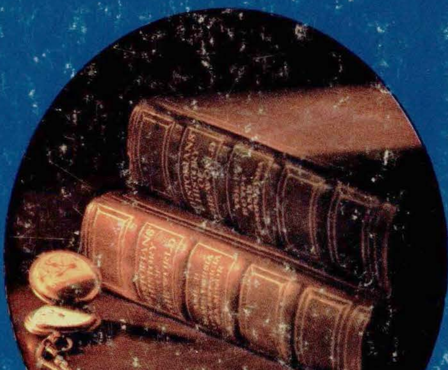
ISSN 1221-843X

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII «AL. I. CUZA» DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

Istorie

TOM XLIV-XLV

1998-1999

EDITURA UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" IAŞI

ANALELE ŞTIINŢIFICE
ALE
UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA“
DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOMUL XLIV-XLV 1998-1999

Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“
Iaşi

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII "ALEXANDRU IOAN CUZA"
DIN IAȘI
(serie nouă)

Istorie • Tomul XLIV-XLV • 1998-1999

CUPRINS

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLIV-XLV • 1998-1999

Liviu Pilat

O PRIVIRE ASUPRA RELAŢIILOR ADULTERINE ÎN MOLDOVA SECOLELOR XVI-XVIII

"Preacurvie-făcători şi preacurvie-făcătoarele, au nu ştiţi că iubostea lumii vrajbă lui Dumnezău easte."

Tentaţia de a ne apropia cât mai mult de realităţile unei perioade istorice învăluite de scurgerea timpului, ne determină uneori să renunţăm la a mai umbla pe cărări prea mult bătute. Tocmai de aceea prezentul studiu îşi propune includerea în "teritoriul istoricului" a unui domeniu de cercetare multă vreme neglijat de istoriografia noastră şi pentru care, din păcate, nici în noul climat istoriografic nu se manifestă prea mult interes. Or, pentru a avea o imagine cât mai completă despre cei de odinioară, mijlocul cel mai temeinic este reconstituirea tabloului vieţii cotidiene de altădată, chiar şi a ungherelor sale cele mai întunecate, cum ar fi cele destinate sexualităţii, fie aceasta licită sau ilicită. Chiar dacă ele se întrevăd mai greu datorită vălului de pudoare care maschează de regulă aceste evenimente, ele sunt totuşi perceptibile, atât prin frânturile de informaţii pe care le păstrează documentele cât şi prin remanenţele mentale, datorate în cea mai mare măsură conservării pentru o perioadă destul de îndelungată a aceluiaşi tip de relaţii şi de structuri sociale. Piesă de bază a structurilor familiale, care formează de fapt armătura societăţii, căsătoria este investită de creştinism cu atribute sacramentale. Transformarea ei dintr-un joc de alianţă în "împărtăşirea dreptului dumnezeiesc"[1] prin realizarea comuniunii dintre bărbat şi femeie, implică şi impunerea preceptelor dogmei creştine[2] asupra vieţii conjugale. Căsătoria este singura în măsură să ofere legitimitate raporturilor sexuale, chiar şi celor considerate a fi deviante, cum ar fi,

violenţa soţului[3], sodomia[4] sau onanismul[5]. Nu numai că Biserica blamează alte genuri de relaţii, cum ar fi concubinajul sau "păcatele împotriva firii", dar şi celibatul sau castitatea păstrată pentru motiv de "scârbă de nuntă"[6]. Taină a iubirii, căsătoria este considerată egală monahismului[7], totuşi, dimensiunea sa mistică nu poate acoperi latura profund socială. Căsătoria era în primul rând o afacere de familie prin care se urmărea depăşirea sau păstrarea unei anumite condiţii sociale. Faima şi averea, puse în joc, făceau ca afacerea să fie discutată în termeni pragmatici de bătrânii celor două familii, fără nici o preocupare pentru sentimente. Căsătoria fără asentimentul părinţilor atrăgea după sine dezmoştenirea[8], chiar şi răpirile beneficiau în cele din urmă de girul părintesc[9]. Modul arbitrar în care se hotărăsc căsătoriile ignoră cu desăvârşire ansamblul de trebuinţe care stau la baza conduitei umane, între care trebuinţele fiziologice ocupă primul loc[10]. Constituirea cuplului erotic nu ţine seama de aspectele mediului social, necesitatea biologică orientându-se în funcţie de anumiţi factori de similaritate şi complementaritate, determinaţi în special de anumite particularităţi fizico-expresive şi psiho-afective. Din această cauză unele căsnicii ne sunt descrise de documente ca "scârbă ce au fost avându împreună"[11], divorţul apărând ca o "mântuire"[12] şi ca o eliberare de "patimă"[13], deşi unele mărturii ale călătorilor occidentali care iau contact cu spaţiul moldovenesc consideră că "bărbaţii desfac adeseori căsătoria pentru cuvintele chiar cele mai neînsemnate, trimiţând soţiei carte de despărţenie şi plătind vistieriei 12 denari"[14]. Divorţul nu este întotdeauna cea mai bună soluţie pentru că o căsnicie implică şi existenţa unei anumite comodităţi comodităţi conjugale, ori "despărţenia" duce la anihilarea unui confort social deja instalat şi la care nu întotdeauna se renunţă cu uşurinţă. *Or, în aceste condiţii şi ţinând seama de trebuinţele fiziologice de care am* vorbit mai sus, se deschide calea adulterului, fenomen cu o pondere importantă chiar şi în societatea moldovenească, în ciuda faptului că aceasta permitea contractarea a trei căsătorii[15].

Adulterul a apărut odată cu instituţia căsătoriei şi va dispare probabil odată cu aceasta. Termenul de adulter[16] era însă necunoscut în Evul Mediu românesc, infracţiunea pe care o săvârşea unul dintre soţi atunci când avea o legătură extraconjugală, era denumită atât în Moldova cât şi în Ţara Românească, preacurvie, formă rezultată din slavonescul **прѣлюбодѣиство** (preaiubire)[17]. Definiţia[18] care se dă acestui termen este departe de a acoperi complexitatea problemei, tot preacurvie este considerată şi

încălcarea castităţii monahale precum şi luarea logodnicei altuia[19]. Din ziua în care căsătoria legală a fost instituită, oamenii au edictat prin legi, împotriva adulterului, cele mai grozave pedepse[20], încercând zadarnic să înlăture consecinţa fatală a inexorabilei legi a naturii. Nici spaţiul românesc nu a fost scutit de ingerinţa acestei provocări, pedeapsa aplicată[21] căpătând uneori dimensiuni înfricoşătoare, mai ales în imaginarul medieval[22]. Pentru că, prin sfidarea constrângerilor matrimoniale sau monahale, se produce pângărirea unei Sfinte Taine, adulterul este condamnat atât de Biserică cât şi de autoritatea laică. Achitarea duşegubinei are însă o dublă semnificaţie. Ea poate fi interpretată atât ca răscumpărare a sufletului pierdut (prin aceasta asemănându-se într-o anumită măsură cu vânzarea de indulgenţe practicată în Occident), dar totodată, achitarea duşegubinei înseamnă şi recunoaşterea paternităţii.Discursul ecleziastic este deosebit de virulent la adresa adulterinilor. Un text aprope neinteligibil, cum este cel al *Codicelui Voroneţean* prezintă destulă acurateţe atunci când se adresează acestora[23]. Cum acest text a fost citit în bisericile moldoveneşti[24], se înţelege că partea mai inteligibilă era şi mesajul principal care trebuia reţinut de auditori. Penitenţa fixată de Biserică pentru adulter, era destul de mare, nouă ani de post şi 150 de închinăciuni pe zi[25], mai mare decât cea acordată pentru simple curvii, sau chiar pentru incest. Chiar şi cel care s-ar fi gândit la adulter era supus la 30 de zile de post şi 40 de închinăciuni pe zi[26]. Acordarea penitenţei rămânea însă la latitudinea duhovnicului care, în aceste împrejurări, trebuia să-şi demonstreze abilitatea[27]. Conştientizarea unui păcat atât de grav, obstacol dificil în calea mântuirii, ar fi trebuit să fie o povară apăsătoare asupra sufletului fiecărui creştin. Numai că, între dogmele bisericeşti şi creştinismul popular discrepanţa este enormă. Spiritualitatea populară are o cu totul altă percepţie a păcatului, potrivit căreia "cel care nu păcătuieşte se asemuieşte cu Dumnezeu, ş-apoi acela se osândeşte la păcat"[28]. Greşeala, păcatul şi răutatea omenească, sunt într-un anume fel necesare pentru progresul moral şi satisfacerea scopului divin. Atotputernicia omenească în determinarea perfecţiunii morale este de neîngăduit, mărginirea şi limitarea putinţelor omeneşti constituie o constrângătoare fatalitate, ca atributul unei fiinţe dependente pentru eternitate de creatorul său.

În aceste condiţii, adulterul ne apare ca un fenomen deloc de neglijat, amploarea sa rezidând din însăşi condiţiile sociale. Având în vedere vârsta fragedă la care fetele se mărită şi importanţa virginităţii la căsătorie[29],

femeia măritată devine subiectul atracției sexuale, venită atât din partea tinerilor cât şi a bărbaților căsătoriți. Mentalitatea tinerilor moldoveni care "socotesc nu numai că nu este o ruşine, ci că este o laudă să preacurvească în taină până se însoară"[30], ca şi "libertatea extraordinară"[31] pe care o au femeile, atât cele măritate cât şi fecioarele, vin să întărească cele afirmate mai sus. Această mentalitate este influențată şi de existența şi funcționarea unui anumit model social. Atunci când un domn, ca Vasile Lupu de pildă, face "silă" unor case de boieri "luându-le fetele peste voia părinților la țiitorie"[32], exemplul său influențează şi comportamentul nepoților săi[33], ba chiar se răsfrânge şi asupra unor boieri[34]. Totuşi, răspândirea acestui model la nivelul întregii societăți era extirpată de însăşi autoritatea domniei, care, putem spune că practică un model davidian, domnul căindu-se pentru păcatele sale şi împiedicându-le pe ale supuşilor. Despre acelaşi Vasile Lupu, Paul de Alep ne informează că ar fi înecat femeile adulterine cu miile[35]. Deşi exagerată, această afirmație se justifică prin existența unui climat mental caracterizat printr-o relaxare a moravurilor la nivelul întregii societăți, a cărei cauzalitate este independentă de modelul mai sus enunțat. Atât relatările lui Bargrave[36], cât şi cele ale lui Evlia Celebi[37], apropiate ca dată, vin să ne convingă de existența acestui climat de relaxare la jumătatea secolului al XVII-lea. Confruntată cu moartea adusă de ciumă sau de raidurile repetate ale turcilor, tătarilor şi cazacilor, cu foametea şi cu lăcustele, dragostea se manifestă ca o necesitate vitală, nesocotind interdicțiile şi pedepsele destinate legăturilor adultere. Analogia cu moravurile descrise în *Decameronul* lui Boccacio ni se pare elocventă în acest sens. Dacă morala în societatea moldovenească este văzută ca destul de relaxată încă din secolul anterior[38], amploarea pe care o ia acum fenomenul prostituției[39] subliniază diferența dintre cele două perioade. Această relaxare a moravurilor nu implică şi o relaxare a pedepselor, acestea menținându-se în limitele anterioare, aplicarea lor revenind mai multor autorități de judecată. Pentru o mai mare eficacitate autoritatea juridică asupra unui spațiu era întărită autoritatea mai multor instanțe[40], însă, adevărații apărători ai bunelor moravuri erau duşegubinarii, aflați în subordinea marelui vornic şi recrutați dintre apropiații acestuia. Fără a fi o dregătorie propriu-zisă[41], duşegubinăria aducea importante venituri, acestea fiind direct proporționale cu numărul duşegubinelor încasate. Reprezentanți ai autorității domneşti, duşegubinarii, colindau satele în căutarea celor care-şi "pierduseră sufletele" prin omoruri, furturi sau abateri de la

morala sexuală. Rivalităţile dintre locuitori, indignarea unora faţă de faptele altora, făceau ca delaţiunile să fie frecvente. Un rol important juca aşadar atitudinea comunităţii dar şi preotul din această comunitate[42], chemat în calitate de om al Bisericii să vegheze la păstrarea bunelor moravuri. Cel găsit vinovat era schingiut, până îşi plătea duşegubina. În cazul în care nu avea cu ce să plătească, era pus în lanţuri şi trimis la vornicie; aici, suma pe care o avea de plătit era mai mare, şi dacă, nici în acest loc nu putea plăti, era trimis spre judecare în faţa domnului, unde vinovatul îşi putea chiar pierde capul[43]. Femeile ajunse la Iaşi, în faţa domniei, pentru preacurvie, aveau parte de batjocura publică. Adulterina era aşezată goală, de-a-ndoaselea, pe un măgar, a cărui coadă trebuia să o ţină în mână, plimbată pe străzi, huiduită şi lovită cu nuiele de către ţigani[44]. Nu ştim ce frecvenţă avea această practică, după cum nu cunoaştem nici vechimea ei, un asemenea "ceremonial" fiind descris abia la începutul secolului al XVIII-lea. Instanţa morală prin excelenţă rămânea însă Biserica, cea care trebuia să vegheze la disciplina morală a întregii societăţi, jurisdicţia sa manifestându-se atât prin investitura spirituală cât şi prin cea temporală. Biserica pronunţa divorţurile, stabilea penitenţele, dar avea şi drept de a încasa duşegubine, atât de la mireni cât şi de la oamenii bisericii, şi ei supuşi greşelii. Păcatul adulterului apăsa mai greu asupra acestora decât asupra mirenilor, întrucât pe lângă duşegubina pe care trebuiau să o plătească, ei se aflau şi sub incidenţa dreptului canonic, care pedepseşte cu mult mai multă severitate păcatele clericilor. Diaconul adulterin, pe lângă cei cinci ani de post, trebuia să renunţe la cinul său, anulându-i-se astfel orice şansă de a deveni preot. Preotului adulterin, pe lângă cei şapte ani de post, îi era interzis a mai cânta liturghie până la moarte trebuia să renunţe la preoţie şi la cinul său. El era supus presiunii comunităţii, membrii acesteia trebuind să îl denunţe şi să refuze serviciile sale, întrucât se considera că el spurcă veşmintele preoţeşti, iar activitatea sa pastorală intra sub incidenţa nulităţii[45]. Singura alternativă, pentru ca preotul adulterin să mai rămână în sânul bisericii, era călugărirea. În cazul în care preoteasa era prinsă în adulter, preotul trebuia să aleagă între ea şi preoţie[46]. Clericii necăsătoriţi sau călugării nu aveau voie să ţină în casă femei tinere, pentru a nu da prilej "ispitei". Chiar şi pentru treburile gospodăreşti era interzisă primirea femeilor, clericul trebuind să plece de acasă pentru ca femeia să-şi poată îndeplini sarcinile[47]. Aceste interdicţii nu erau întotdeauna uşor de respectat, păcatul carnal fiind o tentaţie destul

de mare şi pentru clerici. Un caz aparte este cel al preoţilor catolici, datori să-şi păstreze celibatul şi bineînţeles, castitatea. Influenţaţi probabil de obiceiul preoţilor ortodocşi, dar şi de protestanţi, mulţi dintre ei se căsătoresc, sau îşi iau amante[48]. Unii dintre ei sunt siliţi de comunitate să se însoare, aşa cum este cazul preotului Laurenţiu din Baia, care a fost căsătorit de enoriaşi cu o fecioară după ce, anterior, fusese prins în adulter cu soţia economului bisericii[49]. Situaţia nu a putut fi remediată în ciuda măsurilor severe luate de episcopi. În 1696, Vaticanul a fost nevoit să retragă mai mulţi misionari din Moldova, acuzaţi că ar fi oficiat căsătorii nevalide şi ar fi întreţinut "relaţii necuviincioase"[50]. În sfârşit, unii clerici catolici au preferat să treacă la ortodoxie pentru a se putea căsători[51], ispita feminină dovedindu-se irezistibilă chiar şi pentru un călugăr franciscan. Tema mărului întins lui Adam este dominantă şi în societatea moldovenească, femeia fiind cea care ispiteşte, bărbatul cel care plăteşte. Ţărănci sau boieroaice, moldovencele ne sunt descrise de mărturiile vremii ca nişte femei deosebit de senzuale. Dacă Paul de Alep le consideră cele mai neruşinate[52], E.H. von Weismantel reuşeşte să creioneze un tablou al "ispitei"[53], care "nu poate să nu încălzească tot sângele tinerilor". Femeia este în acelaşi timp şi ţinta abuzurilor venite mai ales din partea duşegubinarilor[54]. Chiar dacă Dimitrie Cantemir afirma că adulterele erau rare[55], avem suficiente motive să credem că lucrurile nu stăteau chiar aşa. Marele vornic Dumitraşco Goia încasează la Huşi, în 1617, patru duşegubine într-o singură zi, toate patru fiind cazuri de abatere de la morala sexuală[56]. Semnificativ este şi ceea ce se întâmplă la Oleşeşti, unde în intervalul 1607-1610 sunt semnalate trei cazuri grave de adulter, înregistrate în documente datorită interesului avut de pârcălabul Pavel Ureche. În primul caz, Ursu din Oleşeşti, a fost prins de Ivan iubindu-se cu soţia acestuia, pe nume Neagole. Reclamat fie de soţul înşelat, fie de altcineva, Ursu este silit să plătească "pentru marele păcat ce a păcătuit", fiind salvat de fiii săi care vând o parte din ocina lor, pentru 76 de taleri, lui Pavel Ureche[57]. Dacă cineva ar crede că în urma acestei întâmplări Ursu din Oleşeşti s-a cuminţit, se înşeală. Peste numai trei ani, îl găsim vânzându-şi partea de ocină aceluiaşi Pavel Ureche, pentru 60 de taleri, spre a-şi plăti capul, pentru că "au mers el cu femeia lui Simeon, feciorul lui Grama din Băleşti"[58]. Adulterul implică în unele cazuri şi aspecte tragice. Un asemenea episod, care vine parcă să ne demonstreze că crima pasională nu este deloc o inovaţie a timpurilor moderne, s-a petrecut în 1609, atunci când Mariica din Oleşeşti şi-a

ucis soţul, pe Văscan, pentru a se putea dărui altui bărbat, anume Burduban din Spărieţi[59]. Ce a determinat-o pe această femeie să-şi ucidă soţul, nu putem şti, cert este că fapta ei a fost aflată iar fraţii ei au trebuit să plătească pentru a o scăpa, vânzându-şi ocina aceluiaşi Pavel Ureche. Dacă în acest caz soţul înşelat a fost privat de posibilitatea de a se răzbuna, rămâne de văzut modul în care un soţ încornorat îşi putea spăla onoarea. Cutuma, ca şi morala creştină, interzicea omorul ca formă de răzbunare. Cel care ar fi ales o astfel de cale se punea sub incidenţa legii, fapta sa fiind considerată extrem de gravă. Dar, tentaţia răzbunării se dovedea în unele cazuri a fi mai puternică. Din *Letopiseţul* lui Grigore Ureche aflăm că în timpul lui Bogdan al III-lea, un boier moldovean, pe numele său Vasco, se asociază oştilor polone intrate în Moldova pentru represalii. Motivul, care l-a determinat să facă această alegere, a fost "mânia" ce o avea "pre un alt Vasco ce i-au fost luat muierea" şi "ştiindu că n-are cine le sta împotrivă, de au arsu şi au prădatu şi pre vrăjmaşul său curvariul încă l-au prins de l-au înţăpat"[60]. După ce şi-a atins scopul, Vasco a fost nevoit să se retragă în Polonia, singura cale de a scăpa nepedepsit.

Calea fugii era de multe ori aleasă şi de adulterini pentru a scăpa de urmărirea duşegubinarilor. Fuga era plănuită cu grijă, cei în cauză asigurându-şi mijloacele necesare pentru aceasta. La 14 iunie 1609, Rusca, nepoata lui Avram Hălăucescu, împrumută de la marele vistier Nicoară Prăjescu 100 de galbeni, zălogind jumătate din satul Brătieşti, cu obligaţia de a-i returna banii la Sfânta Maria Mare, adică la 15 august[61]. Pe 25 august, acelaşi an, aflăm că Ruscăi "i s-a întâmplat o greşeală, căci a fugit cu un nepot al bărbatului ei ce l-a avut mai înainte". În absenţa ei, pricina se judecă în faţa domnului între Nicoară Prăjescu, care pretinde 170 de ughi şi cele două fiice ale Ruscăi, care mai primesc de la vistiernic încă 100 de ughi[62]. Este de reţinut maniera în care acţionează cele două fiice: ele devin moştenitoare directe, negociind vânzarea părţii zălogite ca şi când mama lor n-ar mai fi fost în viaţă. Deşi s-ar putea crede că ele încercau să salveze ce mai putea fi salvat, obţinând încă 100 de ughi, înstrăinarea definitivă a părţii de sat "fără dreptul de a mai întoarce" lasă să se înţeleagă decăderea totală din drepturi a adulterinei. Uneori, fuga se produce în grabă, un astfel de caz fiind şi cel al călugăriţei Nastasia, care a fugit cu un anume Petre, până a prinde de ştire episcopul de Rădăuţi. Cei doi se îndreaptă spre Hotin, însă, în satul Momăieşti sunt prinşi; călugăriţa este dusă la închisoare la Cernăuţi pentru că "au fost despărţit un om de la fă-

meie" şi "pentru c-au călcat legea". Aventura nu are deloc un final fericit, călugăriţa se reîntoarce la mănăstire, iar Petre îşi ia o altă femeie. Documentul[63], care ne oferă aceste informaţii, ne permite să aruncăm o privire asupra lucrurilor strânse în grabă de cei doi fugari. Pe lângă mijlocul de transport, doi cai şi o căruţă, aceştia mai aveau asupra lor două vedre de horilcă şi o lingură de argint. După ce s-a întors la mănăstire, călugăriţei i-au fost restituite bunurile confiscate. Dacă astfel s-au încheiat lucrurile în acest caz, probleme mai serioase apar atunci, când dintr-o legătură adulteră, se naşte un copil. Pentru a evita o asemenea complicaţie, femeia este nevoită să recurgă la mijloace contraceptive sau la întreruperi de sarcină. Cum cea mai la îndemână metodă de contracepţie – *coitus interummtus* – este la dispoziţia bărbatului, avortul rămâne singura soluţie. Biserica sancţionează cu asprime atât pe "muiarea ceea ce va bea ierbi să nu facă ficiori" cât şi pe "muiarea de va omorî feciorul în sine"[64]. Partea cea mai mare de vinovăţie, în acest ultim caz, revenea însă bărbatului. Astfel, Vasile, hiiastru lui Gheorghe Untrece, din Spireşti, a fost închis de marele vornic Vasile Costache "pentru o femeie ce am ţinut în casa noastră, care împingându-mă păcatele mele am îmblat cu dânsa şi am făcut un copil şi făcând femeia copilul l-au omorât şi s-au aflat în faţă copilul lepădat mort". Vornicul i-a dat "giudeţul ţării" să-şi găsească 24 de jurători şi cum nu a găsit pe nimeni şi-a plătit duşegubina cu trei pogoane de vie în dealul Ţifeştilor[65]. "Morţi de copil" sunt înregistrate şi în alte documente, fapt ce dovedeşte că asemenea practici nu aveau deloc un caracter accidental. Dacă bărbatul purta responsabilitatea principală în astfel de situaţii, aşa cum am văzut, adulterul femeii este considerat mai grav deoarece aceasta putea aduce în casă copii, care deveneau moştenitori soţului ei pe nedrept. Chiar dacă Verancsics observa că "moldovenii iubesc pe copiii ţiitoarelor tot atât cât şi pe copiii soţiei"[66], afirmaţia sa nu poate fi considerată valabilă pentru toate cazurile. Prin naştere, bastardul dobândeşte condiţia socială a mamei, însă, doar prin recunoaşterea lui de către tată, el poate deveni moştenitorul acestuia. Dacă mama este de condiţie umilă, şansa bastardului de a veni la moştenirea averii părintelui său de o condiţie superioară este nulă. Rudele lui Antohie Costache exclud de la moştenire pe bastardul născut din legătura acestuia cu o slujitoare, legătură pusă pe seama autorităţii lui Vasile Lupu[67]. Uneori, tatăl se îngrijeşte de înzestrarea bastardului, fără ca acesta să acceadă la moştenire cu aceleaşi drepturi ca şi copii legitimi. Astfel, Vasile Lupu îşi înzestrează un bastard,

anume Orheianul, cu un sat. După moartea acestuia şi recăsătorirea soţiei lui, Vasile Lupu îşi ia satul înapoi[68]. Pravilele operează o distincţie netă între bastarzi şi copiii legitimi[69], drepturile celor din urmă precumpănind, fapt dovedit şi de judecata dintre Ionaşco Mânje, fiul lui Sârghie Mânje şi cumnatul său Iaţco, căsătorit cu Anghelina. Deşi în acest caz nu avem de-a face cu un adulter, importanţa paternităţii transpare clar din desfăşurarea evenimentelor. Pentru a-şi dezmoşteni sora Ionaşco afirmă, împreună cu rudele sale, că "nu iaste fată bună lui Sârghie, ci-i iaste hiiastră, făcută cu altu bărbat, pre urma lui Sârghie". Pentru demonstrarea paternităţii lui Sârghie, Iaţco aduce în faţa domniei preoţi şi slugi domneşti "care au ştiut când au născut pe Anghelina", aceştia mărturisind "cum iaste fată bună lui Sârghie, feciorul Gligăi Mânje"[70]. Aşadar, situaţia socială a bastarzilor depindea în cea mai mare măsură de bunăvoinţa familiei tatălui care îi putea refuza sau accepta.

Pe măsură ce ne apropiem de timpurile moderne, se observă, tot mai evident, tendinţa de a cuprinde în legislaţie prevederi tot mai stricte împotriva adulterului, însă, în ciuda acestui fapt, fenomenul tinde să capete amploare, luând în unele situaţii forme de proxenetism[71]. Dispariţia duşegubinei[72] este compensată printr-o jurisprudenţă tot mai severă: *Codul Calimah* consideră adulter şi scăldatul femeii cu alţi bărbaţi, ba chiar şi ospeţele la care femeia ia parte fără a avea încuviinţarea bărbatului[73]. Pe lângă acestea se adaugă pedeapsa cu închiderea în mănăstire pe o perioadă de un an[74], sancţiunile culminând, după adoptarea Codului civil, cu excluderea adulterinului din corpul electoral[75]. Pe de altă parte, bogăţia de informaţii prezentă atât în izvoarele imagologice, care tind să evidenţieze deosebitul apetit sexual al românilor, precum şi abundenţa de amănunte oferite de documentele de dicasterie, ar putea lăsa impresia că societatea moldovenească la începutul secolului XIX este o lume aflată în preajma unei apocalipse morale[76].

În ciuda oricărui tip de "reprimare"[77], adulterul a continuat să existe ca fenomen social, pentru că iubirea, ca şi inteligenţa sau sensibilitatea, este de ordin metafizic şi nu poate fi reglementată prin legi. Dragostea a dorit întotdeauna să rămână liberă, iar atunci când constrângerile nu-i permiteau existenţa, ea îşi găsea teren de refugiu în sferele imaginarului. Dacă imaginaţia bărbaţilor geloşi a plăsmuit în Occident figura lui Don Juan, imaginarul feminin, în Moldova, a creat mitul Zburătorului[78], Făt-Frumosul care trebuia să o salveze pe tânăra femeie, măritată cu un soţ care îi in-

spira teamă şi repulsie. Refugiată în universul ei oniric tânăra femeie trăia cu iluzia salvării, aşteptând ziua în care prinţul eteric se va transforma într-un personaj real, speranţă care uneori se putea împlini.

Note

[1] Anicuţa Popescu, *Instituţia căsătoriei şi condiţia juridică a femeii din Ţara Românească şi Moldova în secolul al XVII-lea*, în "Studii", 23, 1970, nr. 1, p. 58, nota 16.

[2] Discursul ecleziastic asupra sexualităţii şi a vieţii conjugale este în mare măsură asemănător atât în Biserica Occidentală cât şi în cea Răsăriteană. Întrucât discursul celei din urmă este mai familiar societăţii moldoveneşti prin limbajul folosit, vezi D.G. Boroianu, *Dreptul bisericesc. Canoanele Sfintei Biserici Ortodoxe de Răsărit*, vol.I-II , Iaşi, 1899.

[3] *Carte românească de învăţătură*, ed. îngrijită de Andrei Rizescu, Ed. Academiei, Bucureşti, 1961, p. 119, gl. 23.

[4] *Ibidem*, p. 110, gl. 16:6.

[5] *Ibidem*, p. 115, gl. 19:6.

[6] D.G. Boroianu, *op. cit.*, p. 91-92.

[7] *Ibidem*, p. 92. "Monahilor nu le este încuviinţat a se crede în viaţa lor celibatară că sunt superiori celorlalţi".

[8] *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, coord. Ovid Sachelarie şi Nicolae Stoicescu, Ed. Academiei, Bucureşti, 1988, p. 8, sub vocea *căsătorie.*

[9] *Călători străini despre Ţările Române*, ed. Maria Holban, vol. I, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1961, p. 406.

[10] Nicolae Mitrofan, *Dragostea şi căsătoria*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1984, p. 44.

[11] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, Bucureşti, 1904, p. 20, nr. 34.

[12] DIR, A, XVII/3, p. 170, nr. 261. Nechita, fiul lui Dănilă, din Bahnă, îşi vinde partea de ocină pentru 10 zloţi, "de m-am mântuit de femeia me, de Ghirva".

[13] N. Iorga, *op. cit.*, p. 43, nr. 106.

[14] *Călători străini despre Ţările Române*, ed. cit., vol. II, p. 382. Cuantumul taxei pentru divorţ nu era clar stabilit, mărturiile vremii ne dau valori diverse: o treime de galben la Johannes Sommer, *Ibidem*, p. 260; 10 zloţi, DIR, A, XVII/3, p. 170, nr. 261; 20 de lei şi doi boi şi o vacă, *Stud.şi doc.*, p. 43, nr. 106; sau negociabil la Baksic, *Călători*, vol. V, p. 244. Pentru mai multe informaţii privind divorţul, vezi Maria Magdalena Székely, *Structuri de familie în societatea medievală moldovenească*, în "Arhiva Genealogică, IV(IX), 1997, nr. 1-2, p. 74-75; *passim* Paul Negulescu, *Divorţul în vechiul drept român*, în "Revista de Drept şi Sociologie", 1898, nr. 1, p. 29-51.

[15] *Pravila ritorului Lucaci*, text stabilit, studiu introductiv şi indice de I. Rizescu, Ed. Academiei, Bucureşti, 1971, p. 165. A patra căsătorie era considerată de biserică adulter. În realitate este greu de crezut că mitropolitul s-ar fi putut opune într-o asemenea situaţie atunci când era vorba de persoana domnului.Vezi şi Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 76. În acele cazuri, care, de regulă, vizează persoane mai puţin importante, a patra căsătorie nu era oficiată de Biserică, ea fiind totuşi tolerată de societate, operându-se însă anumite distincţii. Astfel, într-un document din 13 martie 1622 de la Ştefan Tomşa, Ştefan Moimăscu se plânge "pre nişte cuconi mici ai socru-său, care sunt făcuţi cu a patra femeie, fără cununie, cum dodeescu ei să ia casele, să le ţie. Drept aceasta domnia mea am socotit fiind făcuţi cu a patra femeie şi fără cununie, drept aceasta am aflat lege şi am dat casele şi biserica pre mâna slugii noastre, Ştefan, iar ce va fi partea lor din casă să aibă a le întoarce lor, ca şi altor fraţi, ce se va cuveni partea lor cu dreptul, iar dintre ocinele tatălui lor, lui Pătraşco banul, ca să aibă a ţine şi ei ce va fi partea lor". DIR, A, XVII/5, p. 108, nr. 150.

[16] Etimologia termenului latin nu este pe deplin lămurită. S-a presupus că termenul vine de la *ad alter* şi prin înlocuirea lui *–a* cu *–u* s-a format verbul *adulterare* = a amesteca. O altă opinie consideră termenul derivat din *alienus torus*= patul altuia şi îşi are originea în expresia *ad adulterum torum vel uterum accesio*.Cf. N.D. Fortunescu, *Adulterul, studiu istorico-juridic*, Craiova, 1904, p. 7.

[17] *Dicţionarul limbii române*, red. responsabili: I. Iordan, Al. Grecu şi I. Coteanu, tom VIII, partea a 4-a, Ed. Academiei, Bucureşti, 1980, p. 1244.

[18] *Pravila ritorului Lucaci*, ed. cit., p. 162; "cel ce va face iuboste cu muiarea altuia şi va împărţi muiarea de la bărbatu-şi".

[19] Stelian Izvoranu, *Elemente de drept bisericesc în legiurile vechi*, în "Studii teologice", 1959, nr. 1, p. 66.

[20] Pentru pedepsele aplicate pentru adulter în Eyul Mediu, vezi N.D. Fortunescu, *op. cit.*, p. 50-56.

[21] Pedeapsa aplicată cel mai frecvent era achitarea duşegubinei, termen slav, **душегубина** = pierderea sufletului. Cuantumul acesteia nu era prea clar stabilit, de multe ori stabilirea sumei rămânând la latitudinea marelui vornic sau a duşegubinarului. Ea era achitată atât de bărbatul adulterin cât şi de către femeie (DIR, A, XVII/5, p. 64, nr. 80, *Ibidem*, XVI/2, p. 224, nr. 236). Dacă uneori valoarea duşegubinei era considerabilă: 60 de taleri sau 60 de zloţi, (*Instituţii feudale din Ţările Române*, p. 4-5, sub vocea *adulter*), spre sfârşitul secolului XVII putem vorbi de o reglementare a cuatumului duşegubinei. E.H. von Weismantel ne informează că la Iaşi o femeie trebuia să plătească "12 taleri imperiali, iar la ţară doar pe jumătate, sau încă şi mai puţin". (*Călători*, vol. VIII, p. 361). Un document de la Grigore Ghica din 15 mai 1741 stabileşte clar cuantumul duşegubinei precum şi responsabilşitatea de plată a părţilor vinovate: "ori unde s-ar afla prin sate domneşti, boiereşti, călugăreşti, fete, muieri, văduve, a făta, să aibă a le lua, de fată mare 20 de lei, de muieri 12 lei, de la cei ce le vor fi făcut, iar de la femei doar 2 ughi după obicei". (Iacov Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. I, Bârlad, 1911, p. 6, nr. IV).

[22] *Povestiri despre Dracula voievod, în Cronicele slavo-române din secolele XV-XVI*, ediţie revăzută şi completată de P.P. Panaitescu, Ed. Academiei, Bucureşti, 1959, p. 210. "Dacă o femeie oarecare greşea cu adulter faţă de bărbat, el [Vlad Ţepeş] poruncea să-i reteze ruşinea şi să-i jupoaie pielea şi s-o lege goală şi pielea s-o atârne pe masă în mijlocul cetăţii şi al târgului. Şi fetelor care nu-şi păstrau fecioria şi văduvelor de asemenea le făcea, şi altora le tăia sânii, altora le jupoia pielea de pe ruşinea ei şi băga în ruşinea ei o vergea de fier înroşit şi eşea prin gură şi aşa o lega şi stătea la stâlp goală, până ce cădea carnea şi oasele ei sau va fi şi hrană păsărilor".

[23] "Preacurvie-făcători şi preacurvie-făcătoarele, au nu ştiţi că iubostea lumii vrajbă lui Dumnezeu easte?", *Codicele Voroneţean*, ed. critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Constantinescu, Ed. Minerva, Bucureşti, 1981, p. 355.

[24] Afirmaţia se bazează pe prezenţa notelor tipiconale. Vezi şi Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1977, p. 48.

[25] *Pravila ritorului Lucaci*, p. 162.

[26] *Ibidem*.

[27] *Ibidem*, p. 165. "de va fi omul prepăcătos şi va fi cu puţină mente, să-i dai pocaanie câte puţintel dereptu să nu piară".

[28] Gh.Focşa, *Aspectele spiritualităţii săteşti*, în "Sociologie românească", 1937, nr. 5-6, p. 204.

[29] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1986, p. 146; De asemenea negăsirea "întru curăţenia fecioriei" era motiv de divorţ. (*Instituţii feudale din Ţările Române*, p. 149, sub vocea *despărţenie*).Vezi şi *Călători*, vol. IX, p. 353.

[30] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 139.

[31] *Călători străini despre Ţările Române*, ed. M. Holban, Paul Cernovodeanu, M.M. Dersca-Bulgaru, vol. V, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1973, p. 487. Englezul Robert Bargrave este de-a dreptul încântat de femeile care i-au permis să doarmă în aceeaşi cameră cu ele şi aproape de paturile

lor, "o cameră plină de femei aproape goale, care în loc de îmbrăcăminte nu aveau decât o sobă pentru a se încălzi".

[32] Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. îngrijită de P.P. Panaitescu, Ed. Minerva, București, 1979, p. 97. Un comportament similar este semnalat de cronicar și pentru domnia lui Gheorghe Ștefan: "Mesele și petrecăniile ceștii domnii de-abia la vreo domnie să să hie prilejit, nu fără mare desfrânăciune la lucruri peste măsura curviei" (p. 163). Un astfel de exemplu oferă celorlalți și Ioan-vodă: "...și-a luat femeie în Postul Mare și nu numai el, dar și pe alții l-a îndemnat să facă fărădelegi însurându-se", *Cronicele slavo-române*, p. 150.

[33] Miron Costin, *op. cit.*, p. 97.

[34] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 33-34, nr. 70. Documentul citat ne informează că lui Antohie Costachi "i-au făcut silă Vasile vodă cu o fămeie din casă, fără voia lui". Reținem așadar acest aspect inedit al autorității domnești și faptul că la data respectivă Antohie Costache era căsătorit cu Alexandra Ureche, fiica cronicarului. (Cf. Ion T. Sion, *Costăcheștii*, în "Arhiva Genealogică", V(X), 1998, nr. 1-2, p. 263).

[35] *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, ed. Mustafa Ali Mehmet, 1976, p. 56.

[36] *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, ed. cit., p. 486-487.

[37] *Ibidem*, p. 485 și p. 735.

[38] *Călători*, vol. I, p. 406. Despot-vodă ar fi luat atitudine chiar împotriva acestei situații, el fiind "neînduplecat la culme la pedepse, âmpotriva acelora care nu respectă legământul căsătoriei, sau chiar îl încalcă cu îndărătnicie". Vezi și *Ibidem*, vol. II, p. 260.

[39] *Călători*, vol. VI, p. 484. Prostituatele stăteau mai ales în cârciumi și se puteau distinge prin îmbrăcăminte de celelalte femei. Tot în cârciumi le întâlnim și în secolul XVIII, Constantin Mavrocordat luând următoarele măsuri: "Nu numai că a încetat din poruncă domnească vechea deprindere a boierilor de a pune femei în cârciumi și mai ales de a alege pe cele mai frumoase pentru ca vinul să se vânză repede, dar a scris și ispravnicilor fiecărui ținut poruncindu-le ca orunde ar găsi vreo femeie învinuită de curvie mărturisită, și mai ales care ar fi fost ibovnică a vreunui musulman sau creștin, să o prindă numaidecât și s-o trimită la Iași. Și într-adevăr, numeroase asemenea femei fiind trimise au fost pedepsite cu închisoare de mai mulți ani, pe urmă au fost liberate dând chezășie că se vor abține". (D. Russo, *Cronica Ghiculeștilor*, București, 1915, p. 75).

[40] Un astfel de caz este cel al satului Răchiteni (țin. Roman). Asupra satului se exercita autoritatea M-rii Trei Ierarhi, în a cărei stăpânire se afla satul (CDM, vol. V, nr. 1350), drept de a încasa dușegubine avea și episcopul catolic de Bacău (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. I-II, p. 78-79) și bineînțeles, nu putem neglija nici autoritatea marelui vornic. Un alt caz de suprapunere a jurisdicțiilor se poate observa și în satele Episcopiei de Huși. Marele vornic poruncește dușegubinarilor să nu umble după dușegubini în satele Episcopiei ci doar să le înscrie într-un catastif pe care să i-l trimită. (Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 67-68).

[41] Până în prezent nu am întâlnit în documente nici un caz în care o persoană să-și alăture numelui și dregătoria de dușegubinar. Exemplul lui Pavel Ureche, pârcălab de Orhei, care încasează dușegubine la Oleșești, țin. Putna (DIR, A, XVII/2, p. 224, nr. 297), ne face să credem că dușegubinăria putea fi și o ocupație auxiliară altei dregătorii.

[42] Un caz interesant, pe care noi l-am văzut ca o remanență a unei perioade anterioare, are loc în 1861. Gheorghe a Drâmbului, din Drăgușeni, este acuzat de soția sa că ar fi păcătuit cu o juncă. Preotul Vasile, "cel care i-a îngrijit duhovnicește", încalcă taina spovezii mărturisind instanței destăinuirile celor doi. (ASI, *Anaforale*, Tr. 1785, Op. II 2036, Ds. 184, f. 277).

[43] *Călători*, vol. II, p. 361. "...dintre aceștia [adulterini] am văzut cum au fost uciși în fața noastră șase oameni în răstimp de o oră. Acest lucru a băgat cea mai mare spaimă printre boierii care își îngăduiseră cea mai mare libertate în această privință".

[44] *Ibidem*, vol. VIII, p. 361. "Ceremonialul" descris de Weismantel se găsește și în prevederile *Cărții* românești *de învățătură*, gl. 15:2: "Pre une locuri pre unii ca aceștia, carii iau două muieri,

poartă-i pre uliţe cu pielea, şedzând călare pre măgariu şi-i tot bat cu două furci, ce torc muierile. Aşişdere şi pre muieri, pre ceale ce iau doi bărbaţi, le poartă cu pieile goale pre măgari, şi le bat cu două cumănace sau cu două şlice". Să fie vorba oare, în cazul descris de Weismantel, de o punere în practică a Pravilei lui Vasile-vodă?

[45] *Pravila ritorului Lucaci*, p. 163.

[46] *Ibidem*.

[47] D.G. Boroianu, *op.cit.*, p. 423.

[48] *Călători*, vol. V, p. 38-50.

[49] *Ibidem*, p. 38.

[50] D. Zaharia, *Statistici ale populaţiei catolice din Moldova, 1694-1697*, Ed. Studion, Bacău, 1999, p.65.

[51] *Călători*, vol. V, p. 50. "Fratele Mihai din Ordinul franciscanilor observanţi, lepădîndu-şi rasa, s-a făcut eretic şi pe deasupra s-a însurat cu o femeie eretică".

[52] *Călători*, vol.VI, p. 56.

[53] *Călători*, vol. VIII, p. 357. "Iar cămaşa, ba chiar trupul de sub ea – poate fi văzut grozav de bine – când cămaşa este subţire şi cum este de obicei, cînd bate vântul şi depărtează marginile fotei".

[54] B. Petriceicu-Hasdeu, *Archiva istorică a României*, tom 1, partea I, Bucureşti, 1865, p. 175, nr. 259. În 1628 mai mulţi stăpîni de sate se plîng domnului că "îmblă duşegubinarii în toată vremea de fac năpăşti la femei şi la fete de oameni buni şi la sărace, pe minciuni". Miron Barnovschi hotărăşte ca duşegubinarii să umble doar o singură lună pe an, în septembrie, cu excepţia cazurilor în care s-ar depune plângeri la domnie sau la reşedinţele vornicilor din Bârlad şi Dorohoi.

[55] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 139.

[56] DIR, A, XVII/4, p. 165, nr. 203.

[57] DIR, A, XVII/2, p. 80, nr. 92.

[58] I.Antonovici, *Documente bârlădene* ,vol. IV, Bârlad, 1924, p. 48, nr. XXVI.

[59] DIR, A, XVII/2, p. 224, nr. 297.

[60] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, text stabilit de P.P. Panaitescu, prefaţă şi note de Gh. Popp, Ed. Tineretului, Bucureşti, 1967, p. 99.

[61] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. XXII, Iaşi, 1929, p. 123.

[62] *Ibidem*, vol. XXI, p. 177-181.

[63] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, Bucureşti, 1903, p. 231, nr. 78.

[64] *Pravila ritorului Lucaci*, p. 162.

[65] Document publicat de I. Tanoviceanu în "Arhiva", V, 1894, nr. 9-10, p. 552. "Moarte de copil" şi în DIR, A, XVII/4, p. 165, nr. 203.

[66] *Călători*, vol. I, p. 419.

[67] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 34, nr. 70.

[68] L.T. Boga, *Documente basarabene*, vol. II, Chişinău, 1928, p. 11, nr. 1: "...l-am fost dat unui copil Orheianului, dacă s-au căsătorit". Formularea este totuşi destul de ambiguă, dacă ar fi să ne luăm după litera pravilei, acest Orheianul ar fi bastardul lui Vasile vodă, dar, el poate fi la fel de bine şi un copil de casă. Documentul este totuşi important pentru că face referire la succesiunea la moştenire a bastarzilor, în cazul de faţă cei ai lui Iane sulgerul: "Acum de ar avea feciori de trup cu fămeia sa, să cade să-şi ţie feciorii satul, precum l-au fost dăruit, iar de vor fi făcuţi cu ţiitori, nişte fete ce are, ne vei da de ştire".

[69] Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 83.

[70] Gh.Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. III, Iaşi, 1907, p. 322.

[71] *Arhivele Basarabiei*, II, 1930, nr. 4, p. 437. În 1810, legătorul de cărţi Gheorghe Toader din Iaşi, se adresează mitropolitului, pentru a-şi primi soţia înapoi. Anterior, el făcuse o învoială cu banul Iordache Milo "ca să nu aibă el trebuinţă cu soţia sa, ci să rămâie tot la d-lui banul, după care învoială au primit 600 de lei". Mitropolitul se adresează Divanului în următorii termeni: "Noi după

pravilele sfinţilor părinţi nu putem da voie a se despărţi bărbatul de muierea sa, cum nici muierea de bărbat, mai ales când el o voieşte a o avea pe dânsa. Pentru aceasta dar, poftim pe Cinstitul Blagorodnic Divan, ca să binevoiască a porunci d-sale banului Iordache Milo ca să dea jăluitorului pe muierea sa, mulţămindu-l pentru zestrea ce i-au făgăduit şi pentru paguba ce i-au pricinuit, fiindcă jăluitorul, cu toate vinovăţiile ce are soţia lui, o primeşte ca să petreacă cu dânsa în viaţă. Iar pentru d-sale banului pentru o faptă, cu care s-au făcut pricina stricării casei acestor casnici, rămâne la buna socoteală a Cinstitului Divan".

72 Duşegubina a fost desfiinţată în Moldova de Matei Ghica "ca rău şi urât obicei". Conform *Instituţii feudale din Ţările Romane*, p. 180, sub vocea *duşegubină*.

73 N.D. Fortunescu, *op. cit.*, p. 61.

74 *Ibidem*, p. 62.

75 *Ibidem*, p. 77.

76 Mihai-Răzvan Ungureanu, *Graniţele morale ale Europei. Despre morala cuplului în societatea românească la începutul secolului XIX*, în "Secolul XX", 1996, nr. 7-9, p. 94-115.

77 Pentru teoria reprimării şi aspectele legate de "reprimare" vezi Michel Foucault, *Istoria sexualităţii*, trad. Al. Onete, Ed. de Vest, Timişoara, 1995, cap. I.

78 Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 156. Despre Zburător: "Însemnează cel ce zboară. Ei zic că este o nălucă, un om tânăr şi frumos, care vine noaptea la fete mari, mai ales la femeile de curând măritate şi toată noaptea săvârşeşte cu dânsele lucruri necuviincioase, cu toate că nu poate fi văzut de ceilalţi oameni, nici chiar de cei care îl pândesc. Iar noi am auzit că unii bărbaţi însuraţi mai inimoşi, au prins asemenea zburători şi, când au aflat că sunt făpturi cu trup ca şi alţii i-au pedepsit aşa cum li se cădea".

Summary

The aim of this study is to realize a short incursion in the past on the territory of the sexual life, a domain that was very little explored by our historiography. In the spite of the pudgier that is behind of such events, that short information from the documents and the mental reminisces make possible the perception of this phenomen.

The analysis of some cases, the analysis of the ecclesiastic speech against the adultery as the punishment which was given for such infraction, the punishment being different from the written law, and the analysis of the onyric female universe offer us a succinct image of the phenomenon.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLIV-XLV • 1998-1999

Gabriel Bădărău

RAPORTURI POLITICE ROMÂNO-AUSTRIECE DE LA UNIRE LA INDEPENDENŢĂ

CONSIDERAŢII INTRODUCTIVE

> *"Cuvântul Österreich implică predestinarea expansiunii spre Orient."*
> (Împăratul Napoleon III)

Într-o lume a competiţiei dintre marile puteri şi a victoriilor luptei naţionale, în întreaga perioadă istorică reţinută în cele de faţă, "bilanţurile" celor doi "parteneri" în raporturile politice româno-austriece (habsburgice) au fost total diferite.

În timp ce "Principatele Unite ale Moldovei şi Valahiei" sau, ulterior, România, au "cules" – exploatând împrejurările şi priceperea oamenilor politici ce i-au condus destinele – importante succese politice, marele imperiu vecin a trebuit să accepte tot atâtea insuccese, adunându-le într-o politică externă ce consemna, totodată, numeroase alte dezastre şi înfrângeri.

De fapt, aproape de la un capăt la altul al interludiului 1859-1878, Monarhia vieneză se înscrie ca un "perdant" în istoria politică a Europei. La fel, chiar şi mai dramatic, şi întinsul ei vecin, Imperiul Otoman, în raport cu care îşi formula, de regulă, poziţia faţă de statul român. Din perspectivă istorică, regresul, pierderile şi înfrângerile acestor imperii ce au marcat existenţa politică a românilor au fost pe măsura măreţiei realizărilor politice ale acestora din urmă, de la statul modern unitar la cel independent.

Nu a existat, desigur, un raport de la cauză la efect, ci subliniem doar o dinamică, un "parcurs", ce se înscrie, contributiv şi ilustrativ, în cel gene-

ral, al evoluției istorice diferite a celor doi "subiecți" ai amintitelor raporturi politice în epocă.

Deşi au, tot mai mult după razboiul Crimeii, – cel puțin pentru "subiectul român" – un conținut şi obiective reciproce proprii, raporturile politice ale Monarhiei Habsburgilor* cu "Principatele Unite ale Moldovei şi Valahiei" (cum se încăpățâna Cancelaria vieneză să numească, nejustificat de mult timp, statul român rezultat prin Unirea din 1859), sunt considerate integrate în "politica orientala" ("Orientpolitik") austriacă, sintagmă ce defineşte, de fapt, politica Vienei față de Imperiul Otoman.

Există, desigur, importante argumente istorice pentru o astfel de abordare, cel mai convingător fiind statutul politico-juridic internațional al noului stat românesc şi, de aici, modul în care Austria înțelegea sa-l interpreteze. Cel mai adesea, statul "moldo-valah" era, pentru Cabinetele imperiale, parte integrată a Imperiului Otoman dar, când propriile interese o cereau, recunoscându-i celui dintâi autonomia politica şi capacitatea de a încheia convenții internationale (precum cu prilejul negocierii convenției comerciale româno-austriece din 1875).

Vechea "dogmă" – cea a mentinerii Imperiului Otoman în Europa – se regăseşte în continuare în "suma" acțiunilor şi atitudinilor Imperiului Habsburgic față de cel otoman, ceea ce, se înțelege, nu a exclus "încălcarea" ei, atunci când împrejurările păreau favorabile iar "pedeapsa" mai puțin probabilă decât câştigul teritorial. Astfel, sunt ilustrative în acest sens discuțiile cu reprezentanții lui Napoleon III având ca obiect cedarea Veneției în schimbul Principatelor Române sau înțelegerile verbale de la Reichstadt (8 iulie 1876) de anexare a unor teritorii în Bosnia şi Herțegovina în cazul înfrângerii Turciei în eventualitatea unui război cu Rusia[1].

Dacă obiectivele, finalitățile urmărite de "partea română" în dezvoltarea raporturilor politice cu Imperiul de peste munți s-au clarificat şi "radicalizat" progresiv, subsumându-se celor istorice, dominante ale politicii externe româneşti în epocă – desăvârşirea Unirii şi recunoaşterea Independenței – cele ale "partenerului" vienez au rămas, în bună măsură, aceleaşi, dând conținut unei continuități evidente, atât în ceea ce priveşte interesele urmărite cât şi mijloacele folosite.

* În cele de față, Austria, Imperiul Austriei desemnează aceleaşi realități politico-administrative ca şi "Monarhia Habsburgică", "Imperiul Habsburgic" sau Imperiul Austro-Ungar, "Dubla Monarhie".

O dialectică complicată a împrejurărilor şi faptelor reale, pe fundalul şi mai complex al evoluţiilor interne şi internaţionale, a făcut ca politica habsburgică în estul continentului european şi în Balcani – inclusiv şi faţă de statul român – să urmeze un curs temperat, conservator, obstrucţionist faţă de problemele majore ale acestei lumi, fără ca, totuşi, o înstrăinare a intereselor sau abandonare definitivă a obiectivelor istorice proprii să se producă.

Politica de cuceriri militare – abandonată încă într-o etapă anterioară – a fost continuată de manverele politico-diplomatice, insistente dar ineficiente, şi expansiunea economică în variate forme, ceea ce corespundea, pe de o parte, şi valorii mediocre a "garniturii" post metternichiene de responsabili ai realizării politicii externe austriece, posibilităţilor sporite ale unei economii în expansiune, pe de altă parte, dar mai ales carenţelor funciare ale politicii interne şi structurii statal instituţionale ale Monarhiei Habsburgice. Pentru că, într-adevăr, şi după razboiul Crimeii – deoarece revoluţia de la 1848 nu şi-a putut impune principiile şi reforme în imperiul multinaţional – în administraţia internă şi politica externă a Curţii vieneze vor domina aceleaşi principii şi poziţii anacronice ce au anchilozat, de fapt, organismul statal.

Apărătoare a *status-quo*-ului în zonă – neputând să-l modifice în favoarea sa – Austria încuraja, în acelaşi timp, măsurile de combatere a mişcărilor naţionale, de stăvilire a influenţei preponderente a Rusiei în estul Europei, având, totodată, de înfruntat şi în plan economic, în expansiunea sa în sud-est, pe Dunăre şi la Marea Neagră, concurenta Angliei, Prusiei sau Franţei.

Nu au lipsit, între 1859 şi 1866, încercări, oscilaţii, în politica externă austriacă între conservatorism şi liberalism, dar la "fiecare astfel de oscilaţie, oscila, de asemenea, şi politica internă, până când un anumit regim a fost realizat, dar nu printr-o măsură de stat, ci datorită înfrângerii din războiul din 1866"[2]. Cursul evoluţiilor constituţionale a fost, apoi, determinat de evenimente externe şi mai puţin de cele interne. De fapt, întreaga perioadă "dintre 1848 şi 1914 a fost plină de experimente constituţionale, tinzând să descopere o formă de guvern corespunzătoare situaţiei. O soluţie n-a fost niciodată găsită"[3], s-a concluzionat în istoriografie. Ar fi, însă, o dovadă de mediocritate în analiza istoriei să se afirme că ar fi existat oricând, la îndemână, o soluţie eficientă pentru toate situaţiile dificile şi complicate, precum cea în care a "evoluat" Imperiul Austriei în

secolul anterior destrămării. De fapt, cauzele slabiciunii sale nu trebuie văzute doar în evenimentele perioadei istorice respective, ci chiar în însăşi natura statului habsburg, în poziţia geografică ce o ocupa pe harta continentului, în incapacitatea conducătorilor politici de a accepta schimbările imperative cerute de epoca istorică ce o traversa.

În afară de problema naţională – comună celei mai mari părţi a Europei secolului trecut, mai ales marilor imperii – diplomaţia habsburgică era fatalmente obligată să încerce să se împotrivească şi să soluţioneze un alt set de probleme ce decurgea din poziţia geografică a ţării. În timp ce centrul Europei, de la Marea Nordului până în Peninsula Italică, era împărţit, până în anii 60 şi 80 ai secolului al XIX-lea, în mici stătuleţe ce urcau "Golgota" propriilor unificări politice, pe "aripi" stăteau cele două mari puteri: Franţa şi Rusia. În întreg secolul menţionat, Imperiul Habsburgic a trebuit să combată tendinţa "naturală" a acestor două state de a se extinde către centru. Presiunea franceză era îndreptată către Italia şi Rin, cea a Rusiei spre teritoriile poloneze şi Balcani. În acelaşi timp, Viena avea de făcut faţa încercărilor repetate – reuşite la 1866 – ale Prusiei de a căpăta supremaţia în statele germane.

Interesele Austriei în estul Europei coincideau cu cele ale Franţei şi Marii Britanii în zonă doar în ceea ce priveşte stăvilirea avansului Rusiei şi creşterii influenţei acesteia în rândurile populaţiilor slave din Balcani sau în Principatele Unite. Evident, guvernul austriac se temea de mişcările naţionale din Imperiul Otoman, datorită posibilelor efecte catalizatoare asupra propriilor ei probleme naţionale, dar, în acelaşi timp, ea nu putea opri progresul evenimentelor. Cu timpul, activitatea naţional-revolutionară a crescut în vigoare şi radicalism. În aceste circumstanţe, *problema capitală pentru Imperiul Habsburgic era cea de a preveni ca Rusia să exploateze în favoarea sa situaţia din Balcani şi evolutiile noului stat de la nordul Dunării*. Pentru aceasta, Cabinetul austriac a folosit multe şi diferite metode de acţiune politico-diplomatică.

La început, înainte de 1848, Metternich a căutat să-l convingă pe ţar că orice revoltă în Balcani ar trebui considerată drept o revoluţie "ilegitimă" împotriva unui suveran legitim. Această cale a fost efectivă doar în cazul lui Alexandru I şi foarte puţin în cel al lui Nicolae I. În timpul razboiului Crimeii, Austria a cautat să sprijine Franta şi Marea Britanie împotriva Rusiei şi ca rezultat a obţinut neîncrederea şi dezamăgirea tuturor celor trei puteri. Mai târziu, în anii de care ne ocupăm, multinaţionala împărăţie

a făcut încercarea de a se ajunge la împărţirea Balcanilor în două sfere de influenţă: habsburgică şi rusească. Această cale nu avea, de la bun început, şanse de a fi urmată, datorită inerentelor dificultăţi şi "complicaţiilor internaţionale" ale unui astfel de aranjament. Slăbiciunea militară cronică a Austriei şi teama ei de a risca un război cu marele său vecin i-au paralizat acţiunile preconizate într-un lung interval de timp, căruia îi aparţine şi etapa luată ca loc comun de referinţă în cele de faţă.

Se mai impune încă o observaţie aici, uşor de decelat în consecinţele ei: pe întreaga durată a intervalului considerat, Imperiul Habsburgic a fost silit să menţină şi să întreţină o armată numeroasă, ce depăşea capacitatea financiară a ţării. Îndreptăţit s-a arătat, în acest sens, că: "poziţia sa centrală (a Austriei – n.ns.) în Europa şi gravele probleme naţionale în interiorul propriilor frontiere dădeau guvernelor austriece o senzaţie de insecuritate, care o determina la cheltuieli militare excesive. Pentru a menţine sub drapel trupele sale numeroase pe timpul războiului Crimeii, Austria a trebuit să facă un efort ce-i va paraliza finanţele"[4]. În plus, organizarea şi conducerea armatelor imperiale s-au dovedit, în momentele de maximă criză, ineficiente. Monarhia Habsburgică a fost salvată, se ştie, de la înfrângere în faţa armatelor revoluţionare prin intervenţia ţaristă, iar între 1859 şi 1866 armata austriacă nu a câştigat nici o singură victorie. În acelaşi timp, Rusia ţaristă ajunge cea mai mare forţă militară terestră – ca număr, nu ca eficienţă sau dotare – din Europa, iar armata Prusiei (competitoarea implacabilă în lupta pentru supremaţie în lumea germană) cea mai modernă şi mai bine înzestrată. Aceste "decalaje" se vor recunoaşte, desigur, pe câmpurile de luptă în primul rând, dar nu mai puţin evidente, importante şi dramatice, vor fi consecinţele pe "câmpul" de acţiune al diplomaţiei şi politicii externe.

Dupa 1859 şi până la 1866, Imperiul Habsburgic dăduse prioritate intereselor şi problemelor sale din Germania şi Italia, sperând să menţină calmul la frontierele sale estice, prin înţelegere cu Rusia şi conservarea Imperiului Otoman.

În ceea ce priveşte statul românesc de la răsărit şi sud de Carpaţi, *Austria, ca putere garantă, va urmări sa-i "garanteze" doar dependenţa de Poarta Otomană şi să împiedice orice iniţiativă de consolidare a unităţii politice sau de sprijinire a luptei naţionale a românilor din Transilvania.*

În întreaga etapă de faţă, Austria va menţine totuşi o "wavering friendship"[5] cu Rusia, dat fiind amintitul conflict de interese în Balcani şi-n

Principatele Unite. Atunci când o cooperare cu Rusia, în aria geografică ce înscria şi teritoriul noii entităţi politice româneşti, părea posibilă, îngrijorătoare deveneau eventualele repercursiuni în Italia sau realitatea pericolului că Prusia va folosi ocazia angrenării Austriei în complicata "chestiune orientală" pentru a-şi întări poziţia în viitoarea Germanie.

Dupa 1866, exclus din Germania şi Italia, Imperiul Habsburgilor, acum "Dubla Monarhie", putea să se extindă sau să-şi sporească influenţa doar în Balcani sau Principatele Unite. De la 1870, politica externă habsburgică s-a concentrat, în primul rând, în aceste zone; "problema orientală" şi relaţiile cu Rusia au devenit preocupările predominante ale diplomaţiei imperiale". Noua direcţie – alianţa cu Germania – a devenit evidentă în politica externă a lui Andrassy. Însă această nouă direcţie în politica externă avea ca promotoare o nouă Austrie – Imperiul bicefal al Austro-Ungariei – un produs al neputinţei proprii, o victorie a Ungariei, din interior, şi a Germaniei, din exterior. Sau, cum cu multă dreptate s-a scris, "Austria rezultată din războiul de la 1866 a fost creaţia lui Bismarck, aşa cum Austria de după razboaiele napolionene fusese creaţia lui Metternich". Dar, în timp ce "Austria lui Metternich era o necesitate europeană, Austria lui Bismarck era o necesitate germană sau, mai bine zis, una a Prusiei"[6]. Considerând Ausgleich-ul "un colac de salvare", Imperiul Habsburgic rămânea, indubitabil, un amalgam politic suferind. Tocmai acest fapt i-a adus toleranţa europeană şi chiar sprijinul, uneori.

Ca şi cum tarele profunde referitoare la inadecvarea structurii statale şi împrejurările istorice internaţionale nefavorabile nu ar fi fost de ajuns, după 1859, Monarhia Habsburgică nu s-a mai bucurat de serviciul unor politicieni sau diplomaţi de talia fostului cancelar Metternich sau a succesorului său la conducerea politicii externe, Prinţul de Schwarzenberg. Un oarecare reveriment în acest domeniu se va produce după 1871, prin numirea contelui Andrassy ca ministru de externe, în locul lui Beust. De fapt, în etapa reţinută aici, însuşi împăratul Francisc Iosif – cum făcuse odinioara ţarul Nicolae I şi regele Prusiei, Frederic Wilhelm IV – preluase în mâinile sale deciziile importante şi finale, în domeniul politicii externe.

În 1848 – când devenea împărat – Frederic Iosif îşi văzuse statul aproape de dezintegrare, datorită forţelor erupte ale liberalismului şi naţionalismului. Ulterior, el a manifestat puţină înţelegere sau simpatie faţă de aceste tendinţe evidente în societatea europeană a timpului său. Naţionalismul a rămas, de-a lungul întregii sale domnii, pericolul principal pentru statul şi dinastia sa.

În raporturile internaționale, ideile Impăratului nu se depărtau de cele ale lui Metternich. El a crezut în necesitatea prezervării balanței de forțe și a *statu quo*-ului stabilit anterior; în afacerile germane, el dorea, întocmai ca și fostul cancelar, ca Austria și Prusia să coopereze; după unificarea Germaniei, el va fi unul dintre fermii apărători ai alianței dintre cele doua state.

Dupa moartea lui Schwarzenberg (1852), pe care îl admirase și căruia îi purtase o reală afecțiune, împaratul de 22 de ani a fost silit să ia în propriile-i mâini problemele de politică externă. Din acel moment, el a lăsat miniștrilor săi mai multă influență și autoritate în problemele interne, în timp ce chestiunile militare și relațiile internaționale au devenit apanajul său exclusiv. Din acel moment, nici un alt ministru imperial de externe nu va mai avea poziția de care s-au bucurat Metternich și Schwarzenberg. Și nici nu vor dispune de o putere politică asemănătoare celei a lui Bismarck în Prusia.

Datorită lungii sale domnii (1848-1916), ideile, concepțiile de bază privind viața politică internațională ale împaratului au influențat decisiv politica externă a Imperiului Habsburgic. Este greu, totodată, de "detectat" o evoluție, un progres, schimbări deosebite în politica externă a Imperiului în întreaga această perioadă. Preocuparea sa predominantă în politica externă a fost cea de a proteja poziția Austriei de mare putere și de a-i menține posesiunile teritoriale intacte. Din moment ce pentru el statul și dinastia era una și aceeași, a făcut o chestiune de onoare din a nu ceda din teritoriile împărăției, decât numai ca urmare a unor înfrângeri în război.

Francisc Iosif a militat puternic pentru "sanctitatea" tratatelor internaționale și menținerea "legalității" în relațiile și ordinea internațională.

Ca persoană, el poseda virtuțile unui prinț al "vechiului regim". Era om de onoare, tacticos, curtenilor și a dovedit chiar vitejie în războiul italian din 1859. Ca tânăr, a învățat ce înseamnă autodisciplina și avea o reală capacitate de muncă susținută, dar puțin interes față de artă și, în general, în problemele teoretice și de idei; era o minte practică și, deși îi plăcea natura, singura sa recreere adevarată era vânătoarea. Viața sa personală a cunoscut multe tragedii – de la asasinarea soției, sinuciderea fiului, la asasinarea prințului moștenitor. Lunga serie de insuccese, înfrângeri, cedări în politica internă și externă a fost, în felul acesta, o "paralelă" la cele din viața familială.

Parte a “concertului european” şi una dintre Puterile Garante, Imperiul lui Francisc Iosif era “condamnat” – prin aşezarea sa pe harta continentului – să ducă, în orice circumstanțe, o politică activă față de Principatele Unite, să le acorde atenţie în raporturile sale externe şi să-şi asigure un rol în desfăşurările politice de aici, pe cât posibil mai autoritar.

În plan politic, în raporturile cu guvernele de la Bucureşti, cabinetele vieneze şi-au “asumat”, mai ales până la numirea lui Andrassy la cârma politicii externe, o linie de conduită dură, obstructionistă, rigidă, motivată oficial ca întemeiată pe imperativul respectării stricte a Tratatului şi Convenţiei de la Paris. În această atitudine politică față de tânărul stat român şi aspiraţiilor spre deplina şi efectiva unitate naționala, spre independenţă, Austria s-a găsit, de regulă, alături de Poarta Otomană, dovedind, uneori, mai multă inflexibilitate şi neînțelegere decât puterea suzerană însăşi. Dar, tot de regulă, pusă în fața faptului împlinit, a lipsei de sprijin din partea celorlalte Puteri Garante şi datorită propriilor slabiciuni şi, nu mai puțin, priceperii oamenilor politici români de a pondera şi “manevra” situaţiile de criză şi neînțelegere în raporturile bilaterale, aceeaşi Austrie a trebuit să cedeze, să culeagă insuccesele politicii sale, cautând, cel mult, sa salveze aparențele de mare putere.

În această atitudine a Austriei față de statul român (şi nu numai) de după 1859 era un vădit contrast între intenții şi posibilități, între ce era dorit şi ce era, cu adevărat, realizabil, între interesele politice formulate şi şansele reale de înfăptuire a lor, între planurile de mare putere şi mijloacele reduse, niciodată suficiente, pentru a le da viață. Acest contrast, vădit în plan militar şi politico-diplomatic, era atenuat de avansul mai clar sesizabil în expansiunea economică. Se potrivea, astfel, constatarea anterioară: “Poziția geografica a Austriei, care îi asigura controlul tuturor trecătorilor din munți, stapânirea izvoarelor tuturor râurilor care traversează Principatele, necesitatea ca aceste provincii să aprovizioneze Transilvania şi Bucovina, comerțul important pe care îl face şi, nu mai puțin decât aceste împrejurări, vechile relații, amintirea timpurilor trecute şi pretentiile pe care Cancelaria ungară le pastrează asupra suveranității Țarii Româneşti, cheama în van aici Curtea de la Viena pentru un rol pe care nu îndrăzneşte să şi-l ia...”[7] – iar motivele amintite mai sus şi împrejurările istorice nu-i vor permite să şi-l mai reia până la dezagregarea Monarhiei Habsburgice.

Cum am arătat deja, ca o “compensaţie” istorica a diminuării rolului ei de mare putere politică şi militară influentă în Principatele Unite, Austria

îşi va "adjudeca" o poziţie dominantă în raporturile economice cu statul român. Un efect important în consolidarea acestei poziţii l-a avut atât de discutată şi controversată convenţie economică din 1875, intrată în vigoare în 1876.

Împiedicarea, în special pe calea intrigilor diplomatice şi descurajării directe în raporturile bilaterale, constituirii şi consolidarii unui stat românesc unitar altfel decât în limitele stricte convenite la Paris în 1858, contracararea extinderii influenţei singulare a Rusiei sau altor mari puteri (Franţa, Prusia), combaterea, pe cât i-a stat în putinţă, a sprijinirii de catre guvernele româneşti a luptei nationale din Transilvania (aspecte ale raporturilor politice reciproce acutizate după instaurarea dualismului austro-maghiar), menţinerea suzeranităţii otomane şi recunoaşterea independenţei României numai în "concert" cu celelalte Puteri Garante – ni se par a fi sinteza atitudinilor şi "soluţiilor" oferite de Austria problemelor politice din cadrul raporturilor cu tânărul stat român, în parcursul acestuia de la Unire la Independenţă.

Desigur, aceste raporturi au avut aspecte concrete variate, dându-ne posibilitatea să adăugam şi constatarea că, în unele chestiuni minore, guvernele austriece ale perioadei 1859-1877 au dovedit bunăvoinţă, chiar sprijin. Dar cele de mai sus au în vedere problemele politice majore cu care s-a confruntat statul român de la Unire la Independenta şi fata de care Cabinetele vieneze au avut o atitudine negativă. De ce, credem că a reieşit în parte din cele de până aici. Urmează să reconstituim, în pagini viitoar "dinamica" şi conţinutul complet şi să facem "demonstraţia".

Aşadar, pornind de la "politica orientală" habsburgică – schiţată în cadre generale şi repere dominante mai sus – vom căuta sprijinul izvoarelor documentare sau informaţiilor bibliografice pentru a detalia şi identifica conţinutul de etapă şi obiectivele de durată ale politicii Cabinetelor de la Viena în raporturile lor cu Principatele Unite, în interludiul bornat de realizarea unirii acestora şi obţinerea independenţei de stat a României.

În acelaşi timp, pornind de la politica proprie externă – deosebit de dinamică, suplă şi viguroasă, dar grevată de împrejurări şi statutul politico-juridic internaţional de dependenţa faţă de Poarta Otomană şi "garantat" ca atare în textul Convenţiei de la Paris – desfaşurată de guvernele româneşti dupa 1859, vom reveni pe larg asupra sinuozităţilor derulării şi realizării obiectivelor amintitelor raporturi schiţate, de asemenea, sumar mai sus.

Istoriografia generală deosebit de bogată asupra epocii fiind, oarecum, invers proporţională cu cea specială, “arondată” chestiunilor în discuţie, ne determină ca, în cele de faţă, să renunţăm la “radiografierea” ei şi discuţia obişnuită, având în vedere perspectiva reluării pe larg şi nu necesitatea înfăţişării lor.

În ceea ce priveşte sursele edite de documente, problematica noastră a fost “beneficiara” implicită a interesului excepţional de care s-au bucurat în istoriografie Unirea, Independenţa, “epoca unirii” în general. Adică, în concret, importantele colecţii de documente interne şi externe dedicate respectivei perioade cruciale din istoria devenirii românilor conţin şi “piesele” de bază pentru “soluţia de ansamblu” a problematicii ce va face obiectul unei viitoare lucrări – ceea ce, în parte, recunoaştem, este deja un bun câştig în istoriografia românească – dar care, desigur, nu diminuează imperativul sporirii şi diversificării acestor surse spre a da conţinut tot mai complet întregului. Şi, în legătură cu toate acestea, de remarcat faptul că rapoartele consulilor imperiali la Iaşi şi Bucureşti adresate Cancelariei vieneze nu reflectă – cum am crezut şi cum se va vedea cu alt prilej – decât suprinzator de rar politica Cabinetului respectiv faţă de Principatele Unite. Aceste rapoarte au, de regulă, ca obiect informarea asupra situaţiei interne din ţară, intrigilor politice, evenimentelor diverse, urmărirea activităţii revoluţionare, activităţii reprezentanţilor diplomatici ai altor puteri etc. Mai bogate în acest sens sunt, se înţelege, documentele ieşite din Cancelaria vieneză şi îndreptate spre Constantinopol sau spre cele două capitale româneşti (şi nu numai), spre guvernele de aici sau cei doi principi, Alexandru Ioan Cuza şi Carol. Şi, pe cât posibil, edite sau mai puţin cunoscute acestora le vom acorda prioritate.

Dintre numeroasele fonduri microfilmate sau xerografiate în arhivele austriece, unele oferă informaţii privitoare la tema de faţă, dar nu în măsura aşteptărilor.

Evident că, în această ordine de idei, investigaţii ample, tematice, în arhivele Vienei ar fi în măsură să ofere complete temeiuri documentare pentru a răspunde convingator la toate chestiunile presupuse de tratarea monografică a temei noastre.

Până atunci, fie şi-n temeiul prezentelor consideraţii introductive, concluzia ce urmează este motivată: insuccesele Imperiului Habsburgic în politica orientată de după 1856 şi, subsecvent, faţă de Principatele Unite, deşi mai puţin evidente în epocă, “ascunse” fiind în “faldurile” acţiunilor

și inițiativelor comune ale Puterilor Garante, au fost, de fapt, complementare înfrângerilor – diplomatice, morale, politice și militare – suferite în lumea germană și-n Italia, prevestind "reculul" general, reducerea rolului și, mai ales, a capacității de a apropia finalitatea prezumată în pretențioasa deviză istorică *Austria Est Imperare Orbi Universo* (AEIOU), anunțând, totodată, sfârșitul heteroclitei Monarhii.

Note

[1] V. Ed. von Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik des Grafen Andrassy 1876-1877*, in "Historische Blätter", II-III Heftes, Wien, 1922.

[2] A.J.P. Taylor, *The Habsburg Monarchy. 1809-1918. A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, Harper Torchbooks, The Academy Library, New York, 1965, p. 96. (Vezi și ediția românească, Ed. Allfa, Bucuresti, 2000).

[3] Barbara Jelavich, *The Habsburg Empire in European Affairs. 1815-1914*, Rand McNally Company. Chicago, 1969, p.6.

[4] H. Hearder, *L'Europe au XIXe siècle. 1830-1880*, Editions Sirey, Paris, 1973, p. 268.

[5] Expresia lui Arthur May, *The Habsburg Monarchy. 1867-1914*, Norton Library, New York, 1968, p. 91.

[6] A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p. 127.

[7] Hurmuzaki-Hudos, *Documente privind istoria României*, vol. XVII, p. 332.

Summary

Between 1859 (the year of the Union for the Romanian Principalities of Moldavia and Wallachia resulting modern Romania, and of Magenta and Solferino defeats for Austria) and 1878 (the Berlin Congress), the Habsburg Monarchy policy toward the new Romanian state was still a part of the "Orientpolitik" – the Austrian policy toward Ottoman Empire (influenced, at the same time, by the Russian, French, English interferences and by the Italian problems inside the realm and the disputes with Prussia in Germany). Being one of so called "Guarantying Powers", and in that period of time Austria try to follow its old external political "dogma" of preserving of the Ottoman Empire integrity in Europe, attempting to block every Romanian efforts and political actions toward achieving emancipation and independence. Due to the international situation, its internal problems, as well as the Romanian political leaders' competitiveness, Austria felt down in accomplishing its proposes. Consequently, the "balance sheet" of the Habsburg-Romanian political relations between 1859 and 1878 was a negative one for the Austrian Empire (Austria-Hungary since 1867) and a positive one for the Romanian part (beginning the Union acceptation, till the independence recognition).

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLIV-XLV • 1998-1999

Gheorghe Cliveti

1870-1871: ROMÂNII ŞI "SINCOPA EUROPEI FRANCEZE"

Sintagma *Europa franceză* s-a regăsit, se ştie, destul de frecvent în verbiajul politic şi cultural din *Secolul Luminilor* şi din cel supranumit de romantici *al naţionalităţilor*. Pentru cel de-al XVIII-lea secol, respectiva sintagmă privea "un anume colocviu al spiritelor", "o Europă a intelectualilor", cum remarca Paul Hazard[1], ce se exersau "în limba lui Voltaire". În "orizontul ideilor" secolul XVIII a fost, într-adevăr, *cel Mare*. Nu însă şi în "tendinţa istorică" de a strălumina sau de a debloca formele de viaţă ale Vechiului Regim, tendinţă în care acelaşi secol şi-ar fi etalat doar "o măreţie inhibată" ('a inhibited stateliness')[2]. Noi forme de viaţă, vădind noi "reguli tendenţiale", care, susţinea Fernand Braudel[3], au dat mai întotdeauna măsură şi sens "duratei", s-au conturat cu claritate sub impactul Revoluţiei declanşată la 1789. Mai exact, sub impactul consacrării principiilor fundamentale ale societăţii civile[4], cu deosebire a celui naţional[5], Revoluţia reprezentând, mai ales din acest punct de vedere, "marea turnantă a istoriei universale". În noua "durată" (procesualitate istorică!), a afirmării naţiunilor, Revoluţia s-a înscris prin ceea ce a dezvăluit ea mai profund, după cum secolul pe care l-a anticipat, dacă nu chiar l-a iniţiat – *al naţionalităţilor* –, s-a înscris prin ceea ce a avut el mai specific[6]. Iar, cu timpul, un atare fapt a fost confirmat, implicit sau explicit, de împrejurări şi factori istorici de cea mai puternică edificaţie. Spre exemplu, semnatarii *păcii de la 1815*, pretinzând că, prin înfrângerea primului imperiu napoleonian, ar fi doar închis "une gigantesque paranthèse"[7], au ţinut să fundamenteze politico-diplomatic o "ordine europeană" scontată de natură a stăvili "revenirea" Revoluţiei "sub aspectul agresiunii franceze"[8]. S-a urmărit astfel a fi sever cenzurată "iradierea europeană" a Marii Naţiuni[9], încât Franţei, considerată infestată de "virusul lui '89" ("la maladie fran-

çaise"), i s-a impus "un regim de carantină", menit, în intenţiile unui Metternich[10], a stinge din pornirile ei de "femeie nervoasă" întru a incita "copii iresponsabili", precum "naţionalităţile", la acte emancipatorii. Unei asemenea meniri, conectată raţiunilor "echilibrului european", i-a şi corespuns (re)admiterea Franţei, la 1818, în "concertul marilor puteri". Ca urmare, Franţa s-a văzut într-o postură cu totul excepţională, fiind antrenată, dintr-o dublă perspectivă, în determinarea cursului realităţilor europene. Pe de o parte, ea a trebuit să-şi asume rolul de "garantă a ordinei fondată pe tratate" sau, în termenii avansaţi de Pierre Renouvin[11], de "forţă de susţinere a sistemului european de la 1815", căruia cei din Hexagon, indiferent de orientarea lor politică, i-au acuzat constant "clauzele antifranceze". Pe de altă parte, aceeaşi Franţă, la condiţia de Mare Naţiune, a trebuit să se exprime şi ca "forţă de contestaţie (de bulversare) a ordinei de la 1815". Resimţind implicaţiile unei posturi cel puţin în aparenţă contradictorie, *Franţa oficială*, marcată de responsabilităţi de mare putere, s-a dezis formal, la 1830 şi la 1848, de "jocul formidabil al revoluţiilor"[12]. *Franţa nervoasă*, însă, s-a simţit deosebit de puternic animată de "marea ei vocaţie", aceea de "campioană a naţiunilor", de promotoare a *Europei viitoare* (*franceză*!). Urmându-şi vocaţia până la limitele mistuirii de sine, ale riscului de a nu-şi mai fi putut aparţine sieşi, Marea Naţiune a inspirat *mitul* şi mai ales *mistica romantică*, în ale cărei viziuni iniţiatice Franţa revoluţionară ar fi întruchipat *un nou Mesia*[13]. O întruchipare, e drept, numai în expresia *Căii* (prin exemplaritatea consacrării *principiului naţional*), dar nu şi a *Adevărului* (*ideea naţională* purtând pecetea fiecărui specific etno-istoric) şi nici a *Vieţii* (*statele naţionale* profilându-se în condiţii şi cu aspiraţii existenţiale particularizante). *Emergenţa noii Europe* a fost impulsionată decisiv de naţionalismul exemplar francez, *principiul naţional* fiind receptat, aşa cum a fost proclamat "la origini", în mai toate zările "bătrânului continent"[14]. *Cauza aceleiaşi noi Europe* nu putea fi însă în deplină consonanţă cu tendinţa naţionalismului francez de a fi şi *pedagogic*, *tutelar*. Fichte avizase asupra inconvenienţei unei asemenea tendinţe încă de la 1807-1808, când, în celebrele sale *Discursuri*[15], opunea "eului naţional francez" ("un moi historique") pe cel al germanilor ("un moi métaphysique"). Perspectiva Europei franceze a avut, de aceea, a suporta, pe fondul unor acute crize internaţionale, amendamente serioase, mergându-se până la reacţii dure, ca în anii 1840 şi 1870-1871. În aceşti din urmă ani, sub impresia "dezastrului de la Sedan", s-a părut că

despre *Europa franceză* se putea vorbi numai la trecut. Sub o altă impresie, însă, aceea a "sistemului de la Versailles", ce a (re)confirmat, la 1919-1920, *valoarea istorică a principiului naţional*, am putea admite că, la 1870-1871, *Europa franceză* a suferit doar o sincopă. Ce-i drept, o mare sincopă, din care Marea Naţiune cu greu şi-a revenit.

În planul apropiat al desfăşurărilor evenimenţiale, "lecţia teutonă" aplicată Franţei la 1870-1871 a constat într-o "sancţiune extremă" la adresa "politicii renane a lui Napoleon al III-lea"[16], care, pe linia atât de des invocatelor sale "proiecte europene"[17], a ţinut să controleze sau să arbitreze un proces atât de complex, de tensionat, cum s-a evidenţiat constituirea "prin fier şi sânge" a statului naţional german. Cu toate că şi-a dorit-o, cel puţin la nivelul declaraţiilor, conformă intenţiilor sale, deja de notorietate, vizând reconsiderarea configuraţiei politico-teritoriale a Europei prin promovarea "principiului naţionalităţilor"[18], "politica renană" a Imperiului Secund s-a relevat, treptat, după 1863, şi tot mai evident, după 1866, erodată de inerţii, iluzii şi labilităţi atitudinale. Era o realitate ce a făcut obiectul manifestărilor opoziţiei din cuprinsul "Imperiului liberal", de o audienţă considerabilă bucurându-se "filipicele" lui Adolphe Thiers de la 1867, pe tema "politicii aventuroase" a lui Napoleon al III-lea, ale cărei rezultate în "chestiunea germană" sau în "chestiunea italiană" prezentau riscul de "a se întoarce", implacabil, împotriva Franţei[19]. Un risc confirmat, în ordinea practică a lucrurilor, de eşuarea tentativei Împăratului de a provoca o schimbare de partitură "concertului european"[20], ce să implice eradicarea în totalitate a "clauzelor antifranceze" ale "sistemului de tratate de la 1815". După cum părea confirmat şi de lipsa de perspectivă a demersurilor cabinetului imperial pentru alianţe, fie ofensive, fie defensive, cu Anglia, Austro-Ungaria şi Italia sau de inoperativitatea, în noile condiţii, unor "manevre conspirative"[21], în direcţia incitării acţiunii naţionalităţilor", ca la 1859-1861 şi, în mai mică măsură, la 1866. Refuzând evidenţele izolării, obnubilate, poate, de mirajul "hegemonismului continental", Franţa, surexcitată politic de redeschiderea candidaturii lui Leopold de Hohenzollern-Sigmaringen la tronul Spaniei, a forţat, în 1870, războiul "la Rhin", care s-a constituit într-un moment istoric cu semnificaţii aparte. A fost războiul despre care s-a afirmat că a lăsat, mai mult decât oricare altă coliziune "la Rhin", urme adânci în conştiinţa francezilor sau a germanilor. Deşi a fost provocat ca "un clasic război guvernamental" (politic şi militar) între Franţa şi Prusia, el a căpătat, pe durata desfăşurării, trăsă-

turi de natură să-i determine pe unii istorici să-l considere drept o anticipare dacă nu chiar o primă ediţie a "războiului total"[22]. Alături de forţele armate, un rol esenţial în hotărârea rezultatelor confruntării l-au avut potenţialul economic, cel de transport pe căi ferate şi stările de spirit colective. Fiecare tabără a dat lupta cu convingerea fermă că dreptatea era de partea sa şi că adversarul, "inamicul ereditar", îi ameninţa direct existenţa sau perspectiva naţional-statală. "Resentimentele istorice" şi "orgoliul naţional" au putut servi, de aceea, pentru combatanţii ambelor tabere, ca principal imbold declanşator de energii. O realitate care s-a reflectat, în planul ideilor, printr-o tot mai evidentă accentuare a deosebirilor între versiunea franceză şi cea germană de definire a *faptului naţional*[23]. În tumultul evenimentelor războinice, concepţia germană şi-a aflat o vie expresie în provocativul *Was fordern wir von Frankreich?*, articol publicat de Treitschke în august 1870. În replică, Ernest Renan incrimina maniera germanilor de a privi "problema naţiunii", manieră care tindea "à faire dégenerer les luttes des peuples en extermination de races". La rându-i, Fustel de Coulange opina, într-o *scrisoare deschisă*, adresată lui Mommsen, că "vous (germanii – n.ns.) invoquez le principe des nationalités; mais vous le comprenez autrement que toute l'Europe"[24]. Iar acest *malentendu fondamental*, cum îl aprecia acelaşi Ernest Renan[25], a făcut ca Rhinul să mai curgă înroşit de sângele celor două popoare.

Antrenând doi factori ce deţineau poziţii de prim rang în "afacerile continentale", conflictul franco-german a vădit, pe măsura reflexului său ideatic, consecinţe foarte de serioase asupra devenirii realităţilor europene, cu deosebire asupra evoluţiei relaţiilor internaţionale[26]. În contextul său s-a stins acordul final al "concertului european", la diapazonul dat la Viena în 1815 (*Il n'y a plus d'Europe*, scanda Bismarck[27], îngânat, de la distanţă, de Beust: *Je ne vois plus l'Europe*)[28]. Iniţierea de Italia a unei *Ligi a neutrilor*, ce să menţină posibilitatea unei *medieri colective*, în nota "diplomaţiei concertate", a diferendului franco-german, a fost sortită eşecului[29]. La fel şi misiunile lui Thiers, după capitularea Împăratului la Sedan[30], menite apropierii concursului puterilor nonbeligerante în favoarea Franţei, ajunsă într-o situaţie "sans issue"[31], agravată de perspectivele unei păci impusă unilateral de Germania învingătoare. Stingerea "raţiunii colective" la nivelul "marii politici" încurajase pe italieni în a-şi adjudeca, în forma unui decisiv fapt împlinit, Roma drept capitală (septembrie 1870)[32]; a determinat Austro-Ungaria să-şi acordeze "mai intim" poziţia

internaţională cu cea a Reich-ului al Doilea German, revirimentul "curţii habsburgice" fiind comparabil, ca implicaţii, cu "schimbările atitudinale" ale aceleiaşi "curţi" ce au marcat "marea răsturnare a alianţelor" în vremea războiului de şapte ani (1756-1763); aceeaşi stingere a "raţiunii colective" de la 1870 a permis Rusiei să denunţe unilateral neutralizarea Mării Negre (la 19/31 octombrie 1870) şi să recâştige poziţii strategice-cheie în zona de sud-est a Europei[33]. Gestul "marii curţi nordice" a făcut necesară întrunirea unei conferinţe diplomatice la Londra, semn că în "afacerile orientale" supravieţuiau încă, deşi tot mai palide, practicile "de concert" ale "marii politici"[34]. Menţinerea aceluiaşi gen de "practici" în "afacerile euro-centrale şi occidentale" nu mai era însă posibilă, *Pax Germanica* din mai 1871, precedată şi însoţită de întregul cortegiu al festivităţilor constituirii celui de-al Doilea Reich, producându-se în virtutea dreptului forţei, *de la învingător la învins*. Prin aceasta a devenit şi mai clar faptul că în constelaţia marilor puteri Germania avansase în poziţia polară. Un fapt cu reverberaţii profunde şi în alte planuri ale vieţii europene, decât în cel al "marii politici". Ne gândim la evoluţiile statelor mici şi mijlocii, la pulsul mişcărilor naţionale, la tendinţele social-politice şi ideologice etc.[35]. Iar într-unul din aceste planuri s-a remarcat, cu totul aparte, cazul României.

Sunt bine cunoscute – dintre aspectele circumscrise modalităţii excepţionale în care s-a raportat România faţă de întreaga desfăşurare a conflictului franco-german de la 1870-1871 – manifestările filofranceze ale opiniei publice româneşti[36] sau tentativele unor grupări şi personalităţi politice din ţară de a provoca, în contextul crizei internaţionale din acei ani, o schimbare radicală a condiţiei interne şi externe a Principatelor Unite[37]. Privită însă în toată complexitatea sa, modalitatea respectivă nu poate fi rezumată numai la atitudini *à l'instant*. Ea trebuie înţeleasă, în primul rând, ca o expresie a strânsei conexiuni între edificarea statului român modern şi cursul transformărilor internaţionale. În virtutea acestui fapt, stabilirea unui nou echilibru european, la 1870-1871, a avut repercusiuni considerabile şi asupra stărilor de lucruri de la Dunărea de Jos, după cum implicaţii româneşti s-au făcut resimţite în însăşi derularea proceselor internaţionale. Şi dacă asemenea implicaţii nu s-au putut regăsi în desfăşurarea propriu-zisă a războiului "de la Rhin", ele au înrâurit, în schimb, într-o măsură deloc neglijabilă, anumite împrejurări ale producerii acestuia. Să nu uităm că România (Principatele Unite) făceau obiectul garan-

ției colective asumată de marile puteri la 1856-1858; că respectiva garanție europeană s-a aplicat, din plecare, nu doar ființei politice (statutului) Principatelor, ci și organizării lor interne; că realizarea de români a marilor "dorințe" din programul lor național, proclamat de adunările *ad hoc* la 1857, "dorințe" precum unirea, autonomia deplină, prințul străin, guvernământul reprezentativ, a survenit în forma și conținutul unor energice *fapte împlinite*[38], la 1859, 1864 și 1866; în fine, că asemenea *fapte împlinite* au probat, după timp și loc, racordarea deosebit de strânsă a emergenței statului român modern la cursul transformărilor național-statale pe plan european. Regula s-a verificat, desigur, și pentru perioada ulterioară anului 1866, când acțiunii românești continua să i se atribuie un rol de primă importanță în cuprinsul proiectelor și tentativelor de insurecționare a "naționalităților" din centrul și sud-estul continentului[39], mai ales că polonezii, suferind o severă corecție din partea Rusiei la 1863, n-au mai putut avea, practic, nici o inițiativă de anvergură, iar maghiarii s-au orientat spre încheierea, la 1867, dualismului cu Viena. Cele menționate, corelate cu unele considerente ținând de poziția strategică a statului român, la confluența zonelor euro-centrală și sud-estică, de statutul său juridico-politic, de jocul intereselor marilor puteri, susțin aprecierea că *factorul românesc*, în toată cuprinderea raportului intern-extern, s-a interferat profund cu preludiile și împrejurările conflictului franco-german.

Nu credem însă că s-ar impune să reluăm "din aproape" aici desfășurările evenimențiale ce au marcat deschiderea și au dat amplitudinea vectorilor situării României față de războiul "de la Rhin"[40]. În doar câteva pagini, ne-am propus să evidențiem faptul că stările de spirit din micul principat de la Dunărea de Jos, precum și complicațiile internaționale ale "chestiunii române" s-au conectat împrejurărilor și mai ales consecințelor amintitului război, referindu-ne în mod special asupra uneia dintre fațetele "dramei marii surori întru latinitate", anume, asupra sincopei trendului francez în viața Europei.

Încă din preziua și pe toată durata conflictului și a negocierilor de pace "la Rhin", stările de spirit din viața publică românească au cunoscut una dintre cele mai tensionate faze din istoria noastră modernă și contemporană. Asemenea stări de spirit trădau, cu prevalență, preocuparea, căreia i s-a și dat glas, că situația României urma a suporta modificări serioase sau o periclitare deosebită în funcție de evoluția situației internaționale. De aici a și rezultat o accentuare formidabilă a disputei politice pe tema organiză-

rii interne şi a orientării externe ale României. Opţiunea domnitorului Carol I, în baza prerogativelor sale constituţionale, pentru un guvern "de ordine", prezidat de Manolache Costache Epureanu, nu putea conduce la atenuarea crizei politice în condiţiile în care tocmai demarase "scandalul Strousberg". Manifestările opoziţiei, în speţă ale liberalilor radicali, vizau "opţiunea conservatoare" a domnitorului, orientarea politicii externe în acord cu a Austro-Ungariei, "prusienizarea armatei şi a etichetei la Curte", "tendinţele autoritare" ale puterii executive etc. Tensiunile politice erau mult întreţinute de campanii de presă, de practici parlamentare obstrucţioniste, precum interpelările. Dintre acestea din urmă, un deosebit ecou a avut cea a lui Nicolae Blaremberg privind atitudinea guvernului în eventualitatea "războiului în Occident", interpelare ce "a smuls" declaraţia premierului, "în aplauzele Camerei Deputaţilor, că *"singura politică trasată ţării este neutralitatea şi că simpatiile naţiunii sunt pentru Franţa"* (subl.ns.)[41]. O "ieşire la tribună" ce s-a dovedit departe de a calma spiritele, fapt evidenţiat şi de intenţia premierului, autorul declaraţiei, de a-şi da demisia, refuzată de domnitor. Situaţia a suscitat preocupări din partea "curţilor garante" în scopul evitării "unui act necugetat" din partea românilor, fiind explicit vizată intenţia unor forţe politice de a impune proclamarea Independenţei. "Marile cabinete" îşi însuşeau convingerea că România se afla *"dans un état de malaisie qui se traduit par des fâcheuses symptomes"* şi că *"tout ce qui touche au sort des Principautés Unies devient promptement, en effet, une question d'intérêt général"* (subl.ns.)[42]. Deasemenea, că stările de lucruri din Principatele Unite se agravau în funcţie şi de scrutarea sorţilor confruntării pe cale a izbucni "la Rhin". Şi aceasta cu atât mai mult cu cât existau temeri reale la Bucureşti despre posibilitatea unei intervenţii ruse sau ruso-otomane pentru a menţine România "în marja ordinei". Se impunea, de aceea, în optica unor forţe interne, ca depăşirea "întregii situaţii" să survină printr-o schimbare politică radicală, ce ar fi implicat până şi "renunţarea ţării la serviciile prinţului prusian". Scrutându-se, un timp, eventualitatea unei victorii franceze în războiul cu Prusia, s-a încercat să fie jucată cartea cointeresării cabinetului de la Paris pentru îndepărtarea lui Carol I de la tronul României, sens în care unul dintre "emisarii opoziţiei liberale", D. Brătianu, încercase o înţelegere de principiu cu premierul Emile Olivier privind oportunitatea unui "prinţ francez la Bucureşti" sau a oferirii "coroanei princiare" lui N. Bibescu[43]. Timp în care, în ţară, se făcea tot mai simţit curentul popular

favorabil revenirii pe tron a lui Al.I. Cuza[44]. Şi ca un fapt interesant, liderii liberal-radicalilor au intenţionat să se folosească până şi de complicaţiile create de candidatura lui Leopold de Hohenzollern-Sigmaringen la tronul Spaniei, pentru a ridica "chestiunea dinastică" în România, pe temeiul articolului 83 din Constituţie, ce stipula că succesiunea la tron, în cazul lipsei de descendenţi direcţi ai domnitorului pe linie masculină, revenea celui mai mare dintre fraţii lui Carol I sau fiilor aceluiaşi; C.A. Rosetti şi I.C. Brătianu erau de părere că, pentru a candida la tronul Spaniei, prinţul Leopold avea nevoie şi de asentimentul reprezentanţei naţionale româneşti, fiindcă el nu renunţase formal la drepturile lui de succesor ca românii să-şi recapete libertatea de a face un eventual apel la o altă "dinastie europeană"[45].

Erau semne clare că tensiunile politice din România se înscriau pe o curbă ascendentă, semne apărând şi mai clare după declanşarea ostilităţilor militare "la Rhin". În scopul prevenirii unor "eventualităţi grave" pentru România, Carol I şi miniştrii săi au crezut de cuviinţă să sondeze "dispoziţiile marilor cabinete", cu deosebire ale celui de la Paris. Dată fiind însă starea de război şi tatonările diplomatice franceze subsumate acesteia, din "oraşul lumină" s-a indicat factorilor executivi de la Bucureşti ca România să caute a-şi asigura existenţa prin "bune raporturi cu vecinii", în speţă cu Austro-Ungaria, în privinţa căreia Napoleon al III-lea şi intimii săi politici nutreau încă speranţa, ce s-a dovedit cu totul deşartă, că ar fi animată de dorinţa unei revanşe pentru înfrângerea în războiul cu Prusia, la 1866. În consecinţă, de la Paris s-a indicat cu insistenţă, însă total neinspirat sau, poate, în disperare de cauză, ca România să caute a-şi asigura existenţa prin acordarea politicii sale cu a Austro-Ungariei. Indicaţia a făcut obiectul misiunilor lui L. Steege la Viena[46] şi la Budapesta, unde, susţinea şi P.P. Carp, ministrul român de Externe, era *"le foyer de la politique autrichienne en ce qui nous concerne"*[47]. S-a putut astfel constata că o tulburare a "ordinei" în România, printr-o răsturnare violentă de guvern sau prin îndepărtarea domnitorului Carol I, apărea factorilor politici de la Viena şi Budapesta deosebit de "riscantă", Andrassy declarând "fără ocolişuri" lui Steege că "s'il survenait en Roumanie quelque trouble serieux, *ce dont Dieu vous garde*, ce seront plutôt les Turcs, et les Turcs seuls qui occuperont votre pays, et nous les laisseront faire, c'est à peu près convenu" (subl. în text)[48]. Despre o eventualitate atât de "riscantă" – a unei intervenţii otomane – guvernul român primea semnale şi de la agentul la

Poartă, D.A. Sturdza, în opinia căruia mai multă "asigurare" era de aşteptat din partea Angliei, în măsură să înfrâneze "pornirile Porţii" şi să dejoace "intenţiile ascunse şi primejdioase" ale Rusiei[49], aceluiaşi agent diplomatic la Constantinopol apărându-i deja limpede gravitarea Austro-Ungariei în orbita politicii Berlinului. De aceea el şi plusa oportunitatea sondării dispoziţiilor engleze. Numai că, de la Londra, P. Mavrogheni, în misiunea expresă de a solicita "sprijin englez" pentru o *neutralitate a României* de felul celei a Belgiei, făcea cunoscute "rezervele Albionului", că Belgia era un stat deplin suveran, al cărui teritoriu a putut fi neutralizat, în vreme ce condiţia Principatelor Unite era determinată în principal de "legăturile cu Poarta Otomană"[50]. Situaţia externă a României se dovedea, într-un adevăr, deosebit de critică, lipsită de "repere asiguratorii". Nu mai puţin critică era însă şi situaţia internă. Trebuind să ţină seama de adeziunea foarte restrânsă a "guvernului princiar" în rândurile electoratului – fapt demonstrat şi de foarte agitatele alegeri de deputaţi –, dar şi de amplificarea sentimentelor filofranceze ale publicului românesc, P.P. Carp a trebuit să dea curs *oportunităţii interne* a cunoscutei declaraţii că *"acolo unde flutură steagurile Franţei, sunt interesele şi simpatiile noastre"*[51]. Calitatea de ministru de Externe în care se pronunţase fruntaşul junimist a presupus "explicaţii de rigoare", acordate de L. Steege cabinetelor de la Viena, Berlin şi Petersburg, explicaţii după care declaraţia şefului diplomaţiei româneşti ar fi corespuns doar unei "necesităţi parlamentare" şi că nu ar fi antrenat "une infraction quelconque à la plus stricte neutralité"[52]. În cuprinsul vieţii politice interne se accentuau tensiunile, "agitaţiile anticarliste", pe măsură ce devenea tot mai clară înfrângerea Franţei în război. Între respectivele agitaţii s-a înscris şi "tentativa republicană"[53] de la Ploieşti, din 8/20 august 1870 care, în sine, nu a însemnat mare lucru. Ea a fost un efect prematur al unor preparative insurecţionale, ce au situat România între ţările europene ce au cunoscut ultimele manifestări ale spiritului paşoptist[54], definit de ceea ce René Rémond privea ca "mitologie romantică a insurecţionării maselor"[55]. "Incidentul ploieştean" a fost închis cu promptitudine şi foarte concesiv în privinţa responsabilităţilor celor ce l-au provocat. Nu s-a putut merge pe linia unor "severe sancţiuni" în atmosfera şi aşa destul de înfierbântată a vieţii publice româneşti.

După capitularea Împăratului la Sedan, atitudiunile şi stările de spirit din România s-au dispus într-o gamă şi mai plină de semnificaţii în sensul a ceea ce ne-am propus a releva în lucrarea de faţă. Pentru cercurile politice

şi, în genere, pentru cele de opinie din "micul principat de la Dunărea de Jos" se punea cu acuitate problema dacă *pacea* urma a face obiectul unui *congres european*, mai ales că actele Italiei (ocuparea Romei) şi al Rusiei (denunţarea neutralizării Mării Negre) impuneau, la rându-le, deliberări *in spe* din partea celor ce se considerau garanţii "ordinei fondată pe tratate". O încercare deosebit de interesantă, în situaţia dată, s-a dovedit cea a lui V. Boerescu, unul din intimii politici, pe atunci, ai domnitorului Carol I. În articolul *România faţă cu Europa*, apărut în "Pressa", la 3 noiembrie 1870, autorul, după ce-şi exprima convingerea că "ponderea echilibrului european s-a modificat substanţial, dezvolta ideea ca statul român să devină un regat independent, cu un statut asemănător Belgiei, "sub domnia lui Carol de Hohenzollern şi garanţia puterilor celor mari din Europa". Încercarea lui Boerescu, inspirată, se pare, de însuşi domnitorul Carol, nu a putut avea sorţi de reuşită, reacţiile puterii suzerane, ca şi cele ale cabinetelor de la Viena, Petersburg şi Berlin impunând "explicaţii oficiale", implicit din partea autorului "articolului incendiar". Nu mai mulţi sorţi de reuşită a putut avea şi tentativa lui Carol I prin cunoscuta *Scrisoare*, din 25 noiembrie/7 decembrie, adresată "suveranilor europeni"[56], în care-şi exprima speranţa că viitoarea conferinţă europeană ("înaltele curţi" înclinau a admite o întrunire diplomatică la Londra, consacrată evaluării implicaţiilor actului Rusiei relativ la Marea Neagră, ca şi "problemei Dunării") urma să abordeze şi modalităţi de natură a determina înscrierea României "pe făgaşul normalităţii".

Era însă foarte greu ca "o stare de normalitate" să-şi facă loc, atunci, în viaţa publică românească. Cursul "afacerii Strousberg", forţarea de domnitor a prerogativelor constituţionale prin solicitarea concursului "suveranilor europeni" în privinţa unor probleme de politică internă, schimbarea de guvern (noul cabinet prezidat de I. Ghica anunţându-se "francamente constituţional şi parlamentar", altfel spus, prea puţin favorabil veleităţilor lui Carol I de a scoate lucrurile din impas prin acte autoritare) –, toate acestea păreau a conduce, implacabil, la o rupere a "contractului prinţului străin cu ţara". "Întreaga criză" reflecta dificultatea, pentru "arca politică românească", de a-şi arunca ancora în apele devenite extrem de tulburi şi de agitate ale "politicii europene". Devenise limpede că "noua ordine continentală" urma a fi stabilită împotriva Franţei, întru amendarea "trendului european" al acesteia, trend cu care împlinirile naţional-statale româneşti s-au aflat, mai întotdeauna până atunci, în deplină consonanţă. Spre ce

liman urma a se îndrepta România? Putea fi el Germania? Putea fi o combinaţie ruso-austro-ungară, arbitrată de la Berlin, sau, cel mai rău, o combinaţie ruso-otomano-austro-ungară? Ce ordine internă urma a se impune în România? Una a exceselor executive, a unei domnii cultivată de conservatori în direcţia resurcitării "bunelor tradiţii" şi a cenzurării întregului edificiu instituţional inspirat de "spiritul franţuzesc"? Ce viitor avea "România latină" într-o Europă pe cale a cunoaşte o resuscitare deosebită a tendinţelor pangermanismului şi ale panslavismului? Erau câteva din întrebările reluate după "culoarea locală şi temporală" şi care frământau "cugetele şi simţirile" multora dintre români la 1871. Iar în atmosfera dată nu putea fi nimic mai nimerit decât "scandalul Strousberg" pentru a plasa pe domnitor, prevenitor nedisimulat în problema intereselor "acţionarilor germani", într-o situaţie extrem de delicată". Înţelegând, pe mai departe, *să joace tare*, Carol I a ţinut să dea "o lecţie severă" politicienilor români, "robiţi de patimi", făcând să apară cunoscuta "scrisoare către Auerbach" în "Augsburger Allgemeine Zeitung". Evoluţia crizei politice l-a adus, se ştie, pe domnitor în situaţia abdicării, evitată de constituirea "în stare de necesitate" a cabinetului Lascăr Catargiu, în martie 1871. Evenimentul s-a produs într-o atmosferă "de bilanţ intern" în legătură cu implicaţiile evenimentelor de la cumpăna anilor 1870-1871. Evenimente ce au vădit impresia profundă produsă asupra publicului de înfrângerea Franţei, precum şi o stare de nelinişte, un refuz de a accepta repercusiunile noului raport de forţe pe plan continental. În atmosfera politică deosebit de încărcată de la începutul lunii martie 1871, I.C. Brătianu avansa, în Camera Deputaţilor, opinia concluzivă că situaţia gravă în care se afla România, pusă "să plătească cuponul european" şi să consimtă la "indicaţiile" venite de la Berlin şi Viena, reprezenta nimic mai mult decât "rechiziţiunea simpatiilor ce am avut şi avem pentru naţiunea franceză"; simpatii animate de "înţelegere şi nu de acuzare" la adresa Franţei sau a "Împăratului răpus", fiindcă, susţinea liderul liberal, cu aprobarea majorităţii parlamentarilor, "Napoleon (al III-lea – n.ns.) poate fi condamnat de Franţa, poate să fie pus sub ghilotină, pentru că Franţa pătimeşte astăzi din cauza lui; dar noi, Românii, niciodată nu vom uita că, sub Napoleon (al III-lea – n.ns.), Franţa şi-a vărsat sângele pentru noi, că sub Napoleon ne-am constituit ca stat român..."[57].

Fapt interesant, evenimentele din România au trebuit să facă şi obiectul unui "bilanţ extern". În privinţa acestuia, "cuvântul de maximă greutate"

aparţinea, se înţelege, Berlinului. A fost nevoie, înainte de orice, ca românii s• cunosc• "jusqu'à quel point la franchisse du prince Chancellier (Bismarck – n.ns.) denote un danger imminent et inévitable ou seulement de tristes perspectives" pentru România[58]. Cu misiunea de a descifra dispoziţiile politicii germane faţă de statul român a fost însărcinat P.P. Carp, devenit, între timp, agent diplomatic la Berlin. Discuţia pe care noul agent a avut-o cu prinţul Bismarck s-a constituit într-un autentic bilanţ al "implicaţiilor româneşti" în relaţiile internaţionale din anii 1870-1871. Schimbul de opinii a vizat, desigur, în principal, "rolul" unor astfel de implicaţii în "jocul circumstanţelor" abia încheiatului război franco-german. Pentru partea germană, susţinea *clair et net* Bismarck, România a însemnat un focar de complicaţii grave. Mai mult, manifestările românilor de simpatie pentru Franţa au fost receptate "la est de Rhin" ca o ofensă adusă orgoliului naţional-german. Drept urmare, în cazul României, ca şi în cel al Franţei învinse, Germania pretindea "de justes représailles"[59]. Diferenţa rezida totuşi în privinţa preconizării manierelor de "represiune". Dacă pentru Franţa, Reich-ul german ţinea să recurgă direct, de unul singur, la "măsuri punitive", pentru România el se limita, deocamdată, să ameninţe că se va pune "du coté de vos (ai românilor – n.ns.) ennemis. La Russie et la Turquie – plusa Bismarck – désirent la séparation et si l'occasion se présente nous (Germania – n.ns.) les aideront à amener un changement qui après tout serait peut être plus propre à favoriser votre (a României – n.ns.) developpement"[60]. Faţă de toate acestea, ce reprezentau, pentru artizanul politic al unificării Germaniei, "la pure verité", P.P. Carp a încercat să replice invocând, de la bun început, faptul că România era un stat constituţional în care manifestările opiniei publice nu implicau, mecanic, responsabilităţi guvernamentale. Agentul diplomatic român a ţinut a preciza "qu'il était impossible de nier les sympathies des Roumains pour la France, mais que cette sympathie n'impliquait nullement une haine contre l'Allemagne et que les attaques violentes de la presse et les manifestations hostiles à la Prusse était plutôt des manoeuvres de politique intérieur"[61]. Deşi fondată, din punct de vedere formal, explicaţia lui P.P. Carp nu a fost admisă decât parţial de interlocutorul său. Acesta din urmă a recunoscut că "nu are de ce să se plângă" cu privire la linia politică a guvernului conservator, recent constituit la Bucureşti. "Cancelarul de fier" imputa însă existenţa unor resorturi profunde ce făceau ca poporul român să fie încă ostil germanilor. Concluzia vizată de cancelar era că România

nu putea fi scutită "să dea socoteală", el "sugerând" guvernului de la Bucureşti, ca preţ, să dea satisfacţie acţionarilor germani în concesiunea Strousberg şi să se conformeze "intereselor generale" ale Reich-ului. Şi pentru a fi deplin convingător, prinţul Bismarck a ţinut a face, în încheiere, apel la vechiul adagiu politic: "nous sommes les amis de nos amis et les ennemis de nos ennemis"[62].

În ambele sale ipostaze, internă şi externă, "bilanţul" pe tema evenimentelor din România a evidenţiat resimţirea profundă de "latinii de la Dunăre" a repercusiunilor înfrângerii Franţei. Din perspectiva imediată a realităţilor, românii acuzau implicaţiile "dramei franceze", înţeleasă ca o prea severă taxare a unei perioade istorice în care au reuşit, incitaţi de *exemplul Marii Naţiuni*, să realizeze obiective naţional-statale esenţiale. Dintr-o perspectivă mai largă, însă, la 1870-1871, pare să se fi produs doar o sincopă pentru trendul francez al Europei moderne.

Note

[1] Cf. J.-B. Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, p. 204.

[2] E.N. Williams, *The Ancien Régime in Europe. Government and Society in the Major States 1648-1789*, Penguin Books, 1984, p. 20.

[3] Fernand Braudel, *L'identité de la France*, vol. I, Paris, 1986, p. 15.

[4] François Furet, *Penser la Révolution française*, Paris, 1978, p. 14.

[5] Th. Ferneuil, *Les Principes de l'année 1789 et Science Sociale*, Paris, 1889; Julien Blenda, *Esquisse d'une histoire des Français dans leur volonté de former une nation* (f.l.), 1932.

[6] Gh. Cliveti, *Revoluţia Franceză şi "Secolul naţionalităţilor"*, în "Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi", T. XXX, 1993, pp. 317-343.

[7] Jacques Godechot, *Les Révolutions de 1848* ("Le Mémorial de Siècles"), Paris, 1971, p. 37.

[8] J.-B. Duroselle, *op.cit.*, p. 200; A.J.P. Taylor, *Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford University Press, 1984, p. 1 şi urm.

[9] Jacques Godechot, *La Grande Nation. L'Expansion révolutionnaire de la France dans le monde de 1789 à 1799*, vol. I, Paris, 1956, p. 10.

[10] Cf. *Histoire universelle* (sous la direction de R. Grousset et E.G. Léonard), vol. III. *De la Réforme à nos jours*, Paris, 1958, p. 487.

[11] *Histoire des rélations internationales* (publiée sous la direction de Pierre Renouvin), vol. V. *Le XIXe siècle. De 1815 à 1871. L'Europe des nationalités et l'éveil des nouveaux mondes*, Paris, 1954, *passim*.

[12] Ernest Lavisse, *Vue générale de l'histoire politque de l'Europe*, Paris, 1927, p. 199 şi urm.; *Histoire des relations internationales*, vol. V, p. 122.

[13] Romulus Seişanu, *Principiul naţionalităţilor* (ed. C. Schifirneţ), Bucureşti, 1996, pp. 70-79.

[14] David Prodan, *Supples Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1967; în încheierea capitolului *Ideile social-politice la origini: Franţa*, autorul nota că "dacă sub raport social noua ideologie şi revoluţia însăşi arătau rezerve (...) ele nu mai ridicau asemenea rezerve sub raport naţional (...). De aceea au şi fost atât de contagioase...", p. 337.

[15] *Reden an die Deutsche Nation*; v. şi J. Touchard, *Histoire des idees politiques*, vol. II. *Du XVIIIe siècle à nos jours*, Paris, 1975, pp. 492-494.

[16] H. Oncken, *Die Rheinpolitik Kaisers Napoleon III. von 1863 bis 1870 und der Ursprung des Krieges von 1870-1871*, vol. I-III, Berlin-Leipzig, 1926.

[17] Pierre Renouvin, *Les idées et les projets d'union européenne au XIX-e siècle*, Paris, 1931.

[18] Gh.I. Brătianu, *Napoléon III et les nationalités*, Paris, 1934; Paul Henry, *Napoléon et les peuples*, Clermont-Ferrand, 1943.

[19] *Discours prononcés au Corps Législatif (les 14 et 18 mars 1867) par M.Thiers sur la politique extérieure de la France, spécialement en ce qui concerne l'Allemagne et l'Italie*, Paris, 1867, pp. 1-112.

[20] Tentativă probată de celebra *scrisoare* a lui Napoleon al III-lea către suveranii europeni, din 4 noiembrie 1863, prin care împăratul francez propunea convocarea unui *congres general* menit "à régler le présent et à assurer l'avenit"; *Les origines diplomatiques de la guerre de 1870-1871*, vol. I, Paris, 1910, p. 1 şi urm.

[21] Al. Marcu, *Conspiratori şi conspiraţii în epoca renaşterii politice a României, 1848-1877*, Bucureşti, 1930, passim.

[22] K. Perry, *Modern European History*, London, 1985, p. 12.

[23] René Johannet, Paris, 1923, pp. 6-14; v. şi capitolele: *L'Idée française* şi *L'Idée allemande*, *passim*.

[24] *Histoire des relations internationales*, vol. V, p. 402 şi urm.; Johannes Wilms, *Nationalismus ohne Nation. Deutsche Geschichte von 1789 bis 1914*, Dusseldorf, 1983, pp. 343-421.

[25] Apud *Histoire des relations internationale*, vol. V, p. 402.

[26] A. Sorel, *Histoire diplomatique de la guerre franco-allemande*, vol. I-II, Paris, 1875; K. Rheindorff, *England und der deutsch-französische Krieg*, 1870-1871, Bonn, 1925.

[27] *Histoire des relations internationales*, vol. V, p 393.

[28] H. Hauser ş.a., *Du libéralisme à l'impérialisme (1860-1878)*, în seria "Peuples et civilisations. Histoire générale", Paris, 1939.

[29] A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe*, vol. II, Paris, 1891, p. 399 şi urm.

[30] *Ibidem*, pp. 411-416.

[31] *I Documenti diplomatici italiani, seconda serie. 1870-1896*, Roma, 1960..., vol. I, p. 139 (Senard către V. Venosta, Florenţa, 4 septembrie 1870).

[32] A. Debidour, *op. cit.*, vol. II, p. 415.

[33] Serge Goriajnow, *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, pp. 157-159.

[34] *Ibidem*, p. 162.

[35] Este un punct de vedere care a fost susţinut de participanţii la colocviul de la Strasbourg din 1871, organizat de Asociaţia europeană de istoria contemporană, cu tema: *Dimensions et resonances de l'anné 1871*. Dintre rapoarte, menţionăm: *Les mutations politiques nationales et les rapports internationaux dans L'Europe Occidentale. Les problèmes de la nouvelle Europe Centrale*; *L'Europe Orientale et Balcanique*.

[36] Gh. Cristea, *La guerre franco-allemande et le mouvement républicain de mars 1871 à Bucarest*, în "Revue Roumaine d'Histoire", nr. 2, 1964, pp. 277-290; Idem, *Conspiraţia "republicanilor" din august 1870*, în "Studii", nr. 2, 1969; I.D. Suciu, *Les roumains de l'Empire Austro-Hongrois et la guerre franco-prussienne (1870-1871)*, în "Nouvelles Etudes d'Histoire", IV, Bucarest, 1970; Beatrice Marinescu şi Şerban Rădulescu-Zoner, *Le peuple roumain et la guerre franco-prussienne de 1870-1871*, în "Revue Roumaine d'Histoire", X, nr. 2, 1971, pp. 329-342; V. Russu, *Mişcări şi frământări anticarliste (1866-1871)*, în "Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I. Cuza» Iaşi", XX, secţ. III-a. Istorie, 1974, pp. 45-56; Mihai Timofte, *România la 1870-1871. Monarhie sau Republică*, Iaşi, 1996.

[37] A. Stan, *O acţiune politică pentru cucerirea independenţei în timpul războiului franco-prusian (1870-1871)*, în "Studii", nr. 4, 1973; *România în relaţiile internaţionale. 1699-1939*, Iaşi, 1980, pp. 241-246.

[38] Paul Henry, *L'abdication du prince Couza et l'avénement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, pp. 81-87.

[39] Al. Marcu, *Conspiratori şi conspiraţii în epoca renaşterii politice a României (1848-1877)*, Bucureşti, 1930, *passim*.

[40] În acest sens, v. Gh.Cliveti, *România şi conflictul franco-german (1870-1871)*, în "Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", T. XXIV/2, 1987, pp. 157-180; Idem, *România şi crizele internaţionale 1853-1913*, Iaşi, 1997, pp. 161-209.

[41] Ministère des Affaires Etrangères. Archives diplomatiques. Paris. Correspondance politique des consuls (în continuare: MAE-AD). *Turquie-Bucharest*, vol. 31; Arhivele Naţionale ale României. Colecţia Microfilme (în continuare: ANR-Microfilme), *Franţa*, rola 14, cadrul 13 (Patrimonio c. Gramont, Bucureşti, 13 iulie 1870).

[42] *Les origines diplomatiques*, vol. XXVII, pp. 57, 273 şi urm. (Emile Ollivier c. Fleury, Paris, 3 şi 7 mai 1870).

[43] MAE-AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34; ANR-Microfilme. *Franţa*, rola 15, cadrul 287, 310 (Patrimonio c. Gramont, 9 şi 16 iulie 1870); v. şi N. Corivan, *Relaţiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, Bucureşti, 1984, p. 254.

[44] N. Corivan, *op. cit.*, p. 254.

[45] MAE-AD. *Turquie-Bucharest*, vol. 34; ANR-Microfilme. *Franţa*, rola 15, cadrul 290 (Patrimonio c. Gramont, 12 iulie 1870).

[46] Ministerul Afacerilor Externe ale României. Arhiva istorică (în continuare: MAE-Arhiva istorică), *Austro-Ungaria*, vol. 174, f. 164-167 (L. Steege c. P.P. Carp, Viena, 4 iulie 1870).

[47] Idem, f. 170 (P.P. Carp c. L. Steege, Bucureşti 10/20 iulie 1870).

[48] Idem, f. 187 şi urm. (L. Steege c. P.P. Carp, Viena, 1 august 1870).

[49] Idem, Fond *Turcia*, vol. 127, f. 25 (D.A. Sturdza c. P.P. Carp, Therapia, 29 iulie/10 august 1870).

[50] Idem, f. 53, 59 (D.A. Sturdza c. P.P. Carp, 1/13 septembrie 1870; D.A. Sturdza c. P.P. Carp, 15/27 septembrie 1870).

[51] Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours (1821-1900)*, Paris, 1900, p. 210.

[52] MAE-Arhiva istorică, *Austro-Ungaria*, vol. 174, f. 177 (L.Steege c. P.P.Carp, Viena, 22 iulie 1870).

[53] Gh. Cristea, *Conspiraţia "republicanilor..."*; N. Simache, *Mişcările din Ploieşti, în File din trecutul istoric al judeţului Prahova*, Ploieşti, 1971, pp. 127-181.

[54] *România în relaţiile internaţionale*, p. 241 şi urm.

[55] René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps*, vol. II. *Le XIX-e siècle. 1815-1914*, Paris, 1974, p. 188.

[56] MAE-AD, *Turquie-Bucharest*, vol. 35; ANR-Microfilme. *Franţa*, rola 16, cadrul 4 (Mellimet către Min.de Externe al Franţei, Bucureşti, 12 ianuarie 1871).

[57] "Monitorul Oficial al României" (Dezbaterile Adunării Deputaţilor), no.66, 24 martie/5 aprilie 1871, p. 390.

[58] MAE-Arhiva istorică, *Germania*, vol. 241, f. 37 şi urm. (P.P. Carp c. Gh. Costaforu, Berlin, 2 mai 1871).

[59] *Ibidem*.

[60] *Ibidem*, f. 37 şi urm.

[61] *Ibidem*, f. 38.

[62] *Ibidem*.

Résumé

Sous l'impact de la guerre de 1870-1871, dans le devenir de l'"Europe française" (fondée sur la consécration du *principe national*) s'est produit une "syncope". Et cet fait a été profondément ressenti par les roumains. Parmi les aspects circonscrits à la modalité tout à fait particulière dans laquelle s'est située la Roumanie en rapport avec la guerre franco-allemande, ont été révélées les manifestations francophiles de l'opinion publique roumaine ou les tentatives de certains groupes ou personalités politiques de provoquer, dans le contexte de la crise internationale de ces années, un changement radical de la condition interne et externe des Principautés Unies. Dans le présente étude, l'auteur tâche de démontrer que la modalité en question ne peut être reduite uniquement à des actes et à des attitudes à l'instant. Elle doit être comprise tout d'abord comme une expression de l'étreinte connexion qui a existé entre d'édification de la Roumanie moderne et le cours des transformations de la vie internationale.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLIV-XLV • 1998-1999

Gheorghe Iacob

MODERNIZAREA ROMÂNIEI (1866-1914)

ASPECTE METODOLOGICE

Analiza perioadei cuprinsă între Independenţă şi primul război mondial este dominată de problematica modernizării; aceasta implică pe istorici, economişti, sociologi, politologi ş.a. De aceea şi răspunsul la întrebarea ce reprezintă modernizarea – în general, sau în cazul României – devine dificil. În ultimă instanţă istoricii sunt datori cu o viziune de sinteză. Astfel, modernizarea devine o "grilă" de interpretare pentru transformările spectaculoase dintr-o anumită epocă istorică, aşa cum a fost evoluţia României de la 1859 – şi mai ales după 1878 – la 1914.

Înainte de a discuta trăsăturile modernizării României în aceste decenii, putem accepta că o posibilă definiţie nu poate exclude industrializarea, raţionalizarea, secularizarea şi birocratizarea. Din aceeaşi perspectivă, a metodologiei cercetării, putem accepta şi etapizarea procesului de modernizare a României, stabilită de istoricul german Lothar Maier[1]: – 1829-1853; – 1856-1875; – 1878-1907; – 1918-1938. În această etapizare, el acordă o mare importanţă unor evenimente externe şi interne şi anume: pacea de la Adrianopol, războiul Crimeii, războiul de independenţă, răscoala de la 1907, primul război mondial. O explicaţie suplimentară se impune pentru răscoala de la 1907, considerată de autor ca momentul decisiv pentru radicalizarea programului liberal de reforme.

O problemă esenţială este cea care priveşte modul în care elita politică din România a perceput şi dirijat procesul de modernizare, de integrare a ţării în Europa vremii.

Constituirea statului român modern şi apoi cucerirea independenţei de stat au obligat elita politică să analizeze contextul integrării în concertul

statelor europene; modernizarea impunea adaptarea la cerinţele şi ritmul Europei dezvoltate.

Şi trebuie subliniat că cei care făceau parte din elita politică studiaseră în mare proporţie – peste 75% – în Vestul Europei, fiind, prin urmare, în contact direct cu "civilizaţia europeană". Cei "responsabili" de modernizarea ţării au înţeles, încă din perioada studiilor, că singura cale pentru români era dezvoltarea "în pas cu Europa". O confirmă, între altele, declaraţia lui I.C. Brătianu, la 10 ianuarie 1861, în Adunarea Deputaţilor[2]: "Eu, Domnilor, am fost în străinătate, am vorbit cu capitaliştii, am tratat chiar cu dânşii şi mi-au zis că până nu vom avea instituţii care să le dea garanţii tranzacţiunilor, ei nu vor veni să-şi verse capitalurile aici...". Ideea o regăsim formulată şi în Raportul asupra *Legii de încurajare a industriei din anul 1887*[3]: "... nimeni nu va veni din străinătate spre a ne ajuta să înfiinţăm industrii, dacă nu va fi atras de sistema de stat adoptată în acest scop în ţara noastră". Şi liderul conservator P.P. Carp recunoştea această realitate – cu prilejul dezbaterilor asupra *Legii minelor*, în Adunarea Deputaţilor, la 14 aprilie 1895[4]: "Cerinţele moderne se impun; degeaba voim noi să menţinem un trecut, oricât de glorios ar fi el. Trecutul s-a dus. Degeaba voim să închidem uşile aspiraţiunilor moderne, căci viitorul se impune de la sine şi devine prezent."

În acelaşi context, o problemă esenţială este dacă partidele politice de guvernământ au avut o strategie pentru modernizarea ţării.

Opiniile cercetătorilor – istorici, economişti, sociologi, politologi ş.a., nu întotdeauna exprimate explicit – pot fi grupate în două categorii.

O primă categorie de autori apreciază că este exagerat a se vorbi de o construcţie conştientă, de o viziune articulată, urmărind obiective precise în viaţa social-economică şi politică. Este acceptată mai mult ideea unei dezvoltări "din aproape în aproape", în funcţie şi de "jocul politic" al partidelor de guvernământ. Între argumentele oferite se află lipsa unor doctrine politice şi economice, ca şi "compromisul" dintre liberali şi conservatori, concretizat în "rotativa guvernamentală".

Alţi autori – în special istorici – consideră că se poate accepta ideea că în deceniile cuprinse între 1878 şi 1914 procesul de modernizare a României s-a realizat conform unei strategii. Delimitarea celor două curente de idei – liberalismul şi conservatorismul – cunoaşte în aceşti ani o nouă etapă şi anume cristalizarea unor doctrine, liberală, respectiv conservatoare. Chiar dacă nu avem lucrări teoretice, poziţia celor două partide privind di-

recţiile, căile şi ritmul modernizării o găsim limpede şi profund argumentată în discursurile parlamentare, discursurile politice – rostite cu diferite prilejuri –, legislaţia adoptată, diverse broşuri sau articole în presa de partid etc.

Nu a existat un compromis politic, o înţelegere concretizată în "rotativa guvernamentală". Confruntarea dintre cele două partide politice – determinată de diferenţa de optică politică, de doctrină – a fost permanentă, variind în intensitate, în funcţie de o serie de factori interni şi externi.

Ambele partide de guvernământ erau de acord cu modernizarea. Diferea, însă, optica asupra căilor şi mai ales a ritmului. Se poate aprecia că prin coparticiparea Partidului Conservator la acţiunea de modernizare s-a încercat adaptarea partidului la noile necesităţi ale societăţii din România, aflată în plin proces de dezvoltare.

Construcţia în sens modern s-a realizat, deci, într-o stare de *permanentă confruntare*; a existat continuitate doar în privinţa activităţii de administrare a ţării; menţinerea unor legi votate de liberali de către conservatori semnifică imposibilitatea de a le schimba, întrucât corespundeau unor necesităţi de dezvoltare a ţării.

Alternarea la guvern în condiţiile confruntării a celor două partide a reprezentat o formă de manifestare a mecanismului politic, rezultat al unui întreg complex de factori social-economici şi politici şi *nicidecum expresia unei identităţi de opţiuni* asupra direcţiilor, căilor şi ritmului modernizării.

*

Încă din epocă, dar şi în perioadele care au urmat, s-au făcut aprecieri asupra a ceea ce am putea numi "cheia" sau "deviza" modernizării. De asemenea, a existat şi există o "critică" a procesului de modernizare a României la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de al XX-lea.

Deviza liberalilor, "prin noi înşine", simboliza programul unei burghezii în plin proces de afirmare, conştientă că întărirea forţei sale politice depindea de consolidarea întregii economii, obiectiv realizabil, în primul rând, prin eforturi proprii. "Prin noi înşine" s-a concretizat într-o politică vamală protecţionistă – aplicată începând cu anul 1886 –, prin încurajarea industriei naţionale – acţiune în care rolul decisiv revine legii din 1887 –, prin stabilirea unor condiţii restrictive pentru capitalurile străine, prin înfiinţarea Băncii Naţionale şi a altor bănci, organizarea Casei Rurale, răs-

cumpărarea căilor ferate şi a unor monopoluri aparţinând capitaliştilor străini ş.a. I.G. Duca[5] definea deviza "prin noi înşine" ca o politică economică naţională, "care nu este o politică de exclusivism şi de şovinism, care nu este o politică care să îndepărteze participarea capitalurilor străine, dar care este o politică care vrea, în primul rând, să dezvolte forţele economice ale ţării prin propriile noastre mijloace". Deviza "prin noi înşine" a fost exprimată şi înainte de 1877. După cucerirea independenţei de stat, ea devine *leit-motivul* doctrinei liberale şi o armă politică împotriva conservatorilor.

În procesul de cristalizare a doctrinei conservatoare, fondul tradiţional de idei al conservatorilor a fost susţinut şi completat de către junimişti. Evoluţia în plan organizatoric a raporturilor dintre aripa tradiţională a partidului şi gruparea junimistă a fost sinuoasă, cunoscând apropieri, fuziuni, disensiuni. În plan doctrinar, însă, fondul este comun, junimiştii având un rol important în definirea unor principii şi concepte asupra problematicii social-economice şi politice, în funcţie de noile necesităţi ale dezvoltării ţării.

Adepţi ai căii evolutive, conservatorii au susţinut o dezvoltare lentă a structurilor economice şi social-politice, evitându-se zguduirile sociale. Pentru Al. Marghiloman[6], conservarea societăţii însemna "nici o atingere" a Constituţiei, "nici o lăţire de drept de vot", "respectarea proprietăţii", iar pentru N. Filipescu[7], "înţeleaptă şi înceată evoluţie". S-ar putea spune că esenţa doctrinei conservatoare se regăsea în lozinca lui Lascăr Catargiu[8]: "Dacă se poate, da, dar numai dacă se poate".

În această confruntare raportul de forţe a evoluat lent, dar consecvent în favoarea Partidului Naţional Liberal, care, odată cu întărirea poziţiilor economice şi politice ale burgheziei, odată cu evoluţia raportului de forţe din cadrul partidului – în favoarea tinerilor liberali, în frunte cu I.I.C. Brătianu – va forţa noile reforme. Anunţarea acestora în toamna anului 1913 şi convocarea Constituantei semnificau victoria liberalilor.

Totuşi, "cheia" modernizării nu poate fi considerată doar apanajul liberalilor. Spre exemplu, implicarea statului în instituţionalizarea, dirijarea şi susţinerea financiară a modernizării reprezintă într-o măsură considerabilă meritul ambelor partide de guvernământ. La fel, deviza "prin noi înşine" n-a putut fi aplicată în practică (în privinţa investiţiilor), din cauza disputei inegale cu capitalul străin.

Prin urmare, dacă dorim să sintetizăm procesul de modernizare a României de la Independenţă la primul război mondial, formula ar putea fi: "Prin intervenţia statului şi ritm accelerat". Mai multe argumente în acest sens va oferi prezentarea trăsăturilor modernizării.

După cum este ştiut, acest proces a cunoscut o bogată şi intensă "critică".

Primii implicaţi – cronologic – au fost junimiştii şi, evident, Partidul Conservator; adepţi ai căii lente de dezvoltare, a unui ritm moderat, conservatorii acuzau pe liberali că au îndreptat ţara pe o cale greşită, revoluţionară, de a fi adoptat reforme şi măsuri care nu corespundeau realităţii. Ei au forţat procesul de modernizare, imitând Apusul, preluând "forme" ale civilizaţiei occidentale, pe care le-au altoit pe un "fond" subdezvoltat, rezultând o societate de tip hibrid, care putea fi adusă pe calea cea bună, tradiţională, doar de către conservatori.

Această cunoscută teorie a "formelor fără fond" reprezenta pentru Partidul Conservator o armă politică în disputa cu liberalii asupra direcţiilor, căilor şi ritmului dezvoltării României. P.P. Carp o sintetiza astfel – în Adunarea Deputaţilor, la 28 septembrie 1879 –, cu prilejul discutării articolului 7 din Constituţie[9]: "Când România, cam virgină de orice cultură, s-a găsit deodată în faţă cu civilizaţiunea occidentală, era firesc să nu înţeleagă întregul mecanism şi întregul mers al acestei civilizaţiuni; era firesc, ca de multe ori să confunde cauza cu efectul şi să crează că imitarea în mod superficial, luând pur şi simplu formele pe care le-a luat civilizaţia occidentului, noi avem să ajungem la acelaşi rezultat la care a ajuns Europa...".

După cum observă L. Maier[10], teoria "formelor fără fond" corespunde exact formulei lui John Kenneth Galbraith, a "modernizării simbolice".

În dezvoltarea României moderne au apărut, evident, datorită ritmului impus de necesităţi, contradicţii, discrepanţe. Acestea nu reprezentau, însă, o incompatibilitate între "forme" şi "fond", ci o manifestare firească pentru o societate aflată în plin proces de modernizare, care păstra încă destule componente ale vechiului regim, care nu avea o burghezie puternică şi trebuia să înfrunte presiunile economice şi politice ale marilor puteri; era o societate în care nu se putea realiza un echilibru permanent între cerinţe şi posibilităţi.

Dinspre stânga venea "critica" lui C. Dobrogeanu-Gherea. El considera că România, situată în zona subdezvoltată a Europei, intrase sub influenţa

țărilor avansate economic, cursul ei istoric fiind determinat decisiv de această "conectare" la capitalismul occidental. Ca urmare, relațiile social-economice erau transformate odată cu impunerea sistemului capitalist de tip occidental. Într-o anumită măsură, el se apropie de teoria junimistă. Crede că evoluția social-economică va duce inevitabil la dezvoltarea "fondului", inclusiv în sfera industriei, contribuind, treptat, la o "armonizare" între "formele" civilizației occidentale – reprezentate mai ales de instituții – și "fondul" vieții economice. Pentru C. Dobrogeanu-Gherea modernizarea însemna industrializare, privită în termeni de "a fi sau a nu fi" pentru existența României.

Dintre "criticii" modernizării României, care au scris în perioada interbelică, trebuie menționați Ștefan Zeletin și Eugen Lovinescu.

În lucrarea sa, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric* (București, 1925), și, într-o anumită măsură în *Neoliberalismul* (București, 1927), Ștefan Zeletin încearcă să demonstreze că economia românească a refăcut etapele parcurse de economia statelor din Occident. Diferența este de ordin cronologic, existând un decalaj de un secol, un secol și jumătate între Vestul și Estul Europei. După Tratatul de la Adrianopol (1829), economia Principatelor Române a fost conectată la cea occidentală, ceea ce a declanșat procesul de modernizare; deși factorul extern este esențial, autorul consideră că un rol important a revenit burgheziei române, aflată în plin proces de consolidare.

Pentru Eugen Lovinescu factorul fundamental al procesului de modernizare îl reprezintă influența ideilor din Apus. "Grila" de interpretare trebuie, deci, să privească modernizarea ca o "revoluție de sus în jos".

O altă problemă privește "metodologia" prezentării și interpretării datelor privind procesul de modernizare. Este necesară o viziune echilibrată, nuanțată, care să nu exagereze împlinirile, dar nici limitele. Spre exemplu, despre perioada 1878-1914 s-ar putea evidenția "performanțele": – peste 3 000 km cale ferată; – crearea unei industrii naționale, în frunte cu cea a extracției petrolului; – organizarea Băncii Naționale și a sistemului de credit; – înființarea Serviciului Maritim și a celui Fluvial; – construirea a numeroase edificii publice în principalele orașe ale țării ș.a. În același timp, însă, la capitolul "limite" regăsim: – situația extrem de gravă din lumea satelor, unde peste 300 000 de țărani nu aveau pământ; – analfabetismul; – natalitatea și mortalitatea, cea din urmă situându-ne pe primele locuri din Europa; – asistența sanitară deficitară de la sate ș.a.

Pe lângă evitarea supralicitării – într-o direcţie sau alta –, sunt necesare comparaţii cu alte state europene, inclusiv din aceeaşi zonă geografică. Numai astfel putem oferi o imagine credibilă asupra modernizării României în aceste decenii de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea.

Din aceeaşi perspectivă – a metodei – se impune clarificarea problemei costurilor, beneficiarilor şi a sacrificaţilor (pierdanţilor) modernizării.

În privinţa costurilor modernizării, este ştiut că acestea erau susţinute din exporturi. Pentru a evidenţia "de unde veneau banii" vom oferi doar două exemple. În anul 1890[11] structura valorică a exportului era: – total = 276 mil. lei, din care, animale vii – 2,7, cereale, seminţe şi derivate – 226,1, produse animale alimentare – 3,8, produse animale nealimentare – 2,2, produse vegetale alimentare – 29,1, lemn şi produse derivate – 2,9, petroliere – 1,2, diverse – 8,0. În aceeaşi structură, situaţia se prezenta astfel în anul 1912[12]: total = 642,1, din care, pe domenii: – 4,0, – 486,5, – 13,8, – 6,7, – 29,3, – 24,4, – 66,2, – 11,2. Rezultă că agricultura a contribuit la exportul ţării cu un procent care a evoluat între 95 şi 85%. Ca urmare, în privinţa costurilor este limpede că modernizarea a fost susţinută de agricultură.

Deşi ţăranii au contribuit la susţinerea costurilor modernizării, principalii beneficiari au fost locuitorii oraşelor, mai ales cei din clasa conducătoare – şi apoi cei din clasa de mijloc. Lumea satului s-a schimbat nesemnificativ în secolul al XIX-lea. Deşi s-au construit căi ferate, gări, depozite şi antrepozite, şosele etc., viaţa ţăranilor de la 1914 nu diferea radical de cea a strămoşilor din perioada domniilor regulamentare. Pentru ţărani modernizarea a însemnat o viaţă mai bună "pentru domnii de la oraş" şi pentru cei puţini de la sate care puteau "emigra" la oraş.

O ultimă problemă pentru care se impune un răspuns se referă la finalizarea procesului de modernizare. Într-o carte despre aceste decenii, I. Bulei afirma că "Modernizarea, dureroasă dar necesară, a devenit treptat o stare de fapt"[13]. Într-adevăr, statisticile ca şi mărturiile observatorilor, români sau străini, demonstrează că România de la 1914 realizase transformări semnificative, uneori spectaculoase, în toate domeniile de activitate. Procesul de *sincronizare* cu civilizaţia europeană – început cu aproape un secol în urmă – cunoaşte în aceste decenii un ritm accelerat şi cuprinde toate laturile vieţii social-economice şi politice. România devenise o ţară europeană conexată prin toate "canalele" de comunicare la lumea civilizată.

Maniera de percepere şi asimilare a efectelor modernizării a fost diferită pentru clase şi pături sociale, pentru grupuri şi chiar pentru indivizi. În ultimă instanţă, trebuie răspuns la întrebarea dacă *mentalitatea* de grup sau individuală a reprezentat un stimulent sau o frână pentru procesul de modernizare, în toate laturile sale din sfera politicului, economicului, socialului, culturalului etc.

Referindu-se la societatea europeană la început de secol, N. Filipescu afirma: "Ceea ce caracterizează epoca noastră este o încredere nemărginită în progres. Până acum o sută de ani lumea vedea fericirea înapoi, într-un paradis biblic, ori într-un veac de aur... De un secol încoace însă, lumea vede progresul înainte şi toate popoarele caută să-şi însuşească acel progres şi să se ridice la o treaptă mai înaltă de civilizaţie"[14]. În ce măsură această apreciere este valabilă pentru poporul român este destul de greu de stabilit. În ţările occidentale transformările social-economice specifice epocii moderne – desfăşurate de-a lungul câtorva secole – au fost însoţite de schimbarea treptată a mentalităţilor, care, uneori, au anunţat şi pregătit adevărate "revoluţii" în sfera tehnicii şi ştiinţei.

În estul Europei – şi în alte zone slab dezvoltate ale lumii – mentalităţile vor "ţine greu pasul" cu procesul înnoitor. Ritmul preluării realizărilor civilizaţiei occidentale a crescut permanent, făcând imposibilă o adaptare la acelaşi nivel, mai ales dacă avem în vedere întreaga societate. Pentru că – subliniază V. Axenciuc – "între exigenţele muncii, tipul de comportament, de mentalitate, de viaţă economică modernă industrializată, pe de o parte, şi munca agricolă şi mentalităţile sale corespunzătoare, pe de altă parte, există nu numai diferenţe esenţiale, dar şi constitutive, chiar incompatibile"[15].

Deşi pare exagerată, chiar dură, aprecierea este, în bună măsură, valabilă pentru situaţia din România la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX. Pentru că, în afara trăsăturilor specifice "societăţilor agrare", trebuie adăugate "tarele" moştenite de la vecinătatea şi coabitarea cu lumea orientală; "balcanismele" se regăseau în toate straturile societăţii, făcând şi mai dificilă adaptarea la "exigenţele" civilizaţiei occidentale. O influenţă deloc neglijabilă asupra mentalităţilor a avut politicianismul. Spre deosebire de ţări din Occident – Marea Britanie, Germania, S.U.A. – unde guvernanţii au adoptat o legislaţie rigidă – pe care au şi aplicat-o – pentru a impune adaptarea – uneori, de nevoie – la cerinţele modernităţii a fiecărui cetăţean, în România erau la "mare preţ" specula, improvizaţia, protecţia politică, posturile bugetare etc., multe din "ini-

ţiativă" şi "protecţie" guvernamentală. Acestea existau şi în ţările occidentale, dar afectau mult mai puţin mecanisml economic şi comportamentul social.

Şi totuşi, au existat "segmente" ale societăţii care s-au adaptat mai repede. Este vorba de elita economică şi politică – cu excepţia "nostalgicilor" şi a "pierdanţilor" –, ca şi de o parte a "clasei de mijloc", care se situa între "beneficiarii" modernizării şi, în consecinţă, dorea şi acţiona pentru intensificarea acestui proces.

Se poate aprecia, în concluzie, că, la nivelul întregii societăţi din România acestor decenii, mentalitatea claselor şi păturilor sociale, a indivizilor, în general, a reprezentat mai mult o "frână" decât un "stimulent" în procesul de modernizare, de apropiere de lumea civilizată a Europei occidentale. Abia în perioada interbelică, când şi nivelul cultural al populaţiei va înregistra o creştere semnificativă, se va echilibra raportul dintre mentalităţi şi realizările modernizării. Odată cu înfăptuirea reformelor agrară şi electorală, în noul cadru al statului naţioal unitar român, vor deveni mai active în procesul modernizării şi acele forţe "regeneratoare, înzestrate cu toate însuşirile morale ce pot da stabilitate şi impulsuri de energie vieţii unui popor şi încredere într-un viitor construit pe temelii trainice"[16].

Din punct de vedere *economic*, România de la 1914 diferea esenţial de România anului 1866, ca şi de cea de la 1878. Un "reper" cuprinzător, care confirmă această apreciere, este cel privind avuţia naţională (conform statisticii, aceasta cuprinde bunurile materiale acumulate, produse de activitatea umană şi cele naturale supuse valorificării)[17], care a evoluat astfel în perioada menţionată[18]:

milioane lei

Sectoare	1860-1864	1880-1884	1900-1904	1912-1914	1912-14/1860-64
Agricultura, silvicultura, stocul de hrană şi sămânţă	1.848,0	3.681,9	6.585,0	10.522,9	569%
Clădirile, locuinţele şi bunurile de consum durabile	235,4	388,6	1.471,9	2.386,8	1.014%
Transporturile şi comunicaţiile	20,6	525,2	1.417,0	2.543,4	12.347%
Industria	60,9	68,9	415,2	1.171,2	1.923%
Comertul	192,0	582,4	659,8	1.075,3	560%
Sectorul edilitar	xxx	xxx	xxx	250,4	xxx
Stocul de metal monetar	37,0	85,3	177,0	381,0	1.030%
Activ brut	*2.393,9*	*5.332,3*	*10.725,9*	*18.331,0*	*766%*
Obligaţiile financiare externe	50,1	547,0	1.577,3	3.065,6	6.119%
Activ net	*2.343,8*	*4.785,3*	*9.148,6*	*15.265,4*	*651%*

Chiar dacă realizăm comparaţia cu anii 1880-1884, constatăm creşteri semnificative pentru transporturi şi comunicaţii, industrie, stocul de metal monetar, obligaţiile financiare externe, care exprimă ritmul intens de modernizare.

Sugestii interesante ne oferă evoluţia ponderii diferitelor sectoare în avuţia naţională[19]:

%

Sectoare	1860-1864	1880-1884	1900-1904	1912-1914
Agricultura, silvicultura, stocul de hrană şi sămânţă	77,2	69,0	61,4	57,4
Clădirile, locuinţele şi bunurile de consum durabile	9,8	7,3	13,7	13,0
Transporturile şi comunicaţiile	0,9	9,8	13,2	13,9
Industria	2,5	1,3	3,9	6,4
Comerţul	8,0	10,9	6,2	5,9
Sectorul edilitar	xxx	xxx	xxx	1,4
Stocul de metal monetar	1,5	1,6	1,7	2,1
Activ brut	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*
Obligaţiile financiare externe	2,1	10,3	14,7	16,7

După jumătate de veac, ponderea sectorului agricol a scăzut cu aprox. 20%, procente ce se regăsesc la celelalte sectoare, în special transporturile şi industria. Obligaţiile financiare externe au crescut de 8 ori, regăsindu-se în investiţiile din transporturi, industrie, sectorul edilitar etc.

În privinţa repartiţiei avuţiei naţionale, date interesante găsim în lucrarea lui N. Xenopol, publicată în anul 1916[20]. În mediul rural, 2.228 de proprietari, dispunând de un venit mai mare de 10.000 lei, aveau împreună 102.131.897 lei, pe când 1.240.376 de ţărani, cu venituri de până la 600 lei, aveau doar 117.490.169 lei[21]. La oraşe, 528 de proprietari, cu venituri peste 10.000 lei, dispuneau de un venit de 13.229.800 lei, în timp ce 103.305 de persoane, cu venituri sub 600 lei, aveau 18.396.047 lei[22]. Societatea românească – apreciază autorul pe baza acestor informaţii – se prezintă "din punctul de vedere al distribuţiei bogăţiei şi veniturilor – într-o lumină puţin favorabilă: o clasă destul de restrânsă bogată, oameni foarte bogaţi, posedând imense întinderi de pământ sau păduri, mari bănci şi mari societăţi comerciale sau industriale, realizând beneficii foarte mari şi o clasă mijlocie puţin numeroasă; la ţară, lângă o clasă de ţărani înstăriţi – a cărui număr, din fericire, creşte an de an – o mare masă de ţărani şi

muncitori agricoli, având o situaţie materială precară; în sfârşit, în toată ţara, o clasă funcţionărească numeroasă, dar puţin retribuită"[23].

Prin comparaţie cu alte ţări, avuţia naţională a României – apreciată pentru media anilor 1912-1914 la 3.351 dolari, revenind 476 dolari pe locuitor – era mai mare decât a Norvegiei şi a Rusiei, şi de 2,2 ori mai mare decât a Japoniei[24].

Venitul naţional pe locuitor la începutul secolului XX era de aproximativ 68 dolari, mult mai mic decât în ţările dezvoltate (S.U.A. – 228, Marea Britanie – 181, Franţa – 160, Germania – 125), dar mai mare decât în Portugalia (61,5), Serbia (62), Grecia (60), Bulgaria (57), Rusia (50)[25].

În concluzie, se poate aprecia că, în preajma declanşării primului război mondial, "organismul economico-social al României, luat în general, prin conţinutul său parţial, prin tendinţele şi perspectivele dezvoltării, în mediul extern capitalist european, se afirma a fi *de tip capitalist*, ireversibil în evoluţia sa, cu tot ansamblul de factori şi mecanisme de funcţionare ale economiei de piaţă, cu structurile sociale specifice, cu avantajele şi dezavantajele sale, cu problemele şi contradicţiile sale"[26].

Coordonatele dezvoltării României la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX se vor regăsi – într-un nou context social-economic şi politic – în perioada interbelică. Între cele două perioade există o continuitate organică. Doar percepţia în istoriografie este, uneori, eronată, prin insuficienta evidenţiere a împlinirilor din deceniile cuprinse între Independenţă şi Marea Unire.

Note

[1] L. Maier, *Studii de modernizare a României. Între pacea de la Adrianopole şi urcarea pe tron a lui Carol II (1829-1930)*, în *România în obiectiv. Limbă şi politică. Identitate şi ideologie în transformare*, editat de Krista Zach, München, 1998, p. 16 şi urm.

[2] *Naţionalismul economic şi doctrina partidelor în România. Rezultatele politicii de la 1859 până la 1939*, Bucureşti, 1930, p. 34.

[3] „Studii. Revistă de Istorie", nr. 1/1972, p. 194.

[4] C. Gane, *P.P. Carp şi locul său în istoria politică a ţării*, II, Bucureşti, 1936, p. 136.

[5] I.G. Duca, *Consecinţele războiului şi dezvoltarea internă în urma lui*, în *Războiul neatârnării. 1877-1878*, Bucureşti, 1927, p. 150.

[6] Al. Marghiloman, *Doctrine conservatoare*, Discurs rostit în şedinţa Camerei, 12 decembrie 1908, Bucureşti, 1909, p. 115.

[7] N. Filipescu, *Discurs rostit la Craiova*, 21 octombrie 1901, în *Discursuri politice*, II, Bucureşti, 1915, p. 29.

[8] I. Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul conservator*, Bucureşti, 1987, p. 495.

[9] P.P. Carp, *Era nouă. Discursuri parlamentare*, Bucureşti, 1888, p. 21.

[10] L. Maier, *op. cit.*, p. 24.

[11] V. Axenciuc, *Evoluţia economică a României. Cercetări statistico-istorice. 1859-1947*, vol. III. *Monedă-Credit-Comerţ-Finanţe Publice*, Bucureşti, 2000, p. 364.

[12] *Ibidem.*

[13] I. Bulei, *Lumea românească la 1900*, Bucureşti, 1984, p. 48.

[14] N. Filipescu, *Discursuri politice*, II, Bucureşti, 1915, p. 45.

[15] V. Axenciuc, *Introducere în Istoria economică a României. Epoca Modernă*, Bucureşti, 1997, p. 75.

[16] N. Iorga, *O viaţă de Om aşa cum a fost*, ediţie îngrijită de Valeriu şi Sanda Râpeanu, Bucureşti, 1972, p. XL.

[17] V. Axenciuc, *Avuţia naţională a României. Cercetări istorice comparate. 1860-1939*, Bucureşti, 2000, p. 12.

[18] *Ibidem*, p. 159.

[19] *Ibidem*, p. 161.

[20] N. Xenopol, *La Richesse de la Roumanie*, Bucureşti, 1916.

[21] *Ibidem*, p. 106.

[22] *Ibidem*, p. 107.

[23] *Ibidem*, p. 111.

[24] V. Axenciuc, *Avuţia naţională a României...*, p. 297.

[25] *Ibidem*, p. 294.

[26] Idem, *Introducere în Istoria economică...*, p. 214.

Summary

Any analysis of the period 1866-1914 is of necessity dominated by the issue of modernization; a possible definition of this complex process can by no means exclude industrialization, scientific organization, secularization, or bureaucratization.

Both governing parties – liberal and conservative – were clearly in favour of democratization although their views of the ways and especially the pace of the process were quite different.

Relative to the manner of presentation and interpretation of information, vis-à-vis socio-economic life in particular, we argue for a balanced, multi-layered approach which refrains from exaggerating achievements as well as limitations.

From the methodological perspective, the problem of the costs, beneficiaries and losers of modernization is one of the high marks of our exploration.

As our findings indicate, the conclusion is that at the level of society as a whole, the mentality of the social classes and categories, of the individuals in general, acted more as a "deterrent" than as an "incentive" for the modernization process.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLIV-XLV • 1998-1999

Ion Agrigoroaiei

MĂSURI DE UNIFICARE LEGISLATIVĂ ŞI ADMINISTRATIVĂ ÎN ROMÂNIA ÎNTREGITĂ

O preocupare de seamă a cercurilor conducătoare româneşti imediat după înfăptuirea Marii Uniri a fost consolidare acesteia, prin adoptarea şi aplicarea unor legi, decrete, regulamente, instrucţiuni etc., care să contribuie, direct sau indirect, la instituirea cadrului juridic unitar, absolut necesar desfăşurării vieţii publice normale într-un stat suveran. Juristul Constantin Hamangiu a publicat sub titlul *Legi noi de unificare* o serie de măsuri adoptate în anii 1922-1926, grupate într-un volum din culegerea *Codul general al României*, volum care include, mai întâi, textul Constituţiei din martie 1923[1]. Asemenea măsuri au fost luate şi înainte, începând cu momentele înfăptuirii unirii Basarabiei, Bucovinei şi Transilvaniei cu România, după cum altele vor fi adoptate în anii următori, unele chiar până în vara anului 1940. Aspectul unificării nu a fost şi nu putea fi explicit în toate aceste texte, dar, într-o formă sau alta, el se regăseşte în marea lor majoritate, prin aplicarea în întreg teritoriul României întregite şi tuturor locuitorilor, indiferent de etnie, limbă şi religie. Introducerea votului universal, aplicarea legilor de reformă agrară, recunoaşterea egalităţii în drepturi a tuturor cetăţenilor indiferent de naţionalitate, sau – pe alt plan – măsurile adoptate în vederea refacerii şi dezvoltării economice n-au fost, explicit, legi de unificare, dar au avut, implicit şi nu în ultimul rând, menirea de a introduce acelaşi sistem de activitate, în domeniul respectiv, în întreaga Românie.

După primul război mondial, când harta politică a Europei a dobândit o înfăţişare mai apropiată de aspiraţiile de unitate ale popoarelor, unificarea legislativă a devenit o preocupare aproape general-europeană, cu etape apropiate în timp şi cu caracteristici comune mai multor state. În statele în

cadrul cărora existau mai multe tipuri de legislaţii s-a pus presant chestiunea unificării legislative. Într-o primă etapă s-au menţinut în vigoare legile existente, sau o parte însemnată a acestora, pentru ca, apoi, unificarea să se realizeze diferenţiat, de la ţară la ţară, fiind sesizabile şi procedee asemănătoare[2].

Procesul de unificare legislativă, care a stat la baza unificării instituţionale, administrative, politice, economice, culturale etc., s-a produs printr-o împletire a principiilor şi modalităţilor de înfăptuire. Menţinerea pentru un timp a unor legiuiri specifice doar unor regiuni s-a interferat cu extinderea, tacită sau explicită, a unor legi din vechea Românie, cu promulgarea legilor şi codurilor de unificare, fără a se putea face o periodizare cronologică distinctă între aceste înfăptuiri[3]. Pe de altă parte, trebuie precizat că unificarea legislativă a fost un proces de durată, iar exercitarea în mod unitar şi deplin a autorităţii guvernului central asupra tuturor regiunilor ţării s-a înfăptuit într-o perioadă scurtă de timp, cuprinsă între momentele de Unire şi încetarea activităţii organismelor regionale înfiinţate în provinciile respective[4].

Prin sancţionarea actelor de Unire din 1918 de către regele şi guvernul român se extindea, în mod tacit, în toate regiunile ţării Constituţia României din 1866, cu modificările intervenite pe parcurs (şi în special cea din vara anului 1917, referitoare la votul universal şi reforma agrară). Această extindere se referea la forma statului, la o serie de principii şi drepturi democratice etc., şi nu însemna trecerea la aplicarea tuturor prevederilor sale. Decretele-legi din aprilie şi decembrie 1918, de consfinţire a Unirii şi de organizare provizorie a noilor provincii în cadrul Regatului, au permis menţinerea temporară, a *legilor ruseşti în Basarabia*, a prevederilor austriece în Bucovina, iar în Transilvania a dreptului maghiar şi codului civil austriac[5]. "Adoptarea acestor legi străine a însemnat naturalizarea lor"[6]. Soluţia aceasta, care va fi consacrată de Constituţia din 1923, era în concordanţă cu hotărârile de Unire, reprezentând şi o luare în considerare din partea statului român a unor tradiţii regionale. Prin aceleaşi acte din aprilie şi decembrie 1918, compartimente esenţiale ale vieţii statale (politica externă, financiară, armata, mijloacele de comunicaţie ş.a.) au trecut sub autoritatea nemijlocită a guvernului României. În intervalul în care au funcţionat organisme regionale, procesul unificării legislativ-instituţionale a înregistrat două direcţii de acţiune, unul de la nivelul guvernului spre sferele din competenţa sa, ceea ce însemna extinderea expresă a

unor dispoziţii din vechea Românie în teritoriile unite, şi cealaltă, de la organismele regionale în teritoriile lor de competenţă. S-a avut în vedere, ca prim obiectiv, înlăturarea unor norme care contraveneau încadrării depline a acelor teritorii în statul naţional unitar român, s-au adoptat măsuri care au condus la organizarea unei vieţi româneşti, politice, sociale, culturale, asigurându-se totodată aceleaşi drepturi locuitorilor de altă naţionalitate, şi toate acestea în conformitate cu cele hotărâte la Chişinău, Cernăuţi şi Alba Iulia[7].

Unirea a pus şi problema unificării stilului calendaristic, prin introducerea stilului nou, gregorian. În ianuarie 1919, Ministerul de Război solicita, în legătură cu înfiinţarea a două corpuri de armată, introducerea în armată a stilului calendaristic gregorian, care "a devenit o necesitate imperioasă pentru evitarea erorilor şi confuziunilor, atât în reglementarea raporturilor de serviciu cu activităţile militare ale Puterilor Aliate cu care cooperăm, cât şi în relaţiunile noastre cu populaţiunea din Transilvania şi Bucovina şi celelalte provincii locuite de români, unde se lucrează, cum se ştie, numai cu stilul nou, afară de Basarabia". La 1/14 februarie s-a introdus, mai întâi, stilul gregorian în armată, pentru ca la 6/19 martie să fie extins la nivelul întregii ţări: ziua de 1 aprilie devenea 14 aprilie 1919[8]. Trecerea la noul stil răspundea unor necesităţi interne şi externe, reprezenta o condiţie a modernizării în plan naţional şi european. Introducerea lui nu s-a produs imediat pe întreg teritoriul României şi în toate păturile societăţii[9].

În ce priveşte unificarea legislativă, Constituţia din martie 1923 prevedea, între altele: "Se vor revizui toate codicile şi legile existente în diferite părţi ale statului român spre a se pune în armonie cu Constituţiunea de faţă şi asigura unitatea legislativă. Până atunci ele român în vigoare" (art. 137). Un Consiliu Legislativ urma "să ajute în mod consultativ la facerea şi coordonarea legilor, emanând fie de la puterea executivă, fie din iniţiativă parlamentară, cât şi la întocmirea regulamentelor generale de aplicare a legilor" (art. 76).

Extinderea unor legi din vechea Românie va continua şi după adoptarea Constituţiei. De pildă, Codul silvic din România din anul 1910, cu modificările ulterioare, a fost extins prin legea din 17 iunie 1923 şi în teritoriile unite cu statul român. Începând cu 1 iunie 1928, s-au extins în Basarabia şi codurile de drept civil, cu unele excepţii. În Bucovina acest lucru s-a petrecut zece ani mai târziu; abia în toamna lui 1938 s-au aplicat codurile civile din vechea Românie[10].

Prin *Legea pentru organizarea şi funcţionarea Consiliului Legislativ* din 26 februarie 1925 se înfiinţa un organism de tehnică ştiinţifică în materie. Alcătuirea lui s-a înscris în şirul acţiunilor de progres şi de modernizare, survenite în societatea românească de după Marea Unire[11]. Puterea legiuitoare şi puterea executivă erau obligate să consulte Consiliul Legislativ pentru toate proiectele de legi constituţionale şi ordinare, afară de cele pentru credite bugetare. La cererea uneia din cele două puteri, Consiliul avea atribuţii şi obligaţii: "a) De a studia, în raport cu doctrina, jurisprudenţa, istoria, legislaţiunea comparată şi necesitatea care determină legiferarea, chestiunile ce i se vor deferi; b) De a întocmi studiile preparatorii, anteproiectele sau proiectele de legi şi de regulamente generale, precum şi expunerile de motive"; c) De a cerceta textele de acest fel întocmite de guvern sau proiectele de legi întocmite din iniţiativă parlamentară şi "de a propune modificările de formă sau fond pe care le-ar reclama: corectitudinea şi claritatea redacţiunii juridice, coordonarea cu principiile şi concepţiunile economice, sociale şi politice ale Constituţiei, cu dispoziţiunile legilor şi regulamentelor în fiinţă sau alte consideraţiuni", în afară de oportunitatea măsurii respective şi motivaţiilor politice[12].

Legea pentru Curtea de Casaţie şi Justiţie din 20 decembrie 1925 avea la bază vechea lege din 1864, modificată în 1909 şi 1912. Legea preciza că "pentru statul român există o singură înaltă Curte de Casaţie şi de Justiţie". Deciziile Curţilor de apel şi ale Curţilor de juraţi, precum şi sentinţele tribunalelor ordinare date ca instanţe de apel, sentinţele jurisdicţiilor speciale şi ale tribunalelor militare "vor fi pronunţate cu recurs la înalta Curte de Casaţie", cu unele excepţii, ca cele de competenţa Comitetului Agrar. "Ministerul Public de pe lângă Curtea de Casaţie se compune dintr-un procuror general şi cinci procurori de secţie. Ei sunt inamovibili, în aceleaşi condiţiuni ca membrii Curţii de Casaţie"[13].

Legea pentru Contenciosul Administrativ din 23 decembrie 1925 reprezenta o aplicare a principiilor cuprinse în noua Constituţie, ca urmare a trecerii Contenciosului Administrativ din competenţa Curţii de Casaţie la instanţele de drept comun[14]. În art. 1 se prevedea: "Oricine se pretinde vătămat în drepturile sale printr-un act de autoritate făcut cu călcarea legilor şi a regulamentelor, sau prin reaua voinţă a autorităţilor administrative de a rezolva cererea privitoare la un drept, poate face cerere pentru recunoaşterea dreptului său, la instanţele judecătoreşti competente arătate mai jos". Articolul următor preciza că "puterea judecătorească n-are căderea

de a judeca actele de guvernământ şi acele de comandament militar", în care se cuprindeau un număr relativ mare de cazuri: "toate măsurile luate pentru ocrotirea unui interes general privitor la ordinea publică, la siguranţa statului, internă sau externă, sau la alte cerinţe de ordine superioară" (starea de asediu, faptele de război, "toate actele de comandament cu caracter militar, executarea şi interpretarea tratatelor şi convenţiunilor diplomatice cu statele străine"; măsurile împotriva epidemiilor, inundaţiilor, foametei, tulburărilor interne, naturalizării etc.). Curtea de apel trebuie să judece cererile respective "în şedinţă publică, de urgenţă şi cu precădere asupra tuturor celorlalte afaceri". Decizia Curţii de apel era supusă recursului la Curtea de Casaţie, care "va judeca de urgenţă şi cu precădere asupra oricărei alte afaceri".

Marele jurist Andrei Rădulescu a expus, într-o amplă prelegere în seria celor organizate de Institutul Social Român în 1921-1922, pe marginea viitoarei Constituţii, probleme şi principii de mare însemnătate referitoare la separarea puterilor în stat, independenţa puterii judecătoreşti, exerciţiul puterii judecătoreşti, justiţia militară, ecleziastică şi disciplinară, tribunale administrative şi tribunale extraordinare, persoanele care exercită puterea judecătorească ş.a.[15]. Semnalăm aici numai câteva din tezele expuse în prelegerea ţinută la 10 martie 1922.

Un principiu constituţional necesar pentru organizarea judecătorească era cel al *uniformităţii*: "Oricare ar fi normele de drept care vor fi admise, oricare ar fi instanţele care se vor crea, ele trebuie să fie aceleaşi pe tot cuprinsul României. Aceasta este cerută în primul rând de interesul practic al vieţii zilnice [...]. în al doilea rând este cerută de interesul unităţii naţionale, care impune organizare uniformă. N-avem apoi nici un interes şi nu există nici o raţiune să se alcătuiască ori să se păstreze organizaţii separate pe regiuni. Cele găsite în noile teritorii nu sunt produsul gândirii româneşti, ori izvorâte din trecutul neamului nostru, ci sunt organizaţii instituite şi impuse de alţii. Nimic nu ne îndreptăţeşte să ţinem morţiş la păstrarea acestor orânduieli. Desigur, se va lua din ele ce este bun şi potrivit nevoilor generale ale ţării, şi se va utiliza pentru închegarea unei organizaţii cât mai bune, *dar aceeaşi pentru tot Regatul român*".

"*Organizarea justiţiei* – sublinia în continuare Andrei Rădulescu – *trebuie să fie aceeaşi pentru toţi supuşii statului român şi toţi trebuie să lucreze pentru alcătuirea şi înfăptuirea cât mai bună a ei*". Nu se poate admite o Curte de Casaţie cu secţiuni pe provincii. "*Această instanţă tre-*

buie să fie singura în tot Regatul și organizată unitar, cu aceleași secțiuni pentru toți românii. Ea este menită să asigure unitatea de jurisprudență, necesară mai ales în vremea aceasta de consolidare a statului și de întărire a unității naționale"[16].

Trebuie luate toate măsurile "pentru a da toată *independența magistraților.* Aceasta trebuie asigurată mai întâi prin *înscrierea în Constituție a inamovibilității*". Pe lângă aceasta, "*magistratura are absolută nevoie de o foarte bună situație materială*". Cu cât puterea judecătorească va fi mai bine organizată și mai independentă, cu atât își va îndeplini mai bine rolul ei în societate. în același timp, "puterea judecătorească este un element de continuitate în viața statului. Se schimbă guvernele, se schimbă alcătuirea puterii legislative, se modifică ori pier partidele, puterea judecătorească rămâne la datorie"[17]. Multe din aceste principii și-au găsit expresia în Constituția din 1923 și în legile la care ne referim.

Legea pentru organizarea judecătorească promulgată la 25 iunie 1924, cu modificările din 28 noiembrie 1925 și 19 decembrie 1925, înlocuia "legea din 24 martie 1909, aplicabilă vechiului Regat, precum și o parte din decretul-lege din 9 octombrie 1918, relativ la Basarabia". În cele 324 de articole, legea avea în vedere: Partea I *Organele puterii judecătorești*, Partea II *Adminisibilitatea și numirile în ordinul judecătoresc*; Partea III *Pozițiunea membrilor ordinului judecătoresc*; Partea IV *Vacanțe și concedii*; Partea V *Grefa Curților și tribunalelor*; *Dispozițiuni finale și tranzitorii*[18]. Organele puterii judecătorești erau: judecătoriile, tribunalele, Curțile de apel, Curțile cu jurați și Înalta Curte de Casație și Justiție; jurisdicația pentru infracțiunile comise de militari era organizată prin altă lege. Pe lângă tribunalele ordinare din Tulcea, Constanța, Silistra și Bazargic, urma să funcționeze, cu aceeași competență *teritorială*, câte un *cadiat*, "care va rezolva și judeca, după legile și uzurile musulmane, afacerile dintre mahomedani, la căsătorie, despărțenie și la succesiunile fără testament".

Curțile de apel erau în număr de douăsprezece și aveau reședințele în Brașov, București, Cernăuți, Chișinău, Cluj, Constanța, Craiova, Galați, Iași, Oradea Mare, Timișoara și Tg. Mureș. Circumscripțiile Curților erau formate din circumscripțiile tribunalelor dintr-un grup de județe, fiecare județ având mai multe judecătorii (care puteau fi urbane, rurale sau mixte)[19]. Cele 515 judecătorii prevăzute pentru întreg teritoriul României reprezentau dovada unui larg democratism, al preocupării de a rezolva problemele cetățenilor cât mai aproape de domiciliul lor.

Legea preciza modul de organizare şi competenţele Ministerului Public, al Consiliului Superior al Magistraturii, inspectorilor judecătoreşti, admiterea, ierarhia şi gradele în ordinul judecătoresc, insista asupra caracterului inamovibilităţii şi condiţiilor pentru obţinerea ei, asupra disciplinei judecătoreşti etc. La titlul *Vacanţe* se prevedea că, în fiecare an, de la 15 iulie la 15 septembrie, activitatea la Curţi şi tribunale va fi suspendată, "restrângându-se numai la afacerile cu caracter urgent" specificate în lege. Serviciul nu era suspendat în acest interval pentru judecătorii, cabinetele de instrucţie şi parchete[20]. Se desfiinţau judecătoriile comunale din circumscripţiile Curţilor de apel Cluj, Oradea Mare, Timişoara şi Tg. Mureş, directoratul justiţiei din Cluj şi serviciile contabilităţii de pe lângă Curţile din Cernăuţi şi Chişinău, prevederi care evidenţiază, o dată în plus, principiul *uniformităţii*, asupra căruia stăruise Andrei Rădulescu la Institutul Social Român.

Din această categorie a măsurilor de unificare mai fac parte *Dispoziţiunile din procedura penală română extinse în tot cuprinsul ţării* de la 1 septembrie 1925, *Legea privitoare la unificarea unor dispoziţiuni de procedură civilă şi comercială pentru înlesnirea şi accelerarea judecăţilor înaintea tribunalelor şi Curţilor de apel, precum şi pentru unificarea competenţei judecătoriilor (accelerarea judecăţilor)*, din 19 mai 1925, *Legea pentru organizarea şi unificarea corpului de avocaţi*, din 21 februarie 1923, cu modificările din 29 decembrie 1925, însoţită de *Regulamentul* legii, *Dispoziţiunile generale privitoare la onorariile avocaţilor* ş.a.[21].

Una din cele mai importante măsuri adoptate în acei ani a fost *Legea pentru unificare administrativă* din 14 iunie 1925[22], care a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1926. Şi din acest punct de vedere, România întregită era confruntată cu moşteniri diferite. Până la Unire, vechiul Regat avea un anumit regim administrativ, stabilit prin legile din 1864, 1872, 1894, 1904, 1908 ş.a. (cu particularităţi pentru Dobrogea)[23], în Basarabia "spiritul ţarist apare din plin", într-un sistem care, "sub aparenţele înşelătoare ale autonomiei locale, căuta să facă pe cetăţean să suporte fără murmur un regim de guvernământ absolutist"[24], iar Bucovina "ne aduce organizarea arhaică de provincie a unui imperiu alcătuit dintr-o sumă de naţionalităţi, legate între ele numai prin legături arficiale"[25]. La 1 Decembrie 1918, teritoriile provinciilor de peste munţi, ca de altfel întregul teritoriu al Ungariei, era împărţit în comitate sau municipii şi în oraşe cu drept munici-

pal, a căror organizare administrativă era reglementată de legea ungară XXII din 1886, intitulată *Despre municipii*. Diviziunile teritoriale cele mai înalte ale statului ungar erau de două categorii: comitatele şi municipiile, cele dintâi fiind corespunzătoare judeţelor din Regat, iar celelalte fiind oraşe mari, înzestrate cu o organizare identică cu cea a comitatelor[26]. Sistemul îmbina o anumită descentralizare, prin autonomia administrativă locală în unele direcţii, cu centralismul guvernului în ramuri deosebit de importante pentru populaţie[27].

"Între toate aceste sisteme (existente înainte de 1918 – *n.ns.*, *I.A.*) – aprecia reputatul specialist în drept administrativ, Anibal Teodorescu, în prelegerea susţinută la Institutul Social Român în ziua de 23 aprilie 1922 – în afară de oarecare puncte comune tuturor legiuirilor de organizare administrativă, nu există nici o înrudire; ele sunt sisteme juridice care, deşi fuseseră aplicate în mare parte unei populaţii de aceeaşi rasă, izvorâseră însă din concepţia de organizare a guvernanţilor unor state cu totul deosebite unele de altele. În adevăr, alte idei fundamentale, alte scopuri, şi administrative şi politice, însufleţiseră guvernele din Bucureşti şi altele guvernele din Petersburg, Viena sau Budapesta"[28].

Aşa cum se va sublinia şi mai târziu, "organizarea administrativă devine o problemă capitală, pentru că ea era menită să dea un ritm de desfăşurare armonioasă tuturor provinciilor care cunoscuseră regimuri de evoluţie cu totul deosebite unele de altele [...]. Era deci necesar ca în momentul Unirii, alături de unificarea legislaţiei, şi cu mai multă trebuinţă să se ridice problema unificării administrative pentru a se realiza un regim comun de organizare, menit să asigure ţării o unitate politică şi sufletească"[29].

Problema a fost dezbătută în cercuri largi ale opiniei publice, în programele partidelor politice, în parlament, în revistele de specialitate etc., fiind alcătuite mai multe anteproiecte şi proiecte de legi. Dincolo de anumite interese de partid, şi nu numai, aceste dezbateri au urmărit, în esenţă, modernizarea organizării administrative a României, punerea, într-o măsură sporită faţă de trecut, în consens interesele statului cu ale celor administraţi, cetăţenii[30]. În perioada 1918-1925 s-au mai menţinut unele particularităţi locale, provinciale, introducându-se treptat şi formele noului sistem administrativ, generalizat prin legea din 14 iunie 1925[31].

În conformitate cu prevederile art. 4 din Constituţia din martie 1923 ("teritoriul României din punct de vedere administrativ se împarte în judeţe, judeţele în comune", urmând ca legile de organizare administrativă să

stabilească numărul, întinderea şi subdiviziunile lor), *Legea pentru unificare administrativă* din 14 iunie 1925 relua formularea în art. 1 şi stipula în continuare: Comunele sunt rurale şi urbane, comuna rurală fiind alcătuită din unul sau mai multe sate. Comunele urbane erau urbane-reşedinţe de judeţ şi urbane-nereşedinţe. Comunele urbane-reşedinţe de judeţ, "care prin numărul locuitorilor şi prin importanţa lor economică sau culturală au o mai mare înrâurire asupra dezvoltării generale a statului, se vor declara prin lege municipii, luându-se în prealabil avizul consiliului administrativ superior". Constituţia din 1923 a omis să admită, ca circumscripţie teritorială între judeţ şi comună, plasa (prevăzută de Constituţia din 1866), dar legea din 1925 o menţine: "Pentru înlesnirea controlului, supravegherea aplicării legilor şi buna îndrumare a administraţiei, judeţele se împart în circumscripţii numite plăşi, cuprinzând mai multe comune, iar comune urbane, în circumscripţii numite sectoare". Numai comuna şi judeţul erau persoane juridice[32]. Fiecare locuitor al ţării trebuia să aparţină unei comune şi să participe la sarcinile ei, iar orice teritoriu din cuprinsul ţării trebuia să aparţină unei comune.

Comuna şi judeţul îşi administrau interesele lor locale prin consilii compuse din consilieri aleşi, de drept şi consilieri femei cooptate obligatoriu în comunele reşedinţe de judeţ, facultativ în celelalte comune urbane. Primarul era "capul administraţiei comunale", iar prefectul, "capul administraţiei judeţene". Prefectul îşi exercita atribuţiile sale "fie direct, fie prin subprefect, pretori, poliţai şi notari". Ministrul de Interne coordona şi controla "activitatea comunelor şi judeţelor, punând-o în armonie cu interesele generale ale statului. El este ajutat de un consiliu administrativ superior".

Legea preciza modul de alcătuire şi funcţionare a consiliilor comunale, de alegere a primarilor şi a delegaţiilor permanente. Art. 50-52 stabileau atribuţiile consiliilor comunale "în toate chestiunile de interes local", fiind datoare "a se rosti asupra tuturor chestiunilor ce li s-ar deferi" şi a executa dispoziţiile luate de autorităţile centrale în interes general. În chestiunile de interes local erau incluse (în art. 51) un număr impresionant de cazuri: a) Chestiuni privitoare la învăţământul primar şi elementar profesional; b) Chestiuni privitoare la cult; c) Chestiuni privitoare la sănătatea publică; d) Chestiuni privitoare la creşterea vitelor şi medicină veterinară; e) Construirea şi întreţinerea tuturor căilor de comunicaţie de orice natură; f) Chestiuni privitoare la edilitate; g) Măsuri pentru protecţia peisajelor,

apărarea monumentelor şi a obiectelor de artă, înfiinţarea de muzee regionale; h) Măsuri privitoare la educaţia cetăţenească; i) Chestiuni privitoare la îndrumarea şi încurajarea agriculturii, comerţului, industriei şi meseriilor şi, în general, a întregii economii a comunelor; j) înlesnirea aprovizionării populaţiei cu articole de primă necesitate, precum şi măsuri pentru normalizarea şi controlul preţurilor la aceste articole; k) Alcătuirea bugetului de venituri şi cheltuieli; l) Crearea veniturilor de orice natură, aşezarea şi perceperea taxelor, cotizaţiilor şi impozitelor; celelalte puncte (de la "m" la "x") conţineau cazuri referitoare la schimbări de teritoriu, de reşedinţă, la poliţia drumurilor, la cetăţenia de onoare, la dreptul de a adresa autorităţilor superioare reclamaţii sau memorii ş.a.[33].

Legea preciza şi atribuţiile consiliului judeţean, considerând că erau de interes judeţean îndeosebi chestiunile referitoare la: a) învăţământul primar, profesional şi secundar; b) Sănătatea publică şi ocrotirea socială; c) Construirea şi întreţinerea căilor de comunicaţii, lucrări publice; d) Agricultura şi creşterea vitelor; e) Măsuri pentru sprijinirea comerţului, industriei, meseriilor, învăţământului respectiv şi pentru protecţia monumentelor istorice.

Capitole din lege se refereau la alegerile administrative, la finanţele locale, la regulamente, răspunderi, conciliere şi arbitraj, asocierea comunelor şi judeţelor ş.a. Titlul V, *Reprezentanţii autorităţii centrale, organe de control*, avea în vedere atribuţiile prefectului şi consiliului de prefectură, ale subprefectului, ale pretorului (din fruntea plăşii), care era sub ordinele directe ale prefectului şi ale notarului, considerat "agentul autorităţii centrale în comuna rurală", fiind numit de prefect. Pe lângă Ministerul de Interne urma să funcţioneze un Consiliu Superior Administrativ, cu atribuţiile prevăzute de *Legea pentru organizarea Consiliului Superior Administrativ* din 12 decembrie 1925[34]. Acestea se refereau la avizarea, la cererea ministrului de Interne, în chestiunile de administraţie generală şi de administraţie locală, judeţeană şi comunală, în toate cazurile prevăzute prin legea pentru unificarea administrativă, precum şi prin orice alte legi şi regulamente, se refereau la "a hotărî ca instanţă de conciliere sau arbitraj asupra litigiilor dintre o comună sau un judeţ împotriva altei comune sau judeţ, ori împotriva statului" ş.a.[35].

Partidele din opoziţie au criticat legea administrativă, în special pentru tendinţele apreciate ca prea centraliste[36]. Chiar şi prezentarea noastră sumară a conţinutului legii evidenţiază atribuţiile largi, în chestiunile de

interes local, a consiliilor comunale, fie rurale, fie urbane. Specialiştii au acordat o atenţie specială relaţiei dintre centralizare şi descentralizare, în strânsă legătură nu numai cu legea din 1925, ci şi cu progresul general al societăţii româneşti. În perioada dezbaterilor pe marginea proiectului legii, Paul Negulescu preciza: "Când un stat este astfel organizat încât satisfacerea intereslor locale sau speciale se face prin servicii publice, depinzând direct de puterea centrală şi ai căror titulari sunt numiţi de dânsa, atunci se zice că statul e centralizat [...]. Când însă îngrijirea şi rezolvarea intereselor locale sau speciale sunt încredinţate la autorităţi ai căror titulari sunt aleşi de corpul electoral, atunci avem *descentralizare*"[37]. Statul este centralizat sau descentralizat "după cum serviciile publice locale sau speciale sunt direct dependente faţă de puterea centrală şi fără drept de iniţiativă sau se bucură de oarecare autonomie în rezolvarea afacerilor locale, titularii lor fiind aleşi de localnici". *Problema comportă discuţii numai în ce priveşte organizarea administrativă a unui stat*, neputând fi vorba de o *descentralizare politică într-un stat unitar.* "Or, când vorbim în dreptul administrativ de descentralizare nu înţelegem ca subdiviziunile teritoriale ale statului să aibă o autonomie completă, ele nu au decât dreptul de a-şi rezolva unele chestiuni de interes local. Prin centralizare politică a unui stat nu s-ar putea înţelege decât un stat unitar, iar printr-un stat descentralizat politiceşte, un stat federal"[38]. Într-un stat unitar există o singură suveranitate, pe câtă vreme într-un stat federativ, alături de suveranitatea statului, există şi alte suveranităţi secundare ale fiecăruia din statele particulare[39]. Atrăgând atenţia asupra pericolului politicianismului care "a viciat şi această încercare de autonomie comunală şi judeţeană, întreprinsă încă din timpul lui Cuza", Paul Negulescu aducea unele critici proiectului legii, dar îşi exprima încrederea că "se va crea un control jurisdicţional înaintea Consiliului Superior Administrativ pentru toate actele şi abaterile organelor administrative, comunale şi judeţene", situaţie în care "legea ar putea da rezultate foarte bune"[40].

Legea pentru unificarea administrativă din anul 1925, o adevărată reformă în domeniu, a introdus pe întreg teritoriul statului român acelaşi sistem de organizare administrativă, având ca model realităţile din vechea Românie. În urma adoptării legii, a fost elaborat, la 7 octombrie 1925, decretul regal privind noua organizare administrativă a ţării[41]. Dacă într-o primă etapă, teritoriul fusese împărţit în 76 de judeţe, prin legea din 1925 s-a ajuns la o situaţie stabilă, cu 71 de judeţe, renunţându-se la fărâmiţarea

excesivă din Bucovina (de la 11 la 5 judeţe) şi sporindu-se numărul judeţelor din Banat de la două la trei. S-au schimbat unele denumiri de judeţe şi s-au mutat unele reşedinţe de judeţ; numărul comunelor se ridica la 8 879, dintre care 71 comune urbane reşedinţe de judeţ (17 fiind municipii), 94 comune urbane nereşedinţe, 10 comune suburbane şi 8 704 comune rurale[42].

Prin legea din 14 iunie 1925 s-au lichidat şi ultimele rămăşiţe ruseşti ale organizării administrative din Basarabia. Integrarea administrativă, şi nu numai administrativă, a Basarabiei în cadrul României întregite a fost un proces care a întâmpinat numeroase dificultăţi[43].

Unele forme de organizare moştenite de la imperiul rus s-au străduit să supravieţuiască. Zemstvele încercau să se împace cu noul regim, dar erau departe de a se resemna cu un rol secundar în administraţie. "Ele existau din inerţie şi tot din inerţie nu-şi puteau imagina posibilitatea lichidării lor. Aceasta era cu atât mai dificil de realizat, cu cât salariaţii zemstvelor formau o categorie foarte numeroasă"[44].

Vecinul de la Răsărit a urmărit permanent destabilizarea ordinii din această parte a ţării, întreţinând o amplă propagandă antiromânească, organizând acte de spionaj, acţiuni subversive, atacuri banditeşti etc. Pe fondul greutăţilor de după război, elemente ostile regimului românesc din cadrul populaţiei dintre Prut şi Nistru, unele intrate în ţară cu "misiuni speciale", au vehiculat ideea autonomiei, prin menţinerea vechilor instituţii şi atacarea puterii centrale. Ideile bolşevice erau îmbinate cu cele de propagandă antiromânească: agitatorii instigau la nesupunere faţă de statul român[45]. Atacurile de peste Nistru şi jefuirea populaţiei – preciza de la tribuna Camerei Gh. Tătărescu, subsecretar de stat la Ministerul de Interne – făceau parte dintr-un program al Internaţionalei a III-a, care urmărea: "Să menţină armata în permanenţă pe Nistru, pentru ca, din această pricină să se îngreuneze viaţa populaţiei pe toate tărâmurile; şi să ţină toată această populaţie mărginaşă de pe malul Nistrului într-o stare de continuă efervescenţă şi enervare. Organizarea de atacuri şi de atentate împotriva liniilor ferate, a posturilor de jandarmi, a perceptoratelor, a primăriilor, având drept rezultat demoralizarea populaţiei şi scăderea prestigiului autorităţii române în ochii populaţiei din Basarabia şi organizarea a felurite nuclee cu caracter revoluţionar, având drept misiune recrutarea aderenţilor şi pregătirea atentatelor"[46].

Decretarea stării de asediu de-a lungul frontierei, în unele plăşi şi localităţi (inclusiv oraşul Chişinău), introducerea cenzurii, adoptarea unor măsuri poliţieneşti de către administraţia locală erau, în acest context, pe deplin justificate şi urmăreau să prevină sau să limiteze acţiunile destabilizatoare, efectele periculoase ale propagandei desfăşurate de numeroşii agenţi ai Ucrainei şi Rusiei Sovietice, ai Uniunii Sovietice, care nu s-a împăcat nici un moment cu pierderea teritoriului dintre Prut şi Nistru[47].

Toate aceste dificultăţi nu justifică nici greşelile făcute de la centru, prin numirea unor persoane nu numai incapabile sau nepregătite, ci chiar dubioase din punct de vedere moral, în diferite funcţii din administraţie, nu justifică nici abuzurile săvârşite de organele puterii locale. O parte din aceste persoane proveneau din vechea Românie, dar nu trebuie ignorat faptul că printre ele s-au aflat şi elemente ale populaţiei basarabene. Înainte de a vorbi despre abuzuri, este necesar de a sublinia contribuţia importantă a funcţionarilor trimişi din Regat. "Parte din ei, cu un curaj de invidiat, o pregătire profesională solidă şi, mai ales, cu o dorinţă aprigă de a transmite basarabenilor ştiinţa administrativă, şi-au îndeplinit misiunea cu cinste". De asemenea, există numeroase dovezi privind corectitudinea şi dăruirea unor funcţionari proveniţi din populaţia locală[48]. Instituţia jandarmeriei urma să acţioneze, şi a acţionat, pentru menţinerea ordinii în localităţile din provincie. Din cauza abuzurilor săvârşite de unii jandarmi (este vorba, în special, de aplicarea pedepselor corporale), această instituţie risca să se discrediteze şi să ofere celor interesaţi motive de a tulbura apele[49]. "Un punct vulnerabil al modului de administrare românesc a fost considerat activitatea abuzivă a unor agenţi fiscali. În situaţia în care se afla Basarabia după marea conflagraţie mondială, mărimea impozitelor i se părea exagerată [localnicului], ceea ce îl conducea la o stare de nemulţumire faţă de noul regim"[50]. Încasarea impozitelor, sistemul rechiziţiilor militare, eliberarea unor acte etc., au fost însoţite în unele cazuri de ameninţări ce vizau nu respectarea legii, ci preocuparea de realizare a unor venituri ilicite. Toate aceste abuzuri nu trebuie nici trecute sub tăcere, nici supradimensionate.

O serie de greutăţi – care a generat, dacă nu abuzuri propriu-zise, o stare tensionată – se explică prin contradicţiile dintre starea generală a provinciei sub regimul rusesc şi politica statului român de racordare a acesteia la procesul de modernizare de după Unire. Nu au fost utilizate întotdeauna metodele cele mai potrivite, poate s-a manifestat şi o oarecare

grabă, după cum este posibil ca anumite schimbări (introducerea învăţământului primar obligatoriu, a serviciului militar, a noului sistem de impozitare şi alcătuire a bugetelor locale ş.a., cu sancţiunile prevăzute de legile respective) să se fi lovit de o anumită inerţie, în anumite categorii ale populaţiei, inerţie ce şi-a pierdut treptat din intensitate.

Aceste greutăţi, obiective şi subiective, ale integrării Basarabiei în statul naţional unitar (unele dintre ele s-au manifestat, cu accente diferite, şi în alte teritorii ce s-au unit cu ţara) nu pot pune sub semnul întrebării nici caracterul Actului de Unire, nici esenţa politicii promovate de statul român în perioada următoare.

Categoria legilor de unificare este mult mai largă, cuprinzând şi pe cele referitoare la economie, la raporturile de muncă, la învăţământ, la regimul general al cultelor şi altele. Chiar dacă unele probleme nu au primit rezolvarea sau rezolvarea deplină aşteptată, intervalul 1918-1928 poate fi considerat *deceniul unificării*. Multe din rezultatele obţinute în unificarea legislativă şi administrativă au fost evidente chiar din acei ani, altele vor fi mai evidente în anii următori.

Note

[1]C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi noi de unificare*, vol. XI-XII, 1922-1926, 1 223 p.

[2]Vezi studiul lui Gh. Iancu, *Unificarea legislativă. Sistemul administrativ al României (1919-1939)*, în vol. *Dezvoltare şi modernizare în România interbelică 1919-1939. Culegere de studii* (coordonatori Vasile Puşcaş şi Vasile Vesa), Bucureşti, 1988, p. 39-67. A se vedea şi lucrările unor specialişti în domeniu, citaţi de autor: Andrei Rădulescu, Ovid Sachelarie, Valentin Al. Georgescu, G.P. Docan, Valeriu Pop, A.R. Ionaşcu, Camil Negrea, Victor Onişor ş.a.

[3]*Ibidem*, p. 42-43. "În funcţie de principiile stabilite şi de amploarea acţiunii de unificare se pot, totuşi, circumscrie două etape ale acestui proces: una, până la Constituţia din 1923 şi a doua, după promulgarea legii fundamentale a statului român" (*Ibidem*, p. 43). În legătură cu implicaţiile noii Constituţii în problema noastră, vezi, pe larg: Angela Banciu, *Rolul Constituţiei de la1923 în consolidarea unităţii naţionale*, Bucureşti, 1988.

[4]*Ibidem*, p. 43; idem, *Contribuţia Consiliului Dirigent la consolidarea statului naţional unitar român (1918-1920)*, Cluj-Napoca, 1985, *passim*.

[5]Gh. Iancu, *Unificarea legislativă...*, p. 44. În domeniul dreptului civil, pentru Regat a continuat să fie aplicat Codul din 1864, în timp ce în Transilvania era în vigoare Codul civil austriac din 1911, completat cu dispoziţii ale legislaţiei adoptate în Austria şi Ungaria. În procesul unificării legislative, metoda extinderii s-a folosit mai ales în domeniul dreptului constituţional şi a dreptului penal. În ce priveşte dreptul civil, s-a menţinut mai mult timp reglementarea paralelă. Prin folosirea celor două metode s-a creat, în cele din urmă, sistemul de drept al României. Cornelia Neagu, *Guvernul liberal Ion I.C. Brătianu (28 noiembrie/12 decembrie 1918 – 27 septembrie 1919). Politica internă*, Iaşi, 1998, p. 98; Emil Cernea, Emil Molcuţ, *Istoria statului şi dreptului românesc*, Bucureşti, 1993, p. 249.

[6]G.P. Docan, *Interdependenţa legilor provinciale şi de unificare*, în "Pandectele Române", 22, 1943, partea a IV-a, p. 8 (după Gh. Iancu, *Unificarea legislativă...*, p. 44).

[7]Gh. Iancu, *Unificarea legislativă...*, p. 44-45. Cele două direcţii s-au întrepătruns şi s-au intercondiţionat reciproc. Astfel, în Basarabia mersul reformei agrare a fost mai rapid; după Unire, în şedinţa din 26-27 noiembrie/9-10 decembrie 1918, Sfatul ţării a votat Legea agrară pentru Basarabia, cu un pronunţat caracter democratic, prima dintre actele legislative de acest fel adoptate în România întregită (Gh.E. Cojocaru, *Sfatul ţării*, Chişinău, 1998, p. 155). Imediat după votarea legii, Sfatul ţării a adoptat declaraţia de "unire necondiţionată a Basarabiei cu România Mamă", după care s-a autodizolvat; Consiliul de Directori a demisionat. Unirea necondiţionată reliefa decizia cercurilor politice basarabene de integrare ireversibilă în cadrul statului român întregit (*Ibidem*). La scurt timp au fost elaborate decretele-legi de expropriere, din decembrie 1918, pentru vechiul Regat şi Basarabia, pornindu-se de la art. 19 din Constituţia modificată în 1917 şi de la Legea agrară votată de Sfatul ţării (vezi şi Ion Agrigoroaiei, *Unirea Basarabiei cu România în presa vremii...*, Iaşi, 1999, p. 103). După unirea necondiţionată, în Basarabia s-au introdus, prin extindere, codurile comercial, penal şi de procedură penală româneşti (Gh. Iancu, *Unificarea legislativă...*, p. 44-45; C. Neagu, *op. cit.*, p. 99).

[8]C. Neagu, *op. cit.*, p. 97.

[9]Numeroase greutăţi s-au manifestat în Basarabia, o parte însemnată a populaţiei refuzând să admită "calendarul îndreptat". "Introducerea noului calendar s-a făcut fără pregătirea necesară, în grabă, dându-se dovadă de o necunoaştere a stării de lucruri în Basarabia şi de inconsecvenţă în acţiunile organelor de stat şi a instituţiilor bisericeşti centrale" (Gh. Palade, *Basarabia în perioada 1918-1940*, în I. Agrigoroaiei, Gh. Palade, *Basarabia în cadrul României întregite 1918-1940*, Chişinău, 1993, p. 103). În general, autorităţile centrale şi cele locale (îndeobşte prefecţii) au permis în mod expres (practic, nici nu puteau împiedica) marcarea sărbătorilor religioase pe stil vechi, numai că această atitudine venea în contradicţie cu eforturile întreprinse de episcopiile din Basarabia în direcţia *trecerii* la noul stil. Este posibil ca o anumită stare de spirit să fi fost întreţinută din exterior; imediat după 27 martie/9 aprilie 1918, câţiva ierarhi ortodocşi ruşi, în frunte cu arhiepiscopul Anastasie al Chişinăului, n-au vrut să recunoască situaţia de drept creată prin unire şi în materie de biserică şi au refuzat să participe la şedinţele Sf. Sinod, plecând la Moscova, "unde a primit să lucreze într-un Sinod străin de Biserica naţională a păstoriţilor săi" (*Cartea pastorală a Sfântului Sinod al Bisericii Autocefale Române dreptslăvitoare de Răsărit către clerul şi norodul Basarabiei*, Iaşi, 16 iunie 1918; I. Agrigoroaiei, *Unirea Basarabiei cu România...*, p. 11-111; Boris Buzilă, *Din istoria vieţii bisericeşti din Basarabia*, Bucureşti-Chişinău, 1996, p. 80).

[10]Gh. Iancu, *Unificarea legislativă...*, p. 47.

[11]*Ibidem*.

[12]C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi noi de unificare*, vol. XI-XII, 1922-1926, p. 20-21 şi 30. În prelegerea susţinută la Institutul Social Român la 12 februarie 1922, în ciclul dedicat noii Constituţii a României, prof. univ. Cesar Partheniu insistase asupra necesităţii unui Consiliu Legislativ, care, între altele, trebuia să înlăture "empirismul bâjbâitor şi şovăitor" din modul de legiferare, să asigure "o dublă elaborare, atât tehnică, cât şi şi genetică", să devină "adevăratul regulator al vieţii politice, primindu-şi inspiraţiile de la masele populare, dar filtrându-le cu ajutorul unei largi experienţe şi al unei înţelegeri reflectate a lucrurilor [...]. Realizarea acestei instituţii înseamnă mai mult adevăr, mai multă dreptate" (*Consiliul de Stat cu atribuţii legislative*, în *Constituţia din 1923 în dezbaterea contemporanilor*, Bucureşti, 1990, p. 189-205).

[13]C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 20-21.

[14]*Ibidem*, p. 53.

[15]Andrei Rădulescu, *Puterea judecătorească*, în *Constituția din 1923 în dezbaterea contemporanilor...*, p. 278-314.

[16]*Ibidem*, p. 291-294.

[17]*Ibidem*, p. 313.

[18]C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 50-106.

[19]Textul legii era însoțit de un *Tablou pentru reședințele și circumscripțiile tribunalelor, precum și pentru reședințele judecătoriilor*. De exemplu, la Curtea de apel din Iași figurau următoarele tribunale și, respectiv, judecătorii: Bacău (Bacău mixtă, Bacău rurală, Moinești, Onești, Parincea, Răcăciuni, Scorțeni, Tg. Ocna), Bălți (Balotina rurală, Bălți urbană, Bălți rurală, Chișcăreni, Copăceni, Cornești, Fălești, Glodeni, Pepeni), Botoșani (Botoșani urbană, Botoșani rurală, Bucecea, Hârlău, Todireni, Trușești), Fălciu (Fălciu, Huși I, Huși II, Răducăneni, Vutcani), Fălticeni (Boroaia, Fălticeni, Lespezi, Liteni, Pașcani), Iași I și Iași II urbane, Iași I și Iași II mixte, Podu-Iloaei, Sculeni, Șipote, Tg. Frumos, Țigănași, Ungheni, Voinești), Neamț (Bălțătești, Bușteni, Buhuși, Hangu, Piatra Neamț, Tulgheș), Roman (Băcești, Bâra, Dămienești, Mircești, Porcești, Roman mixtă, Roman rurală), Vaslui (Codăești, Negrești, Pungești, Scânteia, Solești, Țibănești, Vaslui mixtă, Vaslui rurală) – în total 9 tribunale și 68 judecătorii.

[20]Art. 219 conținea următoarele: "Orice serviciu va fi de asemenea suspendat la toate instanțele judecătorești, precum și sedriile orfanale și serviciile auxiliare justiției în zilele de duminici și sărbătorile legale, care sunt următoarele: 1) Sf. Vasile la 1 Ianuarie; 2) Botezul Domnului la 6 Ianuarie; 3) Sf. Ioan Botezătorul la 7 Ianuarie; 4) Serbarea Unirii tuturor Românilor la 24 Ianuarie; 5) Întâmpinarea Domnului la 2 Februarie; 6) Buna Vestire la 25 Martie; 7) Opt zile începând de joi înainte de Paști până vineri exclusiv după Paști; 8) Sf. Marele Martir Gheorghe la 23 Aprilie; 9) 1 Mai; 10) Proclamarea Independenței și a Regatului la 10 Mai; 11) Înălțarea Domnului la 40 zile după Paști; 12) Sf. împărați Constantin și Elena la 21 Mai; 13) Sf. Treime la 50 zile după Paști, duminică; 14) Sf. Apostoli Petru și Pavel la 29 Iunie; 15) Adormirea Maicii Domnului la 15 august; 16) Nașterea Maicii Domnului la 8 septembrie; 17) Înălțarea Sf. Cruci la 14 septembrie; 18) Sf. Marele Martir Dimitrie la 26 octombrie; 19) Sf. Arhangheli Mihail și Gavril la 8 noiembrie; 20) Sf. Nicolae la 6 Decembrie; 21) Opt zile socotite din ajunul Crăciunului" (C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 88).

[21]*Ibidem*, p. 123 și urm.

[22]C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XI-XII, p. 338-403.

[23]Anibal Teodorescu, *Tratat de drept administrativ*, vol. II, București, 1935, p. 324 și urm. Dobrogea veche, ca și cea nouă, a fost supusă, deși sub forme uneori diferite, aceluiași regim de centralizare administrativă "foarte accentuată" (*Ibidem*, p. 343 și 346).

[24]Idem, *Viitoarea organizare administrativăa României*, în *Constituția din 1923 în dezbaterea contemporanilor...*, p. 407. "... Regimul administrativ aplicabil Basarabiei sub ruși și care a precedat pe cel rezultat din unire a avut la bază o foarte largă autonomie locală, atât de largă încât locuitorii, preocupați în centrele lor de nevoile mărunte ale administrațiunii locale, să nu simtă lipsa libertăților publice și a celor politice și ca atare, să nu nutrească gândul de a participa la conducerea superioară a statului" (idem, *Tratat de drept administrativ...*, p. 353-554).

[25]Idem, *Viitoarea organizare administrativă...*, p. 407.

[26]Erau în total 22 de comitate, dintre care 15 în Transilvania, 2 în Banat, 4 în Crișana și 1 în Maramureș, precum și 6 orașe cu drept municipal: Oradea Mare, Satu Mare, Arad, Timișoara, Cluj și Tg. Mureș (idem, *Tratat de drept administrativ*, p. 367).

[27]Comitatele și municipiile aveau drept scop: a) a realiza autonomia administrativă; b) a face legătura între centru și localnici și c) a se ocupa de chestiuni de interes general, aducându-le la cunoștința autorităților constituite în stat. "Guvernului central îi erau rezervate anumite ramuri de

administraţiune, care rămâneau astfel centralizate: instrucţiunea publică, finanţele, starea civilă, lucrările publice, serviciul sanitar (cu excepţiunea celui comunal) şi poliţia" (*Ibidem*).

[28]Idem, *Viitoarea organizare administrativă...*, p. 408.

[29]I.C. Filitti şi I.G. Vântu, *Administraţia locală în România*, în *Enciclopedia Română*, vol. I, p. 306. Vezi şi C. Neagu, *op. cit.*, p. 136-138.

[30]Gh. Iancu, *Unificarea legislativă...*, p. 52.

[31]*Ibidem*; Svetlana Suveică, *Integrarea administrativă a Basarabiei în România (1918-1925)*, în "Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» din Iaşi", XXXVI, 1999, p. 125.

[32]"Este incontestabil că legiuitorul constituant nu a putut să se gândească a opri pe legiuitorul ordinar ca să creeze şi alte circumscripţiuni administrative, ori de câte ori organizarea administrativă ar cere-o. Dovadă stă faptul că, în legea pentru unificarea administraţiunii din 1925, aceleaşi camere care votaseră Constituţiunea din 1923, au menţinut plasa ca circumscripţiune administrativă teritorială, iar, prin legi diferite, se creează circumscripţiuni teritoriale pentru interese de învăţământ, drumuri, sănătate etc." (Paul Negulescu, *Drept administrativ*, vol. I, Bucureşti, 1934, p. 113-114).

[33]C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 346-347.

[34]*Ibidem*, p. 403-409.

[35]*Ibidem*, p. 406.

[36]M. Muşat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II$_1$, *1918-1933*, Bucureşti, 1968, p. 787.

[37]Paul Negulescu, *Tratat de drept administrativ*, p. 560.

[38]*Ibidem*, p. 563.

[39]*Ibidem*, p. 563-564.

[40]*Ibidem*, p. 376-377.

[41]Gh. Iancu, *Unificarea legislativă...*, p. 57; I. Scurtu, C. Mocanu, Doina Smârcea, *Documentele privind istoria României între anii 1918 şi 1944*, Bucureşti, 1995, p. 73 şi urm.

[42]Gh. Iancu, *Unificarea legislativă...*, p. 53-54. Pe provincii, tabloul judeţelor şi al reşedinţelor lor se prezenta astfel: *Transilvania*: Braşov (Braşov), Făgăraş (Făgăraş), Sibiu (Sibiu), Târnava-Mare (Sighişoara), Târnava-Mică(Blaj), Trei-Scaune (Sf. Gheorghe), Odorhei (Odorhei), Ciuc (Miercurea Ciuc), Mureş (Tg. Mureş), Năsăud (Bistriţa), Someş (Dej), Cluj (Cluj), Turda (Turda), Alba (Alba Iulia), Hunedoara (Deva); *Maramureş*: Maramureş (Sighetu Marmaţiei); *Crişana*: Satu Mare (Satu Mare), Sălaj (Zalău), Bihor (Oradea), Arad (Arad); *Banat*: Severin (Lugoj), Caraş (Oraviţa), Timiş-Torontal (Timişoara); *Oltenia*: Mehedinţi (Turnu Severin), Gorj (Tg. Jiu), Dolj (Craiova), Romanaţi (Caracal), Vâlcea (Râmnicu Vâlcea); *Muntenia*: Argeş (Piteşti), Olt (Slatina), Teleorman (Turnu Măgurele), Vlaşca (Giurgiu), Muscel (Câmpulung), Dâmboviţa (Târgovişte), Prahova (Ploieşti), Ilfov (Bucureşti), Ialomiţa (Călăraşi), Buzău (Buzău), Râmnicu Sărat (Râmnicu Sărat), Brăila (Brăila); *Dobrogea*: Tulcea (Tulcea); Constanţa (Constanţa), Durostor (Silistra); Caliacra (Bazargic); *Moldova*: Covurlui (Galaţi), Tecuci (Tecuci), Putna (Focşani), Bacău (Bacău), Tutova (Bârlad), Vaslui (Vaslui), Fălciu (Huşi), Iaşi (Iaşi), Roman (Roman), Neamţ (Piatra Neamţ), Baia (Fălticeni), Botoşani (Botoşani), Dorohoi (Dorohoi); *Basarabia*: Ismail (Ismail), Cahul (Cahul), Cetatea Albă(Cetatea Albă), Tighina (Tighina), Lăpuşna (Chişinău), Orhei (Orhei), Bălţi (Bălţi), Soroca (Soroca), Hotin (Hotin); *Bucovina*: Suceava (Suceava), Câmpulung (Câmpulung), Rădăuţi (Rădăuţi), Storojineţ (Storojineţ), Cernăuţi (Cernăuţi). Vezi: *Enciclopedia României*, vol. II, *passim*; I. Agrigoroaiei, D.D. Rusu, *Istoria românilor. Epoca contemporană*, Chişinău-Galaţi, 1992, p. 9-10.

[43]Vezi şi: I. Scurtu, D. Almaş, Ar. Goşu, I. Pavelescu, Gh.I. Ioniţă, I. Şişcanu, N. Enciu, Gh.E. Cojocaru, *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, Bucureşti, 1998; I. Agrigoroaiei, Gh. Palade, *Basarabia în cadrul României întregite (1918-1940)*, Chişinău, 1993; Gh.E. Cojocaru, *In-*

tegrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923), Bucureşti, 1997; Svetlana Suveică, *op. cit.*, p. 125-145.

[44]S. Suveică, *op. cit.*, p. 131.

[45]*Ibidem*, p. 136-137.

[46]La 9 decembrie 1925, Gh. Tătărescu a expus în faţa deputaţilor concluziile desprinse în urma desfăşurării anchetei şi pronunţării sentinţei asupra celor implicaţi în rebeliunea de la Tatar-Bunar: "Justiţia a încheiat misiunea şi guvernul poate vorbi fără nici o stânjenire pentru a lămuri parlamentul. Şi nu numai parlamentul; anumite interese au denaturat, sistematic, în ultimul timp faptele în legătură cu acest proces, căutând să deformeze adevărul. Pentru susţinerea unei anumite teze şi pentru utilitatea unei anumite cauze, s-au făurit, pe de-a-ntregul, versiuni contradictorii şi neadevăruri în jurul acestui proces; iar dincolo de graniţă, interese străine de neamul nostru, interese ostile neamului nostru au creat o serie întreagă de legende, menite să tulbure bunul simţ şi dreapta judecată a oamenilor de bună-credinţă. Este timpul ca şi parlamentul şi opinia publică să fie coborâte din lumea informaţiilor fanteziste şi a legendelor şi să fie puse în faţa realităţii. Este ceasul să se cunoască adevărul." Ampla şi documentata expunere a fost publicată sub titlul *Internaţionala a III-a şi Basarabia* (vezi şi Gh. Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*. Ediţie îngrijită de Sanda Tătărescu-Negropontes, Cuvânt înainte de Şerban Tanaşoca, Bucureşti, 1996, p. 75-109).

[47]Anumite măsuri se impuneau ca urmare a unor cazuri de funcţionari plătiţi de stat sau comună, care figurau în fruntea "comitetelor revoluţionare", de învăţători şi directori de şcoală care colaborau cu comuniştii (S. Suveică, *op. cit.*, p. 137).

[48]*Ibidem*, p. 135.

[49]*Ibidem*, p. 140.

[50]*Ibidem*, p. 140-142.

Résumé

Une préoccupation importante des milieux dirigeants roumains immédiatement après la réalisation de la Grande Union, ce fut de la consolider, grâce à une série de mesures; leur rôle était de contribuer, directement ou indirectement, à instituer le cadre juridique unitaire, absolument nécessaire au déroulement d'une vie publique normale dans un Etat souverain. Mise à part l'adoption de la nouvelle Constitution en mars 1923 – dont le rôle était décisif dans ce sens –, on doit signaler l'organisation du Conseil Législatif, la promulgation de la loi du Contentieux Administratif, la loi pour l'organisation judiciaire, pour celle du corps d'avocats, etc. Une mesure importante s'avéra également la loi pour l'unification administrative adoptée en juin 1925 et mise en œuvre le 1er janvier de l'année suivante, qui introduisit sur le territoire entier de l'Etat le même système d'organisation administrative, ayant pour modèle les réalités de l'ancienne Roumanie.

L'éventail des lois d'unification est beaucoup plus large, en englobant également celles du domaine touchant à l'économie, aux rapports de travail, à l'enseignement, au régime des cultes, etc. Même si pour certains problèmes on ne trouva pas la solution attendue, l'intervalle 1918-1928 peut être appelé *la décennie de l'unification*. Bien des résultats obtenus dans l'unification législative administrative furent évidents dès cette période même, d'autres le seront davantage dans les années à venir.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLIV-XLV • 1998-1999

Dumitru D. Rusu

NICOLAE IORGA ÎN APĂRAREA STATULUI NAŢIONAL UNITAR ROMÂN, 1939-1940

Evenimentele din vara anului 1940, marcate profund de rapturile şi cedările teritoriale succesive, nu puteau rămâne fără ecou în sufletul şi scrisul marilor personalităţi ale epocii, printre care, în prin plan, se va situa Nicolae Iorga[1]. Istoricul şi patriotul total, omul politic şi al cetăţii, Nicolae Iorga va resimţi, prin toată fiinţa, cutremurul naţional de-a dreptul devastator pentru edificiul statal constituit după propria-i expresie, în "graniţele sale naturale, etnice şi istorice", în urmă doar cu aproape 22 de ani. Este dificil de separat opinia istoricului de glasul omului de cultură, atitudinea parlamentului de vocea temătoare a marelui gazetar, o prezenţă constantă în faţa publicului, direct sau prin intermediul radioului. La nivelul unei personalităţi – unică, în felul ei, pentru istoria şi ştiinţa istorică românească – expresia în problematica naţional-statală este de o mare diversitate, incluzând scrierile istoricului, creaţia literară, o bogată publicistică curentă. Din tot ceea ce a reprezentat opera de atitudine a savantului ne îngăduim să luăm în discuţie doar un segment – adevărat, pe deplin reprezentativ şi sigur cel mai răspândit şi cunoscut în epocă – publicistica, şi anume intervenţiile savantului din propriile publicaţii, "Neamul românesc", "Neamul românesc pentru popor. Buletinul Ligii Culturale" şi "Cuget clar" (Noul "Sămănător")[2]. Fiind vorba de publicistică trebuie să avem în vedere specificitatea documentului de presă, prin natura lui pasibil de un grad mai ridicat de subiectivism, fapt recunoscut şi de Nicolae Iorga, care, într-un editorial, semnificativ prin titlu – "Ţara gazetelor şi ţara adevărată" – menţiona faptul că "ţara gazetelor e una azi şi alte mâine. Acesta e adevărul"[3]. Dar, în cazul operei publicistice a lui Nicolae Iorga, recunoaştem argumentaţia istoricului, probitatea omului de ştiinţă, ţinuta

morală desăvârşită, preocuparea, după propria mărturisire, "a ni supraveghea orice rând scriem noi, cari putem avea vre-o influenţă asupra opiniei publice, lăsând suveranităţii conştiinţei noastre judecata neclintită a laturii morale şi umane a "grozăviilor" războiului şi urmărilor acestuia"[4]. "*E o regulă elementară să nu judecăm în ce scapă priceperii noastre*", se nota în alt articol al cărui final este iarăşi edificator. "Se cenzurează scrisul. Ce bine ar fi dacă am ajunge a ni cenzura noi înşine gândul"[5]. Pentru a lovi "cu tăiuşul vorbei sale" acele "vânturi de cotropitoare pofte", după expresia unui contemporan epocii, "la astfel de faptă se cere să fii un sfânt în viaţa publică şi privată, cum este Iorga şi să ai înălţatul prestigiu al unui creator de ştiinţă, frumuseţe artistică şi viaţă naţională"[6]. La ameninţările externe faţă de unitatea naţională, integritatea teritorială – consemna acelaşi – Nicolae Iorga răspunde "cu solemnă demnitate, cu documente fără de greş şi cu liniştea conştiinţei celei mai luminate, afirmând temeinicia românimii şi a drepturilor ei de a sălăşlui deapururi pe pământul României"[7]. De asemenea, editorialele din publicaţiile menţionate – sursa principală pentru demersul nostru – prin conţinut şi modul de prezentare sunt mult mai aproape de ceea ce reprezintă documentul istoric decât obişnuitul articol destinat presei cotidiene. Nu exagerăm dacă, şi prin publicistica lui Nicolae Iorga, vedem istoricul, acelaşi neîntrecut cunoscător al trecutului neamului şi al omenirii şi apoi gazetarul redutabil, de o probitate exemplară. Editorialele din cele două principale publicaţii – "Neamul românesc" şi "Neamul românesc pentru popor. Buletinul Ligii Culturale" – sunt operă de istoric, tablete – document care în puţine rânduri condensează o vastă încărcătură de adevăr istoric din epoca pe care o reflectă.

Documentele de presă, ce ne-au stat la îndemână, constituie expresia clară a modului în care – odată cu declanşarea conflictului mondial, la 1 septembrie 1939, ameninţător şi pentru România – Nicolae Iorga, direct sau într-o manieră aluzivă, se va situa ferm, ca şi prin întreaga viaţă şi operă, în frontul marilor apărători de neam şi ţară.

Într-un articol, publicat la 3 septembrie 1939, invocând experienţa istoricului, Iorga vine cu o "îndoită profeţie": "Nu va învinge tehnica superioară, ci inteligenţa conducătorilor, însufleţită de convingerea că luptă pentru dreptate şi umanitate. Si orice speranţă de lovituri răpezi şi decisive se va sfărâma de rezistenţele de care sânt capabile numai popoarele care au cultul onoarei şi deprinderea, de atâtea ori seculară, a jertfei"[8] ;Urmează, în continuare, un vehement atac la adresa statelor mari agresoare, care în

numele "spațiului vital" devin o reală amenințare pentru statele mici considerate ca și "pe vremea când un stat era numai o întâmplătoare legătură de teritorii și de grupe omenești care se puteau distruge sau preface după bunul plac"[9]. Incă de la începutul războiului, cu o constanță de-a dreptul impresionantă, vine în apărarea integrității teritoriale cu unul dintre cele mai temeinice argumente și anume că "după biruința principiului național, statele, cît de mici, sânt națiuni"[10]. Mai departe, argumentele și logica istoricului vin și exprimă tăria națiunii, forma supremă de organizare a omenirii; "*Iar națiunile sânt o formă organică a umanității.* Nici o metodă nu le poate nimici, cum ele nu sunt rezultate din exercițiul niciunei metode. Ele sânt "născute iar nu făcute"[11]. Acesta este, în sinteză, laitmotivul concepției despre națiune și stat național, concepție afirmată de Iorga, cu mai multă insistență și destul de frecvent, în publicistica din anii la care ne referim. Suntem în fața unui naționalism ponderat, constructiv, care avea în vedere poporul român în integritatea sa, afirmarea culturală, morală și materială fără a discrimina diversele naționalități. "Adevărul naționalism", în antiteză cu "naționalismul care sinucide" – aluzia viza Germania agresoare – "este și o stare sufletească de care sânt capabile numai sufletele nobile"[12]. Nu doar publicistica ci întreaga operă a savantului este dominată de ardoarea credinței sale în aspirațiile și drepturile naționale ale românilor.

Apărarea cauzei Poloniei ocupate, reliefarea rezistenței finlandeze la agresiunea sovietică, condamnarea fățișă a cotropirii – în prima jumătate a anului 1940 – a Danemarcei și Norvegiei, apoi a Olandei, Belgiei și Franței, pledoaria repetată pentru triumful "forței dreptului" se constituie în tot atâtea argumente, de logică și istorie, în apărarea integrității teritoriale a României. După invadarea Poloniei și de către Uniunea Sovietică (invazie față de care nu manifestă nici o îngăduință; "Si logica pretinde neapărat un lucru: să nu ridici revendicații naționale atunci când ții în lanțuri un întreg popor și când ai aruncat prietenilor bucăți din alt corp național"[13]), Nicolae Iorga exprima pentru polonezi "ca popor, cea mai deplină admirație și cea mai duioasă compătimire, iar pentru cei aduși să caute ospitalitatea noastră, cea mai frățească atitudine"[14]. Față cu aceeași situație – dispariția statului Polonez[15] – Iorga, într-o conferință ținută la radio în ziua de 6 octombrie 1939, lua în discuție perturbările care pot interveni în existența statelor și națiunilor. In afara sentimentelor, mergând "numai pe linia experienței istorice și a judecăților logice care le întregesc", se

recunoaşte posibilitatea dispariţiei statului în raport cu statutul "de eternitate (...) a naţiunilor"[16]. În acelaşi context Iorga nu ezita să constate faptul că Uniunea Sovietică "peste sovietism, reia tradiţiile imperiale ale vechii Rusii"[17].

În condiţiile conflictului deja mondializat, care începuse să suprime popoare întregi, se declanşează o veritabilă campanie de presă în apărarea României faţă de pericolul unei agresiuni din partea Uniunii Sovietice şi a celorlalţi vecini ale căror tendinţe revizioniste erau mai mult decât simple afirmaţii. Intervenţiile repetate ale savantului în propriile publicaţii sau găzduirea, în acelaşi loc, a unor materiale aparţinând altor publicişti întreţin trează conştiinţa pericolului care trebuia contracarat. Atâta timp cât asupra ţării vin ameninţări din toate părţile – "se aruncă de la o ţară la alta vorbe care înveninează" – cât duşmanii neamului din apus şi răsărit "urlă după prada pământului românesc", pentru a-i împiedeca "de a ne sfâşia ţara" trebuie, spunea Iorga să "ne pregătim, şi, dacă va fi nevoie, ne vom apăra cu arma"[18]. În faţa acelor "câteva capete neliniştite cu gând ca aşa dintr-odată să schimbe totul, aşezăminte şi hotare" românii "n-au alt gând decât acela de a-şi apăra ţara moştenită şi crescută prin cele mai grele jertfe"[19]. Nu este lipsită de însemnătate includerea în "Neamul românesc" – cotidian cu o anumită răspândire – a impresiilor proaspete ale unui oaspete francez "asupra acestei vechi Mesopotamii dintre Nistru şi Prut (...). Aici în Basarabia – încheie autorul însemnărilor – ne găsim deci pe pământ autentic moldovenesc (se înţelege, românesc – n.n. D.R.)"[20].

Dintre intervenţiile istoricului, către sfârşitul anului 1939, ne reţine atenţia o amplă conferinţă susţinută la Liga Culturală din Braşov şi publicată apoi în două numere din "Cuget clar" (Noul "Sămănător"). Prin titlul semnificativ, *Ce durează*, se aveau în vedere naţiunile şi statele naţionale. Se pleacă de la hotarele stabilite după primul război mondial – fapt care ne-ar îngădui "să socotim graniţa noastră ca asigurată pentru totdeauna" – pentru a comenta pericolul renaşterii imperiilor, cazul tipic al Uniunii Sovietice în epoca interbelică, continuarea practicilor expansioniste ale ţarismului ("sânt imperii care, după o desfiinţare aparentă, s-au făcut la loc"). De această dată pericolul revizionismului sovietic este făţiş exprimat; "cuvintele auzite acum câteva zile că la Baltică se reface Rusia de la 1914 cu voia Germaniei, şi vă puteţi închipui ce înseamnă Rusia de la 1914 pentru noi, fiindcă, dacă se începe într-o parte, când este momentul favorabil se vor ridica pretenţii şi pentru alte regiuni"[21]. Continuând analiza, după câ-

teva considerații asupra noilor conducători sovietici (departe de a fi "pacifiști și de onestitate deosebită" cum se credea), se menționa: "Iar cum tendințele de odinioară, tendința de suprimare a naționalităților, tendința de invadare a teritoriilor străine, au revenit, nu vedem care este avantajul pentru toată lumea să se întâlnească astfel tot cu presupusul mort de ieri, care, după ce a trecut printr-o perioadă de stafie nelămurită, se transformă într-o ființă tot așa de amenințătoare ca și cea de odinioară"[22]. Faptul că sistemul sovietic a revenit la practicile expansioniste ale țarismului nu lasă nici un dubiu; numai că "s-a găsit mijlocul de ipocrizie elegantă de a face așa, încât aparența să se mai păstreze, iar fondul să fie schimbat"[23].

Drept soluție pentru a contracara revizionismul sovietic se aducea, din nou, în discuție și argumentul referitor la trăinicia națiunilor. Plecând de la ce "se crede azi", despre națiuni, de către unele state mari, cu tendințe expansioniste – că "națiunea este un lucru artificial. Faci cu dânsa ce vrei: o formezi, o desfaci, o transformi"[24] – se repetă o amplă și convingătoare pledoarie asupra trăiniciei acestei structuri umane. "Am spus – continua N. Iorga – că și națiunea și individul sânt formațiuni misterioase, divine, care nu se pot nu numai maltrata, dar nu se pot trata, oricât de delicat ar fi degetul nostru, cu presiunea și sila. Cu atât mai puțin națiunile se omoară. Toți aceștia care cred că au isprăvit cu dânsele se înșeală: *ei vor muri, națiunile vor trăi*, și acela este mai cuminte care le respectă în esența lor, iar nu nebunul care crede că le poate desființa împotriva voinței secolelor și împotriva voinții puterii misterioase care hotărăște. Națiuni moarte? Nu avem decât să ne uităm în lume"[25]. Astfel, în privința expansionismului sovietic, pe seama teritoriilor românești, textul conferinței devine un document de referință.

Datorită și unor similitudini între Finlanda și România în raporturile lor cu Uniunea Sovietică – cel puțin pericolul expansionist sovietic era comun – Nicolae Iorga nu va pregeta să apere cauza "micului și eroicului popor finlandez". Plecând de la convingerea potrivit căreia "izvorul puterii" se regăsea "în marea lor tradiție milenară" și eroismul cu adevărat popular, în ianuarie 1940, se consemna: "Cele ce se petrec în Extremul Nord cu eroicele isprăvi ale celor așa de puțini și până acum așa de puțin ajutați, și care totuși păstrează cu supreme sforțări biata lor țara săracă de ape înghețate, chiamă gândirea noastră asupra izvoarelor puterii, ca să înțelegem și ce se petrece, mai puțin nimicitor, aiurea"[26]. Prin comparație, atacând direct revizionismul maghiar, Iorga scria, în februarie același an; În

Finlanda se lupta "pentru singura moşie din partea unui popor care n-a anexat şi desnaţionalizat pe nimeni". În schimb în Ungaria se manifesta "lăcomia de a recăpăta pământuri străine răpite şi sclavi umani cari abia au gustat libertatea"[27].

Noul an 1940 – cu adevărat tragic pentru existenţa României – amplifică îngrijorarea istoricului pentru soarta ţării şi a neamului românesc. Prima jumătate a anului ni-l înfăţişează pe Nicolae Iorga încă sub semnul speranţei, fără însă a ocoli primejdia războiului devastator – "fără folos pentru patrii" – şi a unei posibile agresiuni la adresa României. Iorga atacă direct "planurile de refacere mecanică şi egoistă a Europei pe care fiecine vrea s-o aibă aşa cum îi convine, fără să-i pese că aceasta înseamnă a tăgădui întâi şi, dacă se poate, pe urmă a călca în picioare, dacă nu şi a desfiinţa pentru totdeauna, naţiunile"[28], cât şi aserţiunea "odioasă" potrivit căreia "Wilsonianismul ar fi fost o iluzie, şi acuma vine realitatea cu puterea ei crudă. Vine şi se impune"[29]. Sceptic în privinţa unor schimbări în bine, odată cu noul an 1940, N. Iorga nota: "An nou pentru suflete nu este încă. El poate să fie numai când s-ar pierde tot ceia ce astăzi este în lume nedreptate, batjocură şi cruzime", când neamurile, deci şi români, "n-ar mai fi la îndemâna tuturor poftelor, lăcomiilor şi obrăzniciilor din partea altora. Ar fi An Nou când fiecare ar fi sigur că, nesupărând pe nimeni în dreptul lui, şi el ar fi sigur în marginile dreptului său"[30].

Odată cu începutul anului 1940, în condiţiile amplificării ameninţărilor la integritatea teritorială a României proferate de vecini, în complicitate făţişă cu mari puteri europene, determină noi luări de poziţii şi în presă pe un ton care denotă fermitate şi îngrijorare, condamnarea tendinţelor de agresiune. Din nou este atacată "teoria dreptului absolut şi nestânjenit de nicio credinţă, de nicio idee, de niciun sentiment, al forţei", "un lucru păgân şi odios"[31]. Îngrijorat de o asemenea ameninţare la adresa României, N. Iorga era neiertător: "*A se închina cineva acestei doctrine şi a ni-o predica, aceasta înseamnă a legitima orice acţiune de silă care s-ar dezlănţui asupra noastră*"[32]. Revenind asupra ideii triumfului dreptului asupra forţei sunt invocate "anumite formule de drept, pe care şi cei mai puternici monarhi le-au recunoscut, orice deviare de la dânsele considerându-se ca un păcat, pe care istoria are datoria de a-l infiera, şi istoricii au făcut-o cu prisosinţă"[33]. Reluând apoi – veritabil laitmotiv – apărarea dreptului "naţiunilor de a-şi avea statele" se va apela şi la argumente geopolitice în sprijinul "categoricului imperativ naţional"; România, se afir-

ma limpede, “are la gurile Dunării un rol care nu poate fi încredinţat nimănuia. Germania, de o parte, ori Rusia de alta, nu pot stăpâni aici decât în dauna unor interese care sânt ale tuturor statelor Europene”[34]. Ca un avertisment faţă de modesta prestaţie guvernamentală în această privinţă, se constata: “E un lucru care, dacă am şti să vorbim de drepturile noastre, ar trebui să fie continuu amintit”[35].

Recurgând iarăşi la arma istoricului – prin invocarea argumentului vechimii şi continuităţii de locuire a românilor – în apărarea “unei ţări *asediate*”, N. Iorga, revoltat de asemenea ameninţări, scria: “Am crescut şi trăit două mii de ani în marginea pustiului şi a sălbaticiunii. Peste noi s-a aruncat cine a vrut. Am văzut trecând toate neamurile care erau, cu lăcomia şi cruzimea lor, în starea celor mai de jos animale. Am trăit. A fost nu o minune a soartei, ci *o minune a noastră.* Azi avem aceiaşi linişte, de toate răbdătoare, ca şi în tot acest lung şir de veacuri ale muceniciei. Suntem siguri de dreptul nostru, ne pregătim până la ultima limită a sacrificiilor, ne oferim, fără trufie, primejdiei, oricare ar fi. Şi ştim un lucru: – spunea Iorga în încheiere – supt acest stat e naţia. Şi naţiile, orice li s-ar întâmpla, revin la ceea ce trebuie să fie”[36].

Un avertisment ferm faţă de pretenţiile revizioniste ale Ungariei este lansat, din ianuarie 1940, contrapunându-i ipoteticul sprijin din partea Italiei – ca ţară latină – pentru noi, “popor latin, rămas de straja Romei aici în Orient”. Articolul *Ce ni poate spune Italia* – arătând că minoritarii maghiari “au şcoli, au ziare, au organizaţii singuri de tot felul” iar oraşele noastre de la graniţa de Vest, Oradea, Arad, Timişoara, “nu sunt creaţii naţionale ungureşti” – considera că “Italia are un rol, şi unul mare. Acela de a rechema la realitate pe cine a pierdut simţul ei – se înţelege este vorba despre Ungaria (n.n. – D.D.R.) – şi de a da o lecţie de înţelepciune romană cui n-a avut a face niciodată cu sacra Romă, a Italiei şi a noastră”[37]. Demnă de reţinut este şi judecata echilibrată referitoare la minorităţi, pornind de la principiile avute în vedere imediat după război când “s-au putut comite şi greşeli, care desigur trebuie corectate, şi aceasta înseamnă revizionismul onest”. Dar, cu referire directă la România, editorialul continua, “smulgerea minorităţilor înconjurate din toate părţile de naţiunea dominantă – ca, la noi, Secuii, – e o imposibilitate de fapt; ele (minorităţile – n.n. D.D.R.) nici nu s-ar putea nutri”[38]

O amplă abordare a istoricului N. Iorga, referitoare la gravele ameninţări la adresa României de la începutul anului 1940, va fi prilejuită de dis-

cuția la Adresa de Răspuns la Mesajul Tronului din Senatul României. Discursul savantului, din ziua de 18 martie 1940[39], pornea de la ideea că chiar în război "victoria trebuie să fie a dreptului"[40], trebuie să triumfe cei care-şi apără propriul pământ. Din nou se pleaca de la autohtonia românilor; "noi suntem nu numai, în retorică, fiii acestui popor, dar noi cu toții împreună, aceşti frați români, sântem fiii pământului acestuia, unde au fost aşezați din cele mai îndepărtate vremuri cei mai depărtați dintre strămoşii noştri, şi din vlaga căruia am răsărit, din vlaga căruia ne-am ținut şi de vlaga căruia suntem legați"[41], de aceea "noi plângem pentru fiecare bucată de pământ"[42]. De aici şi expresia sintetică a devenirii țării; "Hotarul nostru este o religie. Vă rog, nu este o situație politică momentană. Şi însăşi povestea neamului nostru arată cum s-a format această țară. Noi n-am luat nimănui nimic; suntem singurul popor pe lume, poate, căruia nu i se poate reproşa că a luat ceva dincolo de dreptul său"[43]. Către finalul discursului, o invocare a modului cum era percepută, în secolul trecut, inclusiv în exterior, unirea teritoriilor româneşti consemna: "Dacă se întemeiază statul românesc, statul acesta românesc va avea fără îndoială Bucovina şi Basarabia"[44]. Încheierea, care nu excludea lupta armată pentru apărarea dreptului asupra pământului românesc, este edificatoare; "Pe baza acestei dreptăți, trebuie să navigăm în această apă tulbure, gata ca în orişice moment, diplomația să lase locul acelora cari, când diplomația nu poate izbuti, sânt în stare să afirme drepturile nezguduite ale unui popor"[45].

Drama rapturilor teritoriale la adresa țării noastre, din ce în ce mai plauzibilă în condițiile de izolare externă, fără putință de a fi contracarate – orice încercare de rezistență armată putea rămâne ca simbol al hotărârii de a nu ceda din pământ strămoşesc[46] – această gravă umilință pentru oricare națiune, venea să exalte spiritualitatea românească, într-o unanimă condamnare a samavolniciei. În cadrul reacției generale de apărare, în cursul lunilor mai şi iunie 1940, Iorga inițiază o amplă campanie publicistică, cu un numitor comun, apărarea națiunii în măsură să conserve sau să refacă statul. "Ea [națiunea] nu se poate umili pentru totdeauna şi nu se poate nimici de nimeni, nici de-a lungul sutelor de ani (...). De la dânsa vine totul". De aici îndemnul "*înapoi la națiune*!"[47].

Îngrijorat de război – considerat "cel mai mare holocaust voit pe care l-a uneltit Infernul"[48] sau "teribil moment de uriaşă tragedie istorică"[49] – comparabil, prin presupusele rezultate cu invaziile tătărăşti din evul mediu – terminate prin "nici o cucerire durabilă"[50], Nicolae Iorga declanşea-

ză o nouă serie de atacuri la adresa celui "mai mare blăstăm pe care-l înseamnă istoria". O întrebare semnificativă din 21 mai, "Şi acest holocaust *pentru ce*? E cineva care să-mi explice mie pentru ce?"[51], este reluată, în aceiaşi termeni, peste câteva zile: "Am vrea să ştim încotro merge această umanitate care nu-şi va mai putea găsi legăturile pe care le-a rupt un paroxism de nebunie unică în istorie. Şi am vrea să ştim încă un lucru: În ce colţ pierdut de lume mai poate trăi astăzi în pace cineva cu ideile noastre de odinioară"[52]. Aproape că nu existau dubii în privinţa dramei pe care urma s-o trăiască România; "Şi soarta face ca noi să fim, înşine supt ameninţări, spectatorii ei îndureraţi, dar neputincioşi"[53]. Cu realism şi îngrijorare, la mijlocul lunii iunie 1940, Iorga consemna: "Urmările vor fi multe şi grele. În acest război şi după. Se va vedea cine va supravieţui acestui teribil moment?"[54].

Nicolae Iorga, în condiţiile expansiunii germane în vestul şi nordul Europei, presimţind apropierea atacului sovietic la adresa României considera că "fiecare se va sprijini de acuma pe ce poate el însuşi: ca forţă şi ca spirit". Anticipând poziţia oficială faţă de ultimatumul sovietic, în continuare, aprecia natura, predominant morală, a acesteia: "Ca spirit, care e veşnic, mai mult decât ca forţă, care e un lucru trecător"[55]. În condiţiile apropierii răpiri a Basarabiei şi Nordului Bucovinei, invocându-se "fibra" neamului drept suport pentru apărare, aceasta se regăseşte şi în faptul că "cel mai mare examen la un popor e clipa celei mai depline înfrângeri. Puţine-l pot trece, dar acelea merită toată admiraţia noastră"[56]. Conştientizând apropierea pericolului unei intervenţii în forţă contra României, Nicolae Iorga, la mijlocul lunii mai 1940, într-un editorial cu titlu semnificativ – "Să stăm ca pentru orice fel de vreme" – avertiza asupra faptului că dincolo de normalitate cu toţii trebuie "*să stăm ca pentru orice fel de vreme*, gătiţi şi de luptele cele mai grele ca să ni păstrăm fiinţa şi avutul nostru, dar să apărăm această ţară în hotarele ei, acest neam în dreptul ce-l are. *Oricând poate veni chemarea*, şi ea trebuie să ne găsească treji şi hotărâţi, lăsând, cu durere de inimă, totul în urmă ca să alergăm unde s-ar aprinde focul ca să ne audă"[57]

În a treia decadă a lunii iunie 1940, care marca începutul dramei rapturilor teritoriale, în faţa "teribilei tragedii a neamului nostru" – după expresia lui Iorga – acesta revine asupra faptului istoric, "întinzându-se peste aproape două mii de ani", drept argument pentru trăinicia neamului şi capacitatea sa de a înfrunta şi cele mai neaşteptat vicisitudini. Sub un titlu

semnificativ, *Cetind istoria românilor*, se face o caracterizare de-a dreptul celebră, unică în felul ei, pentru întreaga noastră devenire istorică. Am reuşit să facem faţă tuturor încercărilor şi nu puţine şi uşoare, "cu sabia în mână de strajă la toate zările, iar, când s-a frânt o clipă, ca să se lege din nou, tainic, oţelul, am întins brutalităţii arma subţire a inteligenţei noastre. Si, iată, sântem tot acasă"[58]. In aceeaşi notă de îngrijorare, sugerând neputinţa noastră în faţa unei lumi în care domnea "lipsa de orice valoare şi a declaraţiilor şi chiar a învoielilor scrise a măgulirilor ca şi a ameninţărilor", în consecinţă, noi românii, "să nu ne lăsăm asiguraţi de nici o făgăduială şi să nu fim impresionaţi de nici o sfidare". N. Iorga arăta limpede că "totul se va hotărâ" de cei "câţiva mai puternici" "iar aceasta se va face în dauna acelor singuri cari nu vor şti să-şi apere dreptul aşa, cu arma în mână până la ultimul sacrificiu"[59].

Cele două note ultimative ale U.R.S.S. – veritabile declaraţii de război la adresa României – prin care ni se cerea cedarea Basarabiei şi a "părţii de nord a Bucovinei", vor găsi în N.Iorga apărătorul, cu orice preţ, al integrităţii teritoriale. Partizan al luptei armate pentru apărarea graniţelor şi în cea de a doua întrunire a Consiliului de Coroană din seara zilei de 27 iunie 1940, Iorga rămâne printre puţinii susţinători ai opoziţiei prin forţă faţă de actul agresiv al Uniunii Sovietice; "blestem pe noi dacă nu ne batem; o Ţară riscă totul dacă cedează fără luptă o parte din teritoriul ei".

Faţă de marea nedreptate istorică făcută României de către Uniunea Sovietică cu acceptul Germaniei hitleriste şi al Italiei fasciste, totodată, şi ultim pretext pentru Ungaria – care declarase că, atunci când "*fără a se bate* România ar ceda Basarabia Rusiei şi Dobrogea Bulgariei, Ungaria va *interveni şi va revendica Transilvania*"[60] – Iorga amplifica campania de presă, cu atacuri necruţătoare la adresa agresorului sovietic şi a celor care au înlesnit agresiunea. Dintre zecile de articole din "Neamul românesc" şi "Neamul românesc pentru popor", un prim articol de fond, publicate în ambele gazete[61], intitulat semnificativ *Cea mai mare durere*, venea să constate: "S-a luat României noastre prin silă toată Moldova de răsărit şi ţinuturile de peste Prut ale vechilor răzeşi bucovineni. O mai mare durere decât aceasta n-o pot cuprinde inimile noastre"; Istoricul nu lasă deoparte semnificaţia Marii Uniri din 1918, când "Basarabia celor trei milioane de ţărani români a venit de la sine către noi în zilele de cumplită neorânduială când împărăţia rusă se destrăma", nici faptul că "noi am făcut pentru dânsa [Basarabia – n.n. D.D.R.] ce era în puterile noastre şi isprava noas-

tră se vede. Acuma, alţii se vor bucura de dânsa (...) cari o sug şi o seacă". Iorga încheia totuşi într-o notă de speranţă: "Dar este o vorbă pentru astfel de ceasuri: «Morile lui Dumnezeu macină încet, dar sigur»"[62].

Un alt editorial, *Ce rămâne* – se înţelege sub ocupaţie sovietică –, publicat la 2 iulie 1940, când evacuarea forţată a Basarabiei şi Nordului Bucovinei era aproape încheiată, se întreba "ce rămâne în acel pământ pe care noi l-am deschis civilizaţiei cu străvechii noştri Moldoveni, din nou robiţi în mormintele lor". Răspunsul era edificator şi nu lipsit de speranţe: "Rămân trei milioane de ţărani înfipţi acolo din vremile preistorice ale celor mai depărtaţi dintre strămoşi". Rămân "cu limba lor minunată pe care n-au vrut s-o schimbe", rămân cu "datinile lor", "rămân cu simţământul atât de preţios şi cuprinzând toate făgăduielile de viitor, că ei sânt la dânşii acasă"[63]. "Rămâne, – continua Nicolae Iorga – în oraşe, amintirea unui sfert de veac de libertate, rămâne o generaţie crescută de noi, păstrând în cap şi în inimi aceleaşi gânduri şi simţiri ca noi". "Rămâne o întreagă emigraţie de intelectuali cari nu pot avea decât un singur gând" revenirea la dreptul lor şi al nostru"[64]. Pentru toţi aceeaşi speranţă "aşteptând «plinirea vremilor» care nu înşeală niciodată"[65].

Amărăciunea în faţa raptului teritorial din partea Uniunii Sovietice şi, totodată, condamnarea acestei samavolnicii se regăsesc şi în zecile de articole din "Neamul Românesc", publicate în lunile iulie şi august 1940, între care editorialele aparţinând lui Nicolae Iorga domnia prin ton şi argumentaţie. Se exprimă, în egală măsură, nedumerirea şi durerea, disperarea şi speranţa, încrederea într-un viitor – adevărat imprevizibil – care să repare grava nedreptate comisă la adresa României.

După evacuarea în forţă a Basarabiei şi nordului Bucovinei, la 4 iulie 1940, un întreg număr din "Neamul Românesc" apărea sub emblema "Doliul României"[66], în chenar negru pe întreaga primă pagină a ziarului. În esenţă materialele publicate aici deplâng situaţia României, condamnă agresiunea sovietică dar lasă loc şi speranţei într-un viitor care va putea repara, după expresia lui Nicolae Iorga, "marea nedreptate, cumplita silnicie"[67]. Editorialul "Zi de doliu", care prin titlu spunea totul, consemna, prin puţine şi sugestive cuvinte; momentul tragic al raptului Basarabiei şi Nordului Bucovinei: "Se smulge din trupul României scumpe pământul moldovenesc (...). Un vecin puternic cere pământul strămoşilor noştri; îl rupe cu dreptul forţei căreia nu i s-a ridicat împotrivirea noastră militară. E Marea zi îndoliată a României. Să o avem în sufletele noastre

cernite până în ceasul când nădăjduim că va triumfa Dreptatea"[68]. Propaganda sovietică, făcută prin presa scrisă şi radio, referitoare la "binele care s-ar fi făcut Basarabiei izgonind pe odioşii «boieri»" români este contracarată prin reliefarea justeţei actului unionist din 1918, când Basarabia şi Bucovina "nu le-am luat prin altceva decât prin drepturile noastre. Poporul român – continua apelul – manifest cu titlul "Aşa să ne ajute dumnezeu" – trăind pe acele pământuri a voit şi a cerut în ceasuri solemne să se unească cu fraţii lui din ţara-mamă. Norod al Bucovinei şi conştienţii gospodari basarabeni s-au adunat însufleţiţi şi au făcut ei, Unirea. Noi i-am primit frăţeşte şi de atunci în colo au rămas cu noi, între noi, tovarăşi la Bucurii şi la nevoi, fii buni ai aceluiaşi neam românesc"[69].

De asemenea, şi cealaltă cunoscută publicaţie a lui Nicolae Iorga, "Neamul Românesc pentru popor", va consacra acestui eveniment, integral, nr. 14-15 din 15 iulie-1 august 1940. Cele 18 pagini încep cu editorialul scris de Iorga, "Păcat de munca noastră!" care fixa exact dimensiunea raptului sovietic: "Printr-o nedreptate fără pereche i s-a luat ţării noastre toată Moldova de peste Prut, unele sate bucovinene curat româneşti şi s-a ştirbit şi un colţ din judeţul Dorohoi"[70]. Condamnând lăcomia Rusiei "cea nesfârşit de mare, întinsă până în adâncurile Asiei", se conchidea că: "E păcat de atâta lume (românească – n.n. D.D.R.) rămasă din nou căzută pradă străvechiului duşman. Şi e păcat de munca noastră"[71]. Restul articolelor, aparţinând lui Nicolae Iorga, I. Agîrbiceanu, R. Seişanu invocau semnificativ: "Durerea românismului", "Drepturile noastre", "Basarabia pământ românesc"[72].

Reliefarea actului nedrept, abuziv este constant însoţită de speranţa fermă că va veni şi vremea reintrării în normalitate. Să reţinem exprimarea repetată, din partea lui Nicolae Iorga, a credinţei nestrămutate în refacerea României Mari, expresia patriotismului dar şi glasul autoritar al istoricului, bazat pe argumente indubitabile oferite de ştiinţa istorică. Astfel, numărul din "Neamul Românesc", amintit mai sus, nu ocolea caracterul imprescriptibil al drepturilor naţionale; "În chestiunea teritoriilor naţionale – menţiona o sinteză din ziar – drepturile niciodată nu se prescriu; iar dreptatea unui Neam întotdeauna triumfă. Istoria ne-o dodeveşte cu prisosinţă. De aceia avem inimile însângerate, dar nu deznădăjduite. Marile dureri sânt mute (...). Doliul îl purtăm *cu demnitate* şi în tăcere. Nu ne uităm fraţii şi nu îi vom uita niciodată. Vitregia vremurilor o vom birui cu vrednicie şi cu hotărâre"[73].

Încrederea în dreptatea istorică capătă diferite expresii cu un punct de convergență "orice dreptate învie și orice muncă – și cere răsplată"[74]. Luarea Basarabiei și nordului Bucovinei "poate sta alături cu alte răpiri și va avea soarta, mâine, poimâne, cândva, a tot ce este clădit pe singura silă. Cei de acolo vor face ce vor putea, și mare este puterea rezistențelor pasive ale sufletului omenesc jignit"[75]. Sau, invocându-se vechimea românismului și în Basarabia, se consemna: "Pleacă împreună cu noi, o religie de două ori milenară, pe care o împărtășim și o respectăm. Vor tăcea clopotele între Prut și Nistru. Vor tăcea cu toatele până la... Până la cea de-a doua înviere, care va veni!"[76].

În cadrul aceleași campanii de apărare a drepturilor României asupra Basarabiei și nordului Bucovinei, Nicolae Iorga va începe, chiar din 3 iulie 1940, să publice "largi extrase de mare interes și de acută actualitate", din lucrarea *Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei*, apărută în 1922[77]. Apoi, în continuare, din 26 iulie, se va întreprinde un fapt similar cu lucrarea *Neamul Românesc din Basarabia*[78].

În întreaga lună iulie, apoi, sporadic, în lunile august și septembrie, "Neamul Românesc" va cuprinde zeci de articole în apărarea pământului românesc răpit de sovietici. Alături de editorialele lui Nicolae Iorga[79] și contribuțiile altor publiciști[80] se referă, pe lângă elemente cu caracter istoric, la situația de fapt și la unele luări de poziții din publicațiile străine. Totuși din ampla problematică cuprinsă în publicația lui Nicolae Iorga merită subliniată fermitatea răspunsurilor la susținuta propagandă rusească, prin radio și presa scrisă de la Moscova, care vorbea "necontenit" "de binele care s-ar fi făcut Basarabiei izgonind pe odioșii «boieri»" (așa erau considerați românii – n.n. D.D.R.)[81], sau despre "pământul smuls unității politice a Rusiei țariste"[82]. Atacurilor la adresa propagandei sovietice – potrivit căreia adminstrația românească a patronat numeroase abuzuri în școli, sănătate, economie și alte domenii – li se va răspunde prin veritabile studii despre situația domeniilor menționate în cei aproape 22 de ani cât Basarabia a aparținut României[83]. Se condamnă, la fel, și susținerea unirii Moldovei dintre Prut "cu acea Moldovă de peste Nistru" considerată a fi "o jucărie a câtorva intelectuali" străini de neamul românesc un act provocator din partea U.R.S.S.[84]. În realitate este vorba despre o alipire anormală deoarece, considera Iorga "această Moldovă [cea de peste Nistru – n.n. D.D.R.] e creată ca să se opuie României. Dar, precum România va cere «Moldova», «Moldova» acum adăugită, nu se poate să nu se ceară din nou la România"[85].

Printre actele publice ale savantului, de condamnare a raptului nedrept se înscrie şi activitatea Universităţii Populare de la Vălenii de Munte din intervalul 15 iulie-15 august 1940. Subiectul dominant al conferinţelor lui Nicolae Iorga, răşluirea samavolnică a teritoriului României, este sintetizat prin cuvintele unui participant care consemna: "Avem *drepturi* aşa de sigure, că n-avem nevoie să ne jelim. *Să se jelească vinovaţii.* Să jelească păcatul lor"; "Nici un popor nu este învins, decât când se dă învins în sufletul lui"[86]. Speranţa în sprijinul Occidentului, căruia îi apaţinem "prin originea noastră, prin forma noastră de Stat şi prin condiţiile culturii noastre", rezidă în faptul potrivit căruia "El [Occidentul european – n.n. D.D.R.] trebuie să-şi reclame dreptul în aceste regiuni care sunt iarăşi poarta adevăratei Europe. Ştiu ca istoric că, de câte ori a fost o luptă între Occidentul European şi Asia, Occidentul a biruit. Şi noi vom intra acolo din nou, ca avangardă a acestui occident, recuperându-ni dreptul şi misiunea"[87].

După pierderea Basarabiei şi Nordului Bucovinei, cu toată reţinerea de sine, Iorga dă expresia credinţelor sale care "*au rămas întregi*", acestea bazându-se pe libertatea fiecăruia, după conştiinţă, să contribuie "pentru binele ţării şi al naţiei"[88]. In faţa ofensivei propagandistice şi diplomatice din partea Ungariei şi Bulgariei, care, aprecia Iorga, "se îmbată cu teorii care n-au nimic a face nu numai cu trecutul, dar nici măcar cu fiinţa lor intimă", condamnă faptul grav al acelora cari "nu se pot desface din amintirile unui trecut cu totul mort. Umblă după anexări de suflete libere atunci când însăşi fiinţa lor poate fi pusă în discuţie la fiecare moment"[89].

Întristat de pierderea Basarabiei şi Nordului Bucovinei, presimţind *iminenta răşluire teritorială* din nord-vestul şi sudul ţării, Iorga va publica, la mijlocul lunii august, un editorial întru totul edificator prin titlu, "Să nu nădăjduim zile bune de la nimeni!". "Uneori nedreptatea cea mai crâncenă se uneşte cu păcate de care lumea nu şi-a dat seamă până n-a venit clipa plătirii lor, pentru ca să arunce în nenorocire un popor bun, dar nepăsător pentru ce i se poate întâmpla. Aşa e astăzi cu noi. Din toate părţile vechile duşmănii, care s-au înţeles între dânsele, ni înfăţişează socoteli cu mult mai mari decât aceia ce s-ar putea socoti ca o datorie, cel mai vădit drept al nostru e călcat în picioare". Finalul surprinde, pe bună dreptate, că nu putem aştepta nimic de la nimeni, "să ne deprindem cu acest gând: la noi e mântuirea"[90]. Concomitent "Neamul Românesc", prin acelaşi glas autoritar al lui N. Iorga, avertiza asupra pericolului desbinării; "Desbina-

rea noastră e cel mai sigur ajutor al străinului. Ea se încearcă prin toate mijloacele". Referirea concretă avea în vedere "considerațiile măgulitoare" ale unui arheolog maghiar despre "români și daci în Ardeal"[91].

Pe lângă propriile editoriale, N. Iorga va găzdui în gazetele sale articole ale diverșilor specialiști pledând argumentat pentru aceeași cauză. Articolul *Între Români și Unguri*, publicat în "Neamul Românesc" din 15 august, se constituia într-un aspru rechizitoriu la adresa propagandei și diplomației maghiare; Plecînd de la adevărul axiomatic potrivit căruia "vecinii noștri n-au nici un temei juridic serios pentru pretențiile lor" se reliefa tristul adevăr: "Realitatea e că ungurii neavând nici un temei pentru revendicările lor, nici juridic, nici de orice altă natură, vor să se folosească de împrejurări, pe care le cred prielnice pentru dânșii. Apa e tulbure – aceasta e, nu temei juridic, ci prilej – și ungurii vor să pescuiască cât vor putea mai mult în apă tulbure. Dar s-o spuie pe șleu, mai bine decât să invoce justificări ridicole care nu însealã pe nimeni"[92]. Chiar în zilele impunerii Dictatului "Neamul românesc" insera articole în apărarea cauzei românești[93].

Valul acaparator pornit de sovietici, prin actul samavolnic de la finele lunii iunie, nu mai putea fi oprit. În iulie 1940, Ungaria și Bulgaria, încurajate de Germania hitleristă și Italia fascistă, au formulat, în termeni ultimativi, pretenții teritoriale la adresa României. Rezultatele sunt cunoscute; Prin odiosul dictat italo-german, de la Viena, din 30 august 1940, "pumnalul" Ungariei hortiste se înfingea până în inima Transilvaniei, socotită, pe drept cuvânt, de toți marii istorici români, "leagănul de obârșie al neamului Românesc". Cedarea sudului Dobrogei prin înțelegerea româno-bulgară din 7 septembrie același an, întregea imaginea dezastrului național cu consecințele interne și internaționale manifestate imediat. O altă structură totalitară, regimul antonesciano-legionar, înlocuia regimul cvasi similar, carlist.

Noua fază de rapt teritorial la adresa României îl situa pe Nicolae Iorga între cei mai vehemenți judecători ai marilor nedreptăți care se făceau țării. În cel de al doilea Consiliu de Coroană, din noaptea de 30 spre 31 august 1940, în fața unei realități pecetluite, care nu mai putea, deocamdată, presupune opoziția prin forța armelor, Iorga își încheia intervenția pe un ton realist fără să reprezinte defetismul în fața tragediei naționale; "Prin urmare – conchidea savantul – eu închei cu un apel către poporul românesc de acolo nu pentru o rezistență armată, de care s-a vorbit și care

este imposibilă, faţă de mijloacele actuale de luptă, dar sistemul acesta de stăpânire a naţiunii cu impunere de sus, acesta nu poate dura decât în vremuri de revoluţie şi în vremuri de război; îndată ce se va reveni la o stare de lucruri cât de cât constituţională, cum a fost înainte, stăpânitorii aceştia care prin vicleşug s-au strecurat, vor întâlni rezistenţa poporului românesc şi aceasta face mai mult de cât tot ce am fost în stare sau n-am fost în stare să facem cu armata noastră"[94].

Începutul toamnei anului 1940 ni-l înfăţişează pe Nicolae Iorga îngrijorat de situaţia de-a dreptul dramanică din ţară. Îngrijorat dar nu desnădăjduit, marcat profund de criza care pusese stăpânire pe ţară dar cu speranţa în timpuri mai bune, Nicolae Iorga în câteva editoriale din cele două publicaţii – "Neamul Românesc" şi "Neamul Românesc pentru popor" – venea cu îndemnul de a nu ceda chiar în acele momente când ţara, după expresia generalului Antonescu, era "pe marginea prăpastiei". Astfel, după schimbările politice de la începutul lunii septembrie 1940 Nicolae Iorga, în pofida ameninţărilor şi calomniilor la care începe să fie supus de către extrema dreaptă aflată la guvernare, ameninţări care-i anunţa parcă fatalul destin, va fi la fel de hotărât în apărarea cauzei naţionale. În consecinţă, să reţinem aprecieri cu caracter fundamental; Dacă statul român a fost nevoit să cedeze în faţa Ungariei, unde "o clasă socială bogată, dibace, care a ştiut întrebuinţa o contingenţă europeană trecătoare", să nu se uite că "*Statul* e una şi *Naţia* e alta"; Reluând o idee deja enunţată se insista pe marele adevăr că naţiunile nu pot fi distruse atât de lesne; Ele asigură perpetuarea unui neam, unui popor, sânt premisele şi factorul principal care asigură reîntregirea statului. "Vitează şi deşteaptă cum e naţiunea română – continua Iorga – înfăşurându-şi trupul rănit în tricolorul tuturor speranţelor, "*intră acum în front*"[95]. Din nou, aproape obsesiv, Iorga încheia cu convingerea că "Dreptatea Neamului va izbuti să înfrângă cumplita nedreptate a oamenilor".

De asemenea, imediat după Dictatul de la Viena, la 1 septembrie 1940, Nicolae Iorga, ferm în apărarea interesului naţional, relua argumentele de natură geopolitică fie şi pentru a încerca să explice neputinţa de a contracara agresiunea dar şi pentru a cultiva speranţa în mai bine atâta timp cât avem, fie şi ciuntită, "o ţară şi un steag"[96].

Pentru a întregi imaginea unei ţări grav amputată teritorial la începutul lunii septembrie, Nicolae Iorga, venea cu acea neîntrecută expresie metaforică la adresa neamului nostru, titlul unui editorial din "Neamul romă-

nesc", *Drumeț în calea lupilor*[97]; în puține cuvinte este sugerată drama unei perpetui urmăriri, lupta pentru a ține "fiara" la distanță, efortul pentru a nu ne lăsa înghițiți cu totul. "Așa mergem din veac în veac, ca drumețul din calea lupilor". Lupta noastră era cu atât mai grea și mai nedreaptă cu cât "lupii erau mulți" și ne-au prins "din toate părțile"; În aceste condiții, orice încercare de rezistență militară devenea iluzorie, după cum era respinsă și ideea "lașității" neamului[98]. De altfel, mijlocul lunii septembrie cunoaște noi atacuri la adresa nedreptăților făcute României, sunt condamnate abuzurile administrației maghiare în Transilvania ocupată. "O problemă răsturnată", editorial din 15 septembrie, consemna faptul că "Fixarea noii granițe care dă României o configurație diformă și absurdă schimbă cu totul raportul de până acum între Români și Unguri (...). Acuma, vre-o 300.000 de Unguri mai sânt la noi, iar la ei avem cel puțin 1.200.000 de Români"[99]. Concluzia venea firesc: "*Dreptul de a protesta și de a lucra pentru a reparație națională a trecut astfel la noi* (...). Și nici o putere din lume nu va fi în stare să distrugă, împreună cu acest drept tot ce decurge în chip firesc de la dânsul"[100]. Avertizând clasa dominantă maghiară asupra faptului că "marele câștig căpătat" de Ungaria va aduce acesteia "greutăți pe care nu și le poate închipui" se venea și cu argumentul de necontestat: "Românii [cei din nord-vestul Transilvaniei ocupate de Ungaria – n.n. D.D.R.], un milion și o sută de mii, au în inimă, orice ar fi siliți a spune, România din care, după tot dreptul, au făcut parte. Toate acestea formează ceea ce conții de la Pesta nu vor putea digera"[101]. Pentru partea din Ardeal "ce ni-a rămas (...) o puternică viață românească trebuie să se închege, mult mai puternică decât aceia de până acum". Aceasta se poate face, sugera Nicolae Iorga, "cu disciplină și metodă de toți oamenii de frunte, fiecare în rostul și cu priceperea lui, prin conferințe sau prin acel minunat mijloc care e radio-*presa*". Deci "un ziar pentru Ardeal" "*ziarul tuturor, al nației!*"[102]. Deja periodicele editate de Iorga, pe lângă propriile editoriale, cuprindeau destule articole – unele în serial – referitoare la caracterul autentic românesc ale pământului Transilvaniei[103].

Față de tratatul cu Bulgaria, din 7 septembrie 1940, – al cărui text este publicat, pe 10 septembrie, și în "Neamul Românesc" – Iorga operează cu adevărul istoric considerând, prin faptul că "am restituit Bulgariei ceia ce i s-a luat ca urmare a Războiului Balcanic", "s-a lichidat acum încă o parte din moștenirea vechilor partide Românești"[104]. Mai mult, în 1913, "în-

tinderea hotarelor în Sud " a fost "acea acțiune greșită" mai ales "când aspirațiile noastre țínteau Carpații". Am luat un ținut "care nu făcea parte din raza noastră națională" și caatare "ni-am simțit străini acolo"[105].

Peste o lună, la 1 octombrie 1940, subliniind iarăși tragedia națiunii române în urma pierderilor de teritorii și populație, Nicolae Iorga deplângea faptul că "s-a îngustat cu peste o treime pământul țării noastre și trei-patru milioane dintre ai noștri au ajuns să fie iarăși, după abia vre-o douăzeci de ani de libertate, supt o stăpânire străină, care se arată de la început, și la Răsărit și la Apus, deosebit de aspră". Credința în comunitatea și perenitatea de simțire românească, indiferent de vremelnice stăpâniri străine, este exprimată limpede în finalul editorialului: "Cu dânșii să fie inima noastră! Prin tainele care leagă pe oameni, ei vor simți-o. Și speranțele lor se vor uni cu pregătirile de viitor ale noastre"[106].

Nu este lipsită de interes, pentru tema în discuție, inclusiv lirica lui Nicolae Iorga. Multe din poeziile publicate în ultimile luni de viață ale savantului tematic se circumscriu apărării intereselor naționale.

Toamna anului 1940, cu o Românie în pragul colapsului, se regăsește în neliniștea istoricului, marcat de gânduri sumbre. Sfârșitul mai mult decât tragic al savantului capătă conotația tragediei neamului din anul de tristă amintire – 1940. Incredibila crimă din noiembrie venea să ne dea dimensiunea degringoladei în care intrase țara.

Un editorial cu titlu profetic, *Măcar să nu uităm*, ca idee valabil acum și peste veac, sintetiza devenirea noastră istorică, atât de agitată, și îndemna la speranță: "Așezați unde sântem, în bătaia tuturor vânturilor, ca și cum ni-ar fi fost menirea să stăm de strajă în fața și împotriva celor mai sălbatice vijelii, toată viața noastră de aproape două mii de ani n-a fost altceva decât o trântă cu primejdia. Am biruit adesea, dar cea mai mare biruință e că avem, în ciuda tuturora, un pământ și un steag pe care ai noștri au fost vrednici să le apere. Dar sânt și la neamul cel mai dârz întru apărarea lucrurilor sale și ceasuri rele pentru care nu noi, și nu noi toți, sântem vinovați. Să nu le lăsăm să treacă fără urmă. Dacă n-am putut plăti atunci răul ce ni s-a făcut, de atâta să avem grijă: *măcar să nu uităm!*"[107].

Considerăm, în prezent, că este momentul nu pentru a demitiza o legendă autentică a neamului nostru – martirul N. Iorga – ci de a reactualiza aportul marelui român la clădirea și apărarea neamului și statului național, la impunerea României în cadrul plenar european. Iată cum îl percepeau contemporanii – se înțelege, cei de bună credință – cu prilejul acelui ultim

6 decembrie 1939 din viața savantului – ziua numelui – pe care i-a fost dat să-l trăiască; "Veșnic în stare de veghe, privind adânc înăuntru și dincolo de fruntarii, profesorul Nicolae Iorga este Straja noastră neobosită și necruțătoare contra tuturor pornirilor din mijlocul țării și din afară.

Neprețuite foloase, ce numai târziu de tot, după stingerea generației de față, se vor cunoaște în amănuntele lor încă tainice, în aceste vremuri grele de mare cumpănă nouă și civilizației mediteraniene, aduce patriei profesorul Nicolae Iorga cu facla orbitoare a minții și cu biciul de foc al verbului său". În finalul articolului, cu caracter omagial, era surprins naționalismul constructiv al marelui istoric: "Acțiunea naționalistă a lui Iorga este o mândrie a neamului nostru, în același timp folosește tuturor popoarelor mai mici amenințate în existența lor națională"[108].

În aceeași notă de prețuire din partea contemporanilor, la începutul lunii septembrie 1940, sub titlu semnificativ – "D. prof. N. Iorga în preajma vârstei de 70 de ani" – nu mai puțin cunoscutul istoric, pe atunci tânărul Vasile Netea, referindu-se la "personalitatea magnifică al celui mai entuziast animator al neamului românesc", conchidea: "Acesta este N. Iorga la șaptezeci de ani: prietenos, amabil, harnic ca totdeauna, iubindu-și neamul cu patimă, optimist în viitorul lui, servindu-l cu un devotament atât de pilduitor, având o singură satisfacție, și aceea plecată din inima sa însăși: bucuria de a-și fi făcut datoria"[109].

Respectul și venerația noastră față de Nicolae Iorga acced printr-o unică legătură cu glia și istoria neamului. Enciclopedismul, pătrunderea și reflectarea în scris a evoluției societății de pe cele mai îndepărtate și neașteptate puncte ale terrei, toate asociate întregii istorii a neamului, istorie surprinsă în absolut toate ipostazele, procesele, timpurile, momentele vitale, cuceririle și valențele sale, sânt tot atâtea temeiuri pentru a înțelege și valoarea de verdict dată de Nicolae Iorga marilor determinante ale istoriei românilor și celei universale, între care trăinicia națiunilor și a statelor naționale, apărarea hotarelor, devin o adevărată religie. Să încheiem citând o caracterizare a poporului român și, totodată, un avertisment adresat parcă contemporaneității: "Sântem cel mai răbdător popor din lume. Suferim să ni se spuie orice și uităm de a doua zi jignirile. E o înfirmitate, una periculoasă, dar n-o putem lecui. Oricum, un lucru se poate cere: să nu fim batjocoriți în țara noastră, pe banii noștri"[110].

Note

[1] Pentru unele date vezi şi: Dumitru D. Rusu, *Nicolae Iorga şi România anului 1940*, în volumul: *Naţional şi social în Istoria Românilor*, Analele Ştiinţifice ale Universităţii "Al.I.Cuza" Iaşi, supliment 1996-1997, Editura Universităţii, pag. 187-191; Idem, *Nicolae Iorga faţă de raptul Basarabiei şi Nordului Bucovinei*, în volumul: *Romanitate şi românitate la nord de Balcani*, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie, Chişinău – 2000, pag. 166-170.

[2] Parte din editorialele şi poeziile lui N.Iorga publicate în "Neamul românesc" şi "Cuget clar" (Noul "Sămănător"), în intervalul septembrie 1939-noiembrie 1940, au fost adunate într-un valoros volum prefaţat şi editat de istoricul Stelian Neagoe (N. Iorga, *Ultimele*, Ediţie şi comentariu introductiv de Stelian Neagoe, Craiova, Scrisul Românesc, 1978, 227 p.).

[3] "Neamul românesc", nr. 209, 20 septembrie 1940.

[4] Ibidem, nr. 194, 3 septembrie 1939.

[5] Ibidem, nr. 230, 18 noiembrie 1939; Ideea răspunderii faţă de cuvântul vorbit sau scris reapare adesea la N. Iorga. O conferinţă publică, din octombrie 1939, începea cu următoarele consideraţii: "dacă am vorbi mai limpede decât cum îngădue împrejurările şi atitudinea ţării noastre faţă de marea nenorocire mondială care este războiul actual şi dacă eu n-aş avea o îndoită situaţie oficială din care una mai ales, cea care nu este de profesor, nu-mi permite să vorbesc, aşa cum sânt obişnuit, cu toată sinceritatea şi cu toată hotărârea, dacă n-ar fi, zic, lucrurile acestea, care mă împiedică şi care oarecum mă înrăuresc desigur că ar putea fi o expunere foarte interesantă" ("Cuget clar" (Noul "Sămănător"), IV, nr. 24, 21 decembrie 1939, p. 375.

[6] "Neamul românesc", nr. 269, 6 decembrie 1939.

[7] Ibidem.

[8] Ibidem, nr. 194, 3 septembrie 1939.

[9] Ibidem, nr. 199, 9 septembrie 1939.

[10] Ibidem.

[11] Ibidem; Pentru alte detalii referitoare la poziţia lui N.Iorga faţă de problema "triumfului naţiunii" a se vedea şi Stelian Neagoe, *Comentariu introductiv* la volumul N. Iorga, *Ultimele*, p. XX-XXVII; De asemenea, la începutul anului 1940 alte editoriale aparţinând lui N. Iorga susţin ideea "tăriei naţiunilor" şi apără integritatea naţional-statală a României, a acelor "hotare recunoscute" internaţional: *Alt principiu decât cel naţional?* ("Neamul românesc", nr 31, 9 februarie 1940); *Programe politice şi mici impertinenţe* (Ibidem, nr. 32, 10 februarie 1940); *Ca să nu fim mincinoşi* (Ibidem, nr. 34, 13 februarie 1940); *Civilizaţia nu mai e o asigurare* (Ibidem, nr. 42, 22 februarie 1940); *Ce nu se poate tăcea* (Ibidem, nr. 43, 23 februarie 1940); *Nu naţiunile ci principiile* (Ibidem, nr. 55, 8 martie 1940).

[12] "Neamul românesc", nr. 11, 14 ianuarie 1940.

[13] "Neamul românesc", nr. 206, 19 septembrie 1939.

[14] Ibidem.

[15] Referitor la dispariţia Poloniei ca stat, N. Iorga lăsa loc încrederii în revenirea la normalitate: "Este sigur un duh rău care trece asupra lumii. State pentru a căror întemeiere au luptat atâtea rânduri de oameni se dărâmă dintr-o dată, deşi sântem încredinţaţi că nu pentru totdeauna. Popoare mândre de dânsele ajung într-o umilitoare robie, de care deocamdată nu se pot desface" ("Neamul românesc pentru popor", 15 noiembrie 1939, p. 337).

[16] "Neamul românesc", nr. 223, 8 octombrie 1939.

[17] Ibidem, nr. 234, 22 octombrie 1939, p. 1.

[18] "Neamul românesc pentru popor", 15 august-1 septembrie 1939, p. 241.

[19] Ibidem, 15 decembrie 1939, p. 369.

[20] Loc.cit., nr. 238, 28 octombrie 1939.

[21] "Cuget clar", (Noul "Sămănător"), IV, nr. 24, 21 decembrie 1939, p. 376.
[22] Ibidem, p. 376-377.
[23] Ibidem, p. 377.
[24] Ibidem, p. 379.
[25] Ibidem, nr. 25, 28 decembrie 1939, p. 390.
[26] "Neamul românesc", mr. 5, 6 ianuarie 1940.
[27] Ibidem, nr. 37, 16 februarie 1940.
[28] Ibidem, nr. 1, 1 ianuarie 1940.
[29] Ibidem.
[30] "Neamul românesc pentru popor", nr. 1-2, 1-15 ianuarie 1940.
[31] "Neamul românesc", nr. 13, 17 ianuarie, 1940.
[32] Ibidem.
[33] Ibidem, nr. 105, 14 mai 1940.
[34] Ibidem, nr. 22, 18 ianuarie 1940.
[35] Ibidem.
[36] Ibidem, nr. 25, 1 februarie 1940. Tot în argumentaţia istorică, N. Iorga consideră *indestructibilă "expresia actuală a unui popor care a trăit veacuri întregi*" (Ibidem, nr. 73, 30 martie 1940). Un editorial intitulat semnificativ *Popoare tinere*?, cu referire şi la Iugoslavia, consemna: "Şi romanismul românilor ar ajunge ca să trebuiască să fie aşezaţi între neamurile vechi.

Şi e bine că aşa stau lucrurile. Căci, în această vreme când «rasele superioare» se cred în drept să suprime pe celelalte, considerându-le cu dispreţul lor, această origine arhaică ni permite să li arătăm că, pe când alţii erau numai pe drum, noi ne găseam de mult pe locurile ce se încearcă a ni se răpi, iar în rusticitatea noastră stă ascunsă o străveche civilizaţie pe lângă care târzii şi modeste au fost începuturile lor" (Ibidem, nr. 81, 9 aprilie 1940).
[37] Ibidem, nr. 8, 11 ianuarie 1940 şi nr. 45, 25 februarie 1940.
[38] Ibidem, nr. 29, 7 februarie 1940.
[39] "Monitorul oficial". Dezbaterile Senatului, XXI, nr. 6, 6 mai 1940, p. 96-102.
[40] Ibidem, p. 98.
[41] Ibidem, p. 100.
[42] Ibidem, p. 101.
[43] Ibidem.
[44] Ibidem.
[45] Ibidem, p. 101-102.
[46] Referitor la imposibilitatea oricărei rezistenţe armate reţinem aprecierile Preşedintelui Consiliului de Miniştri, Gheorghe Tătărăscu (Gheorghe Tătărăscu, *Mărturii pentru istorie*, Ediţie îngrijită de Sanda Tătărăscu-Negropontes, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. 256, 258, 266, 269) ale Ministerului Afacerilor Externe, I. Gigurtu (Mircea Muşat, *Drama României Mari*, Bucureşti, Editura Fundaţiei România Mare, 1992, p. 68), regelui Carol al II-lea (*Carol al II-lea – Între datorie şi pasiune. Insemnări zilnice*, vol. II (1939-1940), Bucureştri, Editura "Sansa", 1996, p. 199).
[47] "Neamul românesc", nr. 108, 17 mai 1940.
[48] Ibidem, nr. 114, 25 mai 1940.
[49] Ibidem, nr. 133, 20 iunie 1940.
[50] Ibidem, nr. 115, 26 mai 1940.
[51] Ibidem, nr. 111, 21 mai 1940.
[52] Ibidem, nr. 113, 24 mai 1940.
[53] Ibidem, nr. 112, 23 mai 1940.
[54] Ibidem, nr. 130, 15 iunie 1940.
[55] Ibidem, nr. 133, 20 iunie 1940.

[56] Ibidem, nr. 134, 21 iunie 1940.

[57] "Neamul românesc pentru popor", 10/15 mai 1940, p. 153.

[58] "Neamul românesc", nr. 136, 23 iunie 1940.

[59] Ibidem, nr. 137, 25 iunie 1940.

[60] După: Petre Ţurlea, *Nicolae Iorga în viaţa politică a României*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1991, p. 364.

[61] "Neamul românesc pentru popor", 13/1 iulie 1940, p. 202; "Neamul românesc", nr. 147, 8 iulie 1940, p. 4.

[62] Ibidem.

[63] "Neamul românesc", nr. 142, 2 iulie 1940.

[64] Ibidem.

[65] Ibidem.

[66] Ibidem, nr. 144, 4 iulie 1940.

[67] Ibidem.

[68] Ibidem.

[69] Ibidem.

[70] "Neamul Românesc pentru popor", nr. 14-15/15 iulie-1 august 1940, p. 217.

[71] Ibidem.

[72] Ibidem, p. 219-222; Se mai publică, în continuare, extrase din două lucrări aparţinând lui N. Iorga: *În Basarabia* (din cartea: *România cum era până la 1918 – Moldova*) şi *Sate în Bucovina* (din cartea: *Românismul în trecutul Bucovinei*), Ibidem, p. 226-234.

[73] "Neamul românesc", nr. 144, 4 iulie 1940.

[74] "Neamul românesc pentru popor", 14-15/15 iulie-1 august 1940, p. 218.

[75] "Neamul românesc", nr. 145, 5 iulie 1940.

[76] Ibidem, nr. 147, 7 iulie 1940.

[77] Ibidem, nr. 143-159, 3-23 iulie 1940; În primul număr cu care începe publicarea celor 14 episoade din lucrarea *Adevărul asupra trecutului şi prezentului Basarabiei* ("Neamul românesc", nr. 143, 3 iulie 1940) se dă următoarea explicaţie: "Dintr-o mai veche lucrare cu acest titlu a d-lui profesor N. Iorga, apărută în 1922, dăm aceste largi extrase de mare interes şi de acută actualitate". La sfârşitul lunii august se anunţa apariţia cărţii *Adevărul asupra trecutului şi prezentului Basarabiei* de N. Iorga, traducere din franceză (Ibidem, nr. 192, 31 august 1940).

[78] Ibidem, nr. 162-200, din 26 iulie-10 septembrie 1946.

[79] Dintre zecile de editoriale publicate de Nicolae Iorga în "Neamul românesc", iulie-septembrie 1940, cităm câteva mai semnificative prin titlu: *Ce va fi după noi* (nr. 148, 9 iulie 1940); *Asia Basarabeană* (nr. 149, 10 iulie 1940); *Cari vor fi stăpânii?* (nr. 150, 11 iulie 1940); *Ce lăsăm la Cernăuţi?* (nr. 151, 12 iulie 1940); *Cum se batjocoreşte munca românească* (nr. 153, 14 iulie 1940); *Bălţi, al doilea oraş al Basarabiei* (nr. 155, 17 iulie 1940); *Adevărul asupra populaţiei Basarabene* (nr. 156, 18 iulie 1940).

[80] Dintre articolele publicate în "Neamul Românesc", în intervalul iulie-septembrie 1940, aparţinând unor specialişti cităm: Şt. Cosmulescu, *Grija şi sacrificiile României pentru Basarabia* (nr. 146, 6 iulie 1940, pag. 2); *Basarabia noastră demografică în iunie 1940* (nr. 149, 10 iulie 1940, pag. 1); *Situaţia sanitară a Basarabiei sub regimul rusesc şi cel românesc* (nr. 150, 11 iulie 1940, pag. 3); *Românii şi ruşii în Basarabia. Ce spune "Observatore Romano" ziarul oficial al Vaticanului* (nr. 153, 14 iulie 1940, pag. 2); G. Dimitriu-Focşani, *Viaţa Românească în Basarabia* (nr. 154, 16 iulie 1940, pag. 3); *Legături ce nu se pot rupe – Românii din toate provinciile o singură spiritualitate* (nr. 157, 19 iulie 1940); *Ce reprezintă Basarabia pentru noi* – Conferinţa lui N.A. Constantinescu la Universitatea populară Vălenii de Munte (nr. 169, 3 august 1940); Petre N. Ţurcanu, *Marea dramă a Basarabiei* (I şi II) (nr. 208 şi 209 din 19 şi 20 septembrie 1940).

[81] "Neamul românesc", nr. 144, 4 iulie 1940.

[82] Ibidem, nr. 160, 24 iulie 1940.

[83] Referitor la situaţia Basarabiei din perioada 1918-1940 a se vedea şi notele nr. 79 şi 80 la care mai adăugăm din "Neamul românesc": *Basarabia românească* (nr. 146, 6 iulie 1940, pag. 1); *Populaţia de vârstă şcolară a Basarabiei* (nr. 147, 7 iulie 1940, pag. 3); *Situaţia sanitară a Basarabiei sub stăpânirea românească* (nr. 153, 14 iulie 1940, pag. 3); *Tipografii din Cernăuţi şi Chişinău în Uniunea Breslelor* (nr. 153, 14 iulie 1940, pag. 3); *Cum a fost finanţată cooperaţia de credit în Basarabia* (nr. 154, 16 iulie 1940, pag. 4).

[84] "Neamul românesc", nr. 157, 19 iulie 1940.

[85] Ibidem.

[86] Ibidem, nr. 162, 26 iulie 1940, pag. 2.

[87] Ibidem, nr. 158, 20 iulie 1940, pag. 2.

[88] Ibidem, nr. 170, 4 august 1940.

[89] Ibidem, nr. 172, 7 august 1940.

[90] "Neamul românesc pentru popor", nr. 16, 15 august 1940, pag. 249.

[91] "Neamul românesc", nr. 175, 10 august 1940, pag. 1.

[92] Ibidem, nr. 179, 15 august 1940, pag. 1.

[93] Prof. Andrei Crăciun, *Drepturile românilor asupra Daciei-Traiane* (Ibidem, nr. 190, 29 august 1940, pag. 2) şi dr. Ilie Dăianu, *Continuitatea românilor în Dacia recunoscută în secolul XVII* (Ibidem, 191, 30 august 1940, pag. 1).

[94] După Petre Turlea, *op.cit.*, pag. 366-367.

[95] "Neamul românesc", nr. 194, 3 septembrie 1940.

[96] "Neamul românesc pentru popor", nr. 17, 1 septembrie 1940, pag. 265.

[97] "Neamul românesc", nr. 195, 4 septembrie 1940.

[98] Ibidem.

[99] Ibidem, nr. 205, 15 septembrie 1940.

[100] Ibidem.

[101] Ibidem, nr. 210, 21 septembrie 1940.

[102] Ibidem, nr. 211, 22 septembrie 1940.

[103] Dintre articolele referitoare la raptul Transilvaniei publicate în "Neamul Românesc" reţinem: *La Viena s-a săvârşit o mare nedreptate* (nr. 196, 5 septembrie 1940, pag. 3-4); *Hotarele fixate României prin sentinţa de la Viena* (Ibidem); Octavian Goga, *Avram Iancu* (nr. 197, 6 septembrie 1940, pag. 3); *Comemorarea Crăişorului munţilor – 116 ani de la naşterea eroului ardelean* (I şi II) (nr. 206 şi 207, din 17 şi 18 septembrie 1940); Ştefan Meteş, *Populaţia maghiară din Transilvania* (nr. 198, 7 septembrie 1940, pag. 3); *De ce se dorea la Budapesta întregul Ardeal* (Ibidem, pag. 4); *Ungaria şi pământul nostru – o broşură care trebuie citită* (nr. 199, 8 septembrie 1940, pag. 2); *Atrocităţile bandelor maghiare din teritoriile româneşti cedate Ungariei* (nr. 210, 21 septembrie 1940).

[104] "Neamul românesc", nr. 206, 17 septembrie 1940.

[105] Ibidem.

[106] "Neamul românesc pentru popor", nr. 19, 1 octombrie 1940, pag. 297.

[107] Ibidem, nr. 17, 1 septembrie 1940, pag. 265.

[108] Ibidem, nr. 269, 6 decembrie 1939, pag. 1.

[109] Ibidem, nr. 195, 4 septembrie 1940.

[110] Ibidem, nr. 98, 4 mai 1940.

Summary

At the beginning of the Second World War the territory of Romania was endangered by neighbour revisionists states – The Soviet Union, Hungary and Bulgaria. In June – September 1940 the abovementioned states seized parts of Romanian territory, this causing large protest from the great historian and politician Nicolae Iorga. From the written works concerning the scientist's protest, we have chosen to discuss in this paper only the articles from his own publications: "Romanian Nation" ("Neamul Românesc"); "Romanian Nation for Romanian People, The Bulletin of the Cultural League" ("Neamul Românesc pentru popor. Buletinul Ligii Culturale); "Clear Conscience" ("Cuget clar") that appeared from September 1939 till October 1940.

Since September 1939, he strongly condemned the aggression done on Romania on behalf of "vital space". Nicolae Iorga, foreseeing the threat of territorial Romanian integrity, started a sustained press campaign in defence of the Romanian nation and of the national unitary Romanian State. The territorial aggression in the summer of 1940 – that caused the lost of Basarabia, north Bucovina, Herţa province, north-west of Transilvania and the south of Dobrogea in favor of the abovementioned revisionists states – determined an ample and systematic publicistic campaign against it, to condemn the big injustice that was done to Romania. But those articles expressed as well the scientist's trust in a future that should change the consequences of the abusive acts of June – September 1940.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLIV-XLV • 1998-1999

Svetlana Suveică

"KRASNYI ARHIV" DESPRE PERSECUŢIA CATOLICILOR ÎN R.S.S. MOLDOVENEASCĂ

În faza iniţială a instaurării regimului sovietic în spaţiul românesc, Biserica a reprezentat un obstacol in implantarea cu forţa a modelului. Dacă în România partidul comunist nu s-a conformat întru totul "soluţiei moscovite" şi a trebuit s-o tolereze în limitele legii[1], apoi în R.S.S. Moldovenească s-au aplicat diverse metode pentru a înnăbuşi credinţa şi a nimici sfintele lăcaşuri care constituiau unicul refugiu împotriva contaminării de comunism. Represiunile religioase s-au ţinut lanţ, figurând pe ordinea zilei a organelor de stat si de partid.

În ultimii ani au apărut o serie de publicaţii la subiectul politicii autorităţilor sovietice faţă de confesiunile religioase din R.S.S.M. în anii 50-60[2]. Studiul de faţă vine să reliefeze un aspect absolut necunoscut al problemei, e vorba de situaţia catolicilor din Republica Moldovenească sub regim totalitar. Documentele din fondul "Krasnyi Arhiv", păstrate în Arhiva pentru o Societate Deschisă (Open Society Archives) din Budapesta, dezvăluie tragismul persecuţiei bisericii catolice din R.S.S.M. la sfârşitul anilor 70 ai secolului trecut.

După anexarea teritoriilor româneşti la statul sovietic a început o campanie antireligioasă, organizată în special împotriva bisericii ortodoxe care reprezenta confesiunea majoritară. Evenimentele produse în R.S.S.M., practic în întreaga perioadă de ocupaţie sovietică, sunt parte componentă şi efect al valului de atrocităţi contra credincioşilor. Este vorba nu numai de ortodocşi, dar şi de catolici, luterani, musulmani, sectanţi. În special în anii 70, sursele occidentale de informare în masă înregistrează o creştere simţitoare a interesului cetăţenilor U.R.S.S. (în mod deosebit, a intelectualilor şi tineretului) faţă de religie. Mişcarea pentru libertatea cultelor se

înscria în contextul general al mişcării pentru libertăţile şi drepturile omului. Apar proteste frecvente, îndreptate împotriva persecuţiei credincioşilor care erau semnate nu numai de membrii sectelor neînregistrate dar şi de membrii bisericii oficiale.

În decembrie 1975, preotul ortodox rus Gleb Yakunin şi mireanul Lev Regelson au adresat o scrisoare delegaţilor Asambleei a VI-a a Consiliului Mondial al Bisericilor, care şi-a desfăşurat lucrările la Nairobi (Kenia) în noiembrie-decembrie 1975. Autorii apelului atenţionau opinia publică mondială asupra fenomenului persecuţiei credincioşilor din U.R.S.S. şi a situaţiei dificile, în care se afla Biserica Ortodoxă Rusă[3]. La 6 martie 1975, într-o scrisoare adresată Dr. Philip Potter, Secretar General al Consiliului Mondial al Bisericilor, aceiaşi autori analizează noua lege a cultelor din 1975. Legea ratifica de fapt restricţiile religioase, aflate în vigoare în anii 60, şi reprezenta dovada evidentă pentru oricine a existenţei discriminării religioase in U.R.S.S.

Alt exemplu elocvent al mişcării de rezistenţă a credincioşilor este apelul semnat de reprezentanţii Bisericii Ortodoxe Ruse, a Bisericii Catolice Lituaniene, adventiştilor de Ziua a 7-a, baptiştilor, bisericii fundamentaliste a crucii şi penticostaliştilor, adresat Sovietului Suprem al U.R.S.S.[4] În iunie 1976, Igor Şafarevici, cunoscut disident rus, comunică textul primului apel ecumenic, alcătuit de credincioşii din ţară şi adresat forului suprem. În aceeaşi lună, KGB-ul interzice brusc desfăşurarea unei serii de seminare cu tematică filosofico-religioasă, organizată de un grup de tineri din Leningrad. Unul dintre membrii grupului, Aleksandr Argentov, a fost internat în mod forţat într-un spital de psihiatrie, pentru "tratament". În speranţa stopării presiunilor, organizatorul seminarelor, Alexandr Orgorodnikov, a adresat un apel disperat Secretarului General al Consiliului Mondial al Bisericilior, Dr. Potter.

Cu scop de a contracara presiunea crescândă a credincioşilor şi a demonstra prezenţa principiului libertăţii cultelor în U.R.S.S., autorităţile sovietice iniţiază o campanie largă de propagandă. Startul campaniei a fost dat de către Preşedintele Consiliului pentru probleme cultelor pe lângă Consiliul de Miniştri al U.R.S.S., V.A. Kuroedov care publică un lung articol cu titlul *Legea sovietică şi libertatea conştiinţei*. La 15 aprilie 1976, Împuternicitul pentru problemele cultelor pe lângă Consiliului de Miniştri al R.S.S. Ucrainene, K.Litvin, susţinut de Kuroedov, a publicat în "Visti z Ukraini" un articol cu un subiect similar[5]. Au urmat o serie de in-

terviuri şi articole, semnate de Patriarhul Pimen, Mitropolitul Nikodim, Exarhul Mitropoliei ucrainene Filaret, Rabinul moscovit Fishman care negau cu voce tare existența vreunei persecuții a credincioşilor în U.R.S.S. Din luna august 1976, campania oficială a autorităților sovietice capătă susținători printre capii bisericilor de peste hotare. După ce s-a reîntors din vizita în U.R.S.S. în calitate de oaspete al Patriarhiei moscovite, Patriarhul de Alexandria şi Africa Nicolai al VI-lea susținea ideea inexistenței vreunei opresiuni a drepturilor omului sau a libertății religiilor în U.R.S.S.

Obiectivele propagandei oficiale – de a convinge opinia publică din țară şi de peste hotare despre funcționarea în Uniunea Sovietică a "celor mai umane legi din lume", conform afirmației lui Kuroedov – nu au fost atinse. După vizita întreprinsă în U.R.S.S., Roger Etchegaray, Arhiepiscopul de Marseille şi capul Bisericii Catolice Franceze, scria: "Intensitatea vieții religioase în Uniunea Sovietică [...] este în afara oricărei îndoieli, cel mai mare vulcan e al creştinității, vulcanul care azi bubuie cu o voce patetică a intelectualilor şi tinerilor"[6].

La începutul lui ianuarie 1978, reprezentanții minorităților germană şi poloneză din R.S.S.M. au semnat o adresă Preasfinției Sale Papa Pavel al VI-lea, în care explicau situația tragică a catolicilor, solicitându-i, în acelaşi timp, sprijinul. În adresă, între altele, era scris: "Până la instaurarea Puterii Sovietice în Moldova, în multe sate şi oraşe existau biserici catolice şi preoți; Puterea Sovietică a închis toate bisericile catolice, multe dintre ele fiind distruse, au lăsat doar o clopotniță la un cimitir din Chişinău – capitala R.S.S. Moldoveneşti. Chişinăul a avut o biserică frumoasă şi spațioasă, dar ea a fost închisă, astfel încât în clopotniță lumea nu încape şi duminicile este nevoită să stea afară, deseori pe timp de ploaie sau frig, neavând posibilitatea nici să vadă altarul."[7] Unicul preot în republică era Vladislav Zaval'niuk.

Din autobiografia pastorului Zaval'niuk care, la data scrierii ei, împlinise 28 de ani, aflăm că s-a născut în Ucraina, regiunea Vinița. După absolvirea şcolii medii, în repetate rânduri a susținut concursul la faculatea Seminarului duhovnicesc din Riga, fiind înmatriculat abia în 1969, sub motiv că era venit din altă republică. În 1973 este ridicat la rangul de diacon, peste un an devine preot. Este trimis în Moldova, unde la acea dată nu exista preot catolic (preotul care deservea întreaga Moldovă, Bronislav Hodanenko, murise în 1973). Împuternicitul pentru problemele cultelor

din R.S.S.M. i-a eliberat lui Zaval'niuk un certificat, în baza căruia preotul urma să deservească toţi credincioşii catolici din republică. Dar, atunci când tot mai mulţi catolici veneau din toate colţurile Moldovei pentru a asculta serviciul divin, certificatul a fost substituit cu unul care limita aria deservirii catolicilor la oraşul Chişinău. Zaval'niuk se simţea obligat să răspundă la rugăminţile celor bolnavi şi bătrâni din republică, fapt pentru care plătea amenzi şi primea avertizări, pierzând timp la sovietele săteşti şi cele raionale[8].

La finele primului an de şedere a lui Zaval'niuk în Moldova, autorităţile au decis să-l recheme în serviciul militar obligatoriu, cu toate că starea sănătăţii lui nu corespundea cerinţelor. A fost "însănătoşit" şi, la 15 mai 1975, obligat să se prezinte la punctul de recruţi. Aflând despre aceastea, catolicii din republică au organizat o demonstraţie de protest pe străzile capitalei. Multe mame rugau autorităţile să le recruteze fiii, pentru a-i ţine locul la oaste preotului. Zaval'niuk a fost scutit de serviciul militar, dar trebuia să urmeze o serie de restricţii: pentru a beneficia de serviciile preotului, persoanele bolnave erau obligate să prezinte cinci certificate, eliberate în prealabil de medic, de Comitetul executiv raional şi orăşănesc şi de Împuternicitul pentru problemele cultelor Vikonskij. Era foarte dificil, dacă nu imposibil, de a dobândi astfel de certificate care ar fi permis solicitarea preotului la domiciliu. Era obligatoriu, de asemenea, şi avizul telefonic favorabil de la instanţa superioară, dat preotului. Nimeni dintre catolici nu reuşea să obţină toate actele necesare, deaceea oamenii mureau fără a primi spovedania şi fără a li se ţine slujba de pomenire[9]. De altfel, drept răspuns la reclamaţiile credincioşilor, autorităţile afirmau că formalităţile le-ar fi inventat însuşi preotul, pentru a tensiona relaţia dintre autorităţi şi populaţie. În pofida obstacolelor, preotul Zaval'niuk răspundea la solicitările credincioşilor, chiar dacă nu putea evita reţinerea în drum, percheziţia, arestările şi reţinerea lui pentru câteva zile la miliţie. I-au fost luate permisul de conducere şi numerele de înmatriculare a maşinii, sub motiv că preotul ar fi furat caroseria[10].

Legislaţia permitea înregistrarea de obşti ale catolicilor; cu toate că în Moldova erau localităţi unde locuiau de la 20 la 300 de catolici, se invocau tot felul de obstacole pentru a se efectua formalităţile de înregistrare. Unii credincioşi trebuiau să parcurgă o distanţă de peste 200 km până la

Chişinău, pentru a lua parte la mesele ţinute de preotul Zaval'niuk în limbile germană şi poloneză. Cu referire la apelul catolicilor către Papă, se menţiona efortul pe care-l depunea zi de zi preotul, parcurgând în fiecare dimineaţă distanţa de 7-8 km depărtare de la clopotniţa unde era aşteptat de credincioşii din toată republica[11]. Catolicii menţionau existenţa bisericilor în Bălţi, Bender, Grigorăuca, Raşcov, Andrieşeuca ş.a. localităţi unde ei continuau să se adune zilnic pentru a petrece rugăciunea. În Moldova religia catolică a căpătat viaţă din moment ce preotul Zaval'niuk a început să viziteze localităţile pentru a ţine mesa sau spovedania. În apel era scris: "Suntem indignaţi de atitudinea batjocoritoare faţă de noi, credincioşii, dar autorităţile nu numai că nu reacţionează, dar îl şi ameninţă pe preot că îi vor lua legitimaţia de preot." [12].

Cazul din satul Raşcov a indignat opinia publică din U.R.S.S. şi de peste hotare. Papa Pavel al VI-lea a fost informat despre faptul că în Raşcov, la 170 km de Chişinău, unde polonezii-catolici aveau o casă de rugăciuni (oferită de o catolică) şi euharistie, erau organizate mese zilnice, iar o dată pe lună aici venea preotul pentru a efectua spovedania. Catolicii au decis ridicarea cu forţele proprii a unei biserici, despre care secretarul Comitetului raional executiv Camenca, Cojuhari, va aminti într-un alt context, atunci când va critica pe cei care construiau de câţiva ani, fără rezultate vizibile, clubul din Raşcov[13]. Autorităţile încercau cu orice preţ să creeze obstacole, arestând-o de câteva ori pe Valentina Olejnik, cea care a oferit casa proprie pentru fondarea lăcaşului sfânt. În final, s-a decis impunerea ei la un tratament forţat, sub motiv că ar fi bolnavă mintal.

La 25 noiembrie 1977, autorităţile au distrus biserica din Raşcov. În acea zi, la poarta fiecărei case au fost plasaţi câte 3-5 miliţieni care urmau să reţină pe locuitorii hotărâţi de a apăra biserica. Copiii au fost chemaţi la şcoală cu o oră mai devreme, unde 15 miliţieni le barau ieşirea din încăpere. V. Olejnik şi alte şapte femei care păzeau în permanenţă biserica au fost urcate cu forţa într-o maşină şi transportate în Ucraina. De la orele 9.00 până la 16.00 miliţienii din patru raioane şi ostaşii au distrus clădirea bisericii. Toate atributele bisericeşti au fost aruncate într-un grajd, veşmintele şi icoanele au fost atârnate de stâlpi, euharistia a fost aruncată pe jos, iar cupele duse la biroul colhozului. Credincioşii scriau: "Cel mai dureros pentru noi a fost faptul ca sfintele taine au fost aruncate, şi noi, cu suspine, adunam trupul lui Isus [...]. Este imposibil de a reda prin cuvinte această durere şi privelişte, când oamenii, adunaţi seara la locul pustiu,

cădeau la pământ acolo unde s-a aflat altarul şi, plângând în hohote, cereau de la Dumnezeu iertare."[14] Preotul a cerut permisiunea de a veni în Raşcov şi a restabili euharistia, dar cererea i-a fost strict refuzată.

Autorii apelului accentuau expedierea unei serii de plângeri autorităţilor moscovite, dar acestea susţineau comportamentul administraţiei locale, mai mult, ameninţau pe preot cu pedeapsa pentru acţiunile sale care au contribuit la renaşterea religiei în Moldova. Ei implorau înalta faţă bisericească să influenţeze autorităţile pentru a permite libertatea conştiinţei şi a cultelor în R.S.S. Moldovenească. De asemenea, pentru preot se cerea permisiunea de a deservi catolicii din republică, cifra cărora se ridica la 15.000. Credincioşii îşi exprimau convingerea că influenţa şi autoritatea Papei va putea apăra preotul de ameninţările autorităţilor, pentru a nu rămâne fără un părinte duhovnicesc. Documentul este pătruns de disperare, unica speranţă a credincioşilor fiind îndreptată spre Papă.

Cazul de la Raşcov, parte componentă a politicii de persecuţie a catolicilor din Moldova, şi-a găsit răsunetul departe de hotarele ei. În perioada decembrie 1978 – februarie 1979, "Cronica Bisericii Catolice Lituaniene" a publicat şapte rapoarte ale Comitetului Catolic pentru Apărarea Drepturilor Credincioşilor din U.R.S.S., în care găsim o analiză detaliată a evenimentelor din R.S.S.M., precum şi poziţia comitetului faţă de ele[15]. La 21 iulie 1978, "Cronica Bisericii Catolice Lituaniene" a publicat un supliment de 5 pagini, dedicat persecuţiei religiei catolice în Moldova[16]. În afară de detaliile descrise mai sus, privitoare la distrugerea bisericii din Raşcov, se menţiona faptul că Preşedintele Sovietului sătesc I.M. Bogor a ameninţat câţiva credincioşi că vor fi lichidaţi dacă vor continua să susţină protestul. Locuitorii satului au fost speriaţi cu deportări în Siberia, în cazul în care o vor urma pe V. Olejnik care a alcătuit o petiţie în adresa autorităţilor de la Chişinău[17]. Locuitorii satului erau aproape convinşi că vor fi deportaţi în Siberia dacă vor îndrăzni să o urmeze pe V. Olejnic. Copiii lui V. Olejnic s-au adresat la organizaţia Crucii Roşii, cu sediul la Moscova, pentru a cere sprijin. Cererea a fost transmisă Consiliului pentru afaceri religioase din R.S.S.M. La 13 septembrie 1978, Oleinic a primit un răspuns, semnat de A.I. Raneta, reprezentantul consiliului, care sublinia faptul că problema acordării permisiunii preotului de a vizita localităţile din raionul Camenca ţinea de competenţa autorităţilor locale. Într-un alt refuz tipic, trimis locuitorilor satului Raşcov şi semnat de acelaşi Raneta, între altele, era scris: "Drept răspuns la scrisoarea Dv., adresată

Comitetului Central al P.C.U.S., ținem să vă informăm că, în absența oricărei comunități catolice, înregistrate în raionul Camenca, decizia invitării preotului va ține de autoritățile locale."[18] Cronica lituaniană scria că acestea din urmă ar considera vizita preotului în satele din Moldova nu numai un drept, dar şi o datorie. Semnalarea contrariului impune pe autorii raportului să se întrebe: "Oare cât va mai dura această batjocorire a celor mai sacre sentimente ale credincioşilor?"

Maltratări similare suportau catolicii din alte republici unionale: Cronica lituaniană descrie cazul Bielorusiei. De exemplu, biserica catolică din Starije Vsilisi, "una dintre cele mai frumoase biserici din Bielorusia", a fost distrusă după un an de la moartea preotului din localitatea Prišmont. Credincioşii au semnat şi adresat o mulțime de apeluri, însoțite de numeroase călătorii la Minsk şi Moscova, dar se alegeau numai cu explicații evazive sau simple negații[19].

La 21 noiembrie 1978, preotul V. Zaval'niuk a fost chemat în raionul Camenca de ruda unei bolnave. Aproape de destinație a observat că maşina sa este supusă urmăririi. La intrare în orăşel, au fost stopați şi însoțiți la sediul poliției, unde şoferului i-a fost interzis să-l mai urmeze pe preot[20].

Erau cunoscuta acțiuni concrete ale reprezentanților administarației sovietice cu scop de a interzice copiilor să viziteze capela catolică din Chişinău. Astfel, secretarul Comitetului Executiv raional Chişinău Trofimova cerea preotului să interzică apropierea copiilor de altar şi participarea lor la mese. Trofimova vizita în mod regulat capela, unde putea să interogeze pe oricine, erau verificate paşapoartele tinerilor, penrtu a interzice apropierea de altar a adolescenților de până la 18 ani[21].

În oraşul Tiraspol pedagogii erau obligați sa depisteze familiile de credincioşi, inclusiv catolici, şi sa poarte discuții individuale cu elevii şi membrii familiilor lor. De asmenea, se punea accentul pe educația ateistă la lecții şi în afara orelor, precum şi la grădinițele de copii. Într-un raport al Comitetului executiv orăşănesc Tiraspol, întocmit la 6 septembrie 1978 şi intitulat *Despre măsurile de întețire a controlului asupra respectării legislației cultelor din oraşul Tiraspol*, se menționa intensificarea activității obştilor religioase din localitate. Cauza fenomenului era depistată în slaba activitate individuală a şefilor de întreprinderi, organelor de administrație şi a organizațiilor obşteşti, efectuată în rândurile credincioşilor, la locul de reşedință şi în serviciu. Comisia orăşănească pentru respectarea legislației cultelor nu asigură pe deplin coordonarea acțiunii întreprinderi-

lor şi organismelor obşteşti în vederea realizării "Instrucţiunii cultelor în R.S.S.M.", adoptată la 19 mai 1977. Printre deciziile comitetului orăşenesc figura şi necesitatea studierii continue a esenţei propagandei religioase, evitarea influenţei religioase a copiilor şi adolescenţilor, interzicerea desfăşurării întrunirilor sectelor şi grupurilor religioase, aplicarea de măsuri administrative şi obşteşti faţă de cei care încalcă legislaţia cultelor[22].

Raportul constată caracterul iluzoriu al concesiei oferită catolicilor de către autorităţi. La 26 aprilie 1978, A. Vikonski, despre care am amintit anterior, l-a chemat pe preotul Zaval'niuk la oficiul său şi, în prezenţa reprezentanţilor KGB-ului, a negat despre acordarea permisiunii preotului de a deservi alţi credincioşi, în afară de cei bolnavi. La spital, vizitatorii bolnavului urmau să obţină permisiunea autorităţilor de a asista la rugăciune. Încălcarea acestor restricţii putea servi drept motiv pentru arestarea preotului. Cu altă ocazie, Vikonski a subliniat faptul că singura biserică romano-catolică din Moldova, împreună cu preotul ei, a cauzat mai mare durere de cap decât cele 150 de biserici ortodoxe cu cei 200 de preoţi ai săi[23].

Simpozionul internaţional pentru problemele păcii şi dezarmării, care s-a desfăşurat la Chişinău între 24-26 aprilie 1978, a contribuit la captarea atenţiei opiniei publice mondiale asupra discriminărilor aplicate faţă de catolicii din Moldova. Preoţii şi nunţii din Austria, Cehoslovacia, Germania şi S.U.A. care au vizitat capela de la Chişinău şi au purtat discuţii cu credincioşii, au rămas stupefiaţi de faptul că în întreaga republică nu exista decât o capelă care oferea serviciul unui singur preot[24].

Într-un articol despre viaţa catolicilor din Moldova, intitulat *Die Begegnung*, autorii puneau la îndoială veridicitatea informaţiei publicate de Cronica lituaniană. Mai mult, ei negau informaţia dintr-un alt articol, apărut în cotidianul catolic berlinez "Petrusblatt", precum că catolicilor ucraineni, bieloruşi şi de alte naţionalităţi nu li se permitea studierea teologiei în Kaunas sau Riga. Drept argument este analizat cazul lui Zaval'niuk care a absolvit seminarul teologic din Riga. Cronica lituaniană sugerează faptul că înainte de a acuza pe alţii de furnizarea de informaţii false, autorii articolului ar fi trebuit să ţină cont de faptul că majoritatea cetăţenilor din republicile baltice nu pot obţine permisiunea de a studia teologia şi că procedura admiterii lor e mai dificilă decât pentru cetăţenii din alte republici. Se menţiona şi despre dictatul KGB-ului în recrutarea seminariştilor[25].

Chiar dacă este evident faptul că politica sovietică faţă de culte era direcţionată prioritar în contra religiei ortodoxe, persecuţiile catolicilor în R.S.S.M. şi din alte republici unionale, comentate pe larg în a doua jumătate a anilor 70 în presa şi de posturile de radio occidentale, sunt un argument în plus al intoleranţei puterii sovietice faţă de orice tip de religie care, într-un mod sau altul, ar fi putut submina credinţa în "zeul" comunismului, ar fi reînviat spiritele şi credinţa în valorile general-umane.

Note

[1] Dennis Deletant, *Ceauşescu şi securitatea. Constrângere şi disidenţă în românia anilor 1965-1989*, Bucureşti, Humanitas, 1995, p.34-35.

[2] M. Păcurariu, *Basarabia – aspecte din istoria Bisericii şi a neamului românesc*, Iaşi, 1993; V. Beşleagă, *Bisericile şi mănăstirile sub regimul totalitar comunist în RSSM, 1950-1960*, în "Destin Românesc", 1996, nr. 1, 3 şi 4; L. Tihonov, *Unele aspecte ale politicii bolşevicilor faţă de biserica ortodoxă din Basarabia (iunie 1940 – iunie 1941)*, în "Analele Universităţii de Stat din Moldova". Seria Stiinţe socio-umane, 1999, ş.a.

[3] *Recent Progress in the Drive for Religious Freedom*, 411/76, September 10, 1976, 126, Soviet ("Red") Archives 80, Fonds 300 Records of the Research Institute of Radio Free Europe/ Radio Liberty, Open Society Archives, Budapest, Hungary (în continuare, 300/80/1/126, HU-OSA).

[4] *Katoliki Moldavskoj SSR. Obraščenie к «Ego Preosvjaščenstvu Pape Pavlu VI» s proz'boj vystupit' v zaščitu ih ksendza V. Zaval'niuka*, AC No. 3324, till 10.01.1978, 300/80/1/949, HU-OSA.

[5] Comentariu publicat în "Izvestija", 31 martie 1976.

[6] *Vladislav Zaval'niuk, ksendz M.S.S.R. Avtobiografia*, AC No. 3323, Pervaja polovina 1978g., 300/80/1/949, HU-OSA.

[7] *Katoliki Moldavskoj SSR...*

[8] *Vladislav Zaval'niuk, ksendz M.S.S.R...*

[9] *Katoliki Moldavskoj SSR...*

[10] *Vladislav Zaval'niuk, ksendz M.S.S.R...*

[11] *Ibidem*

[12] *The Fourth Report of the Lituanian Chronicle on Moldavian Catholics*, Radio Liberty Research, 68/79, March 1, 1979, 300/80/1/949, HU-OSA.

[13] *Ibidem.*

[14] *New Documents of the Catholic Committee for the Defence of the Rights of Believers in the USSR*, by Jonas Papartis, October 23, 1979, RL 318/79, 300/80/1/949, HU-OSA.

[15] Comitetul a fost fondat la 13 noiembrie 1978 în Lituania şi se compunea din cinci preoţi.

[16] *The Lituanian Chronicle Issues a Report on Moldavian Catholics*, Radio Liberty Research, 167/ 78, July 21, 1978, 300/80/1/949, HU-OSA.

[17] *The Lituanian Chronicle Reports Further on Moldavian Catholics*, Radio Liberty Research, 239/78, October 27, 1978, 300/80/1/949, HU-OSA.

[18] *Ibidem.*

[19] *The Fifth Report of the Lituanian Chronicle on Moldavian and Belorussian Catholics*, Radio Liberty Report, 130/79, April 24, 1979, 300/80/1/949, HU-OSA.

[20] *Ibidem.*

[21] *The Lituanian Chronicle Reports Further...*

[22] *Rešenie Tiraspol'skogo Gorispolkoma "O merah po usileniju kontrolja za sobljudeniem zakonodatel'stva o religioznzh kul'tah v gorode Tiraspole"*, 6.09.1978, AC nr.3633, 300/80/1/949, HU-OSA.

[23] *The Lituanian Chronicle Reports Further...*

[24] Atitudini publicate în "München Katolische Kirchenzeitung" din martie 28, 1978. *The Fifth Report of the Lituanian Chronicle...*

[25] *The Fifth Report of the Lituanian Chronicle...*

Summary

During the 1970th years, two parallel developments in Soviet religious life have gained a perceptible momentum. First, the interest of Soviet citizens in religion, especially young people and intellectuals, seemed to be spreading. What is more, this interest was often being professed in public. In a drive for greater religious movement in the USSR, ever more frequent protests against the persecution of believers were being voiced not only by members of unregistered sects but also by members of the official churches. "The Chronicle of the Lituanian Catholic Church" (Open Society Archives, Budapest, Hungary) has published four reports on discrimination against Roman Catholics in Moldavian SSR. One of the reports focuses on the village of Rashkov, whereas small church built by local Roman Catholics was razed to the ground in November, 1977 by the soviet authorities. Father Vladislav Zavalnyuk, the only Roman Catholic priest allowed to perform his functions in MSSR, has had the permission to visit only patients, while the others must obtain special permits to be present. Any disregard of the restrictions might lead to the arrest of the priest. These and other facts explain the intolerance of the official policy not only to the Orthodox Moldavian Church but also to each religion, which propagates the general human values.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLIV-XLV • 1998-1999

Dumitru Şandru

ARESTĂRILE DIN ROMÂNIA ANULUI 1947

La 11 martie 1947, într-o perioadă în care organele de ordine publică ale guvernului Petru Groza continuau seria arestărilor în rândurile fruntaşilor naţional-ţărănişti, începute în acea lună, liderul partidului, Iuliu Maniu, împreună cu secretarul general al acestuia, Nicolae Penescu, au avut o întrevedere cu reprezentantul politic al Statelor Unite ale Americii în România, Burton Y. Berry. Potrivit declaraţiilor ziaristului clujean Vasile Munteanu, unul din intimii lui Maniu, aflat atunci la Bucureşti, făcute într-un cerc de prieteni, liderul Partidului Naţional Ţărănesc i-ar fi predat reprezentantului politic al S.U.A. în România un memoriu privitor la arestările efectuate în Capitală şi în provincie printre fruntaşii partidului condus de el şi la problema ratificării Tratatului de pace[1]. Maniu şi-ar fi exprimat nemulţumirea faţă de atitudinea adoptată de Washington, în legătură cu ultimele evenimente interne. El i-ar fi spus lui Berry că, potrivit sugestiilor primite, Partidul Naţional Ţărănesc trecuse la organizarea masivă a cadrelor, însă, în urma acestui fapt, guvernul a început să opereze arestări printre membrii lui mai de vază. Se relata, apoi, că P.N.Ţ. şi celelalte formaţiuni politice din opoziţie protestaseră pe lângă miniştri de externe reuniţi la Moscova, dar că nici şeful diplomaţiei britanice, Bevin, nici cel al diplomaţiei americane, Marshall, nu au intervenit. "Burton Berry a răspuns că nu poate explica de ce secretarul Departamentului de Stat nu a luat nici o atitudine până acum, *dar că poate preciza că în planul de acţiune imediată al Departamentului de Stat este trecută şi problema României, faţă de care Statele Unite manifestă un interes foarte viu.* În consecinţă, ar mai fi spus Burton Berry – *Iuliu Maniu trebuie să mai aştepte pentru că, în orice caz, până în octombrie anul crt. va fi rezolvată şi problema României*" (subl. autorului)[2].

În această perioadă, liderul național-țărănist a făcut și alte intervenții la factorii de la care spera să obțină sprijin. Potrivit unei note din 19 martie 1947, înregistrată K.66, notă, păstrată în arhiva personală a preşedintelui partidului (redactată, probabil, de Siguranță), care relata vizita făcută de Iuliu Maniu la suveranul României, se menționa că se aflase, din surse apropiate lui Ion Mihalache, că şeful P.N.Ţ. adusese la cunoştința regelui percheziţiile şi arestările ce fuseseră efectuate din ordinul Ministerului Afacerilor Interne numai în rândurile național-țărăniştilor şi a partizanilor săi. Maniu i-a precizat că guvernul, adică partidul comunist, căuta să determine pe partizanii formațiunii condusă de el să renunțe la orice fel de acțiune politică[3]. O altă notă, strict secretă, relata, apoi, despre declarațiile făcute de acelaşi Maniu în dimineața zilei de 4 aprilie 1947 reprezentanților presei străine. După ce a expus politica guvernului din perioada 6 martie 1945 – 19 noiembrie 1946 (de la instalarea cabinetului prezidat de Petru Groza până la alegerile parlamentare), liderul partidului a insistat asupra situației tragice a țării, determinată de metodele întrebuințate de puterea executivă, care amenința întreaga opoziție şi în mod particular Partidul Național-Ţărănesc[4]. Maniu le-a declarat că închisorile şi lagărele de concentrare, ca cel de la Piteşti, erau umplute cu deținuți, care nici măcar nu erau judecați. Toate măsurile arbitrare şi ilegale tindeau să intimideze pe membrii P.N.Ţ., pentru a-i pune în imposibilitate de a-şi desfăşura acțiunile politice specifice opoziției[5].

Anul 1947 a reprezentat, de fapt, pentru comuniştii din România o etapă nouă, diferită de cea a anilor precedenți, a luptei lor pentru distrugerea forțelor opoziției. În primele luni ale acestuia, Ministerul Afacerilor Interne a emis câteva ordine care reintroduceau o serie de norme care fuseseră în vigoare în perioada războiului, limitând şi mai mult drepturile cetățeneşti şi favorizând privarea de libertate a multora din cetățenii țării. Astfel, prin ordinul nr. 46 300 S, din 10 ianuarie 1947, erau instituite certificate de călătorie pe calea ferată şi controlul călătorilor din gări şi din trenuri[6]. Apoi, la 27 februarie, acelaşi departament a emis ordinul nr. 50 000 S, care va furniza autorităților comuniste temeiuri pentru arestările operate în lunile următoare. După ce cauzele situației economice dezastruoase a României erau găsite în război şi în seceta din ultimii doi ani, se menționa că de pe urma ei căutau să profite două categorii de persoane: "marii speculanți şi agitatorii politici reacționari care, sfidând suferințele poporului, urmăresc realizarea de beneficii materiale personale sau interese politice

de clică. Marii speculanți achiziționează clandestin, plătind suprapețuri, alimente de primă necesitate de la locuitorii din regiunile excedentare, stocându-le, spre a le vinde la prețuri de jaf, direct sau prin intermediari. Pe de altă parte, lansează ştiri false în legătură cu lipsurile economice, în scopul dezorientării consumatorilor şi urcării prețurilor. Instigatorii politici reacționari îşi desfăşoară acțiunea la oraşe şi mai ales la sate, în scopul de a sabota măsurile de redresare economică luate de guvern, de a provoca o stare de alarmare a populației, mergând până la tulburarea ordinii publice şi chiar de a compromite bunele relații între marii aliați. Cei mai mulți instigatori se găsesc în rândurile partidului N.Ţ. Maniu, P.N.L. Brătianu şi P.S.D.I. Unii conducători şi membri principali ai acestor partide, împinşi de o înverşunată duşmănie împotriva regimului democrat, nu se dau în lături de a lansa zvonuri provocatoare, pentru a crea dezordini în opinia publică şi a o instiga, neținând seama că această acțiune a lor constituie o crimă împotriva liniştii de care poporul are nevoie în aceste momente economice grele prin care trece țara. Pentru curmarea acestei situațiuni, Ministerul Af. Interne ordonă măsuri imediate pentru identificarea marilor speculanți, precum şi (a) instigatorilor reacționari, care îşi desfăşoară acțiunea prin întruniri publice politice sau promisiuni (sindicate) etc. sau prin deplasări la sate, procedându-se la arestarea lor". În continuare, ordinul, după ce expunea pe larg maniera de identificare a categoriilor de persoane vizate, dispunea ca acestea, împreună cu actele încheiate, să fie trimise chesturilor de poliție, care le vor înainta Direcției Generale a Poliției, operația trebuind să fie efectuată săptămânal, atât în privința speculanților şi instigatorilor, cât şi în aceea a infractorilor incidentali şi expediată în fiecare sâmbătă până la ora 12[7].

Mai mult decât atât, în februarie 1947, organele noului regim îşi vor exprima nemulțumirea nu numai față de Partidul Social-Democrat Independent, condus de Titel Petrescu, ci şi față de activitatea unora dintre membrii Partidului Social-Democrat din cadrul Blocului Partidelor Democrate, devenit după 23 august 1944 un satelit al Partidului Comunist, care nu duceau "o politică sinceră, pentru sprijinirea guvernului şi a regimului democrat", Inspectoratul de Jandarmi Bucureşti descoperind mai multe cazuri când aceştia activau pentru opoziție şi în special pentru Partidul Național-Ţărănesc (Maniu)[8].

La 10 februarie 1947, România a semnat Tratatul de Pace de la Paris. Clauzele lui politice nu erau însă suficient de precise în privința unor defi-

niţii, astfel că ele ofereau posibilitatea Ministerului de Interne al României să dea interpretări suficient de elastice unor expresii ori noţiuni, precum "organizaţie de tip fascist" şi "criminal de război". Ziaristul britanic Archie Gibson observa că "nu se face nici o menţiune despre un organ judecătoresc care să judece procesele intentate acestor organizaţii şi criminalilor de război, iar acest lucru i-a permis guvernului Groza să pornească război împotriva naţional-ţărăniştilor şi naţional-liberalilor ca «fascişti» şi «criminali de război»"[9].

Dispoziţiile emise de Ministerul Afacerilor Interne la începutul anului 1947, au fost completate cu ordinul ultrasecret nr. 18 000/1947, semnat de titularul aceluiaşi departament, Teohari Georgescu, în temeiul căruia, în cursul lunii martie s-au operat numeroase arestări în rândurile opozanţilor regimului, în special printre naţional-ţărănişti, persoanele reţinute fiind închise la Piteşti şi Aiud[10]. Referindu-se la această operaţie, fostul premier român, generalul Constantin Sănătescu, nota laconic în *Jurnalul* său: "*9 martie 1947*. Numeroase arestări, mai ales în rândurile Partidului Naţional-Ţărănesc, au fost săvârşite în ultimele nopţi. Deţinuţii politici au fost transportaţi în lanţuri la Aiud"[11]. Numărul celor arestaţi în acea lună nu este cunoscut, dar dacă avem în vedere că numai în data de 20 martie au fost private de libertate 315 de persoane din rândul partidelor democrate[12] şi că operaţia s-a desfăşurat pe parcursul mai multor zile, putem aprecia că el a fost mult mai mare.

Autorităţile guvernamentale nu s-au arătat satisfăcute însă de amploarea acţiunii. La sfârşitul lunii martie, Inspectoratul General al Jandarmeriei informa Inspectoratele Regionale şi legiunile din structura sa, prin ordinul nr. 15 268/1947, că, deşi fuseseră transmise repetate ordine în legătură cu urmărirea şi arestarea instigatorilor care, prin colportarea zvonurilor tendenţioase, întreţineau o stare de spirit dăunătoare regimului democrat, guvernului şi armatei sovietice aflate în ţară, în loc ca această acţiune să fi fost împiedicată, se constata, din contra, o frecvenţă mult mai mare a zvonurilor alarmiste. Autorul ordinului releva că tendinţa de denigrare a conducerii statului ajunsese atât de departe încât nu exista local public în care să nu se fi făcut astfel de aprecieri "dăunătoare ordinii, liniştii şi prosperităţii economice". Or, formaţiunile de jandarmi nu raportaseră nici un caz care să precizeze că dispoziţiile ordinului nr. 50 000/1947 al Ministerului Afacerilor Interne ar fi fost aplicate, iar tulburătorii ordinii de stat şi sabotorii operei de refacere patronată de guvern să fi fost trimişi

sub stare de arest la Direcţia Generală a Poliţiei. Concluzia acestor constatări – preciza ordinul – nu poate fi alta decât aceea că unii jandarmi nu numai că tolerează asemenea manifestări, dar că, prin pasivitatea de care dau dovadă, chiar le favorizează[13].

La 28 februarie 1947, ordinul circular nr. 161 412 al Inspectoratului General al Jandarmeriei, semnat de inspectorul general al jandarmeriei, generalul I. Alistar şi de inspectorul general adjunct, generalul Nicolae Stoicescu, aducea la cunoştinţa organelor din teritoriu că, potrivit ordinului nr. 50 000 S, dispoziţiile ordinului nr. 46 300 S, din 10 ianuarie 1947 rămâneau în vigoare, menţinându-se obligativitatea certificatelor de călătorie pentru călătoria în orice tren pe liniile: Bucureşti – Timişoara, Bucureşti – Teiuş – Arad, Bucureşti – Teiuş – Cluj – Oradea – Carei – Satu Mare, Bucureşti – Mărăşeşti – Dărmăneşti, Bucureşti – Mărăşeşti – Tecuci – Iaşi, Bucureşti – Urziceni – Făurei – Brăila – Galaţi, Bucureşti – Constanţa, Bucureşti – Giurgiu, Bucureşti – Arad – Oradea, Piatra Olt – Sibiu – Copşa Mică, Barboşi – Tecuci – Ciceu – Deda – Târgu Mureş, Ciceu – Sfântul Gheorghe – Braşov, Odorhei – Vânători, Buzău – Mehedinţi (?), Buzău – Nehoiaşu, Buzău – Făurei, Galaţi – Bârlad, Mărăşeşti – Panciu, Bacău – Piatra Neamţ, Buhăeşti – Roman, Zorleni – Fălciu, Crasna – Huşi, Iaşi – Paşcani, Iaşi – Dorohoi, Podu Iloaiei – Hârlău, Vereşti – Dorohoi, Leorda – Botoşani, Dolhasca – Fălticeni. Certificatele de călătorie erau de două feluri: cu valabilitate cuprinsă între 30 şi 60 de zile şi permanente şi ele puteau fi emise de directorul poliţiei administrative din Prefectura Poliţiei Capitalei şi de chestorii de poliţie din reşedinţele de judeţe ale ţării. Controlul certificatelor se făcea de către personalul C.F.R. de resort, care trebuia însoţit, în mod obligatoriu, de un ofiţer sau subofiţer din garda permanentă a trenului[14].

După alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946, cu un organ legislativ dominat de forţele politice de extremă stângă şi cu poziţiile consolidate aparatul administraţiei de stat, comuniştii au dispus de şi mai multe mijloace de presiune care să le permită intensificarea politicii de şubrezire a forţelor opoziţiei. Ca urmare, după emiterea ordinelor ministeriale din ianuarie şi februarie 1947, organele de ordine publică au operat, în cursul lunii martie, pe cuprinsul întregii ţări, numeroase arestări printre oponenţii guvernului, cu precădere din rândurile naţional-ţărăniştilor şi a celor care îi făcuseră opoziţie în campania electorală. Efectul natural al acestei măsuri a constat în principal în intimidarea multora dintre locuitorii ţării care

nu manifestau nici un fel de simpatie faţă de noul regim. Astfel, în nota informativă a Inspectoratului de Jandarmi Cluj, nr. 462, din 24 martie 1947, comunicată Inspectoratului General al Jandarmeriei se arăta că printre naţional-ţărăniştii din oraş şi de pe raza Inspectoratului se manifesta o mare panică în urma arestărilor, neştiindu-se după ce criterii se făcuseră ridicări. Din această cauză, nu numai membrii, ci chiar mulţi dintre simpatizanţii Partidului Naţional-Ţărănesc au fugit de la domiciliile lor[15].

Scopurile urmărite de conducerea comunistă de la Bucureşti prin arestările operate în cursul lunii martie 1947 erau corect sesizate de reprezentantul Statelor Unite ale Americii la Bucureşti, Burton Y. Berry, în raportul trimis la 12 aprilie 1947 secretarului de stat american, consacrat programului comuniştilor români de desfiinţare a opoziţiei. Berry reliefa, de altfel, cu multă veridicitate acţiunea dirijată atunci de Partidul Comunist Român. "S-au acumulat – arăta el – suficiente probe pentru a justifica analiza, probe demonstrând implacabil şi rapid că partidul comunist se îndreaptă spre controlul deschis şi nestânjenit asupra României, având obiectivul identic cu cel din Bulgaria, de a confrunta pe semnatarii păcii cu un fapt împlinit atunci când se vor fi încheiat ratificările Tratatului. Programul comuniştilor români este desfăşurat pe trei etape. Prima: arestări în masă ale membrilor partidelor de opoziţie, în scopul de a înnăbuşi opoziţia, ca necesitate preliminară a programului; a doua: forţarea acţiunii de excludere a socialiştilor şi a liberalilor lui Gheorghe Tătărescu din guvern, care ezitau de a urma linia comandată de comunişti prin metode brutale, precum atacurile împotriva miniştrilor lor din cabinetul condus de Petru Groza, ameninţările la adresa liderilor lor politici compromişi şi insistarea asupra unei acţiuni în trombă în legătură cu legislaţia "obligatorie", precum legea reorganizării industriei şi comerţului; a treia: adoptarea unei politici de creştere a salariilor şi a preţurilor în proporţii atât de astronomice, încât să aducă economia naţională la limita colapsului. Acest punct a făcut pe un remarcabil industriaş român să remarce aseară că, în actualele condiţii, în câteva săptămâni va deveni inevitabilă naţionalizarea principalelor industrii, ca singură modalitate de a continua operaţiile.

"Abia acum – continua Burton Y. Berry – masele încep să evalueze pe deplin implicaţiile evoluţiei comuniste, căci acum aceasta afectează economic toate clasele. Ţăranii, pierzându-şi pentru prima oară încrederea în moneda naţională, refuză să vândă produse ori, dacă vând, încearcă să cumpere valută sau aur. Aceasta a făcut ca joi leul să scadă la 900 000 la

dolar. Neliniştea creşte, iar confuzia şi nemulţumirea populară este foarte aproape de limită. În neliniştea populară mocnesc tulburările, dincolo de solidul front puternic mediatizat al guvernului"[16].

După arestările din martie 1947, un alt val de internări s-a produs peste mai puţin de două luni, în temeiul ordinului nr. 50 000/1947[17]. Arestările declanşate în noaptea de 4/5 mai 1947 au avut o amploare mai mare decât cele precedente, iar cei mai mulţi dintre deţinuţi au provenit din rândurile partidelor "istorice", dar dispoziţiile ordinului nr. 50 000 au fost extinse şi asupra altor categorii de persoane, fiind internaţi şi membri ai formaţiunilor politice aflate atunci la cârma statului, unii dintre ei chiar ai Partidului Comunist Român şi ele au continuat vreme de câteva luni. Astfel, de pe raza Inspectoratului de Jandarmi Braşov fuseseră arestate în noaptea de 4/5 mai 1947 în total 34 de persoane, din care 30 au fost trimise la Gherla, două la Miercurea Ciuc, iar două au reuşit să evadeze în timpul transportului. Din punctul de vedere al apartenenţei politice, ei reprezentau toate formaţiunile mai importante ce activau în acea perioadă în România: 11 naţional-ţărănişti (Maniu), un naţional-liberal (Brătianu), un membru al Partidului Socialist Independent, şapte ai Uniunii Populare Maghiare, doi ai Partidului Comunist Român, patru apolitici etc.[18].

Persoanele arestate la începutul acestei luni şi pe parcursul celor următoare au fost închise în penitenciarele Gherla, Piteşti, Miercurea Ciuc şi Craiova. La Gherla, de exemplu, au fost aduse 596 în total, majoritatea bărbaţi, dar şi câteva femei, printre care şi soţia proprietarului fabricii de ciment din Turda. În rândul arestaţilor figurau un general, cinci profesori universitari, numeroşi profesori secundari, medici, farmacişti, preoţi, învăţători, ţărani. Documentele de arhivă evidenţiază pentru o parte dintre cei închişi motivele care determinaseră privarea lor de libertate personală. Prezentarea câtorva asemenea cazuri o apreciem drept necesară pentru a putea înţelege optica executanţilor ordinelor emise de liderii regimului. Un oarecare Iancu Gh. Ilie, din comuna Ogretin, judeţul Prahova, fusese arestat la 5 mai şi trimis la Gherla pe motiv că adusese injurii primarului şi pentru că tot timpul "sabotase" acţiunile guvernului. Studentul Dan Mircea, din comuna Ogrezeni, judeţul Ilfov, închis la Piteşti, a tipărit, în locuinţa sa, împreună cu Petru Calpot, din aceeaşi localitate, manifeste contra guvernului Petru Groza, pe care le-a şi difuzat[19]. La 17 septembrie 1947, de pe raza judeţului Bacău au fost trimise în lagărul de la Miercurea Ciuc, în baza aceluiaşi ordin al Ministerului de Interne, trei persoane, că-

rora li se aduseseră următoarele învinuiri: Constantin Covoriu, din comuna Domniţa Maria, de 31 de ani, de profesie muncitor, fost simpatizant al legionarilor şi, în perioada arestării, militant al Partidului Naţional-Ţărănesc (Maniu), pentru instigare contra guvernului; Marin Simionescu, din comuna Mănăstirea Caşin, de 35 de ani, liber profesionist, fost şef de sector şi primar sub regimul legionar, iar la data arestării membru al Partidului Comunist Român, pentru că a instigat populaţia la devastarea pădurilor; Constantin Coreliade, din comuna Băhnăşeni, de 56 de ani, agricultor, pentru că făcuse propagandă împotriva guvernului[20].

Alţi locuitori au fost întemniţaţi pentru că s-au opus colectărilor de bunuri agricole. La 8 iulie 1947, Legiunea de jandarmi Ilfov, răspunzând ordinului Inspectoratului General al Jandarmeriei nr. 34 552/1947, prin care i se solicitase explicaţii la cererea reprezentanţilor Blocului Partidelor Democrate din comuna Bolintinu din Vale de eliberare a opt persoane reţinute pe temeiul ordinului nr. 50 000/1947, relata următoarele: În ziua de 20 aprilie, la ora 14, a venit în comună, de la Bucureşti, o maşină cu reprezentantul partidului comunist din plasa Pârlita, Demirul Xenofon, pentru a ridica grâul colectat, potrivit dispoziţiilor Oficiului Economic al judeţului Ilfov. Notarul comunei a trimis doi săteni cu bicicletele, pentru a chema pe localnici la primărie, întrucât cei sosiţi încercau să le ia grâul. S-au adunat bărbaţi, femei şi copii. Primarul a informat pe delegatul comunei că grâul trebuia împărţit localnicilor. Atunci, un oarecare Vasile Dumitrescu a cerut să le fie distribuit imediat, declarând că, dacă el ar fi fost primar, aşa ar fi procedat. Ca urmare, o ţărancă, Maria Feraru, a strigat: "Îl vrem primar pe Vasile Dumitrescu" şi toate celelalte femei au început să îl aplaude. Apoi, opt persoane au plecat spre pretură, cu intenţia de a cere administraţiei de plasă să le distribuie imediat grâul. Ele au intrat în local şi au solicitat secretarului preturii să emită un atare ordin. Pe de altă parte, o femeie din mulţime a propus ca sătenii să meargă acasă la cel ce deţinea cheile magaziei şi urmarea a fost aceea că circa o mie de persoane au pornit spre locuinţa magazinerului.

Cu prilejul cercetărilor ulterioare s-a constatat că preotul, care se afla în mulţime, a cerut să i se pună în sarcina lui toate acuzaţiile, motivând că, fiind preot, autorităţile nu aveau ce îi face. Legiunea raporta că toţi cei opt arestaţi se făcuseră vinovaţi "de instigarea populaţiei contra siguranţei de stat" şi că se încadrau în dispoziţiile ordinului nr. 50 000/1947. Preotul Nicolae Pâslaru a fost pus ulterior în libertate, printr-o dispoziţie a Minis-

terului de Interne, iar cei opt au fost închişi la centrul de internare Piteşti[21].

În rândurile celor arestaţi în mai 1947 au figurat şi mulţi dintre cei care făcuseră opoziţie făţişă Blocului Partidelor Democrate în campania pentru alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946[22]. O parte din cauzele principale ale internărilor efectuate pe baza ordinului nr. 50 000/1947 al Ministerului Afacerilor Interne sunt menţionate şi într-o notă informativă a Legiunii de jandarmi Mureş, din 26 mai 1947, în care se arată că legiunea arestase pe cei ce desfăşuraseră o activitate cu scop de a sabota măsurile de redresare economică adoptate de guvern şi pe cei ce provocau stare de alarmă în rândul populaţiei, care ajungea până la tulburarea liniştii publice[23], fără a se specifica însă în mod precis în ce constase acţiunile persoanelor private atunci de libertate.

Dispoziţiile ordinului nr. 50 000/1947 s-au aplicat pe scară largă în noaptea de 4/5 mai 1947, însă arestările operate în baza lui au continuat, pe o scară mai redusă însă, şi în lunile următoare, până în octombrie inclusiv. Prin ordinul nr. 32 971, din 16 mai 1947, trimis telefonic de directorul Siguranţei şi Ordinii Publice din Inspectoratul General al Jandarmeriei, generalul Nicolae Stoicescu, toate Inspectoratele Regionale de Jandarmi primeau instrucţiuni de continuare a acţiunii începute în noaptea de 4/5 mai. "Urmare la ordinul nr. 50 000/1947 al M. A. I., luaţi măsuri ca pe viitor persoanele care se încadrează în prevederile acestui ordin să fie înaintate de către legiunile care le-au reţinut la unul din centrele de internare, care este mai aproape de formaţiunea respectivă, iar actele dresate să fie trimise în justiţie. Fiecare caz trebuie raportat telefonic Inspectoratului General al Jandarmeriei, arătându-se motivul reţinerii". Săptămânal, Inspectoratele Regionale trebuiau să înainteze Inspectoratului General dări de seamă, ca şi în trecut, iar ordinul nr. 32 971 trebuia adus la cunoştinţa legiunilor, secţiilor şi posturilor de jandarmi[24].

Cu prilejul aplicării dispoziţiilor ordinului nr. 50 000, în noaptea de 24/25 mai 1947, a fost arestat Nichifor Crainic, care se ascunsese în comuna Cerchind, judeţul Mureş, la locuinţa preoptului Ion Sânmărghitan, sub numele de Ion Dobre, ca refugiat din nordul Bucovinei[25], iar la 6 august generalul Ermil Gheorghiu, descoperit în comuna Butimanu, judeţul Ilfov, pe lotul său de pământ obţinut de la stat, în calitate de cavaler al ordinului "Mihai Viteazul"[26]. În dimineaţa zilei de 9 octombrie, Serviciul de Siguranţă Someş a arestat pe avocatul dr. Casiu Pop, din oraşul Gherla,

considerat de organul respectiv că se încadra în prevederile ordinului nr. 18 000/1947, el "mai fiind vinovat şi pentru agitaţie împotriva U.R.S.S. şi a Generalissimului Stalin"[27].

Organele de ordine publică au prezentat în mod diferit arestările declanşate în mai 1947 şi starea de spirit creată de ele în rândul populaţiei. Inspectoratul de Jandarmi Sibiu raporta, la 5 mai 1947, că populaţia considera că iniţiatorul acestor măsuri era Partidul Comunist, fiindcă "ridicările noaptea sunt un procedeu sovietic pe care acest partid caută a le aplica în ţara noastră"[28]. Comandantul Inspectoratului de Jandarmi Bucureşti, colonelul Mihail Schipor, relata, în nota informativă nr. 624, din 22 mai 1947, că în cercurile politice ale opoziţiei şi în sânul populaţiei din judeţele arondate Inspectoratului, arestările din ultima vreme erau comentate sub aspectul unor acţiuni întreprinse pentru a crea o stare favorabilă rămânerii Partidului Comunist la conducere, care să-şi pună în aplicare concepţia de organizare a statului. În sânul aceloraşi cercuri se credea că arestările vor spori ca număr şi circula chiar zvonul că în Transilvania era pe cale de a fi înfiinţat un lagăr în care ar fi urmat să fie internaţi ofiţerii români din cadrele epurate ale armatei. Arestările operate în rândurile ţărănimii şi printre locuitorii nevoiaşi ai satelor erau comentate în mod defavorabil de populaţia rurală, în sensul că acţiunea fusese îndreptată împotriva acelora care nu vedeau cu ochi buni regimul de atunci[29].

Pe de altă parte, Inspectoratul de Jandarmi Braşov făcea, la 5 mai 1947, următoarea apreciere asupra arestărilor din aceeaşi zi: "Faptul că printre cei reţinuţi figurau şi membri ai partidelor de la guvern, nu numai opoziţionişti, a contribuit ca cetăţenii cinstiţi să nu comenteze această măsură ca discriminatorie"[30], iar Inspectoratul General Administrativ Cluj raporta Ministerului Afacerilor Interne că în circumscripţia sa starea de spirit era liniştită, excepţie făcând judeţul Năsăud, unde arestările din noaptea de 4/5 mai produseseră teamă printre cetăţeni[31]. Or, rapoartele ulterioare ale Legiunii Someş, tot de pe raza Inspectoratului Cluj, din 28 şi 29 mai 1947, consemnau pe teritoriul oraşului Gherla şi a Târgului Lăpuş o situaţie similară cu cea referitoare la comunele din Năsăud. La rândul său, Inspectoratul de Jandarmi Suceava aprecia, în nota informativă din 6 mai 1947, că, "în urma aplicării ordinului nr. 50 000/1947, al M.A.I., pe teritoriul urban şi rural, în ziua de 5 mai, ora 4, şi ridicarea de la domiciliu a indivizilor care prin propagandă şi răspândiri de zvonuri otrăvesc minţile populaţiei rurale şi în special a ţăranilor, s-a provocat ca

prim efect o panică şi frică. Atât la oraşe, cât şi la sate au dispărut pe timp de 2-4 zile persoane ce nu se încadrau în ordinul nr. 50 000/1947, care fac însă parte din Partidul N.Ţ. (Maniu) sau P.N.L. (Brătianu) şi chiar P.N.L. (Tătărescu)"[32].

Întemniţările operate în noaptea de 4/5 mai 1947 au determinat pretutindeni în ţară, la fel ca şi cele din martie, pe lângă comentarii de tot felul asupra scopurilor urmărite de regimul comunist prin înfăptuirea lor, răspândirea zvonurilor despre viitoare arestări şi, totodată, dispariţia din localităţile în care trăiau a multora din cei ce făceau parte din categoriile sociale neagreate de noua autoritate de stat, precum şi a acelora care se manifestaseră împotriva guvernului[33]. Şeful postului de jandarmi din comuna Frumosu, judeţul Câmpulung, consemna, la 13 mai 1947, că, din informaţiile primite de la agenţii acoperiţi, rezulta că, în urma ridicării din 4/5 mai a "reacţionarilor fascişti", a apărut zvonul că urmau a fi internaţi şi alţi "fascişti" şi în special cei ce făcuseră în timpul campaniei electorale politică de opoziţie manistă, din care cauză, reprezentanţii Partidului Naţional-Ţărănesc (Maniu) îşi părăsiseră domiciliile, astfel că nici noaptea nu dormeau acasă, de frică să nu fie ridicaţi. Verificând informaţia, el a constatat că era reală; persista zvonul, răspândit de şeful celulei Partidului Comunist Român din comuna Vama, judeţul Câmpulung, Cramarciuc, că urmau să se facă şi alte arestări, iar fugarii fuseseră influenţaţi şi de dispariţia "reacţionarilor" din comuna Vatra Moldoviţei, care hoinăreau prin munţi[34]. Legiunea de jandarmi Someş preciza, în nota informativă din 28 mai 1947, că populaţia din oraşul Gherla era neliniştită deoarece circula zvonul că în curând aveau să fie operate noi arestări, astfel că mulţi localnici nu mai dormeau noaptea prin case, ci prin păduri ori prin podurile locuinţelor[35].

În ziua de 13 mai 1947, Legiunea Mureş consemna că populaţia rurală se arăta foarte îngrijorată din cauza arestărilor, comentând că fuseseră închise numai persoane nevinovate. Cea mai mare răspândire o avea zvonul potrivit căruia în curând vor fi făcute noi arestări în masă. Această stare de îngrijorare – nota comandantul Legiunii – se observă mai mult la intelectualii şi la locuitorii înstăriţi din toate comunele, atât în cele cu populaţie maghiară, cât şi în cele cu populaţie românească. În urma zvonurilor referitoare la noi arestări, o parte dintre intelectualii şi oamenii mai înstăriţi au început să fie fugari, de teama autorităţilor. Locuitorii nu mai aveau încredere în jandarmi, atunci când aceştia încercau să îi convingă că ase-

menea zvonuri erau false. Fugari pe câmp şi prin păduri s-au înregistrat din rândurile locuitorilor din comunele Teaca, Ocniţa, Brătieni, Sângeorgiu de Pădure, care comunicau doar prin agenţi despre toate mişcările întreprinse de către autorităţi[36]. La 29 mai 1947, Inspectoratul de Jandarmi Cluj, verificând, prin intermediul legiunilor din subordine, starea de spirit a populaţiei creată de arestările din acea lună, a constatat că, după internarea a două persoane din Târgu Lăpuşului, judeţul Someş, alte cinci din aceeaşi localitate dispăruseră: protopopul greco-catolic, cantorul, un contabil, un proprietar de pământ şi un teolog, care se adăposteau în colibe, de frică să nu fie ridicaţi şi ei. După 48 de ore, primii patru s-au înapoiat, dar teologul s-a refugiat la Deva, pe proprietatea lui Petru Groza, unde mai fusese şi în 1946. Alţi locuitori fugiseră în Munţii Rodnei, dar ulterior şi aceştia au revenit în satele de origine[37]. La începutul lui iunie 1947, un informator al Inspectoratului de Jandarmi Cluj a comunicat comandantului că, după aplicarea ordinului nr. 50 000/1947, avocatul Nicola Andrei, din comuna Iara, judeţul Turda, dispăruse din localitate şi că în situaţia lui se mai aflau şi alţi indivizi urmăriţi. Avocatul trecuse pe celălalt versant al muntelui, în comuna Runc, judeţul Turda, de lângă Câmpeni, unde se angajase ca cioban la oi[38].

Nota informativă a Legiunii Vlaşca, nr. 155, din 7 iunie 1947, a inserat atât zvonurile care circulau în legătură cu arestările din luna precedentă, cât şi efectele lor asupra stării de spirit a populaţiei. Unele zvonuri erau aduse de locuitorii din regiunile lovite de secetă ale Moldovei veniţi în judeţ după cereale. Se discuta că urmau a fi trimişi în închisori şi în lagăre toţi şefii notorii ai Partidului Naţional-Ţărănesc (Maniu) şi ai Partidului Naţional-Liberal (Brătianu). În comuna Roata se răspândise zvonul că anumiţi localnici puteau fi arestaţi şi urmarea a fost că cei vizaţi s-au ascuns pentru a evita întemniţarea. În comuna Cartojani, ţăranii comentau că în curând va veni "duba neagră" şi îi va ridica pe preoţi, pe învăţători şi pe unii dintre locuitorii mai de vază ai comunităţii. Toţi cei ce presupuneau că puteau fi ridicaţi nu mai dormeau acasă, ascunzându-se. Comandantul Legiunii mai relata că un oarecare Iulian Bortea, din comuna Blăjeşti, membru al Partidului Naţional-Liberal, s-a prezentat la postul de jandarmi, cerând să depună o declaraţie care să ateste că nu mai făcea parte din acea formaţiune politică[39].

De altfel, Direcţia Generală a Poliţiei recunoştea, într-o notă privitoare la atmosfera din întreaga ţară provocată de arestările din mai 1947 comu-

nicată Inspectoratului General al Jandarmeriei, prin ordinul nr. 9 660 S, din 20 iunie 1947, că, în urma recentelor reţineri de persoane făcute în temeiul ordinului nr. 50 000/1947 al Ministerului de Interne, unii dintre intelectualii şi fruntaşii localităţilor îşi părăsiseră casele, refugiindu-se prin munţi, de teamă să nu fie ridicaţi. Cei ce au procedat aşa – insinua autorul ordinului – ori au ceva pe conştiinţă, ori au fost influenţaţi de cineva cu suficientă priză asupra lor[40].

Deşi cele două valuri de arestări din primăvara anului 1947 au diminuat forţa opozanţilor Partidului Comunist, prin faptul că au timorat pe unii dintre cei ce nu aveau nici o simpatie pentru conducerea de atunci a României şi pentru politica promovată de aceasta, pe de altă parte, ele au generat, totuşi, o stare de nelinişte în rândurile liderilor comunişti. În condiţiile de atunci, când în unele zone ale ţării, în special în cele montane, activau nu puţine organizaţii clandestine, ai căror membri luptau cu arma în mână împotriva noului regim[41], apărea perspectiva naturală ca o parte din persoanele care dispăruseră pentru a evita internarea să se alăture combatanţilor.

Or, arestările din mai 1947, ca şi celelalte, de altfel, nu au avut în toate cazurile drept efect intimidarea populaţiei, ci şi o intensificare a rezistenţei ei. Semnificativă în acest sens apare reacţia locuitorilor din judeţul Mureş, care comentau că dacă ar fi ştiut că se vor opera arestări s-ar fi opus la întregi unităţi militare, chiar cu riscul vieţii lor[42]. La 29 mai 1947, Inspectoratul de Jandarmi Cluj relata că mai multe persoane ce se simţeau urmărite de către organele de siguranţă ale statului se refugiaseră în pădurile de lângă Târgu Lăpuşului, judeţul Someş, şi în Munţii Rodnei, cu intenţia de a forma grupe de rezistenţă. De aceea, Inspectoratul ordona legiunilor să urmărească îndeaproape problema, pentru ca fugarii să nu se poată organiza în asemenea grupuri[43].

Arestările începute în noaptea de 4/5 mai 1947 aveau să devină motiv de protest chiar din partea vicepreşedintelui guvernului, Gheorghe Tătărescu. La 24 mai 1947, acesta a prezentat membrilor cabinetului şi şefilor de partide guvernamentale un amplu memoriu privitor la stările de lucruri din România acelei perioade şi la soluţiile ce se impuneau pentru restaurarea ordinii şi legalităţii. După o cercetare a realităţilor – preciza el – se poate constata că marile realizări ale guvernului nu au fost suficiente ca să sădească în sufletul poporului român mulţumirea şi nu au reuşit să întărească poziţia guvernului. O cercetare obiectivă a stării de spirit care stă-

pâneşte azi toate categoriile sociale şi toate categoriile producătoare aduce, dimpotrivă, concluzia că în întreaga ţară se ridică împotriva guvernului un val de nemulţumire, care sporeşte zi de zi şi în ultimul timp începe să ia proporţii îngrijorătoare. Elementele constitutive ale acestei stări de spirit au la bază, în primul rând, rezultatele negative ale întregii noastre politici economice. Deficitul producţiei stă astfel la baza întregului marasm economic şi financiar al ţării şi stă, deci, la baza nemulţumirilor generale care frământă sufletul ei. Alături de această cauză a nemulţumirilor generale se înşiră şi altele, la loc de frunte situându-se excesele regimului de excepţie care mai dăinuieşte încă. Şi, în primul rând, excesele arestărilor preventive. Aceste arestări sunt dictate, desigur, de raţiuni majore, dar modul cum se execută duce la abuzuri şi instaurează în întreagas ţară un climat de nelinişte şi de nesiguranţă, care crează o atmosferă de nemulţumire şi chiar de ură crescândă împotriva întregii noastre guvernări. Sunt arestaţi oameni absolut nevinovaţi şi din considerente care n-au nici o legătură cu liniştea şi ordinea publică. Se crează astfel o atmosferă prielnică înfiripării unei legende după care nu am fi decât un regim care se menţine prin forţă şi teroare, un regim impopular şi nedemocratic. Se înfiripează legenda că ne temem de manifestările libere ale ţării şi de aceea suntem siliţi să căutăm remediul prin acte de violenţă. Rezultatele obţinute prin aceste arestări sunt cu totul altele decât cele nădăjduite. Arestările în masă nu au fost niciodată şi nu sunt nici azi stavilă împotriva curentelor subversive. Arestările în masă recrutează noi elemente în slujba agitaţiei şi a tulburării şi, în orice caz, ele crează guvernului o atmosferă neprielnică. Preşedintele Consiliului a făgăduit înaintea alegerilor o amnistie pentru delicte politice. Nu a urmat nici o amnistie, ci numai o recrudescenţă a politicii de represiune. În aceeaşi ordine de preocupări se aşează şi reacţiile sufleteşti defavorabile guvernuluicreate de tratamentul arestaţilor şi condamnaţilor politic. Familiile acestora, la curent cu tratamentul aplicat, difuzează, fireşte amplificat, regimul la care sunt supuşi încarceraţii de toate categoriile[44].

Opinia şefului liberalilor dizidenţi privitoare la arestări vine în contradicţie totală cu declaraţia făcută de Gheorghe Tătărescu la 14 februarie 1945, la întâlnirea avută cu consilierul politic al Comisiei Aliate (Sovietice) de Control din România, A.P. Pavlov. Întrebat fiind atunci, între altele, care era atitudinea lui în problema democratizării ţării şi a epurării aparatului de stat de elementele fasciste, el a răspuns că “această problemă

poate fi rezolvată în două ore. O parte dintre ei îi vom băga în puşcărie, pe unii îi lichidăm, pe alţii îi deportăm”[45].

Tătărescu nu exagera, însă, atunci când afirma, în memoriul din 24 mai 1947, că erau arestaţi “oameni absolut nevinovaţi”, afirmaţia lui fiind confirmată de documente din arhive. Astfel, la verificarea dosarelor celor internaţi la inceputul lunii mai la penitenciarul Gherla, care s-a desfăşurat pe parcursul mai multor luni, s-a constatat că aici fusese trimisă o persoană căreia nu i se putea aduce nici o învinuire, arestarea ei fiind urmarea înscrierii din eroare în tabelul celor internabili. Aceasta, un miner de 50 de ani, cu numele de Nicolae Rusu, din comuna Tărâţel, judeţul Hunedoara, a fost închis la Gherla din mai până la 30 septembrie 1947, când, descoperindu-se greşeala, a fost pus în libertate. Pe de altă parte, la 14 noiembrie 1947, tot de la Gherla a fost eliberat un oarecare Ioan Radu, agricultor, în vârstă de 26 de ani, din comuna Fideş, judeţul Sălaj, la verificarea dosarului căruia organul de anchetă a constatat că el trebuia menţinut în stare de detenţie, motiv pentru care, la 3 decembrie 1947 Legiunea de jandarmi Sălaj cerea reinternarea lui[46].

După ce o parte dintre liderii Partidului Naţional-Ţărănesc au fost arestaţi, la 14 iulie 1947, pe aeroportul de la Tămădău, din apropierea Capitalei, între aceştia Ion Mihalache, Nicolae Penescu, Ilie Lazăr, Nicolae Carandino[47], un nou val de internări a avut loc la sfârşitul aceleeaşi luni şi în lunile următoare, în urma dizolvării Partidului Naţional-Ţărănesc. Pregătirea terenului pentru iniţierea unor asemenea măsuri s-a făcut în anii anteriori, printr-o agresivă propagandă a comuniştilor, care ţintea să compromită pe liderii partidelor din opoziţie, pentru a putea justifica măsura arestării lor. În şedinţa consiliului Frontului Naţional Democrat din 31 ianuarie 1945, Gheorghe Gheorghiu-Dej, după ce sugera ca Gheorghe Tătărescu să fie convins “să ia poziţie împotriva lui Maniu”, adăuga: “Vă pot declara deschis că la Moscova nu se face deosebire între Maniu şi bestiile de Antonescu. Locul lui este aici şi el va fi judecat de popor. Să nu-şi închipuie că va putea să se ascundă sub masca democraţiei. Noi nu am fost în stare să arătăm rolul lui pe lângă Antonescu şi cum a deschis drumul dictaturii la noi în ţară. Maniu a lucrat intens, făcând un pact de neagresiune cu Garda de Fier. Dar câte nu sunt!”[48].

După mai bine de o jumătate de an, un alt lider comunist, Alexandru Moghioroş, expunea la consfătuirea Regionalei Banat a Partidului Comunist din România, ţinută la Timişoara, la 20 noiembrie 1945, cu o mai ma-

re claritate intenţiile acestui partid faţă de Iuliu Maniu. Când unul dintre delegaţi a solicitat arestarea conducătorilor P.N.Ţ. şi P.N.L., reprezentantul comitetului central i-a răspuns: "Deocamdată cu Maniu şi Brătianu nu e nimic, nu sunt arestaţi. Ca să ajungem la arestarea lor, trebuie în primul rând să îi izolăm de la mase, ca oamenii lor să-i părăsească şi să ia atitudine împotriva lor. Ei vor fi arestaţi când lupta politică va ajunge la culme, când campania noastră va cuprinde sute de mii de oameni, când masele sunt gata să lupte, când se termină definitiv cu influenţa lor asupra maselor. Aceasta nu e însă complet făcut (sic !). Până atunci trebuie să le urmărim să nu poată face nimic (sic!). Depinde de noi dacă vom fi în stare să mobilizăm masele ca să fie arestaţi cât mai repede. Vinovăţia lor e clară. Ei au luat parte la război împotriva Uniunii Sovietice. Ei sunt marii bogătaşi. Maniu e reprezentat în minele de aur de la Baia Mare, în întreprinderi comerciale, industriale şi bancare, în timpul lui Antonescu a contribuit cu sume fabuloase pentru susţinerea războiului. El trebuie să fie socotit ca un susţinător al războiului, un criminal de război, care a cerut susţinerea războiului până la Nistru, cu toate că ştia foarte bine că odată încadraţi în armata germană, nu se mai poate opri la Nistru. Pentru rolul lui în ceea ce priveşte împuşcarea muncitorilor de la Lupeni, Griviţa (sic !), el nu poate scăpa de pedeapsă. Trebuie să ducem mai departe lupta, să ridicăm masele şi atunci va fi realizată această dorinţă"[49].

După aproape o lună de la scoaterea Partidului Naţional-Ţărănesc în afara legii, la 27 august 1947, Ministerul Afacerilor Interne explica Direcţiei Generale a Poliţiei, printr-o notă fără număr, motivele care duseseră la emiterea ordinelor nr. 18 000 si 50 000/1947. La data transmiterii acestora, situaţia din ţară se caracteriza prin lipsuri mari pe care populaţia trebuia să le suporte într-o iarnă grea, iar primăvara nu se arăta deloc promiţătoare. "De această situaţie grea economică au voit să profite cercurile reacţionare trădătoare a partidelor reacţionare şi a altor elemente reacţionare din ţară". Ca urmare, Partidul Naţional-Ţărănesc (Maniu) a pregătit plecarea şi a început să trimită peste hotare o parte din conducerea sa, iar planul a fost sfărâmat. Cum elemente instigatoare se aflau nu numai în Partidul Naţional-Ţărănesc, Partidul Naţional-Liberal şi Partidul Social-Democrat, se cerea organelor Siguranţei ca, la urmărirea elementelor din ultima grupare să se dea o atenţie deosebită, iar când un membru din organizaţiile ce formau Blocul Partidelor Democrate ducea o acţiune dăunătoare intereselor ţării, măsura arestării acestuia nu trebuia să se ia fără avi-

zul Direcţiei Siguranţei Statului, în afară de cazul de flagrant delict sau când existau motive că persoana ar putea să dispară. Pentru a exemplifica urmările unor acţiuni de arestări nejuste, ministrul de resort, Teohari Georgescu, menţiona, drept cazuri edificatoare, pe cele făcute în rândurile Partidului Social-Democrat în ultimele luni: "Un număr oarecare dintre membrii acestui partid au fost arestaţi de organele locale ale Siguranţei pentru diverse acuzaţii, unele întemeiate, altele mai puţin. Aceasta a dat ocazie aripii drepte a Partidului Social-Democrat să agite această chestiune, reuşind să solidarizeze şi unele elemente democratice, cinstite din Partidul Social-Democrat cu ramura dreaptă a acestui partid". Arestarea lor se cerea a fi făcută pe viitor numai cu avizul Direcţiei Generale a Poliţiei[50].

Privarea de libertate a naţional-ţărăniştilor nu a întârziat să se producă, dar ea nu a avut în vedere decât a parte a membrilor acestui partid cu influenţă mai mare asupra maselor, restul fiind mult prea numeroşi pentru s putea fi închişi, au fost ţinuţi îndeaproape sub supraveghere de către organele de ordine publică[51]. Prefectura judeţului Caraş raporta în acest sens Inspectoratului General Administrativ Timişoara că poliţia şi jandarmeria ridicaseră imediat după dizolvare pe membrii Partidului Naţional-Ţărănesc consideraţi periculoşi, pentru a-i trimite în lagăr[52].

Jurnalul Consiliului de Miniştri nr. 1 027, din 29 iulie 1947, care a scos partidul în afara legii, fiind urmat de o serie de ordine menite a reprima orice act de rezistenţă faţă de această măsură, a avut drept impact o timorare a multora dintre membrii şi simpatizanţii acestei formaţiuni politice, ca, de altfel, şi a celor ataşaţi de Partidul Naţional-Liberal, care a mers de la desolidarizarea lor de formaţiunea din care făcuseră parte ori încercarea de a se înregimenta în organizaţiile patronate de comunişti până la acuzarea ei[53]. În acelaşi timp, destul de frecvente au fost şi acţiunile iniţiate de numeroşi locuitori de condamnare a guvernului, de incitare a populaţiei la luptă împotriva regimului sau de sprijinire a celor condamnaţi[54]. Inspectoratul Regional de Siguranţă Cluj, de exemplu, informa Direcţia Generală a Siguranţei, la 2 noiembrie 1947, că pe raza judeţului cu acelaşi nume partidele istorice îşi pierdeau la oraşe tot mai mult membrii şi simpatizanţii, însă pe teritoriul rural, "datorită spiritului reacţionar menţinut de către preoţi şi învăţători, ţăranii se arată refractari noii orientări progresiste". Inspectoratului i se semnalase că în regiunea muntoasă a judeţului, după începerea procesului împotriva liderilor naţional-ţărănişti, la beţie ori în zilele de târg moţii strigau "Trăiască Maniu", lansând zvonul că vor merge la Bucureşti pentru a-l elibera[55].

Concomitent, s-au înregistrat şi unele forme de rezistenţă activă. Astfel, în comuna Sârbi, judeţul Maramureş, o parte dintre săteni au atacat şi au maltratat pe comisarul adjunct Ioan Sofinet şi pe un gardian public, care veniseră în localitate pentru a aresta, pe baza ordinului nr. 18 000, pe fruntaşul naţional-ţărănist Ioan Nemeş[56]. La şcoala normală de băieţi din Deva, unde sala de festivităţi fusese special pregătită de către activiştii organizaţiei judeţene A.R.L.U.S. pentru un bal, în noaptea de 3 spre 4 octombrie 1947 trei elevi ai liceului Decebal din acelaşi oraş au rupt tablourile lui Stalin şi Lenin şi au scris lozinci antiguvernamentale[57]. În noaptea de 7/8 octombrie 1947, în comuna Borsec, judeţul Mureş, persoane nedescoperite au şablonat lozinci, în limba maghiară, împotriva guvernului şi au răspândit manifeste scrise de mână în limbile română şi maghiară, cu lozinca "Trăiască Maniu"[58]. Legiunea judeţului Buzău informa, la 24 octombrie 1947, sectoarele din subordine că Inspectoratul General al Jandarmeriei era încunoştiinţat că membrii fostului P.N.Ţ.-Maniu colportau printre locuitorii din mediul rural "manifestul intitulat MAREŞALUL ARDEALULUI prin care se îndemna populaţia să intensifice lupta pentru promovarea ideologiei P.N.Ţ.-Maniu, la care erau îndemnaţi să participe ofiţeri şi subofiţeri trecuţi în rezervă, precum şi toţi funcţionarii comprimaţi. Manifestul se încheia printr-o serie de insulte aduse guvernului şi regimului. Întrucât asemenea elemente "reacţionare" ar fi încercat pe această cale să submineze guvernul şi opera de reconstrucţie întreprinsă de el, Legiunea ordona să se ia măsuri de descoperire a colportorilor, să îi aresteze şi să le dreseze acte pentru trimiterea în judecată[59].

După circa o lună de la înlăturarea din guvern a miniştrilor liberali ai disidenţei lui Gheorghe Tătărescu, comuniştii au pus la cale planul de îndepărtare a regelui din fruntea statului român. Pregătirile pentru această acţiune au început în prima decadă a lunii decembrie. În ziua de 10 a acelei luni, Statul Major al Inspectoratului General al Jandarmeriei a aprobat, cu ordinul nr. 103 782, înfiinţarea, din momentul primirii lui, unui post special de jandarmi pe Domeniul Coroanei din Broşteni, judeţul Neamţ, a patru posturi fixe la fermele familiei regale Chirnogi, Mănăstirea Căldăruşani, Moara Domnească şi Cernica, toate din judeţul Ilfov, a două posturi de pază la spitalul Pantelimon şi la ştrandul Kiselef, dependente de Legiunea de jandarmi Bucureşti, a unui post special de pază la Castelul Bran, judeţul Braşov, şi a unui post special de gardă în incinta fabricii de zahăr Bod, din acelaşi judeţ, acesta din urmă după ce s-ar fi terminat campania

de fabricare a zahărului[60]. Ordinul de mai sus nu explică motivaţia măsurii, dar, dacă avem în vedere că în zonele respective familia regală deţinea importante proprietăţi imobiliare, el viza, de fapt, preîntâmpinarea unor eventuale reacţii din partea susţinătorilor monarhului în aceste zone.

În perioada premergătoare îndepărtării regelui de la tronul României şi în zilele următoare s-au efectuat cele din urmă arestări de pe parcursul anului 1947, acestea vizând în principal persoane cu vederi promonarhiste evidente, însă reţinerea lor a fost de scurtă durată. Or, de fapt, la data respectivă comuniştii deţineau controlul asupra tuturor pârghiilor de putere în stat, inclusiv asupra armatei, astfel că o acţiune de reacţie deschisă a populaţiei devenise atunci, practic, aproape imposibilă[61].

Odată cu abdicarea regelui Mihai I şi cu proclamarea Republicii Populare Române, la 30 decembrie 1947, se încheia cea dintâi etapă a comunizării României, nu însă şi opoziţia locuitorilor ţării şi procesul privării de libertate personală a cetăţenilor ei, care va continua pe parcursul anilor următori, de pe urma lui având de suferit acum persoane din cele mai diverse straturi ale societăţii noastre, chiar şi din rândurile acelor categorii sociale pe care comuniştii pretindeau că le protejează.

Note

[1] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Iuliu Maniu, dosar 9/1945-1947, f. 23. Maniu nu i-a oferit lui Vasile Munteanu nici un detaliu în legătură cu discuţia privitoare la Tratatul de Pace. În seara zilei următoare, 12 martie, Iuliu Maniu s-a întâlnit cu Dinu Brătianu şi cu Constantin Titel Petrescu, punându-i la curent cu ceea ce discutase cu reprezentantul american (*ibidem*, f. 24).

[2] *Ibidem*, f. 16.

[3] *Ibidem*, f. 17.

[4] *Ibidem*, f. 10.

[5] *Ibidem*, f. 11-12..

[6] Arhivele Naţionale Buzău, fond Legiunea de jandarmi Buzău, dosar 34/1946, f. 64.

[7] Idem, dosar 73/1947-1948, f. 81-82.

[8] Idem, dosar 93/1947, f. 7.

[9] Apud Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, Bucureşti, 1997, p. 59.

[10] Vezi Nicolas Penesco, *La Roumanie de la democratie au totalitarisme, 1938-1948*, Bruxelles, 1981, p. 190; Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcţia Administraţiei de Stat, dosar 19/1947, f. 10.

[11] Constantin Sănătescu, *Jurnal*, Bucureşti, 1993, p. 244.

[12] Apud Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 59.

[13] Arhivele Naţionale Buzău, fond Legiuinea de jandarmi Buzău, dosar 73/1947, f. 80. Se solicita legiunilor să întreprindă cercetări şi să comunice rezultatle până la 1 martie 1947.

[14] Idem, dosar 34/1946, f. 64.

[15] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 39/1947, vol. II, f. 168.

[16] *România. Viaţa politică în documente, 1947*, Bucureşti, 1994, p. 150 - 151.

[17] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 27/1947, f. 7.

[18] *Ibidem*, f. 161-162. În judeţul Tulcea a fost arestat atunci preşedintele organizaţiei judeţene a Partidului Social-Democrat (Titel Petrescu), învăţătorul Gheorghe Mantu (Arhiva Serviciului Român de Informaţii, fond Documentar, dosar 4077, f. 185.

[19] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 81/1946-1947, vol. IV, f. 148, 151, 248-250.

[20] Arhivele Naţionale Iaşi, fond Inspectoratul de Jandarmi Iaşi, dosar 121/1947, f. 57.

[21] Vezi Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 81/1946-1947, vol. III, f. 321-322; vol. IV, f. 32-33.

[22] Idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Teritoriu, dosar 172/1944-1947, vol. I, f. 26.

[23] *Ibidem*, vol. II, f. 9; idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 39/1947, vol. IV, f. 6.

[24] Idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosarele 27/1947, f. 46; 39/1947, vol. III, f. 97.

[25] Idem, dosar 39/1947, vol. III, f. 97.

[26] Idem, dosar 81/1946-1947, vol.IV, f. 115-119 şi 175-178.

[27] Arhiva Serviciului Român de Informaţii, fond Documentar, dosar 4276, f. 216.

[28] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 27/1947, f. 262. Autorul raportului nu cunoştea, probabil, că arestări de persoane în cursul nopţilor se practicaseră şi în anii regimului mareşalului Ion Antonescu, în special în rândurile ţiganilor atunci când au fost deportaţi în Transnistria.

[29] Idem, dosar 81/1946-1947, vol. II, f. 403.

[30] Idem, dosar 27/1947, f. 161-162.

[31] Idem, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcţia Administraţiei de Stat, dosar 37/1947, f. 18.

[32] Idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 27/1947, f. 7.

[33] Idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Teritoriu, dosar 172/1944-1947, vol. I, f. 159.

[34] *Ibidem*, f. 26.

[35] Idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 39/1947, vol. IV, f. 5.

[36] *Ibidem*, f. 6.

[37] I*ibidem*, vol. III, f. 260.

[38] *Ibidem*, vol. IV, f. 195.

[39] Idem, dosar 81/1946-1947, vol. III, f. 41.

[40] Idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Teritoriu, dosar 172/1944-1947, vol. II, f. 46.

[41] Idem, dosarele 172/1944-1947, vol. I, f. 23 şi 76; vol. II, f. 84 şi 143-144; 223/1945, f. 213-214; idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosarele 24/1946, f. 80; 81/1946-1947, vol. V, f. 206; 21/1948, f. 104.

[42] Idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 39/1947, vol. IV, f. 6.

[43] *Ibidem*, vol. III, f. 260.

[44] *România. Viaţa politică în documente. 1947*, p. 160-168. Rudolf E. Schoenfeld, reprezentantul S.U.A. în România, relata, în raportul secret trimis din Bucureşti secretarului de stat, la 17 noiembrie 1947, privitor la îndepărtarea din guvern a lui Gheorghe Tătărescu şi la viitorul partidului său, despre capcana în care fusese atras de către ruşi prin acest memoriu. Schoenfeld a aflat, din surse de încredere, că ruşii i-au încurajat acţiunea, astfel că Tătărescum înainte de a-l aduce la cunoştinţa colegilor săi din cabinet, i l-a arătat ambasadorului sovietic, Kavtaradze, şi, probabil, vicepreşedintelui Comisiei Aliate (Sovietice) de Control, generalului-colonel Ivan Z. Susaikov. Kavtaradze s-a declarat de acord cu conţinutul lui, astfel că autorul memoriului, jubilând, l-a supus

atenţiei guvernului şi l-a încredinţat presei. Curând, Tătărescu a înţeles în ce cursă a fost implicat, iar din acel moment poziţia lui a fost iremediabil compromisă, astfel că prăbuşirea lui a devenit doar o chestie de timp (*ibidem*, p. 275).

[45] *Misiunile lui A.I. Vâşinski în România (Din istoria relaţiilor româno-sovietice. 1944-946)*. Documente secrete, Bucureşti, 1997, p. 121.

[46] Vezi Dumitru Şandru, *Deţinuţii politici de la Gherla în 1947*, în "Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca", 1995, p. 275.

[47] Vezi Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Naţional-Ţărănesc*, Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1994, p. 451-453.

[48] *România. Viaţa politică în documente. 1945*, Bucureşti, 1994, p. 102-103.

[49] Arhivele Naţionale Timişoara, fond I, Comitetul regional P.C.R. Banat, dosar 3 A/1945, f. 112-113.

[50] Vezi ordinul menţionat în Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 66/1945.

[51] Vezi Arhivele Naţionale Oradea, fond Legiunea de jandarmi Bihor, dosar 16/1947-1948, f. 739.

[52] Arhivele Naţionale Timişoara, fond Inspectoratul General Administrativ Timişoara, dosar 34/1947, f. 13.

[53] Pentru detalii vezi Arhiva Serviciului Român de Informaţii, fond Documentar, dosarele 4276, f. 178-184, 213, 834-835; 4277, f. 155-157 şi 248; Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcţia Administraţiei de Stat, dosar 38/1947, f. 99.

[54] Pentru detalii vezi Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 81/1946-1947, vol. II, f. 177; vol. V, f. 239; idem, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcţia Administraţiei de Stat, dosar 26/1947, f. 13; Arhiva Serviciului Român de Informaţii, fond Documentar, dosarele 4276, f. 184 şi 841; 4277, f. 302; Arhivele Naţionale Buzău, fond Legiunea de jandarmi Buzău, dosar 73/1947-1948, f. 390.

[55] Arhiva Serviciului Român de Informaţii, fond Documentar, dosar 4276, f. 834.

[56] Idem, dosar 4277, f. 157.

[57] Idem, dosar 4276, f. 184.

[58] *Ibidem*, f. 213.

[59] Arhivele Naţionale Buzău, fond Legiunea de jandarmi Buzău, dosar 73/1947-1948, f. 390. Manifeste care îndemnau populaţia să se răscoale pentru a-l salva pe Maniu au fost descoperite şi în judeţul Someş (Arhiva Serviciului Român de Informaţii, fond Documentar, dosar 4276, f. 841).

[60] Arhivele Naţionale Iaşi, fond Inspectoratul de Jandarmi Iaşi, dosar 5/1947-1948, f. 439.

[61] Vezi Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 61; *Lovitura de stat de la 30 decembrie 1947. Preliminarii militare, consecinţe politice*, Bucureşti, 1997.

Summary

With the signing of the final peace treaty between the Allies and România in February 10, 1947, all Western diplomatic controls over Communist action were removed, and so the Romanian Communist Party could now move decisively against the remaining opposition. In the same month, February 1947, two secret orders issued by the Ministry for Internal Affairs – no. 18 000 and no. 50 000 – permited and asked the local Police Departments and the Gendarmerie Legions to send to prison any member of the opposition parties.

As a result, during that year has been no slackening in the wave of arests and there can be no question but that the Government has been determined to beat down all opposition by any method within its power; questioning proceeds twenty four hours a day with the prisoners awakened repeatedly during the night for further grilling, and those detained were subject to the crudest forms

of torture and were left entirely without adequate food or medical attention. Prison conditions were appaling: no contact with the outside world was permitted the prisoners and family parcels of food, medicine, and clothing only on the rarestt exceptions reach the person for whom intended.

While the Government has been proceeding against the opposition parties for several months, beginning from March until December 1947, a considerable number of arrests of members not only of the National Peasant but also of the Liberal and Independent Socialist Parties, the Romanian people were by no means prepared for the shock they received in the arrest of Maniu and his highest assistants. So, in a move designed to break the National Peasant Party, the Government in July arrested Iuliu Maniu and Ion Mihalache; they were accused of conspiring with United States of America intelligence agents to organize a revolt and to establish in Romania American air bases. On the other hand, all the time the Government continue to put pressure on members of the opposition parties in order to intimidate them.

At the end of 1947, the Romanian Communists compelled King Michael to abdicate. It was the last step which completed the destruction of Romanian opposition, and so from now on Romania was completely under Communist control.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLIV-XLV • 1998-1999

Florian Banu

PAŞI SPRE AUTONOMIA R.P. ROMÂNE

DESFIINŢAREA SOVROMURILOR

SOVROM – "sub acest nume benign, se duc în Rusia cele mai de seamă bogăţii de tot felul ale ţării noastre, pe preţuri derizorii, în timp ce pe pieţele noastre lipsesc cele mai necesare articole sau suntem nevoiţi să le plătim înzecit mai mult decât le plătesc sovietele"[1]. Această apreciere a lui Onisifor Ghibu este inserată într-un memoriu adresat lui Petru Groza în 1949, într-o vreme în care mass media din România şi discursurile liderilor politici români abundau în elogii aduse noului mod de "într-ajutorare" a României de către "marele prieten de la Răsărit".

Printre numeroasele probleme ale istoriei contemporane a României supuse unui control ideologic riguros de către partidul comunist s-a aflat şi aceea a formelor în care s-au materializat relaţiile de "colaborare" economică româno-sovietice în perioada 1945-1956. În rândurile de faţă ne-am propus analizarea procesului de desfiinţare a societăţilor mixte româno-sovietice cunoscute sub numele de *sovromuri*, etapă ce a precedat retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul României, marcând astfel, în opinia noastră, primul pas în direcţia distanţării comuniştilor români faţă de Moscova şi a conturării unui drum propriu spre socialism.

Înainte de a trece la analiza condiţiilor în care s-a petrecut desfiinţarea sovromurilor, considerăm că este necesară schiţarea contextului în care au fost create şi a modalităţii de funcţionare a acestui tip de societăţi mixte sovieto-române.

Bazele juridice ale fondării primelor sovromuri pot fi identificate în primăvara anului 1945 când sovieticii, după ce-şi asiguraseră controlul scenei politice din România prin impunerea guvernului Groza, urmăreau să îşi constituie pârghii eficiente de control şi exploatare a economiei ro-

mâneşti. Primele acorduri cu U.R.S.S. au fost semnate la 16 ianuarie 1945 la Moscova, determinând reluarea circulaţiei feroviare, civile şi militare, dintre România şi U.R.S.S.[2]. După instalarea guvernului Groza la 6 martie 1945 se punea problema stabilirii unor relaţii comerciale de durată cu Uniunea Sovietică şi, în acest scop, o delegaţie română a fost pregătită în luna aprilie să plece la Moscova. Aici s-au desfăşurat, între 25 aprilie şi 8 mai 1945, tratative între delegaţia română condusă de ministrul finanţelor, Mircea Durmă, şi delegaţia sovietică în fruntea căreia se afla A.I. Mikoian, Comisarul Poporului pentru Comerţ Exterior. Acesta a prezentat punctul de vedere sovietic în şedinţa comisiei mixte din 7 mai 1945. Prioritare se dovedeau a fi propunerile făcute de români în domeniul petrolului, în domeniul bancar şi al transporturilor pe apă şi aerian. Aspectele vizând dezvoltarea unor ramuri neinteresante pentru sovietici (în special ţinând de agricultură) au fost elegant amânate prin promisiunea că problemele vor fi studiate atent. În chestiunea industriei metalurgice de la Reşiţa şi a exploatării lemnului, ruşii au afirmat că nu deţin încă suficiente date concrete dar se vor documenta întrucât sunt interesaţi în aceste domenii.[3]

Ca urmare a tratativelor, s-a ajuns la 8 mai la încheierea a două acorduri[4] (un acord comercial şi de schimb de mărfuri şi un acord de colaborare economică) însoţite de trei protocoale:

– un acord de colaborare economică între România şi Uniunea Sovietică,

– un protocol confidenţial la acordul de colaborare,

– un acord privind livrarea reciprocă de mărfuri între România şi Uniunea Sovietică cuprinzând două liste de export şi de import (confidenţiale),

– un protocol anexă privitor la stabilirea preţurilor,

– un protocol de lichidare a conturilor vechi (în sumă redusă) rămase de la fostul acord româno-sovietic din 1941.

Colaborarea economică urma a se materializa şi în agricultură, dar mai ales in industrie. U.R.S.S. dorea participarea la prospecţiuni, explorări, exploatări petrolifere şi metalifere, dar şi în vederea exploatării, industrializării şi comercializării lemnului, în transporturi aeriene şi căi navigabile, comerţ de bancă. S-a stabilit ca modalităţile de colaborare între organismele desemnate de România şi Uniunea Sovietică să fie concretizate în următoarele posibilităţi de realizare: fie prin exploatarea mijloacelor de activitate a unor întreprinderi sau organisme existente, fie prin constituirea de organisme cu participarea mixtă cărora li se pot acorda direct concesionări sau exploatări (viitoarele sovromuri).

Importanţa acordurilor semnate la Moscova la 8 mai 1945 a fost imediat sesizată atât de oamenii politici şi de afaceri români cât şi de reprezentanţii anglo-americani din România. Burton Berry, reprezentantul diplomatic american din Comisia Aliată (Sovietică) de Control (C.Al.C.) din România, îşi nota în jurnal la 17 mai 1945 întoarcerea delegaţiei române de la Moscova având semnate un acord pentru schimburi economice şi unul pentru o colaborare economică pe timp de cinci ani[5]. Generalul Schuyler, reprezentantul militar american în cadrul C.Al.C., l-a rugat pe Ion Christu, fostul preşedinte al Comisiei Române pentru Aplicarea Armistiţiului şi un apreciat economist, să evalueze acordurile încheiate la Moscova. Acesta i-a spus că "acordul de asistenţă economică imediată acordată României era excelent, se asigură materiile prime necesare producătorilor români pentru a-şi continua activitatea şi, în general, se asigură ambelor naţiuni avantaje egale"[6]. Ce îl îngrijora pe Christu era acordul de colaborare încheiat pe cinci ani deoarece "acele părţi ale acordului care stipulează profituri clare pentru Rusia sunt formulate cu grijă, astfel încât aceste câştiguri să sporească aproape imediat. În schimb, acele părţi ale acordului care ar putea aduce beneficii României sunt foarte vag formulate şi, în fiecare caz în parte, există scăpări care pot duce la întârzieri sau amânări pe termen nelimitat ale încasării acestor câştiguri de către România"[7].

Acordurile de la Moscova au intrat în vigoare în urma publicării unui decret-lege în Monitorul Oficial din 15 iunie 1945[8]. Între timp, Consiliul Frontului Naţional Democrat (F.N.D.) se preocupa de realizarea studiilor necesare în vederea înfiinţării cât mai rapide a primelor societăţi mixte. Petru Groza se dovedea a fi foarte interesat în demararea cât mai urgentă a acestor proiecte fiind îngrijorat, întrucât susţinea că "actualmente se încearcă la noi o manevră de acaparare de diferite bunuri de către interesaţi străini, ceea ce trebuie negreşit înfrânat"[9].

În lunile mai şi iunie, la Bucureşti s-a desfăşurat o activitate febrilă pentru întocmirea unor proiecte de înfiinţare a întreprinderilor mixte în domeniile pe care ruşii lăsaseră să se înţeleagă că le consideră prioritare[10]. La începutul lunii iunie a sosit la Bucureşti o delegaţie sovietică pentru a stabili detaliile întemeierii întreprinderilor mixte din domeniul petrolier, bancar, al transporturilor navale şi aeriene.

La 17 iulie 1945 s-a încheiat o primă convenţie între guvernul român şi guvernul U.R.S.S. privind constituirea Societăţii Sovieto-Române de Pe-

trol “Sovrompetrol”. După numai două zile se semna o nouă convenție prin care se stabilea înființarea Societății pe acțiuni de Navigație Sovieto-Română “Sovromtransport”. La scurtă vreme, în 8 august, este semnată o convenție pentru înființarea Societății Sovieto-Române de Aviație Civilă, sub denumirea Societatea de Transporturi Aeriene Româno-Sovietică “TARS”. La 14 august 1945 a fost semnată şi convenția prin care erau stabilite condițiile de înființare a Băncii Sovieto-Române, având ca anexă actul constitutiv şi statutul societății, sub formă de societate anonimă denumită “Sovrombanc”.

Promulgarea de către regele Mihai a decretelor-legi care confereau valabilitate acestor convenții a trenat şi nu întâmplător. În această perioadă pregătirile pentru Conferința de la Potsdam intraseră în linie dreaptă şi erau de aşteptat unele schimbări în atitudinea Occidentului față de Uniunea Sovietică. În urma insistențelor premierului Groza, regele a semnat, în 28 iulie 1945, un decret-lege prin care ratifica convenția de înființare a Sovromtransportului[11] urmat, la scurt timp, de unul privind societatea Sovrompetrol (Legea nr. 676/1945). În ce priveşte celelalte două convenții, regele a adoptat o tactică de expectativă prudentă. O mărturie în acest sens oferă chiar Ana Pauker. Aceasta, la obiecția lui Rădăceanu privind faptul că legea electorală trebuie sancționată de rege, a replicat: “Ea poate să fie discutată şi apoi o iscăleşte. Aşa a fost şi cu Sovrom, unde a spus «să circule şi apoi semnez eu»”[12].

Intrarea în “greva regală” a întârziat şi mai mult sancționarea convențiilor deja semnate. Autorizarea funcționării societăților mixte sovieto-române s-a făcut prin elaborarea unor jurnale ale Consiliului de Miniştri din luna octombrie 1945: Jurnalul Consiliului de Miniştri (JCM) nr. 1337/1945 pentru Sovrompetrol[13], JCM nr. 1346/1945 pentru Sovrombanc şi JCM nr. 1347/1945 pentru TARS[14].

Activitatea sovromurilor a fost marcată de ilegalități şi practici abuzive încă de la înființare. În 18 iunie 1945 Lucrețiu Pătrăşcanu elabora Decretul-lege pentru reglementarea transferului acțiunilor trecute în patrimoniul U.R.S.S. (Legea nr.573).[15] Potrivit art.1 din lege „acțiunile societăților petroliere şi bancare (...) ce au aparținut persoanelor fizice sau juridice de naționalitate germană şi care au trecut în patrimoniul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste pentru acoperirea daunelor de război provocate de Germania se vor transfera în registrele de acționari ale societăților respective şi anume: acțiunile societăților petroliere pe numele „Obiedinenie

Ucrneft", iar acţiunile bancare pe numele băncii de creditare pe termen lung a industriei şi electrificării „Prombank" URSS". Trebuie subliniat că textul de lege nu explica pe ce bază juridică „au trecut în patrimoniul U.R.S.S." aceste acţiuni, având în vedere că tocmai în această perioadă (17 iulie-2 august) se desfăşurau lucrările Conferinţei de la Potsdam în cadrul căreia Anglia şi S.U.A. au recunoscut drepturile U.R.S.S. asupra proprietăţilor germane din zonele ocupate de Armata Roşie.

În fapt, înfiinţarea sovromurilor s-a făcut prin preluarea tuturor proprietăţilor persoanelor fizice şi juridice de naţionalitate germană[16] şi aducerea acestora în cadrul noilor societăţi mixte drept contribuţie a statului sovietic. Acestora li se adăugau o serie de instalaţii, utilaje şi materii prime preluate de către Armata Roşie, în primele luni de ocupaţie a României, cu titlul de "trofee de război". Potrivit unei adrese a Comisiei Române pentru Aplicarea Armistiţiului către Comisia Aliata de Control din 20 ianuarie 1945, fuseseră ridicate numai din depozitele societăţilor petroliere următoarele cantităţi: material tubular – 46 273 tone, reprezentând aproape 80% din totalitatea stocurilor societăţilor, maşini, motoare şi pompe – 98 bucăţi, diverse materiale – 1 111 tone.[17] La acestea se adăuga şi ridicarea laminorului mare al fabricii „Malaxa" împreună cu materia primă aferentă (14 000 tone)[18].

Parcurgând cu atenţie textele convenţiilor de înfiinţare, ale actelor constitutive şi ale statutelor noilor societăţi mixte, un cititor obiectiv îşi putea da lesne seama că sovromurilor aveau un statut privilegiat şi urmau să joace un rol important în economia românească.

Participarea cu capital urma să fie făcută, conform actelor constitutive, în procente egale: 50%-50%. Toate societăţile se înfiinţau pe o durată nelimitată şi erau scutite de orice taxe de timbru şi înregistrare către stat, judeţ, comună sau Camera de Comerţ, atât în ceea ce priveşte capitalul cât şi în ceea ce priveşte acţiunile emise. Deşi în statutele societăţilor se prevedea o paritate în cadrul consiliilor de administraţie, în fapt, conducerea sovromurilor era rusească. Directorii generali şi majoritatea funcţiilor cheie erau deţinute de ruşi[19]. Românilor le erau rezervate funcţiile de execuţie iar discriminarea era continuată şi în domeniul politicii salariale. Un specialist sovietic era de trei-patru ori mai bine plătit decât omologii săi români.

Pericolul pe care îl reprezentau sovromurile pentru economia românească dar şi pentru poziţiile capitalului occidental în România au fost

sesizate imediat după înfiinţarea acestora. Generalul Schuyler nota în 15 august: "...noile societăţi sunt suficient de bine organizate încât să deţină monopolul total sau parţial în domeniile respective. Acest lucru este adevărat îndeosebi în cadrul companiilor de navigaţie şi aviaţie, unde nu va mai rămâne nici o concurenţă particulară demnă de luat în seamă. Atât în domeniul petrolier cât şi în cel bancar, anumite societăţi cu capital privat vor continua să funcţioneze, în special societăţile petroliere, asupra cărora, fiind proprietate străină, nu se poate interveni deocamdată. Totuşi perspectiva este destul de sumbră, deoarece noilor societăţi mixte li se fac concesii deosebite de toate tipurile."[20]

Mircea Durmă, fost ministru de finanţe, îi atrăgea atenţia lui Gheorghe Tătărescu, în septembrie 1945, asupra faptului că "banca Sovrom, deşi o bancă nouă, va deveni un concern care va controla aproape toate băncile mari din România". El sublinia şi pericolul reprezentat de condiţia impusă de sovietici ca Banca Naţională a României să fie la dispoziţia noii bănci pentru redecontări. Tătărescu argumenta că aceste concesii sunt necesare întrucât se speră la obţinerea unei ameliorări a condiţiilor de armistiţiu[21].

Omul de afaceri român Alexandru Ştefănescu considera că, prin înfiinţarea sovromurilor, U.R.S.S. tratează România ca pe "un vasal cucerit"[22]. Nici chiar oamenii politici de stânga nu au scăpat adevăratul sens al implicării sovieticilor în România. În raportul intitulat "Modificări în economia românească", Herbert (Bellu) Zilber – la acea vreme, director al Institutului Românesc pentru Studiul Conjuncturii – o informa pe Ana Pauker că "Armistiţiul, Acordul de colaborare şi bunurile inamice preluate ca despăgubiri, dau Uniunii Sovietice o poziţie dominantă în economia românească pentru o perioadă îndelungată. Direct şi indirect, economia noastră se va resimţi până în ultimele unghere de politica planificată sovietică"[23].

Realitatea dureroasă a unei Românii îngenuncheată politic şi economic era percepută cu exactitate şi de trimisul preşedintelui Truman în România, Mark Ethridge. În raportul întocmit pentru preşedinte, în decembrie 1945, acesta atenţiona că "România este în situaţia unui animal intrat pe trei sferturi în gura unui piton. Tot ce mai putem întreprinde acum, în lipsa unui tratat general, ar fi să-i ţinem strâns picioarele din spate"[24].

Din păcate, România fusese cedată sferei de influenţă sovietice prin aranjamentele postbelice dintre Marile Puteri iar U.R.S.S. înţelegea să dispună pe deplin de resursele statelor satelit. În anii care au urmat au fost

înfiinţate în România o serie de noi întreprinderi mixte sovieto-române, în domenii de activitate diverse. La 20 martie 1946[25] a fost înfiinţată Societatea "Sovromlemn", în urma semnării "Convenţiei pentru exploatarea, industrializarea şi valorificarea materialelor lemnoase". La aceeaşi dată era înfiinţată şi societatea "Sovromgaz". La 1 noiembrie 1948 au fost semnate, într-un cadru festiv, convenţiile pentru fondarea a două noi societăţi: "Sovromchim" şi "Sovromtractor".

Desigur, pătrunderea sovieticilor în diverse ramuri ale economiei româneşti era prezentată opiniei publice ca fiind o adevărată realizare a regimului. În acest sens, la 1 noiembrie 1948, Vasile Luca, ministru de finanţe, preciza: "Noi, prin această colaborare, construim o fabrică de tractoare şi înfiinţăm şi alte întreprinderi. Aceasta înseamnă că pornim pe drumul rezolvării concrete a tehnicizării agriculturii noastre; aceasta înseamnă pregătirea pătrunderii socialismului la sate; aceasta înseamnă dezvoltarea unei industrii grele în ţara noastră; aceasta înseamnă întărirea independenţei economice şi politice a ţării noastre"[26].

Şeful delegaţiei sovietice, Iatrov, sublinia rolul de binefăcător al Uniunii Sovietice: "colaborarea noastră economică este o formă nouă de relaţii economice între ţări, bazată pe principiul nou al parităţii, al egalităţii în aporturi, în conducere şi pe principiul suveranităţii depline a ţărilor noastre"[27].

În 4 iulie 1949 au fost semnate convenţiile de înfiinţare a încă trei sovromuri: Sovromcărbune, Sovrommetal şi Sovromconstrucţii[28]. În luna septembrie 1949, societăţile de asigurări naţionalizate au fost incluse într-o societate mixtă intitulată Sovromasigurare[29], ce îşi propunea organizarea asigurărilor din România "pe baze socialiste", după model sovietic[30].

Ultimele sovromuri au fost înfiinţate în anul 1952 şi erau în număr de trei: Sovromutilajpetrolier, Sovromnaval, Sovromquarţit[31]. Primele două proveneau, de fapt, din scoaterea unor întreprinderi de producţie utilaj petrolifer din cadrul Sovrompetrol şi reunirea lor cu alte întreprinderi de profil într-o nouă societate mixtă, precum şi din scoaterea şantierelor navale din cadrul societăţii Sovromtransport. Cu caracter de noutate era doar Sovromquarţit, denumire care legenda activitatea de exploatare a zăcămintelor de uraniu din România.

Înfiinţarea sovromurilor din 1952 a reprezentat ultima etapă a pătrunderii acestui tip de societăţi în economia românească. Conducerea comunistă de la Bucureşti luase deja în calcul desfiinţarea unora dintre sovro-

muri, dar trebuia aşteptat un moment prielnic pentru deschiderea negocierilor în acest sens. Activitatea lor se dovedise atât de păguboasă încât liderii români au înţeles că trebuie pus capăt unei astfel de forme de "întrajutorare frăţească internaţionalistă".

Modul în care sovieticii au înţeles să "ajute" România prin intermediul societăţilor mixte a fost cu totul original. Ghiţă Ionescu aprecia că guvernul sovietic, prin intermediul sovromurilor, "nu numai că a controlat ci chiar a luat în stăpânire şi a exploatat direct toate sursele de venit ale României"[32]. Victor Frunză consideră că "sovromurile au reprezentat de fapt cea mai nemiloasă exploatare a economiei româneşti, în care egalitatea era exprimată prin formula: "un cal –un salam". Calul îl dădea ţara noastră."[33] Vlad Georgescu oferea şi el o definiţie concisă şi extrem de elocventă: "Sovromurile- formă mascată de jefuire a resurselor economice româneşti de către ruşi"[34]. Nu vom dezvolta aici o analiză asupra multiplelor faţete ale problemei exploatării economiei româneşti de către Uniunea Sovietică prin intermediul sovromurilor dar vom reda, succint, un episod al confruntării tacite care începea să se contureze încă din 1947 pe tema colaborării economice.

Între 15 ianuarie şi 20 februarie 1947 s-au desfăşurat la Moscova tratative economice între o delegaţie română şi una sovietică[35].

În şedinţa comisiilor de colaborare economică din 28 ianuarie 1947 au fost abordate probleme legate de funcţionarea sovromurilor. Cu acest prilej, partea sovietică a cerut 2 081 354 $ pentru produsele petroliere preluate de statul român de la Sovrompetrol în 1946, 2 163 000 $ pentru acoperirea amortizării utilajului şi suma de 2 500 000 $ ca beneficiu de care a fost lipsită până la 1 ianuarie 1947 (era vorba de o sumă globală, deoarece, aşa cum recunoşteau şi sovieticii, suma exactă era imposibil de stabilit).

Cu ocazia acestor negocieri, Ion Gh. Maurer a cerut cu insistenţă formarea unei comisii de supraveghere a sovromurilor şi a dorit să se precizeze că sovromurile sunt societăţi româneşti şi că se supun jurisdicţiei româneşti ca orice alte societăţi. Reprezentantul sovietic, vizibil iritat, a cerut să cunoască ce anume a determinat punerea acestei probleme. Maurer a folosit ca exemplu modul în care Sovromtransport utiliza devizele obţinute fără să le predea Băncii Naţionale, potrivit legilor româneşti şi potrivit propunerii sovietice de a împărţi beneficiul în devize al sovromului între ambele părţi. Al doilea argument, strecurat cu fineţe, arăta că în România mai sunt şi alte întreprinderi cu capital străin şi, în conformitate cu

clauza naţiunii celei mai favorizate prevăzută în tratatul de pace de la Paris, ar trebui să li se acorde şi lor acelaşi regim[36], lucru neconvenabil din punct de vedere politic. Dezbaterile au fost destul de aprinse dar s-au încheiat printr-un compromis care reprezenta pentru România un mic pas spre emancipare.

După o perioadă de obedienţă deplină faţă de Kremlin, perioadă în care dogma de căpetenie a P.C.R. era cea care stabilea că "piatra de încercare a internaţionalismului proletar este prietenia cu Uniunea Sovietică"[37], România a intrat, începând din anii 1952-1953, într-un proces lent, foarte prudent, de distanţare faţă de Moscova. Consolidarea poziţiei interne din cadrul partidului, prin eliminarea "grupului antipartinic" Ana Pauker, Teohari Georgescu şi Vasile Luca, precum şi moartea lui Stalin, i-au permis lui Gheorghiu Dej iniţierea procesului de desprindere de Uniunea Sovietică. Nu vom analiza aici care au fost motivaţiile acestui gest, interesul naţional şi/sau prezervarea puterii personale, ci vom încerca să prezentăm resorturile acţionate pentru a desfiinţa sovromurile.

În şedinţa Biroului Politic al P.M.R. din 24 februarie 1953 au fost trasate liniile pe care trebuie abordată problema desfiinţării sovromurilor de către delegaţia care pleca la Moscova sub conducerea lui Miron Constantinescu. La Moscova urma să aibă loc o şedinţă a Biroului Consiliului de Asistenţă Economică Reciprocă şi, cu această ocazie, trebuia abordată problema sovromurilor.

La 7 martie 1953 Miron Constantinescu a prezentat în cadrul unei şedinţe rezultatele discuţiilor de la Moscova. Din partea conducerii partidului erau prezenţi Gheorghiu Dej, Chivu Stoica, Alexandru Moghioroş şi Dumitru Coliu. Se ajunsese la o înţelegere conform căreia opt întreprinderi mixte sovieto-române urmau să treacă în patrimoniul statului român, adică partea sovietică a acestor întreprinderi să fie răscumpărată de România. Aceste sovromuri erau: Sovrommetal-Reşiţa, Sovromchim-Ucea, Sovromtractor-Braşov, Sovromlemn, Sovromcărbune, Sovromgaz, Sovrombanc şi Sovromconstrucţii[38]. Rămâneau să funcţioneze în continuare: Sovrompetrol, Sovromutilajpetrolifer, Sovromnaval, Sovromtransport, TARS şi Sovromquarţit[39].

Convenţiile nu fuseseră încă semnate, dar guvernul român dăduse deja dispoziţii ministerelor care tutelau aceste sovromuri să pregătească schema de organizare şi să propună cadrele care să preia posturile de răspundere din aceste întreprinderi. Cel mai rapid urma să fie desfiinţat Sovrom-

cărbune. La începutul lunii martie 1953 inginerii sovietici primiseră deja ordinul să predea delegaţilor români funcţiile pe care le îndeplineau.

Liderii români se temeau de eventuale sabotaje care ar fi "dovedit" incapacitatea părţii române de a administra aceste întreprinderi. Pentru a preveni orice "accidente", Ministerul Cărbunelui trimisese în Valea Jiului un ministru adjunct iar la Anina şi Şotânga doi directori din minister. Gheorghiu Dej se preocupa personal de aceste aspecte: "În asemenea momente de schimbări se găsesc oameni care să tulbure apele. Trebuie avut grijă de lucrul acesta şi demascaţi orice încercare de a tulbura liniştea (...) Conducerile acestor întreprinderi trebuie să fie în saltar, în casa de fier a Biroului Regional; să-i ştiţi pe nume, să-i cunoaşteţi, să staţi de vorbă cu ei, să-i chemaţi la Biroul Regional de partid, să-i înconjuraţi cu atenţie, să-i sprijiniţi, să fie documentaţi, să simtă că comitetul regional de partid se interesează de soarta întreprinderii"[40].

În ceea ce priveşte motivele ce au fost invocate de partea română pentru a susţine ideea desfiinţării sovromurilor ele pot fi rezumate astfel:

– necesitatea subordonării acestor întreprinderi faţă de statul român şi respectarea legislaţiei româneşti precum şi a unui control mai eficient din partea statului român,

– necesitatea unor investiţii socio-culturale la întreprinderile din cadrul sovromurilor,

– pierderile pe care le înregistrau unele sovromuri,

– dificultăţile în asigurarea forţei de muncă pentru sovromuri[41],

– capacitatea statului român, graţie ajutorului sovietic de până atunci, de a dezvolta singur anumite ramuri industriale.

*În privinţa modalităţii de abordare a tratativelor, Emil Bodnăraş se ară*ta a fi cel mai direct: "Toate trebuie arătate fără rezerve şi fără jenă. Discutăm cu tovarăşi şi să le arătăm clar situaţia. Cred că conducerea lor nu este complet informată"[42].

Probleme mari în procesul de preluare a sovromurilor de către statul român au apărut în momentul când s-a trecut la evaluarea lor. Partea română a fost nevoită să recunoască faptul că nu deţine date certe despre valoarea şi modul de funcţionare a sovromurilor înainte de 1949. Gheorghiu Dej, discutând un material despre o evaluare provizorie a sovromurilor, sublinia: "în ce priveşte activitatea până în 1949 trebuie adăugat că nu avem datele, că datele pe care le dăm aici au unele deficienţe, nu sunt probabil complete. Trebuie arătat aşa cum este realitatea pentru că este

posibil ca tovarăşii să aibă date mai bune decât noi. Trebuie menţionat că sunt «evaluări estimative»"[43].

Printr-un protocol semnat la 6 noiembrie 1956 la Moscova se prevedea ca evaluările iniţiale, făcute la înfiinţarea fiecărui sovrom, să fie considerate definitive pentru cinci din cele opt sovromuri propuse pentru desfiinţare. Evaluarea celorlalte trei sovromuri trebuia făcută de experţii Ministerului Comerţului Exterior al U.R.S.S. şi ai Ministerului Finanţelor din România. Problemele au trenat, astfel că în 19 ianuarie 1954 încă se discuta predarea către România a Sovromtractor, Sovrommetal, Sovromchim şi Sovromlemn[44].

Începutul anului 1954 a însemnat o nouă rundă de convorbiri românosovietice în problema desfiinţării sovromurilor. O delegaţie guvernamentală, formată din Dej, Miron Constantinescu, Chivu Stoica, Dumitru Petrescu şi Alexandru Bârlădeanu, a plecat la Moscova în 23 ianuarie 1954. Din delegaţie mai făceau parte Stancu Marin, de la Ministerul Agriculturii şi Silviculturii, şi Manea Mănescu, de la Direcţia Centrală a Statisticii. Şedinţele cu conducerea P.C.U.S. s-au desfăşurat între 26 ianuarie şi 1 februarie 1954. Problemele sovromurilor au fost abordate în şedinţele din 27 ianuarie şi 1 februarie.

Din discuţii a reieşit necesitatea restituirii creditelor vechi date în plus de partea română unor sovromuri, găsirea unei "soluţii juste şi echitabile" pentru răscumpărarea celor opt sovromuri precum şi ameliorarea situaţiei Sovromquarţit-ului[45]. Se propunea reexaminarea preţurilor plătite Sovromquarţit-ului deoarece existau inechităţi. Varianta aleasă era de adoptare a preţurilor interne din România iar beneficiul să fie majorat de la 8% la 10%[46]. Beneficiile sovromurilor urmau a fi stabilite în lei şi transferate în mărfuri, socotite la preţurile interne româneşti.

Sumele rezultate din răscumpărarea sovromurilor de către statul român urmau a fi folosite pentru a plăti valoarea producţiei Sovromquarţit şi pentru alte cheltuieli ale statului sovietic în România. Iniţial, se considera că va rămâne o diferenţă în favoarea U.R.S.S., care va trebui acoperită prin livrarea de mărfuri româneşti. Alexandru Bârlădeanu a anunţat, la sfârşitul lunii februarie 1954, că, după ultimele calcule, toate fondurile în lei, pe care le realizează statul sovietic în România din răscumpărarea celor opt sovromuri şi din veniturile celor care rămân, nu pot acoperi costul Sovromquarţitului şi partea sovietică trebuie să aducă, pentru anul 1954, 50 milioane ruble-marfă[47]. Protocolul de preluare a primelor opt sovromuri a fost semnat la 31 martie 1954.

La începutul lunii august 1954, Inozemţev, reprezentant al guvernului sovietic, i-a comunicat lui Gheorghiu Dej propunerea U.R.S.S. de a trece încă patru sovromuri în proprietatea statului român: Sovromutilajpetrolifer, Sovromnaval, Sovromtransport şi TARS. Din cadrul Sovromutilajpetrolifer întreprinderile "1 Mai", Poiana Câmpina, cele din Târgovişte şi Bacău urmau să formeze "un trust metalurgic" care să deservească Sovrompetrol. Condiţiile de preluare de către România urmau să fie identice cu cele stabilite pentru celelalte opt sovromuri. Motivaţia sovietică a acestui transfer era aceea că "au crescut cadre române, capabile să conducă aceste întreprinderi. Guvernul sovietic consideră că aceste întreprinderi pot fi predate statului român întrucât există chezăşia că statul român este în măsură să conducă şi să dezvolte activitatea acestora"[48]. O altă propunere surprinzătoare a Moscovei era aceea de a preda guvernului român valuta luată ca trofeu în timpul războiului.

Dezbaterea acestor propuneri s-a făcut în şedinţa Biroului Politic al P.M.R. din 13 august 1954. Gheorghiu Dej a propus în cadrul acestei şedinţe ca preluarea sovromurilor să se facă după încheierea bilanţului pe anul 1954, adică preluarea efectivă să se producă în 1955. Motivaţia acestei propuneri era dată de faptul că plata răscumpărării începea să se facă după un an de la momentul predării. În formula propusă de Dej, plata începea din 1956 deoarece acesta considera că "1955 este un an foarte încărcat şi greu şi nu ştiu dacă am putea face acest lucru"[49].

Decizia finală de preluare a celor patru sovromuri a fost luată în şedinţa Biroului Politic din 14 septembrie 1954. Miron Constantinescu a fost însărcinat să semneze la Moscova, în numele guvernului român, protocoalele de preluare[50]. *Semnarea protocoalelor de către ministrul Comerţului* Exterior al U.R.S.S. şi Miron Constantinescu, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri a avut loc la 18 septembrie. Presa română a publicat "Comunicatul sovieto-român privind predarea către Republica Populară Română a cotei de participaţie sovietică în societăţile mixte sovieto-române" în care se specifica "activitatea rodnică a societăţilor menţionate a avut un rol pozitiv în refacerea şi dezvoltarea economiei naţionale a Republicii Populare Române şi a pregătit condiţiile pentru trecerea conducerii în mâinile organizaţiilor de stat din România. Astfel, societăţile mixte sovieto-române şi-au îndeplinit sarcinile care le-au fost trasate şi, în legătură cu aceasta, guvernul U.R.S.S. şi guvernul R.P.R. au examinat problema acestor societăţi şi au convenit asupra predării către Republica Populară Ro-

mână a părţii de participaţie sovietice din douăsprezece societăţi”[51]. Odată cu semnarea acestor protocoale, cea mai mare parte a sovromurilor erau desfiinţate şi guvernul de la Bucureşti putea considera aceasta ca pe o victorie diplomatică.

Explicarea “gestului de bunăvoinţă” al Uniunii Sovietice este dificilă. Varianta oficială care prezenta acordurile de lichidare drept rezultatul relaţiilor de prietenie este puţin credibilă şi, ca atare, nu merită analizată. Atitudinea părţii române, de a reclama retragerea U.R.S.S. din aceste societăţi, este perfect justificată, date fiind rezultatele economice negative cu care s-a soldat activitatea acestor sovromuri precum şi permanenta lor insubordonare faţă de autorităţile de la Bucureşti. Dar de ce a dat Uniunea Sovietică curs propunerilor venite de la Bucureşti?

Este evident că situaţia internaţională, cât şi cea internă a U.R.S.S., era diferită de cea din anii 1945-1946. Totuşi, dispariţia lui Stalin nu a modificat peste noapte raportul de subordonare a comuniştilor români faţă de Moscova, iar războiul rece era departe de a cunoaşte o relaxare. O explicaţie credem că poate fi oferită de analiza evoluţiei ulterioare a atitudinii U.R.S.S. faţă de celelalte “ţări frăţeşti”. Sovieticii au simţit că sistemul societăţilor mixte, ca formă de dominare economică, nu mai este adecvat realităţilor economice şi sociale din statele comuniste. Abandonarea acestui sistem se dorea a fi înlocuită printr-o formă mai rafinată: colaborarea strânsă în cadrul Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (C.A.E.R.), organizaţie dirijată cu mână sigură de Moscova. Deci, într-o primă etapă, 1953-1956, oferirea unor concesii faţă de guvernele ţărilor satelit, pentru a marca o distanţare faţă de epoca lui Stalin, urmată apoi de o etapă în care Uniunea Sovietică a urmărit restabilirea dominaţiei economice folosind pârghiile oferite de C.A.E.R.

Necesitatea schimbării modului de abordare a relaţiilor economice a fost sesizată de conducerea sovietică şi datorită reacţiilor tot mai vehemente ale liderilor de la Bucureşti. Gheorghe Apostol, unul din “baronii” lui Dej îşi aminteşte cum acesta a “deschis conflictul pe tema sovromurilor”. După recepţia dată de ambasada sovietică cu ocazia zilei de 7 noiembrie 1952 a urmat la domiciliul lui Dej o întâlnire la care a participat şi reprezentantul sovietic pentru problemele sovromurilor. Gh. Apostol relatează că:

“La un moment dat, Dej l-a întrebat pe ăla:

– Ce înseamnă export de capital?

– De ce vrei să ştii de la mine? (...)

– Vreau să ştiu de la dumneata pentru că nu eşti un economist ca oricare altul. Nu pe oricine trimite tovarăşul Stalin să coordoneze şi să răspundă de sovromurile din România.

– Păi, export de capital nu face decât imperialismul american în colonii. (...)

– Dar ce faceţi dumneavoastră în România, cum se poate numi? (...) Nu consideraţi România ca pe o colonie, aşa cum consideră imperialiştii ţările din Africa şi din Asia?"[52]

Atitudinea lui Gheorghiu Dej în problema sovromurilor este confirmată şi de N.S. Hruşciov. Acesta îşi amintea că: "acolo (în România – n.ns. F.B.) lucra Sovrum – societate sovieto-română care se ocupa îndeosebi cu obţinerea de minereu de uraniu (...). Dar ea i-a jignit pe români şi când noi, după moartea lui Stalin, am lichidat această asociaţie, dacă a venit vorba de ea, Dej, cu o oarecare furie, tot repeta, ca un blestem, «Sovrum, Sovrum!». Noi am desfiinţat asemenea societăţi mixte în toate ţările frăţeşti, pentru că înţelesesem că erau ca nişte bătături pe degetele de la picioare şi răneau sentimentele naţionale producând neînţelegeri în lagărul nostru"[53].

Resentimentele românilor în problema sovromurilor au fost de durată. Alexandru Bârlădeanu relatează că, în timpul unor negocieri mai aprinse purtate la Moscova în 1963, "am avut ocazia să le spunem unele adevăruri. Eu le-am plasat problema Sovrom-urilor (...) că au spoliat economia naţională prin sovrom-uri. Cât ne-au păgubit prin această formulă de cooperare. Kosâghin s-a supărat atât de tare încât nici n-a vrut să-mi mai dea mâna (...) Când ne-am întors de la Moscova, Dej mi-a spus la telefon: «Bravo, măi! Sunt foarte mulţumit de felul cum ai ridicat tu problema Sovrom-urilor. Am citit stenograma.»"[54].

Desfiinţarea ultimelor două sovromuri (Sovrompetrol şi Sovromquarţ) a avut loc în anul 1956. Discuţiile pe această temă au debutat în luna iulie, dar convenţia de preluare de către România a fost semnată abia la 22 octombrie 1956.

Noua politică adoptată de Uniunea Sovietică era reflectată şi în "Declaraţia guvernului U.R.S.S. cu privire la bazele dezvoltării şi întăririi prieteniei şi colaborării între U.R.S.S. şi celelalte ţări socialiste" din 30 octombrie 1956. În acest document se aprecia că "în procesul instaurării noii orânduiri şi al profundelor transformări revoluţionare ale relaţiilor

sociale, au existat numeroase dificultăţi, sarcini nerezolvate şi greşeli făţişe, printre care şi greşeli în relaţiile dintre ţările socialiste, încălcări şi greşeli care au făcut să diminueze valoarea principiului egalităţii în drepturi în relaţiile dintre statele socialiste"[55]. Guvernul sovietic se declara gata să discute împreună cu guvernele celorlalte ţări socialiste măsuri care să înlăture "orice posibilitate de încălcare a principiului suveranităţii naţionale, al avantajului reciproc şi egalităţii în drepturi în relaţiile economice"[56].

Ca un nou semn de bunăvoinţă, guvernul sovietic a stabilit reducerea cu 4,3 miliarde lei a sumei prevăzută anterior drept răscumpărare pentru întreprinderile trecute în proprietatea statului român, din care 1,5 miliarde lei pentru averile foste germane. Valoarea părţii de participaţie sovietică urma să fie răscumpărată în rate anuale, egale, eşalonate pe timp de 15 ani, suma de plată fiind considerată un credit fără dobândă acordat României de către Uniunea Sovietică[57]. Această atitudine făcea presa din România să remarce faptul că, în procesul colaborării româno-sovietice, "toate problemele care s-au ivit au fost rezolvate întotdeauna în spirit tovărăşesc, ca între prieteni egali în drepturi"[58].

În acest mod, "colaborarea frăţească" româno-sovietică în cadrul sovromurilor lua sfârşit. Conducerea de la Bucureşti, printr-o politică abilă, a reuşit să obţină din partea "ursului" de la Kremlin o primă retragere din România: retragerea din principalele sectoare ale economiei româneşti. Petrecută cu patru ani mai devreme decât retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul României această repliere a sovieticilor a fost o adevărată surpriză atât pentru analiştii occidentali cât şi pentru cetăţenii României populare.

După ce vreme de un deceniu din România s-au scurs enorme cantităţi de produse spre colosul de la răsărit, românii constatau, cu surprindere, că robinetul este închis iar acest act, conjugat cu retorica oficială ce căpăta accente tot mai naţionaliste, a fost de natură să seducă o parte din populaţie. Deziluzionaţi de promisiunile fără acoperire ale Occidentului precum şi de abandonarea Ungariei în faţa represiunii Armatei Roşii, tot mai mulţi români au fost înclinaţi să vadă în conducerea de la Bucureşti un soi de absolutism luminat, capabil să-i pună la adăpost de tendinţele acaparatoare ale Moscovei. Antirusismul tradiţional al românilor a fost speculat, cu abilitate, de regimul comunist de la Bucureşti pentru consolidarea propriilor poziţii şi pentru proiectarea în sânul poporului a unei imagini seducătoare. După represiunea fără discernământ, la Bucureşti începea să se

profileze tactica inoculării iubirii faţă de Big Brother, aşa cum într-un mod genial a descris-o George Orwell, încă din deceniul cinci al secolului trecut.

Note

[1] Onisifor Ghibu, *Chemare la judecata istoriei*, Bucureşti, 1992, vol. I, p. 102-103.
[2] Ion Enescu, *Politica externă a României în perioada 1944-1947*, Bucureşti, 1979, p. 173.
[3] Arhivele Istorice Centrale Bucureşti (A.I.C.B.), fond C.C. al P.C.R.-Cancelarie, dosar nr. 35/1945, f. 3-4.
[4] Pentru textele proiectului românesc al tratatului, al tratatului propriu-zis, al protocolului la acordul de colaborare, anexele A şi B cuprinzând lista mărfurilor de livrat de către România şi de către U.R.S.S. precum şi al protocolului confidenţial privind preţurile vezi A.I.C.B., fond C.C. al P.C.R.-Secţia Economică, dosar nr. 18/1945, f. 1-27; idem, fond Casa Regală, dosar nr. 38/1945.
[5] Burton Y. Berry, *Romanian Diaries. 1944-1947*, Iaşi, 2 000, p. 143.
[6] C.V.R. Schuyler, *Misiune dificilă*, Bucureşti, 1997, p. 119.
[7] *ibidem.*
[8] "Monitorul Oficial" (M.O.), nr. 133, 15 iunie 1945, p. 5 029-5 030.
[9] A.I.C.B., fond C.C. al P.C.R.-Cancelarie, dosar nr. 46/1945, f. 4.
[10] idem, dosar nr. 40/1945, f. 1-5.
[11] M.O., nr. 172, 1 august 1945, p. 6 583-6 586.
[12] A.I.C.B., fond C.C. al P.C.R.-Cancelarie, dosar nr. 94/1945, f. 7.
[13] M.O., nr. 243, 24 octombrie 1945, p. 9 333.
[14] M.O., nr. 245, 26 octombrie 1945, p. 9 429-9 442.
[15] M.O., nr.161, 19 iulie 1945, p. 6 158-6 159.
[16] Aceste proprietăţi intrau în prevederile art.8 din Convenţia de Armistiţiu semnată la 12 septembrie 1944 şi care avea următoarea formulare: "Guvernul şi Înaltul Comandament Român se obligă să nu permită exportul sau exproprierea, a oricărei forme de proprietate (inclusiv obiecte de valoare şi bani) aparţinând Germaniei şi Ungariei sau naţionalilor lor, sau persoanelor cu reşedinţa în teritoriile lor, sau în teritoriile ocupate de ele, fără autorizaţia Înaltului Comandament Aliat (Sovietic). Guvernul şi Înaltul Comandament Român vor păstra aceste bunuri în condiţiile ce urmează a se stabili de Înaltul Comandament Aliat (Sovietic)." în M.O., nr. 219, 22 septembrie 1944.
[17] Marin Radu Mocanu (coord.), *România şi Armistiţiul cu Naţiunile Unite. Documente*, Bucureşti, 1995, vol. II, p. 171-172.
[18] *ibidem*, p. 121-124.
[19] Reuben H. Markham, *România sub jugul sovietic*, Bucureşti, 1996, p. 393.
[20] C.V.R. Schuyler, *op. cit.*, p. 178.
[21] Ulrich Burger, *Misiunea Ethridge în România*, Bucureşti, 2 000, p. 204.
[22] *ibidem*, p. 199.
[23] A.I.C.B., fond C.C. al P.C.R.-Secţia Economică, dosar nr. 67/1945, f. 4.
[24] Ulrich Burger, *op. cit.*, p. 118.
[25] M.O., nr. 101, 1 mai 1946, p. 4 402-4 407.
[26] A.I.C.B., fond P.C.M.-stenograme, dosar nr. 11/1948, f. 5.
[27] *ibidem*, f. 6.
[28] ***, *Economia României între anii 1944-1959*, Bucureşti, 1959, p. 534.
[29] Sovieticii preluaseră societăţile de asigurare germane încă din 1946 dar, în timp, apăruseră unele conflicte de interese cu Regia Autonomă a Asigurărilor de Stat. Aceasta era acuzată că aduce prejudicii U.R.S.S. prin crearea monopolului asigurării bunurilor statului român şi că face o con-

curenţă neloială societăţilor preluate de sovietici, prin perceperea unor prime mai mici. Pentru a înlătura astfel de probleme, s-a recurs la soluţia "Sovromasigurare"- A.I.C.B., fond Ministerul Afacerilor Interne-Direcţia Administraţiei de Stat, dosar nr. 22/1948, f. 49-50.

[30] ***, *Economia României între anii 1944-1959*, Bucureşti, 1959, p. 535.

[31] Convenţia pentru înfiinţarea Sovromquarţit a fost semnată la 30 decembrie 1951.

[32] Ghiţă Ionescu, *Comunismul în România*, Bucureşti, 1994, p. 142.

[33] Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Bucureşti, 1990, p. 381.

[34] Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, Los Angeles, 1989, p. 279.

[35] A.I.C.B., fond C.C. al P.C.R.-Secţia Economică, dosar nr. 12/1947, f. 1-5.

[36] *ibidem*, f. 4.

[37] Victor Frunză, *op. cit.*, p. 403.

[38] A.I.C.B., fond C.C. al P.C.R.-Cancelarie, dosar nr. 20/1953, f. 1-3.

[39] Sovromasigurare îşi înceta activitatea, pe baza unei alte înţelegeri, la 1 iulie 1953 – idem, dosar nr. 21/1954, f. 10.

[40] idem, dosar nr. 20/1953, f. 4.

[41] 50% din efectivele de muncitori de la Sovromcărbune şi Sovromconstrucţii erau asigurate de soldaţi ai armatei române. Un număr mare de soldaţi lucrau şi în exploatările forestiere ale Sovromlemn-ului. Aşa cum se exprima Miron Constantinescu, "tovi cu mare răspundere, sovietici, au afirmat că acest lucru trebuie să înceteze pentru că nu este convenabil politiceşte ca ostaşi români să lucreze la sovromuri." – *ibidem*, f. 7.

[42] *ibidem*, f. 12

[43] *ibidem*

[44] idem, dosar nr. 7/1954

[45] idem, dosar nr. 153/1954, f. 19-20.

[46] Capitalul social al Sovromquarţitului fusese majorat, în toamna anului 1953, cu 81,5 milioane ruble, prin aport al ambelor state – idem, dosar nr. 22/1953, f. 3.

[47] idem, dosar nr. 21/1954, f. 14.

[48] idem, dosar nr. 94/1954, f. 40.

[49] *ibidem*, f. 41.

[50] idem, dosar nr. 103/1954, f. 3.

[51] "România liberă", 26 septembrie 1956.

[52] Lavinia Betea, *Maurer şi lumea de ieri – mărturii despre stalinizarea României*, Arad, 1995, p. 261.

[53] "Magazin istoric", nr. 2/1997, p. 29; Hruşciov prezintă în memoriile sale considerentele care l-au făcut să acorde concesii sateliţilor astfel: "...după război, Stalin a tratat foarte dur aceste ţări. El le-a dictat voinţa sa. În ochii săi ei nu erau prieteni adevăraţi. El îi trata ca supuşi ai Uniunii Sovietice, nu ca aliaţi. Noi, conducerea post-stalinistă, am preluat lucrurile aşa cum le aranjase el. Din cauza unor sentimente dure şi chiar antagonism din partea aliaţilor noştri, era greu pentru noi să realizăm un monolit în lagărul socialist" – apud Arhivele Naţionale ale României, *Retragerea trupelor sovietice. 1958*, Bucureşti, 1996, p. 233.

[54] Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu*, Bucureşti, 1997, p. 134.

[55] apud Ion Alexandrescu, *Economia României în primii ani postbelici*, Bucureşti, 1986, p. 217.

[56] *ibidem*.

[57] "Scânteia", 5 decembrie 1956.

[58] ibidem.

Summary

This paper is the result of our concern with the context in which the communist regime from Bucharest strives to get first departure from Kremlin in the economic area. Drown in debts to Moscow, immediately after the war, the Romanian communist leadership accepted without any restraints both the presence of the soviet troops within the national territory (being in the same time the guarantee of the new communist power and a merciless economic exploitation of Romania through a series of mix soviet-romanian companies, known as *Sovroms*.

These companies have been founded in economic areas of great interest for Soviet Union: oil and gas, coal, wood exploitation, machine building industry, transports, banks and insurance company, uranium exploitation. From the very beginning was clear that, in spite of 50%-50% shares, these societies worked, actually, in USSR's benefit. The soviet share of 50% from the capital was taken from the former German properties in Romania and from materials received as war winnings and the real benefits resulted after these links remained unknown by Romanian side.

Until 1948 there were only approximate data regarding the function and the profits of those mixt companies but the unhappiness from Romanian part came to light only now and then, during some mutual treaties. The consolidation of Bucharest regime, either within and external facilitates the economic relations romanian-soviet on new basis. In this way, the communist leaders as Ion Gheorghe Maurer, Miron Constantinescu and Emil Bodnaras renegotiations, under Dej's coordination, the problem of economic trade fair either from Romanian part and for soviet one.

Having a difficult beginning, these treaties were to finished, after Stalin's death, with a Russian withdraw from these mix companies by selling their percent to Romanians. This process knew two moments: the leaving of the less important sovroms in 1954 followed in 1956 by the total destruction of this form of collaboration.

We consider that this move of the Bucharest represented the first step on the path of distancing of Moscow followed then by the soviet troops withdraw from Romania and by the well known Declaration from April 1964. In other words, the Romania's tendencies of autonomization in communist camp have deep roots, back to the beginning of fifties, in the measures taken in the economic trade area.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLIV-XLV • 1998-1999

Cătălin Turliuc

NAŢIUNILE UNITE ŞI LIGA ARABĂ ÎN FAŢA PROBLEMEI PALESTINIENE (1945-1948)

Anul 1945, anul în care cea de-a doua mare conflagraţie mondială a luat sfârşit, a găsit întreaga lume în efortul de a croi umanităţii un drum nou pe calea păcii, în efortul de înlăturare a sechelelor războiului.

Una din importantele probleme care a stat în faţa comunităţii internaţionale în această frământată perioadă a fost şi problema Orientului Mijlociu şi, în special, problema Palestinei, devenită cronică încă de la Conferinţa de pace de la Paris din 1919-1920.

Întrepătrunderea sferelor de interese ale marilor puteri în această regiune (conflictul nedeclarat franco-englez[1] şi încercarea de penetrare americană), desenul complicat al evoluţiei situaţiei interne (divergenţele intercomunitare – arabo-evreieşti –, efortul – de multe ori contradictoriu – de stăpânire a dezvoltărilor conflictuale venit din partea puterii mandatare[2] etc.) au condus la o situaţie explozivă în teritoriul palestinian aflat sub control britanic.

Vom încerca pe parcursul acestei lucrări să prezentăm notele esenţiale ale dialogului internaţional cu privire la statutul şi viitorul Palestinei, dialog din perioada 1945-1948, purtat îndeosebi în cadrul a două organizaţii: una internaţională O.N.U. şi cealaltă regională, Liga Arabă. În demersul nostru, vom insista şi asupra elementelor de istorie evenimenţială în evoluţia lor cronologică, deoarece, în lucrările ce abordează (din păcate, în marea majoritate a cazurilor superficial) această tematică publicate în ţara noastră, unele date cu semnificaţie majoră sunt omise sau greşit plasate în timp[3].

La 22 martie 1945, la Cairo, statele arabe din regiune – Siria, Transiordania (viitoarea Iordanie), Irak, Arabia Saudită, Liban, Yemen şi Egipt –

întrunite într-o conferință la nivel înalt, semnează Pactul Ligii Statelor Arabe (statutul fundamental al Ligii Arabe). La aceeaşi conferință a participat şi un reprezentant al poporului arab din Palestina, care însă nu a semnat Pactul, nefiind reprezentantul unui stat recunoscut. Totuşi, conform prevederilor Pactului, reprezentantul poporului palestinian face parte de drept din Consiliul Ligii Arabe cu vot deliberativ[4]. Într-un plan prezentat în 1945, la puțin timp după crearea Ligii Arabe, Musa Alami[5], reprezentantul Palestinei, propunea redobândirea unor părți a teritoriului palestinian prin cumpărarea lor de la proprietarii evrei[6]. Deşi criticat, planul propus de Alami a demarat prin vărsarea unor sume de bani Fondului Național Arab. Războiul arabo-israelian din 1948 a determinat însă scăderea importanței acestui plan şi, până la urmă, abandonarea lui[7].

Între timp, la 1 august 1945, în capitala britanică s-au deschis lucrările primei Conferințe sioniste mondiale de după anul 1939. Chaim Weizmann, preşedintele organizației, adresează Națiunilor Unite cererea de a se înființa un stat evreiesc în Palestina, ca unul din rezultatele victoriei în cel de-al doilea război mondial. Conferința propune totodată un program care urma a fi adresat guvernului britanic de către Agenția evreiască[8].

Situația internă din Palestina se agravează din ce în ce mai mult, astfel încât în luna octombrie – mai precis la 5 octombrie – încep primele tulburări din seria celor postbelice. În fața situației create în Palestina şi a activităților Agenției evreieşti de persuadare a guvernelor marilor puteri pentru crearea unui stat evreiesc, legațiile din Washington ale unor țări membri ale Ligii Arabe previn, la 12 octombrie, printr-un memorandum, guvernul S.U.A. asupra încercării de a se crea un stat evreiesc independent în Palestina, situație generatoare de război[9] în opinia acestora.

Un important act internațional survine la 13 noiembrie 1945, când, guvernele american şi britanic fac publică declarația comună Truman-Bevin care prevedea constituirea unui Comitet mixt anglo-american însărcinat cu studierea problemei palestiniene[10]. În raportul prezentat de Comitet, la 20 aprilie 1946, se sublinia că populația Palestinei a atins la sfârşitul anului 1944 cifra de 1.765.000 persoane, numărul locuitorilor evrei reprezentând 31% – 554.000 – din totalul populației. În concluziile formulate de Comitet se arăta: “După părerea noastră, nici o împărțire nu ar fi viabilă, decât dacă este fundamental acceptabilă pentru evrei şi arabi, dar nimic nu arată astăzi că aceasta ar fi situația... Deocamdată, Palestina trebuie să rămână sub o responsabilitate garantată de Națiunile Unite”[11]. În timp ce

Comitetul mixt anglo-american[12] îşi desfăşura ancheta în Palestina, la 9 ianuarie 1946, Înaltul Comitet Arab respingea propunerea britanică privind acordarea unei permisiuni provizorii evreilor de imigrare în Palestina.

La 2 martie 1946, Liga Arabă anunță oficial că se va opune prin toate mijloacele creării unui stat evreu în Palestina pentru ca, la 24 mai, Înaltul Comitet Arab să ceară Angliei şi S.U.A. abrogarea mandatului britanic, încetarea imigrării evreieşti şi retragerea trupelor străine – în speță britanice – din acest teritoriu. Pe linia aceleiaşi poziții intransigente, într-o reuniune desfăşurată la Bludan în Siria – în perioada 8-12 iunie[13] – Liga Arabă hotărăşte crearea unui Comitet pentru Palestina şi recomandă dezarmarea grupărilor evreieşti aflate în acest teritoriu, precum şi interzicerea vânzării de terenuri evreilor. Eforturile țărilor membre ale Ligii Arabe pentru soluționarea în favoarea arabilor a problemei Palestinei continuă; o notă adresată guvernului britanic, la 24 iulie 1946, în care se cerea instaurarea unui nou regim în Palestina înainte de sesiunea Adunării Generale a O.N.U. din toamnă, confirmând înalta preocuparea a acestei Ligi pentru viitorul Palestinei.

În urma respingerii propunerilor formulate de Comitetul mixt anglo-american asupra Palestinei[14], atât de către Înaltul Comitet Arab, cât şi de către Organizația sionistă mondială, se ajunge la un moment de impas în dialog, secondat de o recrudescență a violenței în Palestina. Pusă în fața unei astfel de complicate situații, Londra convoacă, la 10 septembrie 1946, o conferință cu participarea statelor membre ale Ligii Arabe şi a Agenției evreieşti. Delegații acesteia din urmă nu se prezintă la lucrări şi astfel acest nou şi ultim efort al Londrei eşuează[15].

Presiunile americane asupra Londrei sporesc. La 4 octombrie 1946, preşedintele S.U.A., Harry Truman, lansează guvernului britanic un apel în care se cere imperativ permiterea unei imigrări evreieşti "substanțiale" şi "imediate" în Palestina, exprimându-se, totodată, acordul S.U.A. pentru planul organizațiilor internaționale evreieşti privind stabilirea unui "stat evreiesc viabil" într-o parte a Palestinei[16].

În fața imposibilității găsirii unei rezolvări acceptabile pentru toate părțile implicate în spinoasa problemă (neacceptarea de către părți a planurilor "Morrison" şi "Bevin"), premierul britanic, Ernest Bevin, va recunoaşte, într-o declarație făcută la 18 februarie 1947, în Camera Comunelor (declarația a survenit după ce la 12 februarie se anunțase la Londra sfârşitul fără rezultat al negocierilor cu privire la Palestina), eşecul guver-

nului britanic şi intenţia Marii Britanii de a remite mandatul Naţiunilor Unite[17]. Şi astfel, la 2 aprilie, cabinetul britanic a cerut secretarului general al O.N.U. (Trygve Lie – Norvegia) să includă problema Palestinei pe ordinea de zi a Adunării Generale la următoarea sesiune ordinară. Pe de altă parte, la 21 aprilie, Egiptul, Irakul, Siria, Libanul şi Arabia Saudită (ţări membre ale Ligii Arabe) au adresat şi ele secretarului general cererea de a înscrie următorul punct pe ordinea de zi: "Sfârşitul mandatului asupra Palestinei şi proclamarea independenţei ei". În vederea dezbaterii acestei probleme, Adunarea generală a numit într-o sesiune extraordinară, desfăşurată în perioada 28 aprilie-15 mai 1947[18], o Comisie specială – U.N.S.C.O.P. – formată din 11 ţări: Australia, Canada, Guatemala, India, Iran, Olanda, Peru, Suedia, Cehoslovacia, Uruguay şi Iugoslavia, Comisie a cărei menire era cercetarea situaţiei din Palestina la faţa locului. În raportul prezentat Adunării generale, la 31 august, Comisia care şi-a desfăşurat activitatea în perioada 16 iunie-17 iulie în Palestina, după 16 şedinţe plenare şi 86 întâlniri de lucru, s-a pronunţat pentru suspendarea imediată a mandatului britanic, prezentând două planuri cu privire la viitorul Palestinei: un plan majoritar (susţinut de Canada, Guatemala, Olanda, Peru, Suedia, Cehoslovacia şi Uruguay) de împărţire a Palestinei în două state, legate printr-o uniune economică şi un plan minoritar (susţinut de India, Iran, Iugoslavia), preconizând crearea unui stat federal. Planul majoritar prevedea împărţirea Palestinei într-un stat arab, un stat evreu, iar regiunea Ierusalim şi împrejurimile sale să fie declarate zonă internaţională sub administraţia O.N.U. Viitoarele state urmau să-şi câştige independenţa după o perioadă de tranziţie de doi ani[19]. Din punct de vedere teritorial, Palestina urma să fie împărţită în şase regiuni principale: trei regiuni reprezentând 56% din suprafaţa totală formau statul evreu; celelalte trei regiuni – inclusiv enclava Jaffa – reprezentând 43% din totalul teritoriului formau statul arab. Ierusalimul şi împrejurimile reprezentând 0,65% din suprafaţă erau declarate zonă internaţională sub administraţia O.N.U. În ce priveşte populaţia, se prevedea ca statul evreu să cuprindă 498.000 evrei şi 497.000 arabi; statul arab 725.000 arabi şi 10.000 evrei, iar Ierusalimul 100.000 evrei şi 100.000 arabi[20].

Planul minoritar prevedea crearea unui stat federal şi o perioadă de tranziţie spre independenţă de trei ani.

Raportul şi concluziile U.N.S.C.O.P. au fost examinate de o comisie *ad-hoc*. Comisia a respins planul minoritar şi a adoptat, după lungi delibe-

rări, planul majoritar de împărţire, introdus într-un proiect de rezoluţie votat cu 25 voturi pentru, 13 contra şi 17 abţineri. Acest proiect de rezoluţie a fost înaintat la 26 noiembrie 1947 Adunării Generale O.N.U.

În timp ce organele specializate ale O.N.U. dezbăteau aspectele legate de problema Palestinei, Consiliul Ligii Arabe, întrunit la Aaley în Liban, recomanda statelor membre să trimită trupe la graniţa cu Palestina pentru a acorda ajutor populaţiei arabe în cazul retragerii trupelor britanice.

Rareori, scurta istorie a O.N.U. a cunoscut asemenea dezbateri furtunoase şi pasionante ca în cazul dezbaterilor legate de problema Palestinei. Cele 57 de state membre ale organizaţiei trebuiau să hotărască soarta acestui teritoriu care avea deja o istorie îndelung controversată[21]. Prelungirea discuţiilor a dus la amânarea votului până la 29 noiembrie când rezoluţia de împărţire a întrunit 33 de voturi pentru, 13 contra şi 10 abţineri. (Rezoluţia a fost înregistrată în documentele O.N.U. cu numărul 181/11). Statele arabe au votat împotrivă, iar dintre marile puteri membre permanente ale Consiliului de Securitate O.N.U. Franţa, S.U.A. şi U.R.S.S. au votat pentru, Marea Britanie abţinându-se. Rezoluţia a stabilit şi o Comisie a Naţiunilor Unite formată din cinci state – Bolivia, Cehoslovacia, Danemarca, Filipine şi Panama – în vederea înfăptuirii planului privitor la Palestina. Conform aceleiaşi rezoluţii, trupele britanice trebuiau evacuate până la 1 august 1948, când se sfârşea şi mandatul englez asupra Palestinei.

În urma acestei rezoluţii a Adunării Generale a O.N.U., în sesiunea din 8-13 decembrie a Ligii Arabe de la Cairo, s-a hotărât adoptarea de măsuri imediate pentru împiedicarea realizării planului de împărţire a Palestinei[22].

La 11 decembrie, Marea Britanie face publică hotărârea de a depune mandatul său asupra Palestinei la 15 mai 1948, când cele două state palestiniene, cel arab şi cel evreu, urmau să devină independente[23].

Odată cu anunţarea hotărârii O.N.U., violenţele din Palestina reizbucnesc şi se amplifică tot mai mult (numai în ziua de 25 decembrie s-au înregistrat peste 100 de morţi[24]) astfel încât Comisia celor cinci – creată pentru asigurarea transferului puterilor – solicită Consiliului de Securitate trupe care să asigure ordinea.

La 15 ianuarie 1948, Liga Arabă anunţă că armatele regulate ale membrilor săi vor ocupa Palestina în întregime după retragerea trupelor britanice.

Evoluţiile din zonă determină ca în perioada 16 aprilie-14 mai 1948 să fie convocată cea de-a doua sesiune extraordinară a Adunării Generale în

problema Palestinei. La 26 aprilie are loc ultima conferinţă a şefilor de state arabi la Amman înainte de constituirea statului Israel (14 mai 1948). Conferinţa se pronunţă definitiv împotriva creării unui stat evreiesc în Palestina şi îşi afirmă intenţia de a i se opune cu forţa[25].

La 14 mai 1948, la miezul nopţii, membrii Consiliului naţional, reprezentând poporul evreu din Palestina şi mişcarea sionistă mondială, proclamă crearea statului evreu al Palestinei care se va numi Israel. Primul ministru al noului stat a fost ales David Ben Gurion, iar preşedinte provizoriu dr. Chaim Weizmann. Noul stat a fost recunoscut de S.U.A. la 11 minute după constituirea lui[26] şi de către U.R.S.S. două zile mai târziu, la 17 mai 1948.

În chiar ziua proclamării statului Israel se declanşează primul război israeliano-arab care marchează, de altfel, transformarea problemei Palestinei în problema crizei israelo-arabe şi a refugiaţilor palestinieni.

Desigur, o serie de constatări se impun cu evidenţă. În încercarea de rezolvare a problemei Palestinei, care a marcat atât de profund relaţiile internaţionale în perioada 1945-1948 şi, în special, activitatea O.N.U. şi a Ligii Arabe, ca principale foruri de dezbatere a problemei, se poate remarca întreaga strategie politică a marilor puteri interesate în zonă, precum şi iniţiativa politică a ţărilor membre ale Ligii Arabe, aflate în efortul de sprijinire a poporului palestinian arab. Se impune remarca că atât Liga Arabă, ca organizaţie regională, cât şi O.N.U. nu au reuşit să ofere o soluţie reciproc acceptată de părţile aflate în conflict în Palestina, lucru ce se va repercuta negativ asupra evoluţiei ulterioare din regiune. De asemenea, putem remarca, *vis-à-vis* de politica britanică în zonă, incapacitatea şi ineficienţa acesteia, caracterul ei duplicitar. Un element interesant pentru dreptul internaţional este modalitatea propusă şi adoptată de O.N.U. cu privire la soluţionarea problemei, aceasta constituind primul caz în care o organizaţie internaţională de mărimea Naţiunilor Unite desenează harta unor viitoare state independente pe baza recomandărilor făcute de o Comisie internaţională de anchetă.

Nu putem încheia fără a sublinia, încă o dată, faptul că problema Orientului Mijlociu şi, în special, problema Palestinei s-au înscris pe agenda relaţiilor internaţionale ca probleme majore de rezolvarea cărora a depins şi depinde şi astăzi soarta securităţii şi a păcii în lume.

Note

[1] La 20 mai 1945, trupele franceze debarcă în Levant (Siria şi Liban) pe coasta orientală a Mediteranei, fapt care provoacă izbucnirea revoltei armate în Siria contra trupelor franceze. La 30 mai, Marea Britanie cere Franţei încetarea focului în Siria şi transferul comandamentului general al trupelor din Levant în mâinile sale. La 31 mai, Franţa acceptă ultimatumul britanic, iar în zilele de 1-2 iunie 1945 trupele britanice ocupă Libanul şi Siria. Abia la 25 iulie 1945 intervine un acord franco-britanic asupra Levantului. Pentru amănunte vezi: *Relaţii internaţionale postbelice*, vol. 1, 1945-1964, Editura Politică, Bucureşti, 1983, pp. 19-20; G.E. Kirk, *A Short History of the Middle East*, F.A. Praeger Publishers, New York, 1959, pp. 195-230; P.K. Hitti, *History of Arabs. From the Earliest Times to the Present*, MacMillan and Co., London, 1963, p. 234 şi urm.; G. Lenczowski, *The Middle East in World Affairs?* Fourth Edition, Ithaca and London, Cornell Univ. Press, 1981, cap. Siria şi cap. Liban etc.

[2] Vezi Maxime Rodinson, *Israel and the Arabs*, Penguin Books, 1982, pp. 7-37.

[3] Vom oferi spre edificare exemplul lucrării M. Georgescu, R. Georgescu, *Dosarul problemei palestiniene*, Editura Politică, Bucureşti, 1977.

[4] *Relaţii internaţionale postbelice*, vol. I, 1945-1964, Editura Politică Bucureşti, 1983, pp. 14-15.

[5] Om politic palestinian cunoscut pentru vederile sale progresiste şi naţionalismul său moderat.

[6] Se estimau cheltuieli de 5.000.000 dolari pe an. Pentru amănunte vezi: J. Hartahi, *Palestinians and Israel*, Keter Publishing House, Jerusalem, 1974, pp. 38-39.

[7] R. Ward, D. Peretz, E.M. Wilson, *The Palestine State. A National Approach*, Kennikat Press, London, 1977, p. 12.

[8] Două precizări sunt necesare: În mod practic, sintagma "Agenţia evreiască" desemnează Organizaţia Sionistă Mondială. Am preferat această denumire pentru larga circulaţie de care s-a bucurat în epocă. Programul prezentat cuprindea: 1. Crearea unui stat evreiesc în Palestina; 2. Împuternicirea Agenţiei evreieşti de a instala cât mai mulţi evrei în Palestina; 3. Acordarea unui împrumut internaţional şi a altor ajutoare pentru transferul primului milion de evrei în Palestina; 4. Impunerea de despăgubiri Germaniei; 5. Crearea de facilităţi internaţionale pentru cei ce doresc să se stabilească în Palestina.

[9] În S.U.A. preocupările pentru situaţia din Palestina erau mai vechi. Amintim numai câteva dintre ele: în primăvara anului 1941 s-a constituit un Comitet, la care au aderat 270 de membri ai Congresului, pentru susţinerea morală a creării unui cămin naţional evreiesc în Palestina; în anul 1944 atât democraţii, cât şi republicanii au înscris în programele lor electorale un punct prin care se aprobă programul Biltmore adoptat la Conferinţa reprezentanţilor evreilor sionişti din America, Europa şi Asia desfăşurată la New York în 1942 la 12 decembrie 1945, Comitetul pentru relaţii externe a Senatului a înaintat o rezoluţie (S. Con. Res. 49) prin care se cerea sporirea ajutorului american către evrei şi libera imigrare a acestora în Palestina. Pentru mai multe amănunte vezi: E. Dimitriev, *La tragédie du peuple palestinien*, Editions Novosti, Moscou, 1984, pp. 18-21 şi *The Middle East*, Fifth Edition, Congressional Quarterly inc., Washington, 1981, p. 197.

[10] Pe lângă crearea Comitetului mixt, declaraţia britanică specifica: Palestina urmează să devină stat sub tutela O.N.U., iar emigraţia evreilor în Palestina va depăşi cifra menţionată în "Cartea Albă" din 1939 cu 1500 de persoane. Vezi: *Relaţii...*, Editura Politică, Bucureşti, 1983, pp. 28-29, şi *Les Palestiniens et la crise israelo-arabe*, Editions Sociales, Paris, 1974, p. 230 şi urm.

[11] *Les Palestiniens et la crise israelo-arabe*, Editions Sociales, Paris, 1974, p. 241.

[12] Tot acest Comitet mixt va propune la 30 aprilie 1946 admiterea emigrării a 100.000 de evrei europeni în Palestina. Din nou Înaltul Comitet Arab protestează energic.

[13] Reuniunea a fost precedată de o întâlnire interarabă la nivel înalt desfăşurată la Cairo în 29 mai cu participarea regelui Farouk (Egipt), regelui Abdullah (Transiordania), prinţului moştenitor Emir Saud (Arabia Saudită), prinţului moştenitor Emir Abdul Illah (Irak), Emir Seif al Islam (fratele regelui Yemenului), preşedintelui Shukri al Kuwatly (Siria) şi preşedintelui Bechra al Khourny (Liban). La această întâlnire s-a căzut de acord asupra respingerii imigrării evreilor în Palestina precum şi asupra eliberării Libiei şi a altor ţări arabe.

[14] Se impunea împărţirea Palestinei în trei zone: arabă, evreiască şi a guvernului central. Primele două urmau să aibă Adunări proprii (în fapt o autonomie limitată), iar ultima trebuia să cuprindă Ierusalimul, Bethleemul şi districtul Negev administrate de guvernul central controlat de puterea mandatară.

[15] R. Georgescu, M. Georgescu, *op. cit.*, p, 28.

[16] *The Middle East*, Fifth Edition, Congressional Quarterly inc., Washington, 1981, p. 197.

[17] Este interesant de relevat poziţia oscilantă, "nehotărâtă" pe care o aveau unii lideri britanici în faţa problemei Palestinei. Se poate aprecia că şi acest lucru a contribuit la eşuarea încercărilor de rezolvare a chestiunii iniţiate de Londra. În acest sens vezi: I. Ludo, *Democraţia engleză la porţile Ierusalimului*, Editura Răspântia, Bucureşti, 1947, pp. 152-157; A. Chouraqui, *L'état d'Israel*, Presses Univ. de France, Paris, 1978, p. 21 şi urm.

[18] Adunarea a dezbătut trei propuneri: 1. Cererea britanică de a se institui un comitet de anchetă; 2. Cererea statelor arabe de a se discuta independenţa Palestinei; 3. Cererile unor organizaţii evreieşti internaţionale de a participa la discuţii. La 15 mai se aprobă propunerea engleză şi se naşte U.N.S.C.O.P.

[19] Înaintea declarării efective a independenţei cele două state trebuiau să adopte o constituţie, să prezinte O.N.U. o declaraţie cuprinzând unele garanţii şi să semneze un tratat care să stabilească un sistem de colaborare economică care să ducă la uniunea economică a Palestinei. Vezi şi: P.M. Holt, *Studies in the History of the Near East*, Frank Coss, London, 1973, pp. 131-148; Mircea Maliţa (cood.), *Mecanisme de reglementare paşnică a diferendelor dintre state*, Editura Politică, Bucureşti, 1982, pp. 116+124.

[20] R. Georgescu, M. Georgescu, *op. cit.*, p. 31.

[21] *Ibidem*, p. 33.

[22] Mircea Maliţa (coord.), *op. cit.*, p. 119.

[23] *Relaţii internaţionale postbelice*, vol. I, 1945-1964, Editura Politică, Bucureşti, 1983, p. 68.

[24] *Le Monde*, 7 iunie 1967. Violenţa în zonă a înregistrat cote tot mai înalte. Astfel, numai în perioada imediat următoare Rezoluţiei O.N.U. 181/11, şi, până la constituirea statului Israel, istoria a consemnat o serie de lupte acerbe dintre care amintim: la 27 aprilie formaţiuni armate sioniste au pătruns într-un sat arab din apropierea oraşului Jaffa alungând 5.000 de arabi, în aceiaşi zi grupări armate sioniste au ocupat mai multe cartiere din Ierusalim alungând peste 30.000 de arabi; la 28 aprilie, trupe sioniste au ocupat mai multe sate arabe din Galileea expulzând prin forţă toţi locuitorii arabi; în intervalul 3-6 mai 1948, formaţiile de luptă sioniste au atacat satele arabe în districtul Beith Shean; la 11 mai grupările sioniste au desfăşurat acţiuni de luptă generalizate care au dus la expulzarea a 82.000 de arabi; la 14 mai, în preziua proclamării statului Israel, în cadrul operaţiei "Ben Ami" desfăşurată de grupările armate sioniste, au fost ocupate oraşul Accra şi împrejurimile, fiind expulzaţi peste 30.000 de arabi. A rămas de tristă memorie în istoria poporului arab palestinian masacrul de la Derr Yassin (desfăşurat în noaptea de 9/10 aprilie) comis de trupe ale organizaţiilor sioniste teroriste "Irgun" şi "Stern" sub conducerea lui Menahem Begin. Nathan Weinstock în lucrarea sa *Le sionisme contre Israel*, estimează la 250.000 numărul arabilor palestinieni constrânşi să părăsească ţara înainte de proclamarea statului Israel. Pentru mai multe amănunte privind luptele din zonă şi situaţia creată astfel vezi: E. Dimitriev, *op. cit.*, pp. 17-31; Y. Harel, *Viaţa lui Moshe Dayan*, Editura Bimat Moket, Tel Aviv, 1967, pp. 81-109; Yousef al Khatib, *Agenda*

Palestiniene, Maison de Publication de la Palestine, Damasc, 1975; A. Chouraqui, *op. cit.*, pp. 23-32; Menachem Begin, *Revolta*, Editura Dab, Iaşi, f.a. etc.

[25] *Relaţii internaţionale postbelice*, vol. I, 1945-1964, Editura Politică, Bucureşti, 1983, p. 77. Vezi şi R. Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps*, vol. III, "Le XXe siècle – de 1914 à nos jours", Editions du Seuil, Paris, 1974, p. 258.

[26] În declaraţia făcută de preşedintele H. Truman se afirma: "Guvernul a fost informat că un stat evreu a fost proclamat în Palestina şi recunoaşterea lui a fost solicitată de guvernul provizoriu al acelui stat. Statele Unite recunosc guvernul provizoriu ca autoritate *de facto* a noului stat Israel". Vezi: H.S. Commager, *Documents of American History*, 8th Edition, vol. I-II, Appelton Century Crofts, New York, 1968, pp. 551-552.

Summary

The present paper is concerned with a very heated debate in the aftermath of the Second World War, namely the Palestinian Question. The chronological limits of the paper are 1945-1948, the dawns of the establishement of the Israeli state. The main focus of the research is the diplomatic history concerned with the Palestinian topic from the U.N. and Arab League perspectives. The paper explores the "diplomatic ballet" and also the reactions in the international arena regarding the different political solutions offered in order to solve the Middle East crisis. A special attention is pointed to the diplomatic efforts engaged by the Mandatory Power in order to preserve the relationships with both Arabic community and countries, and also with the Jewish community and its political and military organizations.

The U.N. involvment is also widely discussed as being the crucial factor in the settlement of the problem. The author wants also to point out that the Arab unity was structured at the end of the Second World War in deep connection with the Palestinian problem; which transformed itself from a local and regional question to a global one. We certainly can find some of the roots and manifestations of the Cold War in this specific area.

Finally, the paper tries to illuminate certain diplomatic aspects which were not discussed untill now in the Romanian historiography in order to facilitate a better understanding of the conditions which propelled the Arab – Israeli military conflicts in the post WW II period.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLIV-XLV • 1998-1999

Liviu Ţăranu

ROMÂNIA ÎN C.A.E.R. (1954-1964)

În 1963, puţini erau cei care analizând situaţia din lagărul socialist realizaseră cât de departe ajunsese în tendinţele sale de autonomie regimul de la Bucureşti. Pentru lumea întreagă, România însemna în continuare un satelit "sfios" al Uniunii Sovietice care era departe de orice tendinţă de rezistenţă sau revoltă prezentă de pildă în Ungaria şi Polonia. Aceasta prezenţă "ştearsă" pe mapamond se regăsea, spun unii cercetători, în maniera mult mai "sofisticată" a revoltei româneşti diferită cu mult ca formă şi manifestare de revoltele populare din Polonia sau Ungaria[1]. Revolta românească nu a fost mai puţin manifestă sau lipsită de mai multă intensitate decât revoltele din ţările vecine dornice să se desfacă din "frăţeasca îmbrăţişare" cu care U.R.S.S. le fericise. Tactul şi prudenţa revoltei româneşti vor ieşi la suprafaţă din 1964 când lumea va afla despre schimbările consistente în relaţiile dintre Uniunea Sovietică şi România.

În aprilie 1964, membrii Comitetului Central al P.M.R. s-au întrunit în plenară cu autorităţile locale pentru a asculta şi aproba punctul de vedere al conducerii de partid asupra relaţiilor dintre ţările comuniste. Câteva zile mai târziu partidul publica textul unei rezoluţii aprobată de Comitetul Central şi care se intitula drept o "Declaraţie cu privire la poziţia Partidului Muncitoresc Român în problemele mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale"; aceasta era, în fapt, o declaraţie de independenţă a comuniştilor români care şubrezea şi ridica semne de întrebare asupra autorităţii Moscovei în lumea comunistă. Era, în acelaşi timp, o platformă program pentru politica externă pe care Bucureştiul înţelegea să o pună în practică din acel moment.

La prima lectură, Declaraţia pare să aibă ca subiect principal disputa dintre sovietici şi chinezi, în care liderii români îşi asumaseră un rol de

mediere. Începutul declaraţiei conţine o scurtă apreciere asupra eforturilor româneşti de a opri polemica chino-sovietică precum şi o relatare a vizitei primului ministru Ion Gheorghe Maurer în China, Coreea de Nord şi Crimeea. Ultima parte conţine un insistent apel către toate partidele comuniste, în special către cel sovietic şi chinez, să rezolve diferendele dintre ele şi să îndrepte eforturile lor spre a evita o ruptură în lumea comunistă. Cuprinsă între aceste două secţiuni, o secţiune mult mai importantă era aceea a relaţiilor economice dintre statele comuniste, cu referiri clare la ceea ce în cadrul C.A.E.R. reprezenta legătura economică dintre Uniunea Sovietică şi ţările comuniste din Europa de est. În esenţă această secţiune cuprindea printre altele câteva observaţii importante prin prisma rolului transnaţional al proletariatului susţinut de Moscova: "construirea noii societăţi este opera istorică a poporului din ţara respectivă, rodul activităţii sale creatoare al eforturilor şi muncii sale". Trecând la lucruri precise se aprecia că "în problema colaborării economice, ţările socialiste membre ale C.A.E.R. au stabilit ca mijlocul principal de înfăptuire a diviziunii internaţionale a muncii, forma principală de colaborare între economiile lor naţionale este coordonarea planurilor pe baza înţelegerilor bi şi multilaterale. Pe parcursul dezvoltării relaţiilor de colaborare între ţările membre ale C.A.E.R. s-au preconizat forme şi măsuri ca planul unic şi organul unic de planificare comun pentru tările membre, uniunile interstatale tehnico-productive de ramură, întreprinderile de proprietate comună a mai multor ţări, complexele economice interstatale...". În continuare se arăta că P.M.R. "şi-a exprimat cu toată claritatea punctul de vedere arătând că întrucât esenţa măsurilor preconizate consta în trecerea unor funcţii de conducere economică din competenţa statului respectiv în atribuţiile unor organisme suprastatale ele nu sunt corespunzătoare principiilor care stau la baza relaţiilor dintre ţărilor socialiste. Ideea organului unic de planificare comun pentru pentru toate ţările din C.A.E.R. comportă implicaţii economice şi politice dintre cele mai serioase. Conducerea planificată a economiei naţionale este unul din atributele fundamentale esenţiale şi inalienabile ale suveranităţii statului socialist – planul de stat fiind principalul instrument prin care acesta îşi realizează obiectivele sale politice şi social-economice, stabileşte direcţiile şi ritmul de dezvoltare a economiei naţionale, proporţiile ei fundamentale, acumulările măsurile pentru ridicarea nivelului de trai material şi cultural al poporului"[2].

Declaraţia din aprilie 1964 nu reprezenta începutul unui proces de clarificare pe care Bucureştiul îl realiza vis-a-vis de rolul C.A.E.R. cât mai degrabă rezultatul unor lungi controverse între ţările din sistem şi precizarea în final a poziţiei româneşti fără putinţă ca aceasta să mai fie ocolită sau ignorată.

Declaraţia era o consecinţă a controverselor la care România a luat parte de nevoie şi în care s-a implicat destul de târziu, atunci când atacurile la adresa politicii economice româneşti au devenit străvezii şi chiar directe. Liderii de la Bucureşti au tratat tema cu multă precauţie şi până în 1958 – momentul retragerii trupelor sovietice, au evitat să se implice într-o contracarare a acelor atacuri. De altfel polemica chino-sovietică oferea o pildă excelentă în acest sens. O nouă polemică în cadrul blocului era nedorită la Moscova şi la Bucureşti voinţa acesteia era mult prea mult preţuită, încă, pentru ca să poată fi nesocotită. În fine, ceea ce unii au numit "bătălia din C.A.E.R." a fost un război pentru ţară şi grupul Dej a reuşit datorită abilităţii şi prudenţei să asigure în final României o poziţie importantă care să impună respectarea unor principii – marxiste, evident şi să apere în acest fel suveranitatea şi libertatea de decizie în plan economic, acestea fiind pârghiile principale prin care s-a reuşit o creştere economică unică în istoria României – realitate ilustrată de statisticile economice. Studiile făcute de cercetătorii din occident confirmă întru totul o asemenea aserţiune[3]. Nivelul de trai crescuse în 1964, depăşindu-l suficient pe cel interbelic, accesul la şcoli şi noul peisaj industrial elimina, fără îndoială, orice urme semifeudale, care după uniii autori, au fost prezente în România până la cel de-al doilea război mondial. Rămânea însă problema închisorilor pline de deţinuţi politici, precum şi respectarea unor drepturi fundamentale ale omului...[4].

Studiul de faţă îşi propune o analiză a etapelor şi controverselor dintre 1954-1964, care au marcat traseul sinuos al specializării în cadrul blocului comunist, bazată pe diviziunea internaţională a muncii. Ideea specializării şi integrării tot mai profunde în C.A.E.R. a fost promovată de cehoslovaci şi estgermani. Sovieticii au fost atraşi de aceste planuri în momentul în care în vestul Europei se înregistrau primele succese ale Pieţei Comune. Diferenţele între est şi vest atât în privinţa sistemelor politice dar şi a metodelor de integrare erau însă în mod categoric foarte consistente.

Integrarea concomitentă cu specializarea ţărilor comuniste pe anumite ramuri economice era gândită în unele cercuri politice ca un avantaj pen-

tru anumite țări (îndeosebi cele cu o industrie bine dezvoltată), în timp ce Kremlinul nu putea să nu vadă în C.A.E.R. un instrument cum nu se poate mai bun pentru a controla economiile țărilor satelite.

Poziţia României s-a conturat în timp, pe măsură ce specializarea în cadrul C.A.E.R. a început să fie tot mai clar definită, dovedindu-se în dezavantajul propriu, Bucureştiul observând că țării sale i se rezerva un rol nu tocmai meritoriu, acela al unei "grădini de zarzavat" pentru C.A.E.R., în timp ce țări precum R.D.G. şi Cehoslovacia urmau să dezvolte industrii de vârf.

În primăvara anului 1949, Stalin, în replică la Planul Marshall, a hotărât crearea unui organism cu atribuţii oarecum similare celui american. Crearea la Moscova a Consiliului pentru Ajutor Economic Reciproc s-a făcut fără prea mare publicitate, cu participarea țărilor din estul Europei – exceptând Iugoslavia şi Albania, care au fost intitulate alături de U.R.S.S. drept țări fondatoare.

De la fondare până în 1960 C.A.E.R. nu a avut un statut, Declarația de fondare cuprinzând câteva prevederi despre organizare extinse printr-o rezoluție în urma sesiunii din 1954 care definea baza legală pentru activitatea sa. Sintetizând lucrurile, până în 1960 au existat trei faze ale activității C.A.E.R.: a) faza acordurilor bi şi trilaterale în domeniul schimburilor economice şi a celor de asistență tehnică. Această fază de început a fost marcată de înregistrarea de către C.A.E.R. a acordurilor comerciale între membrii săi. b) În a doua fază s-a trecut la revizuirea planurilor de dezvoltare a fiecărei țări socialiste, la indicația sovietică, în sensul unei intensificări a dezvoltării industriei de război, rezultat direct al războiului din Coreea (1953). c) A treia fază începe după moartea lui Stalin, când are loc desfiinţarea companiilor mixte din țările satelite (sovromuri, în România), se diminuiază accentul pus pe industria grea, în favoarea industriei bunurilor de consum, toate aceste schimbări căpătând contur în politica de tip Malenkov în Uniunea Sovietică, iar în Europa de est, acestea fiind cuprinse în ceea ce s-a numit Noul Curs.

Din 1949 până în martie 1954 comunicatele oficiale asupra întrunirilor C.A.E.R. au lipsit cu desăvârşire. Între 1950-1953 în presa sovietică nu apare nici un cuvânt despre activitatea Consiliului. La Conferința economică internațională de la Moscova din 1952 nu s-a făcut deloc referire la C.A.E.R.; Imre Nagy aprecia în 1956 că "activitatea C.A.E.R-ului din punct de vedere al producţiei industriale şi al dezvoltării economice a fost

excepţional limitată în perioada primului plan cincinal (1950-1954)[5]. În 1949 a fost creat nucleul organizatoric al Consiliului deşi, timp de 10 ani existenţa sa formală deriva doar din comunicatul de fondare. Primele reuniuni s-au ţinut la Moscova unde şi-a avut sediul şi primul secretariat al C.A.E.R.. La început obiectivele erau limitate doar la schimburile comerciale şi asistenţa tehnică între membri. A doua reuniune s-a ţinut la Sofia unde s-au făcut primele recomandări: crearea unor agenţii pentru cooperare tehnică şi ştiinţifică, a unor comisii mixte în aceste domenii, realizarea unor acorduri de schimb pe termen lung între membrii lagărului socialist.

Chestiunea specializării internaţionale a fost pusă pentru prima dată la a patra sesiune a C.A.E.R. din iunie 1954 de la Moscova când s-a luat în discuţie problema investiţiilor în fiecare plan naţional, pe termen lung. În comunicatul final se menţiona doar că s-au discutat "problemele dezvoltării accelerate a diverselor ramuri ale industriei şi agriculturii pe baza cooperării între statele membre"[6]. Ideea coordonării planurilor industriale şi a schimburilor de către Consiliu apare în 1955 cu toate că teza susţinută până atunci a acordurilor bilaterale intra în conflict cu noul principiu al coordonării văzut ca menire de bază a C.A.E.R.. Până în 1956, specializarea pe anumite tipuri de produse s-a produs mai curând în cadrul acordurilor bilaterale, decât sub auspiciile acestuia. La consfătuirea reprezentanţilor partidelor comuniste şi muncitoreşti din ţările membre ale C.A.E.R care a avut loc în mai 1958 la Moscova la care au participat ca invitaţi şi reprezentanţi ai partidelor comuniste din Asia s-a ajuns la concluzia că "adâncirea specializării şi cooperării în producţie în ramurile interdependente ale economiei naţionale a ţărilor lagărului socialist capătă o importanţă deosebit de mare"[7]. Consfătuirea a scos în evidenţă avantajele mari pe care le prezintă "organizarea cooperării juste şi specializării şi sporirea productivităţii muncii sociale, folosirea cât mai raţională a resurselor naturale şi a condiţiilor economice ale ţărilor socialiste pentru accelerarea ritmului de lărgire a reproducţiei socialiste"[8]. Aceeaşi consfătuire a atras atenţia asupra necesităţii întăririi continue a cooperării şi specializării în construcţia de maşini, ceea ce dă posibilitatea să se treacă la o producţie mai perfecţionată de masă şi de mare serie, reducându-se astfel cheltuielile de producţie pe unitatea de produs . În acest domeniu se regăseşte o primă cauză a fricţiunilor din C.A.E.R. – **refuzul ţărilor industrializate de a ceda unele activităţi industriale standardizate ţărilor rămase în urmă din punct de vedere economic.**

Primele surse de coflict în domeniul economic au apărut între Cehoslovacia şi R.D.G., pe de o parte şi România, Bulgaria şi Polonia pe de altă parte, primele pledând de la începutul anilor '50 pentru o creştere a gradului de specializare între ţările comuniste.

Primele divergenţe apar între ţările industriale şi cele agricole; Cehoslovacia şi Germania de est în căutare de pieţe de desfacere pentru propriile produse industriale, produse finite şi maşini susţin specializarea în cadrul C.A.E.R. singura structură care le putea asigura desfacerea unor produse care pe alte pieţe nu erau competitive. Problema principală care măcina unitatea Consiliului era dorinţa ţărilor dezvoltate din bloc de a obţine în schimbul propriilor produse, materii prime şi produse alimentare însă la preţurile de pe piaţa mondială, nu la prêţuri reglementate în cadrul sistemului. Avantajul decurgea din preţul ridicat la produsele finite şi utilaje şi un preţ modest la materiile prime.

Ţările producătoare şi exportatoare de materii prime (petrol, cherestea, produse alimentare) precum România şi Bulgaria puternic animate de ideea creării propriei industrii, preferau să obţină din Vest utilaje performante şi de calitate superioară celor cehoslovace sau est-germane. Tendinţa era de a stopa programele de industrializare ale acestor ţări, potenţiale rivale şi ale căror produse nu ar fi făcut decât să aglomereze piaţa C.A.E.R. şi să elimine pieţele de desfacere ale ţărilor dezvoltate din cadrul blocului. Conflictele de interese dintre membrii Consiliului au apărut din relaţiile lor economice iar dezacordurile teoretice au tins să se bazeze pe acestea; au existat însă şi surse externe de discordie care au agravat antagonismele din cadrul blocului. De pildă în privinţa discordiei dintre România şi U.R.S.S. motivele au fost politice, experienţa reparaţiilor de război şi crunta exploatare a economiei româneşti prin intermediul sovromurilor, ajutorul limitat pentru industrializare pe care sovieticii l-au dat (10$/cap locuitor, faţă de Bulgaria cu 73$, Germania de Est cu 78$, Polonia cu 33$, Ungaria cu 38$), umilirea politică apăsătoare a liderilor români de către consilierii sovietici[9]. Fricţiunile politice au crescut din această moştenire apăsătoare.

Pentru aproape o decadă după al doilea război mondial exporturile româneşti către ţările din blocul sovietic erau aproape exclusiv formate din materii prime, semifabricate şi produse alimentare în timp ce jumătate din importurile României constau din maşini şi produse finite, procurate mai ales din Cehoslovacia, Germania de Est şi U.R.S.S. Schimburile între

țările socialiste aveau loc pe baza prețurilor de pe piața mondială, însă după 1950 s-a decis în cadrul blocului prevenirea "creșterilor speculative" din prețurile mondiale la materii prime și instituirea unei proceduri de stopare a prețurilor (stop prices)[10]. Din această inițiativă aveau de câștigat țările industrializate din cadrul blocului, care procurau astfel materii prime la prețuri mai mici decât cele mondiale. România, Polonia și Bulgaria erau obligate să livreze materii prime la aceste prețuri – Gogu Rădulescu scria în 1958 că dacă Cehoslovacia ar fi cumpărat materii prime, la prețurile mondiale, între 1951 – 1953 ar fi pierdut mai mult de un miliard de dolari. Procedura de stopare a prețurilor avea menirea de a ajusta acordurile de schimb între câteva țări din C.A.E.R. pentru a intra în linie cu nivelul mondial și pentru a evita "diferențele în profitabilitatea schimburilor pe piața socialistă și capitalistă pentru fiecare țară"[11]. România cu structura exportului său avea numai de pierdut de pe urma procedurii de stopare a prețurilor dar posibilitatea de a se împotrivi acestui fapt era improbabilă atât timp cât la Kremlin trona Stalin iar obediența comuniștilor români față de acesta era totală.

Disputa în problema prețurilor a continuat cu o altă controversă asupra "schimburilor neechivalente" și care aveau în centru potențialul dezavantaj pentru țările rămase în urmă din punct de vedere al industrializării în schimburile cu economiile industriale mature demonstrat de faptul că primele trebuiau să cheltuiască mai multă muncă și timp pentru a produce o unitate de valoare la prețurile mondiale decât partenerii lor avansați care produc exporturile proprii cu o productivitate a muncii mult mai mare. Economiștii sovietici arătau în studiile lor că "în blocul socialist nu există și nici nu pot exista schimburi neechivalente", în timp ce unii experți cehoslovaci au arătat că schimburile conduse după prețurile mondiale pot fi echivalente atât timp cât aceste prețuri nu sunt influențate de elemente monopoliste sau alte deviații de la "valoarea mondială"[12]. "Deși neechivalența poate apărea oricând, scria J. Tauchman, unul dintre cei mai influenți economiști cehi în domeniu, schimburile totale de bunuri între Cehoslovacia și toate celelalte țări socialiste între 1950 și 1956 au fost pe deplin echivalente"[13]. J. Tauchman refuza categoric ideea promovată de "câțiva autori" și pusă în circulație în cursul unor negocieri, de aplicare a unui sistem dublu de stabilire a prețurilor , care să oblige țările dezvoltate să ofere clienților mai puțin dezvoltați termeni mai favorabili de schimb decât cei existenți pe piața mondială. Pe termen lung, argumenta Tauchman, o astfel de schemă poate lucra în defavoarea țărilor mai puțin dez-

voltate, aparent pentru ca aceasta poate obliga naţiunile industrializate să le cumpere materiile prime şi să vândă produsele lor (maşini şi echipamente industriale) pe piaţa capitalistă.

În mai 1958 la sesiunea C.A.E.R. de la Bucureşti, problema echivalenţei a fost dezbătută şi s-a decis studierea unor măsuri care să asigure pieţei socialiste"un preţ de bază propriu". Cehoslovacii s-au opus acestei schimbări argumentând că orice alt sistem al preţurilor poate "inhiba schimburile între ţările socialiste şi cauza dezintegrarea pieţei socialiste". Experienţa, arătau însă bulgarii, refuză în mod esenţial acest punct de vedere, în sensul că "preţurile au deviat în multe cazuri fără a tulbura relaţiile comerciale"[14]. Delegaţia română a fost de partea bulgarilor.

În publicistica cehoslovacă au apărut afirmaţii, după 1956, conform cărora eşecul în negocierile pentru acordurile comerciale româno-cehoslovace nu a putut avea decât "consecinţe adverse" pentru ambele părţi. Insistenţa în a dezvolta toate ramurile economiei naţionale inclunzând şi pe acelea pentru care nu exista bază de materii prime era criticată de Cehoslovacia. Aceasta era singura ţară – în opinia experţilor cehoslovaci, care a adoptat o structură de export bazată pe industria construcţiilor de maşini, excelentă pentru a servi nevoile clienţilor săi mai puţin dezvoltaţi. Cu toate acestea după 1953 surplusurile sale de producţie aveau drept cauză revirimentul economic al ţărilor precum România, Polonia şi Bulgaria dar şi scăderea investiţiilor din aceste ţări în industria siderurgică considerată până în 1953 ca prioritară. În timp ce exporturile româneşti de produse alimentare şi alte bunuri de consum au fost drastic reduse după 1954 pentru a creşte consumul intern, exporturile cehoslovace au scăzut drastic după 1953. Confruntat cu această dificultate de a vinde produsele industriei grele în care Cehoslovacia s-a specializat, Partidul Comunist Cehoslovac a promulgat în mod ostentativ, în numele ajutorului pentru industrializarea partenerilor mai puţin dezvoltaţi, o declaraţie în februarie 1956 chemând la un studiu ştiinţific asupra unei "politici economice a diviziunii muncii între ţările din blocul socialist"[15]. În presa cehoslovacă au apărut ulterior o serie de articole semnate de V. Kaigl, D. Manchova, B. Maly şi J. Mervart care pentru prima dată au pus în public probleme cruciale care împiedicau schimburile în cadrul blocului şi care divizau ţările C.A.E.R.. Nu este astfel o surpriză că primul articol (din 1954) scris de un economist român pe probleme teoretice ale specializării a ales unul din articolele economiştilor cehi pentru contraargumentaţie.

Conflictele de interese între economiile mai dezvoltate şi cele mai puţin dezvoltate din cadrul blocului socialist s-au reliefat deja la a şaptea sesiune a C.A.E.R. din mai 1956 unde specializarea în producţia de maşini a fost discutată în premieră. Autorii cehi au arătat ulterior ca specializarea poate fi susţinută dacă nu ar fi "vederea îngustă a câtorva oficialităţi economice"[16]. Totuşi se atrăgea atenţia că în calea specializării nu ţările mai puţin dezvoltate sunt obstacolele ci liderii din ţările socialiste dezvoltate incluzând Cehoslovacia care nu au înţeles necesitatea transferării producţiei de maşini către ţările mai puţin dezvoltate (produse cu o tehnologie mai puţin complicată, tractoare şi maşini agricole).

Trei teme, toate din caracterul "internaţionalist" al revoluţiei proletare, s-au regăsit în literatura cehoslovacă din această perioadă: 1) tendinţele autarhice sunt "direct contrare legilor din sistemul socialist" (politica protecţionistă este împotriva socialismului), 2) specializarea internaţională este cea mai bună cale de a înlătura diferenţele existente în nivelurile de dezvoltare între ţările socialiste, 3) principiul după care exporturile de mijloace de producţie trebuie să crească mai mult decât exportul de produse de consum (principiu inspirat din operele lui Marx) nu are nevoie să opereze în fiecare ţară separat, ci trebuie aplicat blocului socialist în ansamblul lucru care poate fi mult mai avantajos "pentru ţările cu un nivel mai slab dezvoltare care pot să-şi folosească propriile resurse pentru o mai mare expansiune a producţiei de bunuri de consum şi să schimbe o parte a acestei producţii cu instrumentele de producţie de care au nevoie pentru dezvoltarea sectoarelor prioritare"[17]. Toate acestea aveau legătură şi cu faptul că românii au micşorat drastic importul de maşini şi echipamente industriale între 1953 şi 1958. În faţa unei severe crize a balanţei de plăţi, Bucureştiul a impulsionat totuşi industrializarea ţării cu accent pe industria grea, în linie cu doctrina la modă din blocul sovietic.

Primele declaraţii sau manifestări în sens protecţionist din publicistica românească au apărut în revista de specialitate "Probleme economice" care în 1957 publica opinia tranşantă a unor economişti români: "Desigur că dacă indicele de rentabilitate al importului ar fi hotărâtor, o ţară cu industria slab dezvoltată va găsi că importul celor mai multe produse finite este mai avantajos din străinătate decât producerea lor în ţară. O astfel de concluzie ar însemna renunţarea la procesul de industrializare"[18]. În aprilie 1958, M. Horovitz aducea o nouă contribuţie la seria de argumente protecţioniste promovate de conducerea de la Bucureşti: "Comerţul efec-

tuat pe baza prețurilor mondiale este un schimb echivalent privit prin prisma valorii internaționale și neechivalent privit prin prisma valorii naționale a mărfurilor. Valoarea națională a unei mărfi este determinată de cantitatea de muncă socialmente necesară pentru producerea ei în cadrul unei economii naționale. Valoarea de piață a unei mărfi pe plan internațional este determinată de cantitatea de muncă socialmente necesară pentru producerea ei în țările care livrează pe piața mondială cea mai mare parte din această marfă". Pentru a justifica protecționismul românesc, M. Horovitz spune: "faptul că se fabrică în țară produse care necesită o cheltuială de muncă socială mai mare decât în alte țări se datorește în primul rând următorilor factori: 1)politica de industrializare a țărilor socialiste prin care se pun în producție produse noi, care vor avea pentru o anumită perioadă o valoare națională superioară valorii lor internaționale, 2) politica de discriminare a țărilor capitaliste în comerțul cu țările socialiste, care deși cauzează mari pagube în economia națională a țărilor capitaliste obligă țările socialiste să producă anumite produse cu o cheltuială mai mare de muncă, 3) lipsa de disponibilități de plată a importurilor necesare[19].

Cehii au răspuns în iunie 1959, prin Vladimir Kaigl care observa că "cea mai bună cale de a elimina un deficit în balanța de plăți este să se obțină o înaltă productivitate a muncii" adăugând că interesele lumii socialiste cer ca specializarea să corespundă diferențelor în productivitatea muncii iar în consecință construcția de mașini poate fi concentrată în țările cu îndelungată tradiție în acest sector. Ca urmare cea mai bună cale este importul de mașini din țări cu experiență în producerea lor, așa cum este Cehoslovacia și, astfel să realizeze o creștere a productivității muncii.

La sesiunile C.A.E.R. – București, iulie 1958 și Praga, decembrie același an s-a deliberat în legătură cu perspectiva dezvoltării industriilor metalurgice și chimice în fiecare stat membru – acest fapt a creat una din cele mai delicate probleme politice în următorii doi ani. Dezbaterea s-a intensificat și ca urmare a unei noi chestiuni ideologice care este pusă în această perioadă (1958) aceea a tranziției mai mult sau mai puțin "simultană spre comunism". Acest principiu evocat prima dată de Ts. A. Stepanyan, care susținea că diferența de nivel de dezvoltare a țărilor și popoarelor poate dispare gradual "așa cum sistemul socialist s-a extins în procesul de ajutor reciproc și colaborare a tuturor țărilor socialiste". Ts. A. Stepanyan a specificat totuși că "țările socialiste europene unite într-un singur Consiliu pentru ajutor economic reciproc, pot fi primele care să intre în

comunism ca un grup, în timp ce națiunile asiatice pot păşi în comunism dar la o dată ulterioară"[20]. Nikita Hruşciov a confirmat tezele lui Ts. A. Stepanyan la Congresul XX al P.C.U.S. în ianuarie 1959.

Pe această linie, a intrării rapide în comunism se înscria şi doctrina industrializării prin toate mijloacele promovată intens şi sistematic de autoritățile de la Bucureşti, cu un accent special pe industria construcțiilor de maşini. Dacă până în 1960 sovieticii au susținut această politică de puternică industrializare după 1960 poziția lor se va schimba conducând într-o direcție contrară. Liderii de la Bucureşti au manifestat însă deschis intenția lor de industrializare după ce au obținut în 1960, împrumuturi şi asigurări de livrări cu materii prime din partea sovieticilor pentru programul lor de industrializare prevăzut în planul şesenal dintre 1961-1965.

Ajutorul economic reciproc dintre țările socialiste se manifesta sub o formă "deosebit de eficace" prin acordarea de credite, care se caracterizau prin destinația lor productivă şi prin caracterul lor avantajos. În general, creditele se acordau pe termen lung şi se restituiau în multe cazuri în produse ale întreprinderilor construite cu aceste credite. Dobânda maximă era de 2%, iar uneori se acordau fără dobânzi, sau cu scutirea de dobânzi în primii ani de folosire a creditelor. Uniunea Sovietică, bineînțeles cel mai important creditor din tot lagărul socialist, a acordat până în 1957 credite tuturor țărilor socialiste în sumă totală de 28 miliarde de ruble. România a beneficiat de pildă de credite importante din partea U.R.S.S. pentru dezvoltarea producției industriale. Astfel creditul acordat în 1956 pentru dezvoltarea industriei chimice în valoare de 270 milioane de ruble urma să fie achitat prin livrarea de mărfuri produse de întreprinderile ce erau utilate cu maşini şi instalații importate din U.R.S.S. în contul acestui credit. Termenul de rambursare a creditului era de 10 ani cu începere din momentul intrării în funcțiune a acelor întreprinderi. Pe baza creditelor primite din partea Uniunii Sovietice de către România s-au primit instalațiile pentru termocentralele de la Borzeşti, Comăneşti, Ovidiu, Sângeorgiu, Paroşeni, laminorul de la Roman, fabrica de antibiotice de la Iaşi, combinatul chimic de la Borzeşti. România a mai primit credite din partea Cehoslovaciei, R.D.G., Poloniei şi Ungariei şi a acordat la rândul ei asemenea credite Albaniei, Ungariei, R.P.D. Coreene şi R.D. Vietnam[21].

În plenara din 1958, Gheorghe Gheorghiu-Dej a anunțat că pentru a dezvolta industria chimică va solicita un credit important din Uniunea Sovietică pentru obținerea de echipament industrial. Ulterior tot el va anunța

că a "am primit o scrisoare de la tovarăşul Hruşciov prin care ne aduce la cunoştinţă că Guvernul Sovietic este de acord să ne dea un nou ajutor la dezvoltarea industriei chimice, urmând ca în cursul lunii decembrie să plece la Moscova o delegaţie pentru a încheia acordul corespunzător"[22]. Cu toate acestea nu va mai apărea nici un semn că acest acord a fost încheiat şi ajutorul trimis. Un acord comercial între România şi U.R.S.S. semnat în februarie 1959 menţiona doar schimburi obişnuite de bunuri dar nici un credit. Totuşi în primăvara aceluiaşi an se încheia un acord pentru livrare de materii prime şi echipament industrial pe credit în acelaşi condiţii cu cele din decembrie 1956[23]. În acord cu o sursă sovietică târzie "R.P.R. a primit 61 milioane de ruble, în 1956, pentru industria chimică, după care în cursul realizării acordului, creditul urma să crească la 83,5 milioane de ruble"[24].

Dar Uniunea Sovietică nu era chiar singura sursă de credite pentru România. În noiembrie 1958 înainte de *speech*-ul lui Gh. Gheorghiu-Dej despre ajutorul sovietic, *Scânteia* tipărea un interviu acordat de premierul Chivu Stoica ziarului *The Washington Post*, în care acesta susţinea că "reputate firme din occident erau dispuse să ne acorde credite" şi că, România va accepta aceste credite dacă ele sunt în interesul ţării[25]. Probabil plenara din 1958 a marcat reorientarea spre Vest, iar în primăvara anului 1959 premierul I. Gh. Maurer a făcut un discret tur în occident pentru a explora posibilităţile de extindere a schimburilor şi obţinerea de credite.

În mai puţin de un an, România a negociat compensaţiile pe termen lung (despăgubirile pentru naţionalizările din 1947-1948) cu câteva ţări din vest inclusiv cu S.U.A. şi Marea Britanie[26].

Expansiunea industrială a României începe din 1958, facilitată şi de creşterea disponibilităţii pentru schimburi externe, în care o largă creştere a importurilor de maşini şi utilaje putea fi finanţată din exterior. Importurile şi echipamentele importate din Cehoslovacia şi R.D.G. au scăzut, crescând cu mult cele din Vest şi Uniunea Sovietică. Exporturile către partenerii din C.A.E.R. au crescut, ceea ce a dus la neînţelegeri şi conflicte de interese tot mai clare. Cehii şi estgermanii au acuzat românii de politică economică autarhică. Românii s-au pronunţat clar, refuzând "absolutizarea" principiului după care doar acele ramuri industriale pot fi dezvoltate în care materiile prime sunt disponibile doar în plan intern (aşa cum încercau să demonstreze cehii şi germanii). Era dezaprobat principiul după care prioritatea este expansiunea industriei grele şi a construcţiei de

maşini realizabilă în sistemul socialist mondial ca un întreg iar nu în fiecare ţară în parte. Bucureştiul susţinea că interesele lagărului socialist cer ca principiul să funcţioneze în fiecare ţară socialistă "dezvoltarea a câtorva industrii extractive sau energetice – aşa numita industrializare de stambă", nu înseamnă în mod real industrializare. Aceasta nu poate genera progresul tehnic necesar pentru extinderea producţiei în toate ramurile economiei[27].

În timpul acestor dezbateri regimul de la Bucureşti urgenta dezvoltarea şi expansiunea complexului construcţiilor de maşini, incluzând industria siderurgică şi metalurgică. Deja în 1959 la a XII-a sesiune a C.A.E.R.-ului de la Sofia oprobiul sovietic faţă de industrializarea românească era evident; pe lista ţărilor din cadrul Consiliului care urmau să-şi extindă exporturile de oţel din 1961-1965 numele României a fost omis. În martie şi aprilie Al. Bârlădeanu negocia la Moscova cu experţii sovietici planurile de dezvoltare ale României, ajutorul sovietic şi schimburile sovieto-române pe următorii cinci ani. Semnificativ este că industrializarea ţării, includea un export planificat de 3,3 milioane tone de oţel anual şi o creştere de 120% în exporturile industriei construcţiilor de maşini. Aceste ţeluri au putut fi aprobate de guvernul sovietic, probabil datorită creşterii importurilor de minereu de fier şi alte materiale din Uniunea Sovietică. La al III-lea Congres al P.M.R. din iunie 1960, Gh. Gheorghiu-Dej a arătat că Uniunea Sovietică poate ajuta în construcţia unui combinat siderurgic, un proiect de 10 ani cu o producţie de cca. 4 milioane tone oţel anual.

La 11 noiembrie 1960 România şi U.R.S.S. au semnat un acord comercial pentru următorii cinci ani, care prevedea ajutor tehnic sovietic în construcţia combinatului de la Galaţi dar nici o menţiune de livrare de echipament. N.S. Hruşciov a ignorat subiectul Galaţi în *speech*-ul său la Congresul din iunie deşi a făcut promisiuni în sensul unui ajutor tehnic. Ceea ce a constituit o injurie la adresa românilor a fost semnarea unui acord sovieto-bulgar pe 31 decembrie acelaşi an care menţiona un credit de numai puţin de 650 milioane de ruble pentru a extinde lucrările la combinatul de la Kremikovţî. Probabil una din cauzele acestui tratament de care s-au "bucurat" românii poate fi explicat şi prin sugestia pe care reprezentanţii sovietici în C.A.E.R. au făcut-o românilor în sensul unor eforturi mai mari pentru extinderea producţiei de cereale în anii ce urmau şi creşterea exportului de porumb pe piaţa socialistă mai mult decât se viza în planul

de şase ani. N.S. Hruşciov care avea o bine cunoscută pasiune pentru cultivarea porumbului, a accentuat aceasta şi în vizitele sale în România[28]. Românii nu intenționau să rămână, însă, grânarul Europei Centrale în schimbul produselor manufacturate cehoslovace şi est-germane.

Din decembrie 1960 discuțiile şi acuzațiile publice din C.A.E.R. au crescut în intensitate, comuniştii români deschizând o nouă rundă a dezbaterii cu un subiect care ținea de ajutorul economic sovietic şi de colaborarea economică între țările socialiste. Erau vizate refuzul sovietic de a acorda credite pentru industria românească şi dezavantajele din specializarea economică a țărilor socialiste. Românii au contraatacat puternic teza estgermană după care costurile sociale care intră în prețul unui produs nu trebuie luate în considerare, precum şi faptul că țările mai puțin dezvoltate puteau să-şi rezerve rolul de furnizoare de materii prime şi de produse alimentare; era criticată exagerarea rolului legii valorii în schimburile internaționale bazată pe "legea dezvoltării proporționale".

Plenara C.C. al P.M.R. din noiembrie-decembrie 1961, pe lângă subiectul facțiunii moscovite a dezbătut problemele referitoare la schimburile în cadrul C.A.E.R. precum şi chestiunea specializării, Gh. Gaston Marin, şeful Comisiei de Planificare, condamnând "acele teorii eronate care (...) în fapt neagă necesitatea creării bazei tehnice şi materiale a socialismului şi prezintă într-o manieră distorsionată principiile specializării şi cooperării în cadrul diviziunii internaționale a muncii"[29].

Poziția sovietică a tins să se apropie de cea a Cehoslovaciei şi R.D.G.. În februarie sovieticii arătau că deşi volumul schimburilor externe ale țărilor socialiste a crescut, au rămas totuşi disparități în extinderea participării *la comerțul internațional a unor economii socialiste, multe țări nu folosesc* la maximum posibilitățile diviziunii internaționale a muncii pentru propria dezvoltare. I. Dudinski unul dintre economiştii sovietici cu autoritate susținând legea valorii în schimburile internaționale arăta că pe "piața socialistă mondială nu există un spirit mercantil sau speculativ, nici schimburi neechivalente, caracteristice schimburilor dintre țările capitaliste"[30]. Teza susținută de români şi bulgari pentru un sistem de prețuri separat în lumea socialistă, era contraatacată de I. Dudinski care susținea că nu era necesar un astfel de sistem. În noiembrie 1961 cea mai clară dovadă a noii viziuni economice sovietice este dată de discursul sovietic în C.A.E.R. prin care sunt minimalizate costurile sociale (teză susținută de cehi până în 1958), chestiunea profitabilității fiind dominantă în acest discurs. Intro-

ducerea în cadrul schimburilor internaţionale a profitabilităţii economiilor naţionale însemna introducerea unui element mercantil în acest cadru.

Schimbarea atitudinii Uniunii Sovietice faţă de ţările slab dezvoltate din sud-estul Europei precum şi diminuarea susţinerii economice pentru acestea s-a datorat, probabil şi problemelor economice interne cu care se confrunta Kremlinul exprimate foarte bine prin deficitul balanţei de plăţi. U.R.S.S. se confrunta deja cu o scădere serioasă a ritmului de creştere economică începută de la sfârşitul anilor '50.

Contra României a intrat în competiţie şi Cehoslovacia, în presa căreia apăreau acuzaţii după care "câteva ţări" neglijeajă acordurile lor de comerţ exterior afectând astfel realizarea planurilor de schimb ale partenerilor (acuzaţiile vizau şi România). Aceste acuze apăreau în momentul în care al treilea plan cincinal cehoslovac (1961-1965) era deja în pericol de a intra în colaps, datorat şi dificultăţii în obţineea de materii prime care fusseră într-adevăr contractate cu ţări socialiste. În aprilie 1962 apăreau primele chemări pentru o creştere mai mare a participării în diviziunea internaţională a muncii a ţărilor mai puţin dezvoltate ale căror exporturi cu greu respectau recomndările C.A.E.R. de specializare. Se susţinea că o mai mare specializare poate ajuta creşterea acestor ţări şi poate favoriza ţările mai dezvoltate să integreze economiile lor mai bine în sistemul socialist mondial. Toate acestea erau legate şi de nivelul de trai, de venitul naţional pe cap de locuitor în fiecare din aceste ţări care pentru ţările mai puţin dezvoltate putea creşte pe seama împrumutului din ţările socialiste dezvoltate. În 1962, la Consfătuirea de la Moscova, s-au elaborat "Principiile fundamentale ale diviziunii internaţionale a muncii" cu precizarea specializărilor pe ţări pentru anume industrii cu coordonarea direcţiilor de cercetare ştiinţifică precum şi cu construcţia în comun de mari obiective economice. Aceste principii reprezentau coordonarea planurilor economice ale tuturor statelor socialiste începută în 1954, care îşi propunea lichidarea diferenţelor de nivel economic dintre ţările esteuropene. S-au creat astfel organisme subsumate C.A.E.R.: Direcţia centrală pentru dispeceri a sistemelor energetice intercontinentale, Banca internaţională de colaborare economică, Institutul unificat de la Dubna pentru cercetarea energiei nucleare ş.a.[31]. Unele prevederi cuprindeau o serie de condiţii puse de sovietici care arătau ca pe viitor coordonarea în C.A.E.R. va cuprinde măsuri de a asigura realizarea contractelor cu precizări clare în privinţa volumului, datei de livrare, calităţii şi nivelului tehnic al produsului ce urma să fie livrat.

În august 1962 apare celebrul articol al lui N.S. Hruşciov publicat în revista *Kommunist*, principala publicaţie politică a P.C.U.S. Apariţia articolului a fost urmată aproape imediat de o importantă reuniune la Moscova a liderilor din toate ţările C.A.E.R. convocată pentru a discuta modalitatea de a pune pe picioare în mod efectiv Consiliul. Propunerile lui N.S. Hruşciov erau de amploare şi demonstrau încă o dată intenţia Kremlinului de a ţine sub control deplin sateliţii săi est-europeni: "ţările comuniste vor forma un întreg, spune liderul sovietic atunci când se vor coace condiţiile pentru creşterea cooperării politice şi economice la un nou nivel. La acest nivel o semnificaţie specială este acordată coordonării planificărilor economiilor naţionale, diviziunii internaţionale socialiste a muncii prin coordonarea specializării producţiei care va garanta succesul dezvoltării organice a ţărilor socialiste". N.S. Hruşciov era convins că "sistemul mondial socialist a atins stadiul în care nu se mai poate preconiza o dezvoltare sănătoasă doar prin creşterea economiilor naţionale". A sosit momentul de a trece la un "singur organism mondial incluzând sistemul ca un întreg, după cum a prevăzut geniul lui Lenin". Acest lucru era acum posibil susţine acelaşi N.S. Hruşciov, pentru ţările comuniste care se puteau supune planificării la nivelul C.A.E.R., "ţelul nostru este să construim economia lumii socialiste ca o singură entitate". Dacă acest lucru nu a fost posibil în trecut, este pentru că vechiul statut al C.A.E.R. (cel din 1960) nu a avut puterile necesare sau "instrumentele" necesare. Dar acum această situaţie va fi schimbată "deciziile reuniunii din iunie permit ca funcţionarea Consiliului să fie organizată într-o manieră nouă"[32]. Pentru a concretiza propunerile sale N.S. Hruşciov recomanda crearea unui fond comun de investiţii pentru ţările din C.A.E.R. dar la care să aibă acces doar ţările care respectau directivele Consiliului.

Cehii, folosindu-se de articolul lui N.S. Hruşciov au cerut în mod repetat o mai mare specializare şi coordonare, toate acestea în spatele unor puternice asigurări că integrarea progresivă nu va afecta în nici un fel suveranitatea politică. Apar şi acuze precum că sunt industrii recente care produc şi exportă diferite tipuri de maşini sub standardele mondiale şi ale căror costuri de producţie sunt mult mai mari.

În iunie 1962 N.S. Hruşciov vizitase Bucureştiul pentru a convinge conducerea română că planurile de reorganizare a C.A.E.R. nu reprezintă un pericol pentru suveranitatea economică a României, iar în discursurile sale nu a evitat să accentueze tema cooperării în cadrul Consiliului, dar şi

simpatia sa pentru industrializarea românească[33]. În septembrie la trei luni după vizita lui Hruşciov, liderul estgerman Walter Ulbricht vizita România pentru a-l convinge pe Gh. Gheorghiu-Dej să accepte integrarea în C.A.E.R.. Se pare că vizita a fost nu a fost un succes, dimpotrivă ea a înrăutăţit relaţiile dintre Bucureşti şi Pankow.

În ianuarie 1963 cehii critică producţia de oţel la un cost ridicat "a câtorva ţări", precum şi considerarea volumului exporturilor ca un index pentru progresul economic mai degrabă decât eficienţa produsului. Această eficienţă depinde de condiţiile naturale, care nu sunt favorabile pentru dezvoltarea unei baze a metalurgiei interne.

La mijlocul lui februarie, vice-premerii statelor membre s-au întâlnit la Moscova să discute "specializarea în piaţa mondială". S-a putut observa că sovieticii alături de cehi, estgermani şi polonezi au făcut un ultim efort de a pune pe picioare C.A.E.R.-ul şi a-l transforma într-o agenţie supranaţională care să poată fi capabilă să iniţieze şi supervizeze punerea în practică a acordurilor de specializare. Ruptura care a rezultat din această reuniune a fost destul de serioasă încât să-i îndemne pe liderii comunişti români să convoace Comitetul Central al partidului imediat după ce delegaţia română a revenit de la Moscova. Cu acest prilej s-a reafirmat sprijinul pentru poziţia lui Al. Bârlădeanu la Conferinţa de la Moscova şi la felicitat pentru prestaţia sa, fiind instalat ca membru supleant al Biroului Politic[34].

La scurt timp după aceasta Gaston Marin a acordat un interviu ziarului *Corriere della Sera* în care declara că "suntem în faza discuţiilor bilaterale. România a încheiat acorduri de acest tip cu sovieticii, bulgarii şi polonezii pentru fabricarea câtorva tipuri de maşini. C.A.E.R. recunoaşte dreptul fiecărei naţiuni de a se dezvolta şi planifica în conformitate cu propriile sale interese naţionale. C.A.E.R. este o organizaţie de state suverane"[35].

Întâlnirea C.A.E.R. din mai 1963 nu a fost mai rodnică decât cele anterioare; dezacordurile au crescut în intensitate, iar de data aceasta Budapesta încearcă să convingă Bucureştiul să intre în corul C.A.E.R. Nicolae Ceauşescu şeful delegaţiei române, care s-a deplasat la Budapesta ca urmare a invitaţiei făcute de maghiari, nu a pierdut prilejul pentru a sublinia din nou importanţa industriei grele cu axa principală – ramura construcţiilor de maşini, în timp ce ungurii secondaţi de sovietici insistau pe creşterea specializării şi coordonării producţiei. Liderii români departe de a pleca urechea la astfel de insistenţe au demonstrat încă o dată nemulţumirea lor faţă de C.A.E.R. prin absenţa totală la Conferinţa secretarilor de partid

de la Varşovia în iunie 1963. Această absenţă este legată şi de refuzul liderului P.M.R., Gh. Gheorghiu-Dej care se opusese anterior să ia decizii în legătură cu integrarea României în C.A.E.R. fără a se consulta în prealabil cu organizaţiile largi ale partidului (Biroul politic, Comitetul central). La conferinţa menţionată N.S. Hruşciov intenţiona să obţină acordul unanim pentru dotarea C.A.E.R. cu instrumentele necesare supravegherii şi implementării principiului specializării şi integrării. Opoziţia românească faţă de această manieră de a acţiona nu putea fi exprimată mai bine decât prin absenţa de la lucrările conferinţei. Această opoziţie nu era una solitară ci una susţinută, se pare, şi de către chinezi. Celebra scrisoare deschisă a chinezilor din 14 iunie 1963, pe lângă exacerbarea conflictului chino-sovietic susţinea deschis ţări precum România care se împotriveau planului unic şi dictatului C.A.E.R.-ului. Unele afirmaţii sunt ilustrative în acest sens: "este absolut necesar pentru ţările socialiste să practice asistenţa economică mutuală, cooperarea şi schimbul economic. Astfel de cooperare economică trebuie să se bazeze pe principiile egalităţii, beneficiului reciproc şi ajutorului tovărăşesc. Dorinţa unei mari puteri şoviniste de a nega aceste principii de bază şi, în numele diviziunii internaţionale a muncii sau specializării să impună voinţa sa altora, încalcă independenţa şi suveranitatea ţărilor frăţeşti sau dăunează intereselor popoarelor acestora"[36].

De la mijlocul anului 1963 propaganda românească a intrat într-o intensă activitate iniţiind populaţia în poziţia românească vis-a-vis de integrarea în C.A.E.R. prin metoda specializării. Revista "Viaţa economică" şi "Scânteia" organele de presă importante ale P.M.R. au publicat articole-pledoarii în favoarea industrializării.

Atitudinea românească a fost mai mult decât rezervată faţă de propunerile de introducere graduală a unui plan comun pentru toate ţările din C.A.E.R. I. Rachmuth din conducerea Institutului de cercetări economice din Bucureşti declara că politica românească de dezvoltare tinde să "obţină cel mai înalt nivel tehnic prin cumpărarea din Vest a celor mai noi licenţe de producţie" (aşa cum proceda de fapt R.D.G.)[37].

Pe 5 iunie 1964. Radio Bucureşti dădea glas unor importante obiecţii cu referire la comentariile unui post de radio sovietic care chemase anterior la "întărirea comunităţii socialiste". Ca răspuns la unele comentarii critice la adresa politicii economice româneşti postul de radio românesc a lansat o serie de întrebări retorice despre relaţiile economice pe care multe

țări din lagărul socialist le au cu țările capitaliste (de pildă în cazul Poloniei aproximativ 40% din comerțul său exterior se realizează cu țările capitaliste). Critica sovietică se concentrase pe interesul românesc de a cumpăra mașini și echipament industrial din Vest, lucru care nu mai fusese atât de deschis criticat până atunci. Sub egida Institutului de economie al Academiei de științe a R.D.G., la Berlin, apărea o lucrare a unui economist german Willi Kunz intitulată "Probleme de bază ale colaborării economice internaționale între țările membre ale Consiliului de Ajutor Economic Reciproc". În carte se întâlneau idei conform cărora "în actuala etapă istorică principalul mijloc de adâncire planificată a diviziunii internaționale socialiste a muncii și de unire cât mai strânsă a eforturilor în producție ale țărilor socialiste îl constituie coordonarea planurilor economiei naționale". Comentată și criticată de Costin Murgescu în revista "Viața Economică" cartea scrisă de W. Kunz identifica această coordonare cu "planul unic". Costin Murgescu arăta însă "că înfăptuirea unui plan al țărilor socialiste implică în mod necesar renunțarea la atribute fundamentale esențiale și inalienabile ale suveranității lor, la mijloacele de îndeplinire practică a acestor atribute, la pârghiile de conducere a vieții economice... Din moment ce ar exista un plan unic ce ar urma să se mai coordoneze...?" Același Costin Murgescu critica idei, ca de pildă "să se construiască întreprinderi comune" sau "să se instituie proprietatea comună interstatală". Referitor la România și dezvoltarea ei economică în cadrul specializării, W. Kunz aprecia că "producția de petrol, construcția de echipament pentru explorarea geologică a petrolului, industria prelucrătoare de petrol-petrochimia, producția de vagoane cisternă, vase cisternă – sunt cele mai bune soluții". Costin Murgescu referindu-se la aceste remarci ale economistului german marată că "a emite păreri care nu ne-au fost solicitate ... ar putea să indispună. Economiștii români evită sistematic să formuleze aprecieri cu privire la modul în care ar trebui s-au n-ar trebui să-și rezolve problemele dezvoltării economiile țărilor prietene"[38]. Dezbaterea a crescut în intensitate în aceeași lună, când românii au criticat puternic în presă, recentele contribuții sovietice în domeniul geografiei regiunilor economice. Critica avea la bază un articol publicat de E.B. Valev care a propus crearea unui complex economic interstatal în regiunea Dunării de jos, care îngloba o largă porțiune din România ca și teritorii din Bulgaria și U.R.S.S.. Autorul replicii românești, Costin Murgescu editor al revistei *Viața economică* realiza un amplu rechizitoriu la adresa diverselor articole scrise de

economiştii sovietici şi geografii sovietici între 1962-1964, ideea principală fiind aceea că propunerile de complexe industriale, peste graniţele naţionale, erau suţinute de autorităţile sovietice. Şirul de geografi sovietici începea cu G. Sorokin care susţinuse în 1962 că "înfiinţarea complexelor economice interstatale este un tip nou, superior şi stabil al diviziunii internaţionale a muncii". G. Karhin argumenta în 1963 că "ar fi oportună încă de pe acum elaborarea unei reţele de complexe economice interstatale". Acelaşi geograf nu ezita să afirme că dezvoltarea naţiunilor socialiste este împiedicată de existenţa graniţelor naţionale, care tarversează regiuni economice naturale. Geograful P.M. Alampiev susţinea la începutul anului 1964 dezvoltarea de complexe interstatale ca un pas în faţă către un mare ansamblu economic guvernat de un plan unic, neabţinându-se să nu observe în sistemul socialist "procese profunde de transformare a acestui sistem de ţări într-un întreg economic unic". Costin Murgescu condamna aceste idei periculoase de ştergere a graniţelor cu un fragment din Lenin: "Ce înseamnă «Jos graniţele?» Aici începe anarhia!", şi arata că în ultimă instanţă toate aceste teorii încearcă să "teoretizeze un proces de dezmembrare a economiilor naţionale şi a teritoriilor naţionale ale câtorva state socialiste". Acelaşi editor român nu ezita să critice şi propunerile făcute de unii geografi asupra posibilităţii unui transfer de forţă de muncă din ţările cu surplus către ţările cu deficit al forţei de muncă. Articolul semnat de E.B. Valev era o continuare logică a acestor eforturi de dezmembrare, Complexul Dunărea de jos cuprinzând după calculele lui Murgescu 86% din producţia de petrol şi gaze a României, 58,5% din industria construcţiilor de maşini, 51% din industria chimică, 58% din producţia de grâu şi 60% din cea de porumb. România venea cu peste 80% aport de teritoriu în timp ce Bulgaria contribuia cu 15% iar Uniunea Sovietică cu 5%. Proporţiile erau aproximativ aceleaşi în privinţa aportului de populaţie (9 milioane de locuitori din 12 cât număra complexul în total). Nemulţumirea românilor viza şi faptul că producţia de oţel pentru export trebuia să fie decisă de C.A.E.R. iar ca urmare România a refuzat să intre în asociaţia producătorilor de oţel din acest organism cunoscută sub numele de Intermetal, care coordona structura exporturilor şi desfacerea produselor metalurgice în Polonia, Cehoslovacia, Ungaria şi R.D.G.. Costin Murgescu găsea imposibil şi transferul de energie electrică dintr-o ţară cu un scăzut consum pe cap/locuitor, către economii cu un nivel mai ridicat al consumului (Ungaria şi Bulgaria) iar acest lucru oricum nu se împăca deloc cu

mult proslăvitele "tendințe obiective de egalizare" a nivelurilor de dezvoltare a țărilor socialiste[39].

Analiza articolului Valev și a contribuțiilor anterioare era menită să demonstreze indignarea românilor și faptul că era un amestec al geografilor sovietici în afacerile interne ale României, cu sau fără aprobarea conducerii sovietice. Publicarea articolului Murgescu trebuia să arate autorităților sovietice că s-a mers prea departe. Sovieticii au răspuns într-un final prin O. Bogomolov, unul dintre specialiștii sovietici de frunte în afacerile C.A.E.R., care a reglat situația printr-un articol în *Izvestia* în care E.B. Valev era criticat: "abordarea profesorului Valev, scria O. Bogolov, a fost fundamental greșită și în afara liniei cu care politica comunistă sovietică a urmărit să strângă relațiile economice cu țările frățești pe bazele principiilor egalității în drepturi și suveranității"[40]. După acest episod discuțiile nu au încetat ele continuând să aibă în vizor scrierile integraționiste din celelalte țări ale lagărului comunist, dar tonul criticii nu a mai crescut din nou după diatriba împotriva lui E.B. Valev.

O problemă instituțională a apărut începând cu 1964 adâncind ruptura între țările mai avansate și cele mai puțin industrializate; tipul de descentralizare dezvoltat în Iugoslavia prin care întreprinderile interne puteau participa direct la comerțul internațional era dorit de mult timp de țări ca R.D.G. și Cehoslovacia, Bulgaria și România nedorind să ducă descentralizarea atât de departe. România a luat totuși unele măsuri de limitare a prerogativelor Comisiei de planificare în favoarea minsterelor economice.

O analiză exhaustivă a situației din C.A.E.R. între 1954-1964 conduce la o primă observație – infrastructura conflictului din cadrul Consiliului, au constituit-o interesele economice divergente ale membrilor, iar în ce privește suprastructura (vârful aisbergului) au fost teoriile și principiile economice generate de interese. Între teorie și interese au fost, de regulă, strânse legături, în cazul Cehoslovaciei și al României. Dar există o situație care merită nuanțări – aceea a Uniunii Sovietice care nu a avut o poziție clară de la început și care cu timpul a devenit oscilantă. Pe lângă propriile interese economice, Kremlinul trebuia să țină seama și de poziția sa de lider al lagărului socialist. Unitatea blocului socialist era una din primele obsesii ale Moscovei iar rolul de arbitru neutru necesar pentru reconciliere era tot mai mult luat în serios mai ales de când China nu ezitase (după 1954) să-și atragă de partea sa multe din țările Europei de est, intensificându-și astfel propria influență într-o zonă de interes exclusiv

sovietică. U.R.S.S. era apoi principala sursă de materii prime şi utilaj industrial pentru țările din zonă care aveau deficite în resurse subsolice. Este greu de explicat totuşi de ce sovieticii s-au abținut dacă nu s-au opus chiar construirii combinatului de la Galați pentru care se ştie că atât materia primă cât şi o mare parte din instalații urmau să fie procurate din Uniunea Sovietică – această împotrivire a sovieticilor a dus la orientarea românilor către Occident pentru construcția combinatului, iar pentru materii prime către India, şi în acelaşi timp este de neînțeles sprijinul sovietic masiv pentru combinatul bulgar de la Kremikovți.

O altă problemă este cea a planului unic, a alocării resurselor în C.A.E.R. socotit ca un întreg idee pe care sovieticii au susținut-o, pentru că prezenta avantajul de a promova, probabil, dezvoltarea blocului sovietic, nu parțial ci în totalitatea sa, ideea având încă un mare avantaj care nu era de neglijat pentru Kremlin, acela al adâncirii cooperării interstatale (care nu excludea controlul) şi al specializării. Din momentul în care N.S. Hruşciov a luat poziție clară în favoarea unui "C.A.E.R. cu dinți", în 1962, românii au precizat şi ei opoziția lor față de specializare, plan unic şi diviziunea internațională a muncii, care însemnau pentru ei nu altceva decât reducerea economiei româneşti la funcțiile unei "grădini de zarzavat".

Decizia lui N.S. Hruşciov era menită să salveze şi să întărească armonia în cadrul blocului, dar bunele sale intenții (care probabil în mod real au fost bune – o mărturiseşte şi Al. Bârlădeanu) erau incompatibile cu dorințele liderilor de la Bucureşti care se îndoiau că aceste bune intenții vor rămâne la fel în timp[41]. "Înstrăinarea" României față de Moscova, era probabil mult mai costisitoare pentru prestigiul şi poziția acesteia în cadrul lagărului socialist, decât prețul pe care ar fi putut să-l plătească pentru a finanța construcția combinatului de la Galați sau pentru a compensa Cehoslovacia pentru pierderea pieței româneşti.

În privința R.D.G. trebuie menționat că au exista divergențe interne serioase între pragmatismul economic al unor oficiali din Ministerul Comerțului Exterior şi "internaționalismul proletar" al unor ideologi de partid germani. Germania de Est a presat mai puțin şi mult mai târziu decât Cehoslovacia în sensul întăririi C.A.E.R.-ului. Iar relația cu România pe plan economic nu a suferit prea mult, pentru că piața românească a rămas deschisă produselor germane.

Cel mai puternic, insistent şi tenace competitor pentru specializarea şi întărirea C.A.E.R-ului a fost Cehoslovacia. Probabil că liderii de la Praga

au fost şi cei ce au iniţiat campania de întărire a C.A.E.R., iar teza specializării în consonanţă directă cu interesele comerciale ale acestei ţări, au fost prima dată pusă în discuţie de Cehoslovacia. Cehii s-au opus prin "eforturi excesive" ţărilor din categoria a doua care doreau să crească ponderea produselor manufacturate în structura exporturilor lor pentru ca aceasta în mod evident reducea cantitatea de produse alimentare şi materii prime pe care le obţineau până atunci de la aceste ţări. Ei au fost cei care au presat intens în direcţia reorganizării C.A.E.R. soluţie prin care socoteau că se va junge la o mai mare specializare între statele membre. Coordonarea planurilor naţionale sub egida unei organizaţii înzestrate cu mari puteri executive – un punct important al pledoariei cehoslovace în cadrul întrunirilor dintre statele membre, însemna să păstreze pieţele sale de desfacere a produselor finite în ţările mai puţin dezvoltate din sud-estul Europei, presa din Cehoslovacia oglindea în articole ideologice sau teoretice, interesele economice ale acestei ţări. Problema preţurilor era un cap de afiş.al acestor articole, cehii pledând pentru preţurile de pe piaţa mondială deşi beneficiaseră din plin de acea procedură de stopare a preţurilor din timpul războiului Coreei. În mod evident preţurile scăzute la materii prime şi produse alimentare de pe piaţa mondială îi avantajau. Cehii şi-au susţinut până la capăt punctul lor de vedere, unul pragmatic şi bine ancorat în interesele lor economice.

Românii nu s-au angajat în controversă cu integraţioniştiii din C.A.E.R. până în 1958. Această lipsă de reacţie a fost în folosul propriu, nu era nimic de câştigat din iritarea disputei şi, în plus, spre deosebire de cehi, care aveau nevoie de cooperarea ţărilor mai puţin dezvoltate din cadrul blocului pentru a-şi realiza propriile programe de industrializare, pentru români era suficientă suveranitatea ca să-şi pună în practică intenţiile. Guvernul român a refuzat să continuie acordurile economice prin care cumpăra echipament industrial şi plătea pentru acestea cu produse alimentare şi materii prime Cehoslovaciei în perioada 1953-1954 când deja se aplicau coordonatele "Noului Curs". În consecinţă, cehii aveau destule nemulţumiri la adresa românilor, ceea ce era valabil şi pentru români, care după 1958, îşi văd puse în primejdie planurile de industrializare de tezele vânturate tot mai insistent de cehi.

Când comuniştii români au înţeles să răspundă atacurilor împotriva politicii lor (deşi nu a fost niciodată recunoscută, aceasta era una de tip protecţionist) se ajunsese deja la momentul în care "dinţii" implantaţi

C.A.E.R.-ului, puteau forța România să abandoneze efectiv industrializarea. Chiar și după intrarea lor în scenă, liderii de la București au răspuns doar acelor provocări care puteau să aibă consecințe practice. Nu s-a obiectat asupra principiului specializării unor ramuri industriale, atât timp cât grupul Dej intenționa o dezvoltare corespunzătoare a fiecărei ramuri importante a industriei care să creeze o "economie echilibrată, complexă". Trebuie făcute câteva precizări: articolele din publicațiile românești care vizau problemele integrării economice nu au criticat niciodată, cu nume, țările mai avansate precum Cehoslovacia sau R.D.G. (practică de la care acestea nu s-au abținut). Oficial România nu era în dispută cu nici una din aceste țări cu toate că în discuțiile liderilor comuniști la diferite consfătuiri au apărut nuanțe de controversă și conflict[42].

După toate acestea, țări precum Cehoslovacia și R.D.G. erau într-o poziție nefavorabilă exportând produse manufacturate pe o piață în care acestea erau în relativă abundență (trebuie luată în considerare și oferta care venea din Vest, după 1960) – în timp ce materiile prime și produsele alimentare erau în deficit, situație care asigura României o poziție destul de bună. În mod sigur nemulțumirea unor țări precum Cehoslovacia a dus la exercitarea unor presiuni asupra Moscovei de a schimba situația. N.S. Hrușciov remarca într-un interviu acordat unui ziar maghiar în 1957: "noi am spus cu mult timp în urmă că o mai bună cooperare poate fi stabilită între țările noastre. Este imposibil să dezvolți totul, oriunde simultan. Din nefericire noi am vorbit adesea în zadar. Ungurii, polonezii, românii și alții au încercat să construiască ei înșiși totul. Poate singura care nu a încercat aceasta este Albania. În Uniunea Sovietică, normal, nu se pune aceeași problemă întrucât se produce pentru o cerere foarte mare. Acest lucru e valabil în China cu imensa sa populație. Dar pentru țările mici aceasta creează foarte mari probleme, pentru care soluțiile nu pot fi găsite în cadrul național". Același lider de la Kremlin nu putea să nu remarce că "astăzi situația este că se produc tractoare și autovehicole nu numai în Uniunea Sovietică dar și în Polonia, Cehoslovacia, Ungaria și România. Astfel producția nu este totdeauna profitabilă"[43]. Se pare că presiunile asupra Moscovei au reușit pentru un timp (până în 1966) să o atragă în această tabără, surpriza fiind însă creată de faptul că Polonia a fost cea care a presat asupra lui Hrușciov pentru o astfel de schimbare (Polonia nefiind socotită printre țările avansate din sistem).

Există o strânsă legătură între problemele reale cu care se confruntau fiecare din țările comuniste și teoriile fundamentate de economiștii proprii

pentru a justifica poziţia conducerii de partid şi a ţării. La toate se adaugă încă o chestiune care, deşi nu fusese lăsată să fie reflectată în presă, afecta în mod direct relaţiile economice dintre partenerii din C.A.E.R.. Însăşi Moscova datorită acestor probleme fusese nevoită să intensifice relaţiile cu Vestul. Este vorba de calitatea şi unele neajunsuri ale exporturilor ţărilor mai avansate din cadrul blocului. Oficialii români au recunoscut-o în mod direct, referindu-se la întârzierile şi calitatea discutabilă a unor utilaje livrate de Cehoslovacia (de exemplu oţelul din care erau confecţionate unele instalaţii pentru industria chimică nu rezista coroziunii aşa cum se specifica în contracte), şi apoi la întârzierile cu care cehii terminaseră de construit unele sectoare ale unor uzine din România. În fapt aceasta este şi una din cauzele majore pentru care a avut loc reorientarea în comerţul exterior românesc sau bulgar, opţiunea pentru utilajele din Vest fiind perfect justificată.

La începutul anului 1965, dependenţa României de C.A.E.R.era mult diminuată mai ales în privinţa importurilor de maşini şi materii prime (în special minereu de fier) necesare industrializării procurate din altă parte decât Uniunea Sovietică. India, Brazilia şi ţările arabe erau deja cele care livrau o bună parte din minereul de fier şi petrol necesare industriei. Consecinţa finală era, în principal, diminuarea dependeţei de U.R.S.S. şi întărirea poziţiei în negocierile din cadrul C.A.E.R.. Era un succes cu greu obţinut de români care nu va ţine însă foarte mult, moartea lui Gh. Gheorghiu-Dej însemnând şi sfârşitul unei perioade de eforturi inteligente şi bine susţinute.

Note

[1] David Floyd, *Rumania: Russia's Dissident Ally*, New York, 1965, p. viii.

[2] ***, *Declaraţie cu privire la poziţia Partidului Muncitoresc Român în problemele comuniste şi muncitoreşti internaţionale*, adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964, Editura politică, Bucureşti, 1964, p. 30-33.

[3] Gerd Friekenhelm, *Die rumanische Abweichung: eine Beshcreibung und Analyse ihrer Entstehung*, Munster Lit., 1990, p. 168-218.

[4] *Arhivele totalitarismului*, an III, nr.1, 1995, p. 32.

[5] Michael Kaser, *COMECON*, London 1965, p. 40.

[6] *Ibidem*, p. 51.

[7] ***, *Zece ani de activitate a Consiliului de ajutor economic reciproc*, în *Probleme economice*, nr. 4, aprilie 1959, p. 3.

[8] *Ibidem*, p. 8.

[9] John Michael Montias, *Economic Development In Communist România*, Cambridge, 1967, p. 187.

[10] Ibidem, p. 188.

[11] *Ibid.* p. 190.

[12] *Ibid.*, p. 193.

[13] *Ibid.*

[14] *Ibid.*

[15] Michael Kaser, *op. cit.* p. 46.

[16] John Michael Montias, *op. cit.* p. 194.

[17] *Ibidem*, p. 195.

[18] T. Pavel, *Pentru o judtă calculare a rentabilităţii şi eficacităţii comerţului exterior socialist*, în *Probleme economice*, nr. 6, iunie, 1957, p. 53.

[19] M. Horovitz, *Despre unele particularităţi şi limite ale acţiunii legii valoriiîn comerţul exterior socialist*, în *Probleme economice*, nr. 4, aprilie, 1958, p. 17.

[20] John Michael Montias, *op. cit.* p. 194.

[21] ***, *Zece ani de activitate...* p. 6.

[22] Arhivele Naţionale Bucureşti, Fond al C.C. al P.C.R.-Cancelarie, dosar 30/1958, vol. II, fila 18.

[23] Gh. Gheorghiu-Dej, *Situaţia internaţională şi politica externă a Republicii Populare Române, Editura politică*, Bucureşti, 1960, p. 8.

[24] John Michael Montias, *op. cit.* p. 197.

[25] *Scînteia*, 13 noiembrie 1958, p. 2.

[26] Joseph F. Harington, *Romanian-American Relations During the Kennedy Administration*, în *East European Quaterly*, XVIII, no. 2, iunie, 1984, p. 218.

[27] John Michael Montias, *op. cit.* p. 200.

[28] Paul Niculescu-Mizil, *O istorie trăită*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997, p. 286.

[29] *Scînteia*, 11 decembrie 1961.

[30] John Michael Montias, *op. cit.* p. 200.

[31] Titu Georgescu, *Între Yalta şi Malta*, Şansa srl, Bucureşti, 1993, p. 165.

[32] David Floyd, *op. cit.* p. XI.

[33] Paul Niculescu-Mizil, *op. cit.*, p. 290.

[34] *Viaţa Economică*, anul I, nr. 10, 25 octombrie 1963.

[35] John Michael Montias, *op. cit.*, p. 212.

[36] *Ibidem*.

[37] *Ibid.* p. 213.

[38] Costin Murgescu, *Câteva observaţii pe marginea unei cărţi, privind relaţiile economice dintre ţările socialiste*, în *Viaţa economică*, nr. 23., an II, 5 iunie, 1964, p. 10-11.

[39] ***, *Concepţii potrivnice principiilor de bază ale relaţiilor economice dintre ţările socialiste*, în *Viaţa economică*, nr. 24, an II, 12 iunie, 1964, p. 5-12.

[40] John Michael Montias, *op. cit.*, p. 214.

[41] Lavinia Betea, *Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizare*, Editura Ioan Slavici, Arad, 1995, p. 315.

[42] Paul Niculescu-Mizil, *op. cit.*, p. 165.

[43] Michael Kaser, *op., cit.*, p. 46.

Summary

Stalin envisioned an interlocking economic system whereby the nations of East Europe would not only be dependent upon Moscow, but each other as well. He chose the Council for Mutual Economic Assistance (COMECON or CMEA), created in January 1949.

COMECON, however, remained largely inactive thrughout much of its infancy. This changed in 1956 when the Kremlin raised the the specter of integrating satellite economies by institutionalizing specialization amongst them. Romania opposed these proposals. As early as 1957 it had determined the path to economic viability lay not in forced specialization as Khrushchev insisted but rather through intensification of national industrialization. For Khrushchevs economic policies to work he needed the support of all the satellites, including Romania. At same time the more advanced satellites, such as East Germany and Czechoslovakia, surely pressured the soviet leader to force Bucharest to embrace the new program.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLIV-XLV • 1998-1999

Constantin Solomon

ASPECTE ALE VIEŢII POLITICE ÎN REPUBLICA MOLDOVA

În ultimul deceniu al secolului XX s-au derulat procese de democratizare în ţările în care supravieţuiseră regimuri autoritare. Experienţa celor peste zece ani de edificare a unei societăţi democratice în Republica Moldova demonstrează că eforturile ei în această direcţie n-au fost zădarnice.

Pe parcursul istoriei, forţa ideilor democratice a generat unele dintre cele mai profunde şi mai impresionante expresii ale voinţei şi raţiuni umane. Actualmente cuvântul "democraţie" este cel mai frecvent utilizat nu numai în ştiinţele politice, dar şi în viaţa cotidiană.

Cuvântul "democraţie" provine din limba greacă (demos – popor; kratos – putere), însemnând textual puterea poporului. Dicţionarul politic ne oferă următoarea definiţie a democraţiei: "Ordine politică şi mod de funcţionare a sistemului politic în care se realizează dreptul poporului de a se guverna pe sine însuşi".[1]

Nucleul democraţiei este principiul suveranităţii poporului, ceea ce înseamnă că guvernarea poate fi legitimată doar prin voinţa celor guvernaţi. Principala procedură ce permite punerea în evidenţă a voinţei poporului sunt alegerile. Alte proceduri care ajută la funcţionarea în bune condiţii a sistemelor democratice sunt: separarea puterilor, limitarea mandatului pentru reprezentanţii poporului, precizarea anumitor reguli constituţionale etc.

Democraţia are ca fundament respectarea fiinţei umane şi a statului de drept. Caracterul democratic al statului şi statul de drept se implică şi se presupun reciproc. Aceste trăsături se pot regăsi acolo unde echilibrul puterilor este realizat, unde supremaţia constituţiei este asigurată. Pentru că, în fond, democraţia poate fi definită şi ca domnia dreptului.[2]

La începutul anilor '90, situaţia social-politică din RSS Moldovenească devine instabilă, conturându-se unele tendinţe de destrămare a sistemului totalitar. Curentul de reformare a sistemului politic, declanşat de Mihail Gorbaciov cu scopul de a crea o imagine mai democratică a partidului unic şi de a-i asigura, astfel, supravieţuirea, a cuprins şi RSS Moldovenească. În timp ce la nivelul aparatului de partid exista o rezistenţă faţă de procesul de restructurare şi de transformări democratice, în unele segmente ale societăţii civile au început să apară mişcări, asociaţii şi organizaţii cu iniţiative de democratizare a ţării. La 3 iunie 1988 s-a constituit "Mişcarea Democratică pentru Susţinerea Restructurării" care a adoptat un Proiect de Program*, în care se sublinia: "Mişcarea Democratică este o uniune social-politică benevolă a cetăţenilor, apărută în urma activităţii maselor în vederea realizării liniei partidului spre restructurare. Principiile ei de bază sunt democraţia şi umanismul, publicitatea şi legalitatea, controlul din partea obştimii a realizării voinţei poporului de către organele sovietice şi de stat. Mişcarea Democratică este o garanţie socială a apărării unui stat bazat pe drept care ar permite obştimii să devină o forţă politică reală"[3]. A urmat apoi Adresarea activului organizatoric al Mişcării Democratice către Sovietul Miniştrilor al URSS în care se sublinia că activul organizatoric al "Mişcării Democratice pentru Susţinerea Restructurării" s-a adresat comitetului executiv al raionului Frunze din Chişinău şi comitetului executiv orăşenesc Chişinău de deputaţi ai poporului cu rugămintea de a permite organizarea unui miting în Chişinău, însă cererea a fost respinsă dintr-o serie de motive. De aceea activul organizatoric al Mişcării Democratice: "se adresează Sovietului Miniştrilor al URSS sperând ca pe această cale să i se acorde dreptul de a organiza mitinguri şi de a realiza libertăţile constituţionale"[4].

La etapa incipientă de activitate, "Mişcarea Democratică pentru Susţinerea Restructurării" a debutat cu cererea de a proclama limba română limbă de stat şi de a reveni la grafia latină. Au urmat un şir de mitinguri, demonstraţii, campanii anevoioase întru realizarea acestui deziderat. La mitingurile organizate de Mişcarea Democratică şi Cenaclul muzical-literar "A. Mateevici" se cerea demisia unor demnitari din nomenclatura de stat şi de partid, iar intelectualitatea din republică înainta şi alte revendicări. Apar mai multe organizaţii obşteşti, formaţiuni politice. Iniţial, aceste formaţiuni se numeau "organizaţii neformale", "formaţiuni obşteşti", "uniuni", "mişcări obşteşti" etc.

La 20 mai 1989 a avut loc congresul de constituire a Frontului Popular din Moldova, acesta fiind un succesor al "Mişcării Democratice pentru Susţinerea Restructurării". La noua organizaţie social-politică au aderat, păstrându-şi statutul de formaţiuni independente: Cenaclul "A. Mateevici", Liga democratică a studenţilor din Moldova, Mişcarea ecologistă "Acţiunea verde" (AVE), Societatea istoricilor din Moldova, Societatea culturală "Moldova" din Moscova.[5] Frontul Popular din Moldova a fost prima formaţiune de opoziţie apărută pe scena politică a Moldovei, de orientare democratică şi proromână, care a desfăşurat o amplă activitate în vederea oficializării limbii române şi revenirii ei la alfabetul latin.

O altă formaţiune politică apărută în republică a fost "Mişcarea pentru egalitate în drepturi "Unitate-Edinstvo", numită iniţial "Interfront". Congresul de constituire a Mişcării a avut loc pe data de 8 iulie 1989, la care au participat 467 delegaţi. La baza Mişcării s-a aflat un nucleu de iniţiativă reunind cercetători de la Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe a RSSM, preponderent reprezentanţi ai unor minorităţi etnice. Această grupare a decis să apere "conştiinţa de sine naţională moldovenească", etnonimul "moldoveni" şi glotonimul "limba moldovenească", opunându-se încercărilor de diminuare a statutului limbii ruse.[6]

Aşa evenimente de mare importanţă în viaţa naţiunii ca revenirea la rădăcinile etnice şi la grafia latină, renaşterea spiritului naţional derulau pe fondul destrămării sistemului sovietic, generând tensiuni într-o societate divizată brusc în băştinaşi şi vorbitori de limbă rusă. Fapt care a şi constituit premisa apariţii "Interfrontului", creat în scopul apărării intereselor unor minorităţi etnice din RSSM.

La 21 mai 1989 a fost constituită Mişcarea Populară "Gagauz-Halcî", iar la 2 iulie 1989 – Societatea Cultural-Obştească Bulgară "Vozrojdenie". Aceste formaţiuni, ca şi Frontul Popular din Moldova şi Mişcarea pentru egalitate în drepturi "Unitate-Edinstvo", la început au susţinut cursul conducerii de vârf a PCUS în vederea realizării restructurării. Treptat însă acestea au început să înainteze cerinţe politice.[7] Sub presiunea maselor, la 25 august 1989, Prezidiul Sovietului Suprem al RSS Moldoveneşti a adoptat un decret special "Cu privire la modul provizoriu de înregistrare a asociaţiilor obşteşti ale cetăţenilor în RSS Moldovenească".[8] Acest document a avut o mare importanţă politică, deoarece pentru prima dată statul recunoştea dreptul la crearea şi activitatea în RSS Moldovenească a unor formaţiuni social-politice de alternativă. În octombrie 1989, prin Hotărârea

Guvernului RSS Moldoveneşti, au fost înregistrate primele patru formaţiuni politice: Frontul Popular din Moldova, Mişcarea pentru egalitate în drepturi "Unitate-Edinstvo", Mişcarea Populară "Gagauz-Halcî" şi Societatea Cultural-Obştească Bulgară "Vozrojdenie".[9] Acesta a fost de fapt primul pas pe calea recunoaşterii multipartidismului în republică. Aceste formaţiuni au luat naştere din rândul maselor, fără careva directive din partea organelor de conducere ale Uniunii RSS sau ale republicii.[10] Au fost înregistrate mai apoi Asociaţia istoricilor din Moldova[11], Societatea de cultură evreiască din RSS Moldovenească.[12] Apar de asemenea o mulţime de societăţi culturale care tind să participe activ în viaţa politică.

În acest context de confruntare cu conducerea PCM de la de la toate nivelurile, la 27 august 1989, la Chişinău a avut loc prima Mare Adunare Naţională, ce a întrunit peste 600 mii de oameni veniţi din toate colţurile republicii. Adunarea a votat un Apel către Sesiunea Sovietului Suprem al RSSM, în care erau reflectate revendicările privind limba şi alfabetul (limba moldovenească – limbă de stat şi de comunicare interetnică), formulate de către uniunile de creaţie şi ştiinţifice, colectivele de muncă în timpul mitingurilor şi demonstraţiilor şi a aprobat Documentul Final "Despre Suveranitatea Statală şi Despre Dreptul Nostru la Viitor".[13] Documentul Final stipulează necesitatea "realizării depline" "a suveranităţii naţional-statale a RSSM", în acest scop pe teritoriul republicii fiind admise să funcţioneze doar legile adoptate sau ratificate de către Sovietul Suprem al RSSM.

La 31 august – 1 septembrie 1989, într-o situaţie politică tensionată, pe de o parte, de liderii CC al PCM, ce se împotriveau cerinţelor mişcării naţionale, iar, pe de altă parte, de grevele unor colective de muncă constituite din ruşi, care cereau decretarea în calitate de limbă de stat şi a limbii ruse, Sesiunea a treisprezecea a Sovietului Suprem al RSS Moldoveneşti de legislatura a unsprezecea a adoptat Legea privind acordarea statutului de limbă de stat limbii moldoveneşti (române) şi a legiferat revenirea limbii moldoveneşti la grafia latină. Printr-o hotărâre specială a Parlamentului ziua de 31 august a fost declarată sărbătoarea naţională "Limba noastră". La 1 septembrie 1989 Legislativul a adoptat hotărârea despre modul de punere în aplicare a Legii "Cu privire la funcţionarea limbilor vorbite pe teritoriul RSSM".[14]

Conform acestei Legi, precum şi Legii "Cu privire la revenirea limbii moldoveneşti la grafia latină" se preconiza ca limba de stat să funcţioneze

pe baza grafiei latine şi să îndeplinească funcţiile de limbă de comunicare interetnică pe teritoriul republicii. În acelaşi timp, în intenţia de realiza un compromis cu conducătorii greviştilor, limba rusă devenea şi ea, potrivit prevederilor acestor legi, limbă de comunicare în RSSM.

În februarie-martie 1990 au avut loc primele alegeri parlamentare, desfăşurate pe principii noi în baza sistemului majoritar. Majoritatea deputaţilor aleşi în Parlament în campania electorală a fost sprijinită de noile formaţiuni politice – Frontul Popular din Moldova şi Mişcarea pentru egalitate în drepturi "Unitate-Edinstvo", precum şi de Partidul Comunist al Moldovei.[15]

Dacă e să analizăm activitatea Sovietului Suprem vom constata că la începutul etapei de restructurare el a adoptat o serie de legi şi hotărâri orientate spre democratizarea societăţii, afirmarea valorilor naţionale şi a independenţei. Cele mai importante au fost hotărârea din 27 aprilie 1990 Cu privire la Drapelul de Stat al RSSM – Tricolorul – albastru-galben-roşu[16], el simbolizând trecutul, prezentul şi viitorul statului moldovenesc, reflectând principiile lui democratice, tradiţia istorică a poporului moldovenesc, egalitatea în drepturi, prietenia şi solidaritatea tuturor cetăţenilor republicii, şi Legea din 10 mi 1990 "Cu privire la introducerea unor modificări în art. 6, 7 şi 49 din Constituţia RSS Moldoveneşti.[17] Prin acest act a fost abrogat art.6 din constituţie care stabilea că forţa conducătoare şi îndrumătoare a societăţii sovietice, nucleul sistemului ei politic, al organizaţiilor de stat şi obşteşti este PCUS, iar cetăţenilor le-a fost acordat dreptul de a se asocia în partide politice şi organizaţii obşteşti.

La 20 iunie 1990 Sovietul Suprem a decis dizolvarea Comitetului controlului popular din republică, iar la 21 iunie – numirea nemijlocită a directorilor generali ai principalelor organe mass-media republicane, al Radioteleviziunii şi al Agenţiei naţionale "Moldova-Press".

O semnificaţie deosebită pentru afirmarea independenţei a avut "Declaraţia cu privire la suveranitatea Republicii Sovietice Socialiste Moldova"[18], adoptată la 23 iunie 1990, prin care a fost anulat statutul de republică unională şi proclamată "deplinătatea puterii Republicii Sovietice Socialiste Moldova în rezolvarea problemelor vieţii de stat şi sociale, prioritatea Constituţiei şi a legilor RSS Moldova pe întreg teritoriul ei. Legile şi alte acte normative unionale se pun în aplicare numai după ratificarea (aprobarea) lor de către Sovietul Suprem al republicii, iar efectul celor aflate în vigoare, dar care contravin suveranităţii Moldovei se suspendă".

În aceeaşi zi a fost votat şi Avizul Comisiei pentru aprecierea politico-juridică a Tratatului sovieto-german de neagresiune şi a protocolului adiţional secret din 23 august 1939, precum şi a consecinţelor lui pentru Basarabia şi Bucovina de Nord. Avizul Comisiei Sovietului Suprem constată: "Notele ultimative ale guvernului sovietic trimise României la 26 şi 27 iunie 1940 contravin normelor dreptului internaţional şi sunt o mostră a politicii de dictat imperial. La 28 iunie 1940 URSS a ocupat prin forţă Basarabia şi Bucovina de Nord, contrar voinţei populaţiei acestor ţinuturi".

Avizul întregea, sub toate aspectele, semnificaţia profundă şi amplă a Declaraţiei suveranităţii republicii.

La 27 iulie 1990 Parlamentul a făcut încă un pas spre autodeterminare, adoptând Decretul cu privire la puterea de stat.[19] Proclamând supremaţia Constituţiei şi a legilor republicii, Decretul avea scopul să anihileze amestecul PCM în activitatea organelor de stat, a întreprinderilor şi instituţiilor de învăţământ, desfiinţând "sistemul conducerii de partid şi al conducerii politice".

O importanţă deosebită în plan internaţional are Hotărârea Parlamentului din 28 iunie 1990 "Cu privire la aderarea Moldovei la Declaraţia Universală a Drepturilor Omului" şi ratificarea pactelor internaţionale privind drepturile omului.[20]

Însă dezvoltarea democratică a Republicii Moldova a fost grav afectată de mişcările separatiste din estul şi sudul republicii. Astfel, la 19 august 1990 la Comrat, iar la 2 septembrie la Tiraspol a fost declarată formarea Republicii găgăuze şi a Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti Nistrene – formaţiuni anticonstituţionale create contrar prevederilor Declaraţiei cu privire la suveranitatea RSS Moldova. Acţiunile distructive ale forţelor separatiste au condus la tensionarea situaţiei social-politice, punând în pericol integritatea teritorială a statului.

În scopul consolidării ordinii constituţionale şi suveranităţii RSS Moldova, a drepturilor, libertăţilor şi securităţii cetăţenilor, ameliorării interacţiunii organelor centrale ale puterii de stat şi ale administraţiei de stat, la 3 septembrie 1990 Parlamentul a adoptat Legea "Cu privire la instituirea funcţiei de Preşedinte al RSS Moldova şi la introducerea unor modificări şi completări în Constituţia RSS Moldova".[21] În aceeaşi zi în funcţia de Preşedinte al RSS Moldova a fost ales Mircea Snegur.

Instituţia prezidenţială este una dintre organismele fundamentale ale puterii executive, căreia îi revine, conform statutului său precizat prin

lege, un rol de frunte în procesul de guvernare a unei societăţi. Apariţia acestei instituţii în procesul politic din Moldova, ca o replică la acţiunile de dezmembrare teritorială a RSSM, a punctat contururile noului sistem politic pe care au tins să-l edifice elitele instalate la putere în urma alegerilor parlamentare din primăvara anului 1990.

În contextul eforturilor pentru afirmarea libertăţilor şi independenţei naţionale s-a înscris adoptarea de către Legislativ la 3 noiebrie1990 a Legii cu privire la Stema de Stat a RSS Moldova.[22]

Menţionăm însă că conducerea de la Moscova, în dorinţa de a păstra cu orice preţ metropola URSS, înaintează proiectul unui nou acord unional la care urmau să adereze republicile sovietice. La 16 decembrie 1990 la Chişinău are loc a doua Mare Adunare Naţională care a respins ideea aderării Republicii Moldova la noul Tratat Unional şi revendică independenţa ţării.

La 19 februarie 1991 Legislativul de la Chişinău adoptă decizia de a boicota referendumul unional preconizat pentru 17 martie, privind păstrarea Uniunii Sovietice. În pofida acestei decizii, Sovietul Suprem al URSS adoptă o altă hotărâre (ce era departe de normele unei societăţi democratice), prin care Sovietelor locale şi colectivelor de muncă li se permitea deschiderea secţiilor de votare.

Amplasând pe teritoriul republicii subunităţi militare suplimentare, conducerea URSS încurajează desfăşurarea referendumului. Pe lângă unităţile militare, conducerea de la Moscova a implicat în acest spectacol şi comisariatele militare – organe locale ce activau sub egida Ministerului Apărării al URSS şi care funcţionau în fiecare raion. La 17 martie 1991 la urne s-au prezentat circa 780 mii de cetăţeni (28%) din electoralul de 2,9 mln. Rezultatele referendumului au fost, însă, declarate nule, or conform legii ele puteau fi declarate valabile doar în cazul în care la referendum ar fi participat 50%+1 din alegători, dintre care 25% să se pronunţe "pentru".

Cu toate că cele 15 republici îşi proclamaseră suveranitatea, pentru ziua de 20 august 1991 era programată de centru semnarea Acordului unional între Rusia, Kazahstan, Tadjukistan, Uzbekistan, Kârgâstan. Celelalte republici, în pofida presiunilor făcute de Moscova, nu erau dispuse să-l semneze.

Un rol semnificativ în democratizarea vieţii politice şi depăşirea sistemului totalitar, în demontarea structurilor statale vechi l-a avut schimba-

rea la 23 mai 1991 a denumirii "RSS Moldoveneşti" în "Republica Moldova". Tot atunci Legislativul a schimbat denumirea "Sovietul Suprem al RSS Moldova" în "Parlamentul Republicii Moldova".

Procesul de democratizare în Moldova şi în alte republici unionale putea fi stopat de forţele distructive reacţionare. La 19 august 1991 un grup de demnitari de partid şi de stat de la Moscova organizează o lovitură de stat cu scopul de a restabili şi de a păstra URSS în forma în care existase timp de peste 70 de ani. Parlamentul republicii Moldova a calificat puciul de la Moscova drept crimă de stat îndreptată împotriva suveranităţii republicilor. Activitatea energică a autorităţilor centrale de a stopa încercarea forţelor reacţionare de a restabili puterea comunistă – toate aceste acţiuni au fost apreciate pozitiv şi susţinute de populaţia republicii.

După eşecul puciului din 19-21 august 1991, în contextul proceselor ireversibile ce aveau loc în Europa Centrală şi de Sud-Est pornită pe calea democratizării, la 27 august 1991 Parlamentul Republicii Moldova, cu majoritatea absolută de voturi, a adoptat, în baza deciziei Marii Adunări Naţionale, "Declaraţia de Independenţă a Republicii Moldova"[23] – document de o deosebită însemnătate istorică pentru toţi cetăţenii Republicii Moldova. Parlamentul a proclamat solemn, în baza dreptului poporului la autodeterminare, în numele întregii populaţii a Republicii Moldova şi în faţa întregii lumi: "Republica Moldova este un stat suveran, independent şi democratic, liber să-şi hotărască prezentul şi viitorul fără nici nu amestec din afară, în conformitate cu idealurile şi năzuinţele sfinte ale poporului în spaţiul istoric şi etnic al devenirii sale naţionale"[24].

În republică a fost constituit şi un nou cadru legislativ. La 29 iulie 1994 Parlamentul adoptă Constituţia Republicii Moldova[25] – prima Constituţie democratică din viaţa tânărului stat, iar la 27 august aceasta este promulgată de Preşedintele ţării.

Constituţia proclamă Republica Moldova "un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile şi libertăţile lui, libera dezvoltare a personalităţii umane, dreptatea şi pluralismul politic reprezintă valori supreme".[26] Totodată, în ea se specifică că "nici o ideologie nu poate fi instituită ca ideologie oficială a statului."[27]

Legea Supremă consacră principiul separării puterilor: "Puterea legislativă, executivă şi judecătorească sunt separate şi colaborează în exercitarea prerogativelor ce le revin", legiferând schema clasică a instituţiilor statului: Parlament, Preşedinte, Guvern, Curtea Constituţională, Curtea

Supremă de Justiţie, Consiliul Suprem al Magistraturii. Nici o lege şi nici un alt act juridic care contravine prevederilor Constituţiei nu are putere juridică.

Constituţia consfinţeşte drepturile şi libertăţile fundamentale ale omului, proclamă egalitatea tuturor cetăţenilor în faţa legii indiferent de rasă, naţionalitate, origine etnică, limbă, religie, ocupaţie etc.; garantează dreptul la viaţă, integritate fizică şi psihică, stabilind că nimeni nu poate fi supus torturilor şi tratamentelor crude, inumane ori degradante. Constituţia garantează dreptul la apărare, informaţie, învăţătură, ocrotirea sănătăţii, muncă.

Legea Supremă garantează inviolabilitatea domiciliului. Ea consfinţeşte libertatea conştiinţei , dreptul la opinie şi exprimare. Cenzura de orice fel este interzisă. Articolul 41 proclamă dreptul cetăţenilor de a se asocia liber în partide şi alte organizaţii social-politice, care sunt egale în faţa legii. Totodată, Constituţia prevede o serie de îndatoriri ale cetăţenilor faţă de Stat – devotamentul faţă de ţară şi apărarea Patriei.

La 6 iulie 1995 Parlamentul a adoptat "Legea privind organizarea judecătorească"[28], care modifică statutul, rolul şi funcţiile instanţelor judecătoreşti, stabilind că "puterea judecătorească este independentă, separată de puterea executivă, are atribuţii proprii, exercitate prin instanţele judecătoreşti în conformitate cu prevederile şi dispoziţiile prevăzute de Constituţie şi de alte legi".[29] Instanţele judecătoreşti judecă toate cauzele privind raporturile juridice, civile, administrative şi penale, înfăptuieşte justiţia "în scopul apărării şi realizării drepturilor şi libertăţilor fundamentale ale cetăţenilor şi ale asociaţiilor acestora, ale întreprinderilor, instituţiilor şi organizaţiilor..."[30] Legea reglementează structura instanţelor judecătoreşti, alcătuite din judecătorii, tribunale, Curtea de Apel, Curtea Supremă de Justiţie.

După adoptarea legii numite au urmat şi alte legi – "Legea cu privire la procuratură", "Legea cu privire la statutul judecătorului", "Codul jurisdicţiei constituţionale" – care constituie fundamentul reformei judiciare din Republica Moldova, un pas important în procesul de consolidare a democraţiei.

Un efect benefic asupra proceselor social-politice din republică l-a avut elaborarea unei legislaţii electorale. "Legea cu privire la alegerile de deputaţi ai poporului RSS Moldoveneşti"[31] din 23 noiembrie 1989 permitea înaintarea candidaţilor de alternativă din partea colectivelor de muncă,

organizaţiilor obşteşti, colectivelor de elevi şi studenţi, adunărilor de alegători la locul de trai, ale militarilor în cadrul unităţilor militare. Însă alegerile din februarie-martie 1990 s-au desfăşurat în condiţiile vechiului sistem, ale unui pluralism neconsolidat.

La 18 septembrie 1991 a fost adoptată "Legea cu privire la alegerea Preşedintelui Republicii Moldova"[32], prin care partidelor şi formaţiunilor social-politice le-a fost acordat dreptul de a înainta candidaţi la funcţia supremă în stat. Fiecărui cetăţean, indiferent de rasă, origine etnică, studii, ocupaţie, religie, i se garanta dreptul de vot. Totodată, legea conţinea şi unele restricţii caracteristice ţărilor cu o democraţie consolidată. Astfel, candidatul la funcţia de preşedinte al ţării nu putea depăşi vârsta de 60 de ani şi trebuia să aibă reşedinţă în ultimii 10 ani pe teritoriul Republicii Moldova.

După adoptarea acestei legi au mai urmat: "Legea privind alegerile pentru funcţia de Preşedinte al Republicii Moldova" din 16 mai 1996, "Legea privind investitura Preşedintelui Republicii Moldova" din 27 decembrie 1996, "Legea cu privire la procedura de alegere a Preşedintelui Republicii Moldova" din 22 septembrie 2000.

La 14 octombrie 1993 a fost adoptată "Legea privind alegerea Parlamentului".[33] Conform legii, toţi cetăţenii care la data alegerii împlinise vârsta de 18 ani obţineau drept de vot, iar cetăţenii având vârsta de 21 de ani aveau dreptul de a fi aleşi. Totodată, în concordanţă cu principiul separării puterilor în stat, legea nominalizată conţinea şi unele restricţii. Nu aveau dreptul de a alege militarii în termen, iar militarii activi, judecătorii, angajaţii procuraturii, poliţiei, securităţii naţionale nu puteau fi aleşi. Legea stabilea modalităţile de votare, consfinţind principiul reprezentării proporţionale.

Ulterior au mai fost adoptate un şir de legi cu privire la Regulamentul Parlamentului (din 29 martie 1994, 2 aprilie 1996, 25 mai 2000), cu unele modificări introduse în anii 1998-1999.

Şi încă un moment important în acest context. La 21 noiembrie 1997 a fost adoptat Codul Electoral.[34] modificat şi completat în anii 1999-2000, care, de rând cu alte documente, a reglementat campaniile electorale prezidenţiale, parlamentare, locale desfăşurate în anii 1990, 1992, 1994, 1995, 1996, 1998, 1999, 2001.

Obţinerea independenţei a dat un nou impuls creării în republică a sistemului pluripartidist. În opinia ştiinţific argumentată a savanţilor-politologi

Gheorghe Rusnac şi Valeriu Moşneaga, crearea şi consolidarea sistemului pluripartit în Moldova a trecut prin trei etape succesive:

Prima e etapa (perioada anilor 1988-1999) înregistrează reorientarea tot mai transparentă de la sistemul monopartidist, experienţa istorică dovedindu-i inutilitatea şi inviabilitatea, fiind luată cursa minimizării şi reducerii din stabilitatea legislativă a Partidului Comunist.

Etapa a doua (din septembrie 1991 până în noiembrie 1993) se caracterizează prin constituirea sistemului pluripartit în Republica Moldova.

Etapa a treia (din 1994 până în prezent) se caracterizează prin consolidarea pluripartidismului, instituţionalizarea lui definitivă în sistemul politic al ţării.[35]

La 17 septembrie 1991 a fost adoptată "Legea privind partidele şi alte organizaţii social-politice"[36] care în anii 1993, 1996, 1998 şi 2000 a fost modificată şi completată. Legea garanta dreptul la asociere ca parte inalienabilă a drepturilor omului şi ale cetăţeanului. Ea stabilea conceptul despre partidul politic. Conform legii, fiecare partid era obligat să-şi elaboreze un program care să reflecte scopul şi sarcinile de bază, iar acestea nu trebuiau să vină în contradicţie cu prevederile Constituţiei. Legea permitea o delimitare între formaţiunile politice şi cele sociale. În 1996 a fost adoptată "Legea cu privire la asociaţiile obşteşti".[37] De rând cu aceste acte normative, Parlamentul ţării a adoptat şi alte acte legislative ce reglementau indirect raporturile dintre formaţiunile politice şi alte institute ale sistemului politic.

Membru al partidului sau al altei organizaţii social-politice poate fi numai un cetăţean al Republicii Moldova, responsabil, care a împlinit vârsta de 18 ani. Nimeni nu poate fi concomitent membru al două sau al mai multor partide ori al altor organizaţii social-politice. Partidele şi alte organizaţii social-politice au dreptul sa se asocieze, pe principii benevole, în blocuri politice, în uniuni, federaţii, asociaţii.

Statul asigură respectarea drepturilor şi intereselor legitime ale partidelor şi ale altor organizaţii social-politice şi, în conformitate cu Constituţia Republicii Moldova, garantează condiţii juridice egale necesare pentru realizarea sarcinilor statutare.

În Republica Moldova sistemul de învăţământ este depolitizat, se interzice cultivarea şi propagarea în şcolile de toate gradele a oricăror idei de program şi sarcini ale partidelor sau ale altor organizaţii social-politice.

În vederea realizării scopurilor şi sarcinilor statutare şi programatice, partidele şi alte organizaţii social-politice sunt în drept: să difuzeze liber informaţia despre activitatea lor, să participe (în mod independent, în bloc sau în uniune cu alte partide şi organizaţii) la alegerile pentru organele reprezentative ale puterii de stat de toate nivelurile şi la formarea organelor administraţiei de stat, în perioada campaniei electorale, să se folosească cu titlu gratuit de mijloacele de informare în masa ale statului în conformitate cu legislaţia privind alegerile. Partidele şi organizaţiile social-politice beneficiază de dreptul la desfăşurarea mitingurilor, demonstraţiilor, adunărilor şi altor manifestări în modul stabilit de legislaţie.

În Moldova în ultimul timp numărul formaţiunilor politice s-a redus. Astfel, dacă în 1992 în republică erau înregistrate peste 70 de partide şi mişcări social-politice[38], apoi la 17 martie 2000 la Ministerul Justiţiei al Republicii Moldova erau înregistrate doar 29 de partide şi organizaţii social-politice.[39] Menţionăm totodată că numărul exagerat de partide şi organizaţii social-politice este rezultatul unor confruntări de interese, fracţionări de partid însoţite deseori de trecerea unor membri ai unui partid în alt partid, sau de încercarea unor lideri politici de a crea un nou partid.

Astăzi pluripartidismul în Republica Moldova s-a format, funcţionează efectiv şi contribuie esenţial la consolidarea democraţiei.

Una dintre cele mai concludente forme de manifestare a democraţiei sunt alegerile organelor puterii. De altfel, este general recunoscut faptul că alegerile sunt o condiţie inalienabilă a democraţiei.

Alegerile legislative reprezintă o modalitate de selecţie după anumite principii şi criterii a persoanelor pentru Parlament de către cei care sunt calificaţi, prin regulile unui sistem politic, să-şi exprime opţiunea privind candidaţii.[40]

În Moldova alegerile parlamentare s-au desfăşurat în anii 1990, 1994, 1998, 2001. Primele alegeri în Sovietul Suprem al RSSM au avut loc între 25 februarie şi 10 martie 1990. Ele au fost desfăşurate pe principii noi, în baza sistemului majoritar.

Procesul de implementare a tradiţiilor parlamentarismului în Republica Moldova a fost determinat în mare parte de alegerile parlamentare, care au avut loc la 27 februarie 1994. Pentru prima dată în istoria republicii alegerile Parlamentului au avut loc într-o singură circumscripţie electorală, constituită pe întreg teritoriul republicii, cu mai multe mandate pe bază de scrutin pe lista din partea partidelor, organizaţiilor social-politice, blo-

curilor electorale, în care s-au asociat acestea, precum şi pe liste de candidaţi independenţi, potrivit principiilor reprezentării proporţionale.

Proporţional cu procentul de voturi, locurile în Parlament au fost repartizate în felul următor: Partidul Democrat Agrar din Moldova – 56 mandate, Blocul electoral Partidul Socialist şi Mişcarea "Unitate-Edinstvo" – 28 mandate, Blocul Ţăranilor şi Intelectualilor – 11 mandate, Alianţa Frontului Popular Creştin-Democrat – 9 mandate.[41]

La 22 martie 1998, în republică au avut loc noi alegeri pentru Parlament. Diversele formaţiuni social-politice s-au manifestat într-un spaţiu comun de tematică şi timp. Blocurile electorale s-au conturat în dependenţă de platformele electorale programate, de simpatiile şi antipatiile diferitelor categorii de populaţie. Numărul de mandate obţinute de concurenţii electorali a fost stabilit în felul următor: a) Partidul Comuniştilor din Republica Moldova – 40 mandate, b) Blocul Electoral "Convenţia Democratică din Moldova" – 26 mandate; c) Blocul Electoral "Pentru o Moldovă Democratică şi Prosperă" – 24 mandate; d) Partidul Forţelor Democratice – 11 mandate.[42]

În anul 2001 cetăţenii Republicii Moldova au fost încadraţi într-o nouă campanie electorală. Preşedintele ţării a decretat dizolvarea Parlamentului de legislatura a XIV-a, fixând pentru 25 februarie 2001 alegeri parlamentare anticipate.

Potrivit rezultatelor definitive ale Comisiei Electorale Centrale, 50,07% din alegători şi-au dat voturile pentru Partidul Comuniştilor din Republica Moldova (71 mandate), 13,36% au optat pentru Blocul Electoral "Alianţa Braghiş" (19 mandate), iar 8,2% au susţinut Partidul Popular Creştin-Democrat (11 mandate). Restul alegătorilor (28,55%) au votat pentru 14 formaţiuni şi 10 candidaţi independenţi care nu au acumulat suficiente voturi pentru a trece pragul de 6%.[43]

De menţionat că consecinţele tergiversării reglementării diferendului transnistrean afectează nu numai independenţa statală, ci şi tranziţia, deoarece în cazul în care nu este asigurată suveranitatea ţării ea nu poate fi realizată. Democraţia este o formă de guvernare a unui stat modern, deci nici o democraţie nu poate fi viabilă şi lucrativă dacă nu există însuşi statul. Atribuţiile de bază ale statului modern sunt în opinia lui Charles Tilly, formulate de capacitatea statului de a controla populaţia în teritoriu: "O organizaţie care controlează populaţia ce ocupă un anumit teritoriu este stat în măsura în care1) acesta se deosebeşte de alte organizaţii care

operează pe acelaşi teritoriu; 2) este autonom şi 3) unităţile sale sunt formal coordonate".[44]

Astfel, dacă o organizaţie cu asemenea atribuţii de statalitate nu există într-un teritoriu definit, guvernul, chiar dacă este ales în mod democratic, nu este în stare să-şi exercite monopolul asupra utilizării forţei, nu este capabil să perceapă taxele şi să ofere servicii publice şi nu poate să asigure funcţionarea sistemului juridic. Iar fără aceste capacităţi nu există o guvernare deplină democratică.

Problema integrităţii, cu care se confruntă astăzi Republica Moldova, reduce şansa democratizării şi pe teritoriul controlat de autorităţile constituţionale, deoarece guvernul este, de altfel, supus tentaţiei de a impune anumite restricţii exercitării dreptului de opinie sau a drepturilor mass-media independente, invocând motive ce ţin de desfăşurarea negocierilor cu regimul separatist. Şi încă ceva. Instabilitatea politică creează un mediu nefavorabil investiţiilor străine, fapt care prejudiciază dezvoltarea economiei, aflată în raport direct cu cea a democraţiei. Faptul că secesionismul militant devine problema fundamentală pentru existenţa statului demonstrează modul în care politica externă influenţează procesul de tranziţie democratică din Republica Moldova.[45]

Cu toate că istoria Republicii Moldova ca entitate independentă pe harta politică a lumii este foarte scurtă, putem constata că ţara noastră reprezintă poate unicul exemplu de trecere prin trei tipuri de regim de guvernământ în decurs de numai zece ani. La momentul obţinerii independenţei republicii, când în vigoare era Constituţia adoptată în 1978 cu unele amendamente la ea, Republica Moldova era un stat cu un regim prezidenţial (3 septembrie 1990 – 28 iulie 1994). Şeful Statului avea deci cele mai largi prerogative în stat. După adoptarea Constituţiei în 1994, Republica Moldova devine stat semiprezidenţial-semiparlamentar (29 iulie 1994 – 4 iulie 2000). Acest regim a fost considerat mai firesc pentru realităţile actuale ale ţării noastre, dar şi mai în concordanţă cu aspiraţiile europene ale Republicii Moldova.[46] La 5 iulie 2000 Parlamentul a adoptat Legea cu privire la modificarea şi completarea Constituţiei Republicii Moldova.[47] Articolul 78, alin.1, consemnează: "Preşedintele Republicii Moldova este ales de Parlament prin vot secret". Astfel, a fost stabilit, de fapt, un sistem de guvernare parlamentar.

Desigur, regimul parlamentar are un aspect mai democratic, oferind o mai mare pondere instituţiei alese direct de popor, punând pe umerii

"aleşilor poporului" mai multe responsabilităţi politice. Totodată, un regim parlamentar exclude, practic, posibilitatea instaurării unui regim dictatorial, or pentru asta ar fi nevoie de o fracţiune parlamentară cvasimajoritară, care ar domina net Legislativul. Republica Moldova este un stat cu un regim parlamentar, Legislativului revenindu-i atât misiunea de a forma Guvernul, cât şi de a alege Preşedintele republicii. Din acest moment rolul Parlamentului a crescut mult, ca şi responsabilitatea cetăţenilor pentru actul alegerilor parlamentare.

Actualmente democraţia a devenit o necesitate în toată lumea. Democraţia, însă, nu cade din ceruri şi nu se învaţă de la sine. Dacă responsabilităţile, avantajele şi beneficiile democraţiei nu sunt clare pentru cetăţeni, democraţia poate deveni în scurt timp cuvânt de ocară, fără ca oamenii săşi dea seama că ei ocărăsc cu totul altceva. Astfel se poate ajunge la situaţia când puţini vor fi aceea care se vor hotărî deschis să-şi apere valorile.

Note

[1] Tămaş S. *Dicţionar politic. Instituţiile democraţiei şi cultura civică.* Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită. – Bucureşti, 1996, p. 79.

[2] Muraru I. *Drept constituţional.* – Bucureşti, 1997, p. 144.

[*] Acest Proiect de Program a fost remis de către grupul de iniţiativă a "Mişcării Democratice pentru Susţinerea Restructurării" pentru a fi publicat în săptămânalul "Literatura şi Arta" la data de 12 noiembrie 1988. CC al PCM şi organele de resort au interzis publicarea acestui material. S-a păstrat doar pagina culesă şi multiplicată anterior. Documentul ne-a fost pus la dispoziţie de către preşedintele PPCD Iu.Roşca din arhiva personală.

[3] Cernenco M., Galben A., Rusnac Gh., Solomon C. Republica Moldova: Istoria politică *(1989-2000). Documente şi materiale.* Vol. II. – Chişinău: CE USM, 2000, p. 7.

[4] *Ibidem*, pp.13-14.

[5] Enciu N. *Frontul Popular* // Arena Politicii, septembrie 1997, nr.1(13), p. 7.

[6] *Единство.* - 1996. - 28 декабря.

[7] Moşneaga V., Rusnac Gh. *Pluripartidismul în Moldova: Etapele şi tendinţele de bază ale consolidării // Pluripartidismul în Moldova: esenţa şi specificul formării.* – Chişinău, CAPTES, 2000, p.104.

[8] Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti. – 1989. – Nr. 8., pp. 651-653.

[9] Советская Молдавия. - 1989. - 27 октября.

[10] Vezi: Михайлов В., Мошняга В., Руснак Г., Руснак В. *Партии и общественно-политические организации в Молдове* // MOLDOSCOPIE. (Проблемы политического анализа). Выпуск 1. - Кишинёв: Молд.ГУ, 1992, с. 3-20; *Pluripartidismul în Moldova: esenţa şi specificul formării*, p. 5-150.

[11] Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti. – 1990. – Nr. 1, p. 32.

[12] Ibidem, Nr.2, p.95..

[13] Cernencu M., Ciurea C., Serebrean O. *Alegerile într-o societate democratică*. – Chişinău, 2000, p.24.

[14] Moldova Socialistă, 1989, 3 septembrie.

[15] Parlamentul Republicii Moldova. Studioul de creaţie "Fotojurnalist". – Chişinău, 1996, p.5.

[16] Moraru A. *Istoria românilor. Basarabia şi Transnistria 1812-1993*. – Chişinău, 1995, p.534.

[17] Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti. – Chişinău, 1990. – Nr.5, p.269.

[18] Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului Republicii Sovietice Socialiste Moldova. – Chişinău, 1990. – Nr.8, pp.498-499.

[19] Ibidem, pp.514-515.

[20] Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului Republicii Sovietice Socialiste Moldova. – Chişinău, 1990. – Nr.8, pp.534-535.

[21] Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului Republicii Sovietice Socialiste Moldova. – Chişinău, 1990. – Nr.9, pp.617-625.

[22] Ibidem, Nr.11, p.756.

[23] Republica Moldova. Monitor Oficial. – 1991. – Nr.11-12, pp.60-62

[24] Republica Moldova. Monitor Oficial. – 1991. – Nr.11-12, p.61.

[25] Constituţia Republicii Moldova adoptată la 29 iulie 1994. – Chişinău: Moldpres", 1994.

[26] Ibidem, p.4.

[27] Ibidem, p.5.

[28] Monitorul Oficial al Republicii Moldova. – 19 octombrie 1995. – Nr.58(79), pp.6-11.

[29] Ibidem, p.6.

[30] Ibidem.

[31] Moldova Socialistă, 1989, 30 noiembrie.

[32] Sfatul Ţării, 1991, 21 septembrie.

[33] Monitorul Parlamentului Republicii Moldova. – octombrie 1993. – Nr.10 (partea 1), pp.114-136.

[34] Codul Electoral. Ediţie oficială (Modificat şi completat prin Legea Nr.268-XIV din 4 februarie 1999, Monitorul Oficial 1999, nr.22-23, art.93). – Chişinău, 1999. – pp.1-90.

[35] Moşneaga V., Rusnac Gh. *Pluripartidismul în Moldova: Etapele şi tendinţele de bază ale consolidării // Pluripartidismul în Moldova: esenţa şi specificul formării*. – Chişinău, CAPTES, 2000, pp.103-115.

[36] Monitorul Oficial. – 1991. – Nr.11-12, pp.30-39.

[37] Cernencu M., Galben A., Rusnac Gh., Solomon C. *Republica Moldova: Istoria politică (1989-2000). Documente şi materiale*. Vol. II. – Chişinău: CE USM, 2000, pp.38-51.

[38] *Партии и общественно-политические организации в Молдове* // MOLDOSCOPIE (Проблемы политического анализа) выпуск 1. – Кишинев, 1992, pp.8-10.

[39] Datele ne-au fost furnizate de Ministerul Justiţiei al Republicii Moldova.

[40] Tămaş S. *Dicţionar politic. Instituţiile democraţiei şi cultura civică*. Ediţia a II-a, revăzută şi adăugată. – Bucureşti, 1996, p.21.

[41] Moşneaga V., Rusnac Gh. *Republica Moldova: Alegerile parlamentare (1994) şi geografia politică a electoratului*. – Chişinău, 1997, pp.6-7.

[42] Electorala '98. Documente şi cifre. Ediţie a Comisiei Electorale Centrale. – Chişinău, 1998, p. 76.

[43] Moldova Suverană, 2001, 6 martie.

[44] Tilly Ch. "Reflections on the History of European Statemaking", în Tilly Charles, ed., *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton: Princeton University Press, 1975, p. 70.

[45] Fruntaş I. *Influenţa internaţională asupra procesului de democratizare în Republica Moldova // Politica externă a Republicii Moldova: aspecte ale securităţii şi colaborării regionale.* - Chişinău, 1998, p. 187.

[46] Cernencu M., Ciurea C., Negru E., Serebrian O. *Alegerile într-o societate democratică.* – Chişinău, 2001, p. 37.

[47] Monitorul Oficial al Republicii Moldova. – 28 iulie 2000. – Nr. 88-90, pp.3-5.

Summary

This article is dedicated to the certain fields of the democracy processes during the ten years' period of the existence of the Republic of Moldova as the independent state.

The primary source for reflecting the activity of the associations, organizations, and movements in the early period of the national revival were the documents. The author discusses the constitution of the new legal framework, highlighting the positive role of the electoral legislation in the process of the democracy development. The parliamentary and presidential elections in Moldova have been analyzed as the components of democracy.

The author motivates the constitution of the pluri-party system in Moldova, which operates efficacious and contributes to the democracy consolidation.

In spite of the short history of the Republic of Moldova as the independent entity on the world political map, it represents, maybe, the unique example in the South-Eastern Europe: during the short period of ten years, in Moldova was a succession of the following three types of the government:

– a presidential regime (September 3, 1990 – July 28, 1994);

– semipresidential – semiparliamentary regime (July 28, 1994 – July 4, 2000);

– a parliamentary regime (July 4, 2000 – ...).

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLIV-XLV • 1998-1999

Nicolae Ursulescu

VENIREA PROFESORULUI RADU VULPE LA IAŞI

Prezenţa profesorului Radu Vulpe la Iaşi, chiar dacă, din păcate, prea scurtă (datorită evenimentelor istorice nefaste de la sfârşitul celui de-al doilea război mondial)[1], a marcat un moment de referinţă în istoria învăţământului arheologic la *Alma Mater Iassiensis*, impunând un spirit nou în abordarea acestui domeniu[2].

Dorim să ne ocupăm mai pe larg de condiţiile în care a avut loc venirea profesorului Vulpe la Iaşi, atât pentru faptul că sunt ilustrative în privinţa seriozităţii de care era caracterizată viaţa universitară din România perioadei interbelice, cât şi pentru faptul că aceste condiţii, privite în contextul social-politic al epocii, sunt simptomatice şi pentru dificultăţile pe care le-a resimţit învăţământul românesc în momentul de cumpănă pentru viaţa democratică, din anii 1938-1939. Datele pe care le vom prezenta se bazează mai ales pe documente inedite din arhiva Facultăţii de Litere şi Filosofie a Universităţii Mihăilene din Iaşi, păstrată la Filiala Iaşi a Arhivelor Statului.

La 5 noiembrie 1937 se stingea prematur din viaţă profesorul Orest Tafrali, decanul Facultăţii de Litere şi Filosofie, personalitate de seamă a vieţii universitare ieşene, cu largă recunoaştere în lumea savantă europeană. Ca titular al catedrei de Arheologie şi Antichităţi, profesorul Tafrali a rămas, pentru posteritate, întemeietorul Muzeului de Antichităţi al Universităţii din Iaşi şi editorul prestigioasei reviste "Arta şi Arheologia". Cu el se încheia o etapă din evoluţia concepţiilor despre arheologie – privită mai ales ca istorie a antichităţii (în general) şi a monumentelor şi artei antice (în special).

La 30 XI 1937, Senatul Universităţii a aprobat ca profesorul I.M. Marinescu (de la catedra de latină) să fie suplinitor al catedrei de Arheologie şi

Antichităţi, până la îndeplinirea formalităţilor de ocupare de către un titular, hotărâre aprobată şi de Ministerul Educaţiei Naţionale[3]. Ceea ce părea să fie doar o soluţie provizorie a durat de fapt doi ani academici, datorită situaţiei de incertitudine resimţită şi de învăţământul universitar, în urma instaurării dictaturii personale a regelui Carol al II-lea (10 februarie 1938).

Întrucât până la 18 februarie 1938 postul nu fusese ocupat "prin chemare" (de către un titular de la altă universitate), Consiliul profesoral al Facultăţii de Litere şi Filosofie a cerut Rectoratului, la 9 martie 1938, publicarea catedrei vacante[4]. La 6 aprilie, rectorul Traian Bratu comunica Facultăţii de Litere publicarea vacanţei Catedrei de Arheologie şi Antichităţi în *Monitorul Oficial* nr.76/1 aprilie 1938, p. 1736[5]. Dar, profesorul Iorgu Iordan, decanul facultăţii, revine pe 8 aprilie cu o nouă adresă, cerând publicarea corectă a vacanţei (în conformitate cu prevederile art.22, al.2 din Legea Învăţământului), pentru ocuparea nu de către un titular (aşa cum apăruse în *M.O.*), ci, prin concurs[6].

Între timp însă, Radu Vulpe, docent la Facultatea de Litere şi Filosofie din Bucureşti, se înscrisese, pe 15 IV 1938, la concurs, anexând:

– un memoriu tipărit, referitor la titluri, studii şi lucrări;

– un certificat de naştere;

– un certificat de naţionalitate, eliberat de Primăria sectorului I din Bucureşti;

– certificatul privind situaţia militară;

– diploma de doctor în Filosofie şi Litere, obţinută în noiembrie 1928, la Universitatea din Bucureşti, cu teza "Gli Illiri dell'Italia imperiale romana";

– o serie din lucrările publicate[7].

Ca urmare a republicării concursului de ocupare a catedrei în *Monitorul Oficial* nr. 94/22 aprilie 1938, Radu Vulpe a depus o nouă cerere de înscriere pe data de 9 mai 1938, rămânând valabile actele depuse prima dată[8]. Pe 23 mai depune o nouă cerere, pentru completarea actelor prezentate anterior, cu o adeverinţă din partea aceleiaşi primării bucureştene, din care reiese că era cetăţean român şi că se bucura de toate drepturile politice, precum şi că îşi exercitase dreptul de vot la ultimele alegeri (20 dec. 1937)[9].

Pentru acelaşi concurs s-a înscris, la 11 mai, şi Dumitru Tudor, pe atunci profesor secundar la Câmpulung Muscel[10], ulterior profesor şi decan la facultăţile de istorie ale Universităţilor din Iaşi şi Bucureşti. Şi pro-

fesorul Tudor revine pe 26 mai cu o nouă cerere de completare a actelor depuse inițial[11].

Conform uzanțelor, din comisia de concurs trebuiau să facă parte, pe lângă doi reprezentanți ai Iaşiului (preşedintele şi un membru), încă trei reprezentanți ai celorlalte universități din țară. La 1 iunie, Universitatea din Bucureşti, prin semnătura Decanului, profesor C. Rădulescu-Motru, a comunicat numirea profesorului Scarlat Lambrino, ca membru titular în comisie şi a profesorului George Murnu, ca supleant[12]. La 10 iunie, Universitatea din Cernăuți, prin semnătura Decanului, profesor Leca Morariu, a comunicat numirea profesorilor Theofil Sauciuc-Săveanu şi Al. Tzigara-Samurcaş, ca membru titular, respectiv supleant[13]. În fine, la 14 iunie şi Decanul Facultății de Filosofie şi Litere a Universității din Cluj, Nicolae Drăgan, a comunicat numele celor doi profesori desemnați (titular şi supleant): D.M. Teodorescu şi Th. Naum[14].

Totuşi, concursul nu s-a mai ținut[15], deşi profesorul Săveanu de la Cernăuți îşi anunța sosirea la Iaşi, pentru dimineața zilei de 22 iunie 1938[16]. Cauza se pare că a reprezentat-o blocarea concursurilor de către Minister, care va elabora un prim set de măsuri restrictive la 13 august 1938. La 4 noiembrie acelaşi an a fost publicată *Legea pentru modificarea şi completarea legilor privitoare la învățământul superior şi special în vederea raționalizării* (cunoscută, în mod curent, sub numele de *legea raționalizării*), care, la art. 5, prevedea modalitatea de desfăşurare a concursurilor pentru ocuparea posturilor vacante[17].

Conform acestor prevederi, pentru postul de profesor se puteau înscrie numai candidații ce proveneau din învățământul superior. În aceste condiții, Dumitru Tudor s-a retras, cerând restituirea actelor depuse[18].

Aceeaşi lege modificase şi structura unor catedre, printre acestea aflându-se şi cea care făcea obiectul concursului. Fosta catedră de *Arheologie şi Antichități* devenea acum Catedra de Arheologie cu Preistorie, ceea ce elimina o serie de paralelisme cu catedra de Istorie antică şi Epigrafie, conturând mai bine domeniul arheologiei şi preistoriei, după cum va aprecia ulterior profesorul Radu Vulpe, în prelegerea inaugurală pe care o va ține la Facultate, la 21 octombrie 1939[19].

Întrucât concursurile erau blocate în continuare (urmând să se decidă dacă posturile vacante vor fi ocupate prin transfer sau prin concurs)[20], noua catedră a fost încredințată, spre suplinire, tot profesorului de latină Ion M.Marinescu, pentru întregul an universitar 1938/1939[21]. Acesta va

continua să predea însă în vechea accepţie a cursului, ocupându-se de problemele artei antice şi de cele ale instituţiilor din Antichitatea clasică[22].

De abia la 30 martie 1939 se publică în *Monitorul Oficial* (nr.76) vacanţa postului de Arheologie şi Preistorie, în vederea ocupării prin transfer[23]. La expirarea termenului, neexistând nici o cerere de transfer, Consiliul profesoral al Facultăţii de Litere şi Filosofie, întrunit în şedinţa din 21 aprilie, solicită Ministerului aprobarea pentru ocuparea prin concurs a postului[24]. De data aceasta, publicarea în *Monitorul Oficial* (nr.94) se produce foarte repede: 24 aprilie[25], înscrierile urmând a se face în maximum 30 de zile de la publicare.

Radu Vulpe se înscrie din nou la concurs, luându-i-se în considerare actele depuse în 1938. Între timp, candidatul devenise, prin concurs, conferenţiar definitiv la Facultatea de Filosofie şi Litere a Universităţii din Bucureşti; coincidenţa a făcut ca decizia ministerială în acest sens să fie publicată în acelaşi număr al *Monitorului Oficial* în care apăruse şi anunţul pentru scoaterea la concurs a postului de profesor la Universitatea Mihăileană din Iaşi[27]. La vechiul *Memoriu de titluri, studii şi lucrări* din 1938 (în care erau consemnate titlurile a 33 de lucrări publicate, în afară de peste 200 de recenzii şi note critice, precum şi numeroase articole de popularizare şi conferinţe arheologice), adaugă un supliment cu cele patru lucrări apărute între timp, dintre care se remarcă sinteza *Histoire ancienne de la Dobroudja*[28].

Chiar în preziua expirării termenului de înscriere la concurs, pe 23 aprilie, la Facultate este înregistrată cererea de participare la concurs a lui Dumitru Berciu, doctor în Preistorie şi profesor secundar. Anexa de lucrări ştiinţifice cuprindea 23 de titluri, iar candidatul obţinuse premiul Academiei Române în 1936[29].

Decanul Facultăţii, prof. Iorgu Iordan, comunică Ministerului numele celor doi candidaţi, menţionând totodată că D. Berciu nu fusese până atunci şef de lucrări sau conferenţiar, aşa cum prevedea art.5 al legii din 4 XI 1938. Se solicită de asemenea Ministerului să precizeze cine desemna pe cei patru membri ai comisiei de concurs, reprezentând cele patru facultăţi de litere din ţară[30].

În răspunsul său din 9 iunie, Ministerul constată că numai dl. Radu Vulpe întruneşte condiţiile de participare la concurs[31] şi comunică, totodată, numele membrilor comisiei, în urma propunerilor venite de la cele patru facultăţi[32]. Preşedinte era profesorul Ion M. Marinescu, iar membri:

Ion Andrieşescu (Bucureşti), Theofil Sauciuc-Săveanu (Cernăuţi), C. Daicoviciu (Cluj) şi Paul Nicorescu (Iaşi)[33].

La 10 iunie, Decanul Facultăţii de Litere şi Filosofie convoacă, prin adrese personale, pe membrii comisiei pentru data de 19 iunie 1939, la Iaşi, în vederea declanşării concursului, informând şi Ministerul, în acest sens[34]. Profesorul I.M. Marinescu, preşedintele comisiei, îl convoacă la Iaşi pe candidatul Radu Vulpe pentru aceeaşi dată[35].

Membrii comisiei, întruniţi la Iaşi, îşi prezintă rapoartele asupra activităţii candidatului, pe care o apreciază, în unanimitate, extrem de favorabil, acordându-i calificativul 19[36]. În aceeaşi zi, seara, a avut loc colocviul, desfăşurat timp de două ore, în urma căruia a fost apreciat tot cu media 19[37]. Totodată, candidatului i s-a dat să aleagă, dintre cele 15 subiecte întocmite de comisie, o temă pentru lecţia de a doua zi. Această primă lecţie a fost o disertaţie despre monumentul triumfal de la Adamclisi, apreciată cu aceeaşi medie[38].

În seara aceleiaşi zile (20 iunie), candidatul a prezentat un nou curs, despre *Evoluţia ştiinţei preistorice în secolul al XIX-lea* (temă aleasă dintre alte 15 subiecte alcătuite de comisie), curs apreciat cu calificativul maxim: 20[39].

În fine, în dimineaţa zilei de 21 iunie a susţinut şi un seminar, cu tema *Despre criteriile de datare în Arheologie,* apreciat tot cu nota maximă[40].

De menţionat că profesorul Vulpe n-a solicitat zile de pauză între probe (cum îi dădea voie regulamentul), ci a susţinut lecţiile fără o pregătire specială, doar pe baza vastelor cunoştinţe pe care le acumulase până la acea dată.

Pe baza celor cinci procese-verbale, redactate după fiecare probă, comisia a întocmit, la 22 iunie, raportul general către Minister, anunţând reuşita candidatului Radu Vulpe, cu media generală 19,40. "Comisiunea a ţinut să felicite pe domnul Radu Vulpe pentru pregătirea sa excelentă, care este o chezăşie a activităţii rodnice ce va depune la catedra la care a candidat" – se specifica în acest raport[41].

Vrem să subliniem şi un amănunt semnificativ pentru ţinuta morală a membrilor comisiei. Deşi regulamentul de desfăşurare lăsa toate cheltuielile de desfăşurare a concursului pe seama candidatului, profesorii din afara Iaşului (Ion Andrieşescu, Constantin Daicoviciu şi Theofil Sauciuc-Săveanu) au înaintat Ministerului decontul cheltuielilor de deplasare, refuzând ca diurnele să le fie plătite de candidat[42].

Noul profesor era o personalitate deja bine cunoscută în țară și peste hotare. Fusese membru al Școlilor Române de la Roma (1924-1926) și din Franța (1928-1929), unde elaborase două importante lucrări: *La civiltà del ferro in Illiria* și *L'âge du fer dans les régions thraces de la Péninsule Balkanique*. Doctoratul și-l dăduse încă din 1927 (la vârsta de 28 de ani), iar din ultimul an de studenție (1923) fusese asistent la Muzeul Național de Antichități. De la 1 octombrie 1926 devenise asistent la Seminarul de Istorie antică, Epigrafie și Antichități greco-romane al Universității din București, fiind confirmat definitiv pe acest post în 1933, iar în anul concursului pentru Iași devenise și conferențiar definitiv la aceeași Universitate. Era membru în Comitetul Asociației Istoricilor Români (din 1931) și în Comitetul Colegiului Arheologic Român (din 1935), iar pe plan internațional era secretar pentru România în Comitetul permanent al Congresului Internațional de Științe Preistorice și Protoistorice (din 1932), participând la congresele de la Londra (1932) și Oslo (1936)[43]. De Moldova era deja legat prin cercetările arheologice pe care le întreprinsese în zona Neamțului, mai ales în stațiunea Izvoare, unde a descoperit cultura Precucuteni și etapele inițiale ale civilizației cucuteniene.

Prin Decretul Regal nr.2831/1939, Radu Vulpe a devenit profesor titular la catedra de Arheologie cu Preistorie a Universității Mihăilene din Iași, începând de la 1 octombrie 1939[44].

Cu acest prilej, decanul Facultății, profesorul Iorgu Iordan, afirma: "Suntem convinși cu toții că Facultatea noastră a făcut o bună achiziție în persoana celui mai recent membru al corpului didactic"[45].

Noul profesor își va preciza concepția despre conținutul cursului pe care urma să-l predea, ca și despre viitorul program de activitate, în prelegerea inaugurală, susținută la 21 octombrie 1939: *Concepțiile moderne despre arheologie și preistorie*. Unele lucruri din cele pe care și le propunea atunci a reușit să le înfăptuiască, mai ales că, în scurt timp, a devenit și prodecanul Facultății de Litere și Filosofie din Iași. Altele, însă, s-au lovit de greutățile inerente vremurilor de război și sacrificii care au zguduit societatea românească între 1940 și 1945.

Note

[1] Dănuţ Doboş, *Dosarul epurărilor de la Universitatea "Cuza Vodă" din Iaşi. Cazul Radu Vulpe (1945)*, SCIVA, 45, 1994, 4, p. 357-362.

[2] M. Petrescu-Dîmboviţa, in: *Contribuţii la istoria dezvoltării Universităţii din Iaşi*, II, 1960, p. 206-207; V. Cristian, *Istoria la Universitatea din Iaşi*, Iaşi, 1985, p.101-102; N. Ursulescu, *Il periodo di Iaşi nella formazione e nell'attività di Meluţa Marin*, SAA, V, 1998, p. 200-202.

[3] *Anuarul Universităţii Mihăilene din Iaşi pentru anul 1937-1938*, vol. 23, Iaşi, 1939, p. 19 şi 58.

[4] Arh. St. Iaşi – Facultatea de Litere, dos. 8/1938, f. 166 (adresa nr. 165/10 III 1938).

[5] *Ib.*, dos. 2/1938, f. 80 (adresa nr. 1339/6 IV 1938).

[6] *Ib.*, dos. 8/1938, f.44 (adresa nr. 276/8 IV 1938).

[7] *Ib.*, dos. 2/1938, f. 40 (cererea nr. 697).

[8] *Ib.*, dos. 3/1938, f. 217 (cererea nr.781).

[9] *Ib.*, dos. 3/1938, f. 157 (cererea nr. 835).

[10] *Ib.*, dos. 3/1938, f. 212.

[11] *Ib.*, dos. 3/1938, f. 152 (cererea nr. 844).

[12] *Ib.*, dos. 3/1938, f. 97 (înregistrată la Iaşi pe 7 iunie).

[13] *Ib.*, dos. 3/1938, f. 74 (înregistrată la Iaşi pe 14 iunie).

[14] *Ib.*, dos. 3/1938, f. 65 (înregistrată la Iaşi pe 17 iunie).

[15] *Anuarul 1937/1938*, vol.2 3, Iaşi, 1939, p. 116.

[16] Arh. St.Iaşi, Fac.Litere, dos. 3/1938, f. 9 (telegrama nr. 58/21 VI 1938).

[17] *Ib.*, dos. 4/1939. f. 19, 107.

[18] *Ib.*, dos. 1/1939, f. 210 (cererea nr. 452/21 I 1939).

[19] R. Vulpe, *Concepţiile moderne despre arheologie şi preistorie*, Iaşi, 1940, p. 3.

[20] Arh. St. Iaşi, Fac. Litere, dos. 12/1938, f. 25.

[21] *Ib.*, dos. 12/1938, f. 29-30, 58, 83, 88; 8/1938, f. 106; *Anuarul 1938/1939*, 24, Iaşi, 1939, p. 52.

[22] *Ib.*, dos. 5/1938, f. 77-78.

[23] *Ib.*, dos. 2/1939, f. 279 (adesea Ministerului Educ. Naţionale 59.105/5 aprilie 1939, înregistrată la Facultatea de Litere din Iaşi cu nr. 1207/14 IV 1939).

[24] *Ib.*, dos. 8/1939, f. 193 (adresa nr. 371/22 IV 1939).

[25] *Ib.*, dos. 9/1939, f. 297 (adresa nr. 70.575/25.IV.1939); dos. 2/1939, f. 455 (adresa M.E.N. nr. 74752/13 mai 1939, înregistrată la Fac. Litere cu nr. 1374/15 mai 1939).

[26] *Ib.*, dos. 9/1939, f. 264 (cerere înregistrată cu nr. 1351/8 V 1939).

[27] *Ib.*

[28] *Ib.*, şi doc. 266.

[29] *Ib.*, dos. 3/1939, f. 31-32.

[30] *Ib.*, dos. 9/1939, f. 81 (adresa nr. 476/24 mai 1939).

[31] *Ib.*, dos.3/1939, f. 210 (adresa nr. 101. 046, înregistrată la Facultatea de Litere cu nr. 1570/12 VI 1939).

[32] *Ib.*, dos. 3/1939, f. 79 şi adresa 496/1.VI.1939 a Facultăţii de Litere din Iaşi către M.E.N.

[33] *Ib.*, dos. 3/1939, f. 210, 293.

[34] *Ib.*, dos. 9/1939, f. 294 şi 296.

[35] *Ib.*, dos. 9/1939, f. 298.

[36] *Ib.*, dos. 9/1939, f. 299-307.

[37] *Ib.*, dos. 9/1939, f. 308.

[38] *Ib.*, dos. 9/1939, f. 309.

[39] *Ib.*, dos. 9/1939, f. 310.

[40] *Ib.*, dos. 9/1939, f. 311.

[41] *Ib.*, dos. 9/1939, f. 312.

[42] *Ib.*, dos. 9/1939, f. 313.

[43] Radu Vulpe, *Memoriu de titluri, studii şi lucrări*, Bucureşti, 1938; Arh. St. Iaşi, fond Fac. Litere, dos. 9/1939, doc. 266.

[44] Arh. St. Iaşi, fond Fac. Litere, dos. 4/1939, f. 19 şi 107.

[45] *Anuarul Universităţii Mihăilene 1938/1939*, vol. 24, Iaşi, 1942, p. 155.

[46] Publicată în revista *Însemnări ieşene*, V, 1940, nr. 1, p. 3-16 (extras).

Résumé

L'activité du professeur Radu Vulpe à l'Université de Iaşi, bien que de courte durée (l'automne 1939 – le début de l'année 1945) et déployée dans les conditions difficiles de la guerre, a marqué pourtant un moment de référence pour l'histoire de l'enseignement archéologique à *Alma Mater Iassiensis*, par l'introduction d'un esprit novateur, au niveau des standards avancés de cette science.

Disciple du renommé professeur et archéologue Vasile Pârvan, Radu Vulpe a parachévé ses études aux Écoles Roumaines de Rome et de Paris et âgé de 28 ans a présenté sa thèse de doctorat. Il a continué sa carrière universitaire à Bucarest, en arrivant jusqu'au degré de maître de conférences.

Par suite du décés du professeur Orest Tafrali (le novembre 1937), l'Université de Iaşi a annoncé le concours pour le poste de professeur à la Chaire d'Archéologie avec la Préhistoire, où Radu Vulpe a fait son inscription. L'article reconstitue, surtout sur la foi des matériaux d'archive, les difficultés du déroulement de ce concours, dans les conditions défavorables de l'instauration de la dictature personnelle du roi Carol II. Pour des raisons des restrictions législatives, le poste a pu être occupé à peine d'après deux années (l'automne 1939).

De même, l'article mis en èvidence le sèrieux et la rigueur des concours, de ce temps-là, pour occuper un poste de professeur dans l'enseignement universitaire. L'haute formation professionnelle et la persévérance du professeur Radu Vulpe ont vaincu finalement ces tous obstacles.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLIV-XLV • 1998-1999

Ruxandra Alaiba

MELUŢA MARIN – ISTORIC AL RELIGIEI VECHILOR CIVILIZAŢII AGRARE

Studiile publicate de Meluţa Marin din 1948 până în 1955 au la bază scurta dar rodnica activitate de arheolog dintre anii 1942 şi 1946, desfăşurată în România, în anii dificili ai celui de-al doilea război mondial şi ai perioadei imediat următoare[1]. Sunt anii în care istoriografia arheologică europeană postbelică se orienta din nou şi spre comprehensiunea valorică a vechilor civilizaţii agrare. În acest sens, un câmp fertil oferea şi spaţiul românesc, care excelează şi prin astfel de descoperiri[2]. În acest mediu, Meluţa Marin s-a îndreptat, cum era şi firesc, tot spre culturile agrare, componente ale *Vechii Europe*: Criş, Vinča, Turdaş, Boian, Gumelniţa şi Precucuteni-Cucuteni[3], cu extinderile necesare spre culturile din sudul Dunării sau din estul Europei. Model i-a fost Radu Vulpe, de la care a deprins, la Universitatea din Iaşi, nu numai tainele meseriei, dar şi dorinţa de cuprindere, de sistematizare şi generalizare, care transpare din primele publicaţii, dar şi din cele ulterioare, realizate în Italia, la Universitatea din Bari.

1.1. Lucrările Meluţei Marin au intrat, în ultimul deceniu, în circuitul istoriografic din centrul şi estul Europei, prin sârguinţa şi pasiunea arheologului ieşean Nicolae Ursulescu, care a şi tradus în româneşte articolele scrise în italiană. El a predat tiparului constant, la început în revista *Pontica* (1996), apoi şi în periodicele ieşene *Analele Ştiinţifice ale Universităţii*, seria *Istorie* (1996-1997) şi *Studia Antiqua et Archaeologica* (1998), date legate de activitatea arheologică, profesională sau de viaţa acesteia[4]. Republicarea lor parţială, azi, cu deosebire în Italia, ţara sa de adopţie, dar şi integrarea acestora în circuitul bibliografic central şi est-european, constituie o legitate a scrierilor de valoare. Reanalizarea lor de la distanţă, în raport cu studiile ce au apărut între timp, ne dezvăluie şi mai clar ideile pe

care autoarea le-a detaliat atunci sau cele pe care numai le-a intuit. Putem spune azi că Meluța Marin a deschis noi direcții de investigare a culturilor agrare, cu deosebire a religiei lor, care, şi azi, oferă câmp fertil celor ce se ocupă de civilizațiile Vechii Europe. Importanța lor ne permite să reamintim afirmația esteticianului Benedetto Croce, privind *contemporaneitatea* permanentă a istoriografiei.

1.2. Din lucrările publicate la mijlocul secolului XX, trei o definesc ca istoric al religiei vechilor civilizații agrare[5] şi la acestea ne vom referi îndeosebi. Prima reprezintă întâia sinteză legată de *Plastica antropomorfă cucuteniană din Dacia*[6]. Ultimele două aduc în discuție şi alte forme de manifestare specifice vechilor religii agrare. Pe de o parte prin analiza *Ornamentului antropomorf şi zoomorf al culturilor Vinča-Turdaş-Criş*[7], pe de altă parte prin prezentarea *Motivului antropomorf de la Petreni*[8], pictat pe un vas ovoidal, poate ca unică formă de valorizare simbolică a unei reprezentări mitice, venerate de membrii triburilor Cucuteni-Tripolie. Aşa cum a observat şi Nicolae Ursulescu[9], "valorificarea acestora este importantă nu numai pentru cunoaşterea arheologiei neo-eneolitice, dar mai ales pentru istoria credințelor religioase".

De splendida ***civilizație Cucuteni-Tripolie*** s-a apropiat fie prin participarea la noi săpături, precum cele de la *Costeşti*, pe care le-a şi publicat[10], fie prin investigarea în genere a religiei acesteia, cum am menționat deja, prin studierea plasticii. A cunoscut, în mare parte, colecțiile şantierelor de la Izvoare, Ruginoasa, Fedeleşeni, Cucuteni, Giurgeşti, Costeşti, Dolheşti, Petreni ş.a., pe baza cărora a alcătuit, în cadrul cercetărilor din arealul Cucuteni-Tripolie, "prima sinteză de plastică antropomorfă cucuteniană din Dacia"[11], după publicarea unei sinteze pentru tripolianul din Ucraina, semnată de N. Makarenko[12] şi pentru cel din Polonia, de H. Cehak[13].

2.1. Bogăția şi diversitatea plasticii cucuteniene explică repetatele încercări de sistematizare a statuetelor antropomorfe, în direct acord cu rostul ei. În analiza acesteia, Meluța Marin a plecat, firesc, de la un criteriu de clasificare de maximă generalitate a spiritualității universale, de la chipul divinității adorate[14].

Ca şi anumite vase sau piese de cult, statuetele erau probabil manipulate cu grijă în anumite împrejurări de persoane inițiate, după care, adeseori, erau distruse cu violență şi abandonate[15]. Pentru comunitățile agrare, statuetele reprezentau, poate, obiecte de recuzită, modelate pentru a substitui divinitatea adorată în anumite contexte rituale şi ceremoniale.

Pornind de la câtorva elemente de bază: formă, sex, poziţia statuetelor[16] şi ornament[17], a detaşat trăsăturile caracteristic cucuteniene, care, constituie *fundamentum divisionis* în studiul comparativ[18]. Astfel, în culturile Precucuteni şi Cucuteni se conturează un tip de statuetă asemănător unor exemplare din Câmpia Dunării, din faza Gumelniţa A_1, "caracterizat tocmai prin partea superioară plată şi cea inferioară steatopigă". Apropierile dintre acestea "sprijină afirmaţiile conform cărora civilizaţia Precucuteni trebuie să fi fost contemporană, pe de o parte, cu cea monocromă incizată (stratul III) Tripolie, dar, pe de altă parte, şi cu faza cea mai veche, A_1, a culturii Gumelniţa"[19].

Criteriile i-au permis să contureze trăsăturile plasticii antropomorfe ale fazei Cucuteni A: poziţia de obicei înclinată, faţă de cea cu profil vertical a fazei Cucuteni B[20]; reprezentarea capului abia schiţat, cu nasul *en bec d'oiseau* al fazei A, se deosebeşte de cel al statuetelor Vinča-Turdaş, de formă triunghiulară, romboidală sau sferică, sau al statuetelor Gumelniţa de formă discoidală, romboidală sau sferică[21]; "pentru aceeaşi semnificaţie atributele trebuiesc să fie aceleaşi": sâni, şolduri exagerate, redarea triunghiului sexual ş.a. Aceleaşi "trebuiesc să fie"şi simbolurile aplicate pe statuete: linii oblice paralele, formând unghiuri, fie cu vârful în jos, fie în sus, linii paralele orizontale, spirala, triunghiuri şi romburi simple sau concentrice, împărţite în 4 sectoare, prin două linii în cruce, linii în reţea, şiruri de puncte, linii incizate împrejurul gâtului[22]. Statuetele fazei B în schimb, au alte forme cu profil perfect vertical, o tendinţă exagerată de alungire a corpului şi ornament pictat[23].

Studierea lor îi permite observarea unor caracteristici de maximă generalitate[24] pentru statuetele din Vechea Europă, Balcani, Egeea, Asia Mică, Mesopotamia, a celor din Orientul Apropiat şi Îndepărtat[25]. "Nu trebuie să ne gândim imediat la emigraţii"[26], când surprindem apropierea formelor, deci şi a ideilor. Plastica imprimă culturilor agrare, sub raportul religiei, universalitatea, "Figurinele feminine cucuteniene reprezintă o divinitate feminină în raport cu cultul Zeiţei-Mame şi toţi cercetătorii au recunoscut o relaţie clară între ele şi cele mediteraniene şi mesopotamiene, legate de cultul Cibelei sau al lui Iştar", relaţie asociată, cum sublinia şi Pia Laviosa Zambotti, "de un cult agricol prin excelenţă"[27].

Cultul divinităţii feminine prin funcţia acestor energii creatoare apare şi în literatura vedică (1500-1000 a.Chr.) şi indică, prin energia personificată în shakti[28], soţia lui Indra "hinduismul a pus întotdeauna alături de

zeii săi o ființă feminină, care personifică energia creatoare a zeului masculin. Cultul acestei energii creatoare a zeului, foarte popular în India, este cunoscut sub numele de cultul shakti și semnifică nimic altceva decât adorarea divinității feminine prin funcția acestor energii creatoare. Ea putea fi venerată fie ca divinitate inferioară sau, de asemenea, fie ca divinitate superioară, în comparație cu divinitatea masculină"[29].

De aici și negarea existenței unui panteon: "dacă se ia în considerație un singur fapt, și anume că, deși multe și diferite, prezintă toate aceleași trăsături comune, care simbolizează atributele unei singure divinități"[30]. Lipsa unui panteon întărește din nou ideea universalității reprezentărilor specifice unei religii monoteiste, în care divinitatea e feminină, masculinul apărând ca un acolit al acesteia. Indiferent de interpretare, dualitatea feminin și masculin, în absența căreia creația n-ar avea loc, este permanentă în plastică[31]. Conform acestei religii, "funcțiile primordiale ale creației, de fecunditate, ale maternității", reprezintă "esența unei forțe superioare" omului[32]. Prin aceasta putem spune că Meluța Marin a intuit un sens inițiatic al cultului, metafizic în esența sa.

2.2. ***Reprezentările zoommorfe*** au un rol bine marcat pentru fiecare așezare, așa cum se subliniază pentru plastica de la Costești, "considerată ca *ex-voto*-uri, simplu simbol sau chiar divinitate (dacă ne gândim la boul Apis sau pasărea Ibis în Egipt), ca o dovadă că animalele erau nedespărțite de om, fie că serveau în alimentație, fie că erau tovarășii lui de muncă"[33].

Rolul plasticii zoomorfe a fost prezentat, în studiul din 1948, în genere, ca un suport pentru o definire largă a religiei neolitice, "Numărul mare al acestor reprezentări zoomorfe ne demonstrează că, o dată cu religia neolitică, s-a trecut la o religie în care animalul sacru este strâns legat de divinitatea antropomorfă" [34]. Despre ce animal sacru vorbește? În cultul agrar, taurul, simbolizat des doar prin coarne, este unul dintre animalele frecvent asociate zeiței, încă din cel mai vechi neolitic al civilizațiilor din Mediterana și din Orientul Apropiat "Prin imitarea lor, omul neolitic vroia fie să simbolizeze fecunditatea acestor animale, fie, și aceasta ni se pare mai apropiat de realitate, să protejeze, prin imaginile lor, bogățiile în animale în fața morții, a bolilor, a spiritului lor malefic. Asemenea imitații trebuiau deci să exercite o acțiune magică. Caracteristica comună a acestor imagini o dă valoarea lor proteguitoare și utilitară. Astfel se explică de ce pretutindeni protomele animaliere aplicate pe vase sau pe alte accesorii reprezintă animalele domestice" [35].

Religiile vechi agrare adesea imprimau ceramicii o formă antropomorfă sau zoomorfă. De cele mai multe ori, forma antropomorfă a vasului se completează cu o toartă, protomă sau decor zoomorf. Olarul acestor culturi urmărea "a da vaselor sau accesoriilor lor cel puţin un element care să amintească aspectul divinităţii însăşi sau al unui animal sacru al divinităţii". Lui îi ajungeau "câteva liniuţe pentru o imagine umană sau două coarne şi un bot pentru o imagine animalieră" [36]. Se exprima pentru culturile agrare una din formele de manifestare a dualităţii, aşa cum a fost definită pentru religiile Indiei de unul dintre cei mai buni interpreţi ai acesteia, Heinrich Zimmer[37]: "Există multe modalităţi de a reprezenta diferenţierea Absolutului în perechi de contrarii antagonice, dar cooperante...E o convenţie care a fost dezvoltată cu o insistenţă deosebită în tradiţiile hinduistă şi budistă târzie".

Meluţa Marin, după cum a observat şi Nicolae Ursulescu[38], aduce *o explicaţie îndrăzneaţă*, în felul de a analiza "relaţia dintre divinitatea feminină a fecundităţii şi animalul care îi reprezenta atributele", ambele substituite prin statuete din lut. Masculinul putea fi reprezentat şi de un animal sacru, cu coarne, de obicei un bovideu, bourul sau taurul, reprezentat plastic în diferite modalităţi. Prin aceasta, Meluţa Marin explica clar dualitatea. Pe de o parte divinitatea feminină cu "funcţiile primordiale ale creaţiei, de fecunditate, ale maternităţii", pe de alta "principiul masculin fără de care creaţia n-ar fi putut avea loc" [39], metafizice în esenţa lor. Această dualitate compune *coincidentia oppositorum* şi nu dualitatea care poate exista în fiecare reprezentare feminină sau masculină. La ea se adaugă, fireşte, reprezentarea androgină.

Nu ştim dacă animalul îi reprezenta deja atributele, aşa cum se întâmplă în religiile Indiei[40]. Dar, în civilizaţiile Gumelniţa şi Cucuteni-Tripolie, Zeiţa este înfăţişată, uneori, pe un cap de taur, la Căscioarele-*Ostrovel*[41] sau bour, la Bil'če Zlote-*Peşčer Verhni*[42]. Simbolic aceste reprezentări prezintă taurul sau bourul ca *purtători ai energiei divinităţii.*

3.1. Meluţa Marin reia, din alt unghi, discuţiile asupra unui motiv şi azi unic în cadrul civilizaţiei Cucuteni-Tripolie, prin studiul publicat în 1955, în fapt şi ultimul din cadrul celor legate de Vechea Europă.

Între primele cercetări arheologice din interfluviul Prut–Nistru, întreprinse de E. von Stern, sunt şi săpăturile din staţiunea Petreni. Printre numeroasele materiale apărute, cel mai mult a atras atenţia un vas ovoidal, pictat bicrom, formă frecventă în faza B. Jumătatea superioară apare ca o

semisferă, care central se deschide, pentru a forma gâtul scurt. Pe semisferă, de la baza gâtului până spre mijlocul vasului, prin două linii negre, late, s-a limitat registrul pe care se desfăşoară decorul, de stil ε_{1a}[43], definit prin pictură bicromă cu brun pe fond alb şi prin "amploarea aspectelor decorative, care este caracteristică stilului"[44]. Desenul nu s-a conservat prea bine. Jumătatea inferioară de formă bitronconică, a rămas nepictată.

În interiorul registrului alternează, de două ori, un motiv antropomorf legat de unul geometric. Motivul antropomorf este format din trei corpuri triunghiulare suprapuse, cu vârful în jos. Primul corp e prevăzut cu un cap rotund (partea superioară a vasului este foarte deteriorată) şi cu brațe lungi, redate "în scară", ce se termină cu 5 degete. Şi al doilea bust are brațe. La baza lui apar două pete albe triunghiulare, al treilea nu are brațe[45], fapt pentru care poate fi interpretat şi ca un suport. Motivul geometric este marcat central de o cruce încercuită. Ca şi pe alte vase, câte două benzi liniare, cu liniile marginale îngroşate, se arcuiesc de la cerc spre limita de jos a registrului, sau spre cea de sus. Din apropiere de disc o altă bandă liniară se arcuieşte vertical, tot spre limita superioară. Ele închideau spații acoperite probabil cu negru.

Decorul are analogii cu motivele de aspect liber sau metopic, spiralice, la Ghelăieşti (jud. Neamț), Mărgineni (jud. Bacău) şi Vladimirovka (Ucraina, bazinul Bugului)[46], eliptice, la Popudnija (Ucraina) şi Petreni (Basarabia)[47]. Decorul vasului de la Petreni a fost asociat celui de pe ceramica din Elam, de stil I bis, de la Susa şi Tell-Halaf, cât şi cu cea descoperită la Tépé Moussian, din Orientul Apropiat. În ultima staţiune apare silueta umană multiplicată pe orizontală[48]. Autoarea, continuând căutarea unor motive similare, se opreşte la câteva reprezentări de divinități feminine şi masculine, redate prin multiplicarea corpului, a brațelor, în cadrul formelor religioase specifice Indiei hinduse şi budiste, în secolele VII şi VIII d. Hr. şi din perioadele ulterioare[49].

Semnificația motivului antropomorf de la Petreni şi Tépé Moussian a fost legată, din punct de vedere religios, de reprezentarea divinității feminine preariene, comună tuturor popoarelor Mediteranei, ca simbol al vegetației, al fecundității şi maternității. Compoziția ornamentală poate sugera şi energia sa fecundantă într-o multitudine de manifestări, printr-o suprapunere de corpuri cu mai multe perechi de brațe, fie doar vertical, ca la Petreni, fie orizontal şi vertical, ca la Tépé-Moussian[50].

Pentru B.A. Rybakov crucea încercuită este un simbol solar bine cunoscut, iar motivul corpurilor suprapuse este o reprezentare masculină

multiplicată[51], probabil o manifestare a lui Puruşa sub aspectul unor "uriaşi de formă neobişnuită, încadraţi de pâraie rostogolindu-se din ceruri"[52]. La fel a fost interpretat motivul în mitologia vedică, care vorbeşte despre sacrificarea uriaşului Puruşa şi constituirea lumii din resturile lui (*Rig Veda*, X/90). Vasul a fost considerat de Dan Monah, pe bună dreptate, un "unicat deosebit de greu de interpretat", iar pictura "rezultatul vizualizării" unei reprezentări arhetipale, specifice unui mit universal, posibil şi a lui Puruşa[53].

La exemplele aduse de Meluța Marin putem adăuga descoperirea de la Parel, de lângă Bombay. O sculpură din anii 600 d. Chr., un mare bloc de aproape 13,5 picioare, ce are jos figura gigantică a lui Shiva[54]. Trinitatea de pe coloana centrală reprezintă una şi aceeaşi esenţă în trei atitudini, ca reprezentare a esenței primordiale[55]. În Tibet, în frumosul plafon de templu din Lhasa, în centru apare Buddha, "radiind din el către cele patru sferturi şi cele patru puncte dinte ele, 8 dubluri sau manifestări ale esenţei sale, deosebindu-se prin culorile, gesturile şi atributele lor speciale"[56].

4.1. Încă de la mijlocul secolului XX, Meluța Marin a interpretat, în absența unor studii comparatiste mai ample, una din cele mai mari civilizații ale preistoriei universale, Cucuteni-Tripolie, pornind de la simbolurile cu caracter de universalitate[57] ale acesteia. A găsit astfel, în scrierile sau operele de artă hinduiste sau budiste, una din cheile descifrării lor, "La un examen detaliat, hinduismul se prezintă a fi, în cea mai mare parte a sa, o creație a Indiei preariene, prin cultul zeiței-mamă"[58]. O altă cheie ar reprezenta-o paralelismele etnologice.

Un astfel de demers nu a însemnat numai conturarea unei interpretări originale, dar a relevat existența şi importanța simbolurilor create de culturile agrare din întreg spaţiul euro-asiatic şi nord african, fără de care nu se pot interpreta marile civilizații indo-europene. Modalitatea de abordare a anumitor probleme ale neo-eneoliticul românesc o detaşează nu numai ca un bun arheolog, dar şi ca un fin interpret al izvoarelor. Meluța Marin, înaintea multor sinteze legate de istoria religiilor Vechii Europe, între care am cita *Istoria Religiilor* a lui Mircea Eliade, apărută în 1949, sinteza Marijei Gimbutas, din 1956 (*The Prehistory of Eastern Europe, Buletin of the American School of Prehistorica Research*, 20, Peabody Museum, Harvard University), surprinde clar fondul comun specific civilizațiilor agrare[59], existența şi importanța simbolurilor create de culturile agrare din întreg spaţiul euro-asiatic şi nord-african, simboluri modificate, dar păstrate de culturile indo-europene.

De la început manifestă un spirit selectiv, aşadar critic, menit să scoată din arta preistorică cucuteniană tocmai ceea ce putea servi la intuirea universalităţii acesteia. Este şi un spirit polivalent, urmând linia deschisă pentru culturile agrare de Zambotti Laviosa-Pia [60], dar şi plin de grandoare, prefigurând modul de interpretare ce va fi caracteristic Mariei Gimbutas. Două perspective, complementare, ar trebui să îmbrăţişeze sincronic această operă: una a istoriografiei române, pe seama căreia s-a format, în timpul şi curând după cea de a doua conflagraţie mondială, alta a gândirii istorice universale, la care Meluţa Marin s-a raportat mereu.

Încercând să intuim mesajul transmis de lucrările ei, încheiem prin cuvintele aceluia pentru care simbolurile alcătuiesc ştiinţa sacră, René Guénon, "Astfel, conform învăţăturii hinduşilor, orice figură, de exemplu o statuie simbolizând cutare sau cutare aspect al Divinităţii, nu trebuie considerată decât ca un "suport", un punct de sprijin pentru meditaţie" [61].

Note

[1]N. Ursulescu, *Il periodo di Iaşi nella formasione e nell'attività di Meluţa Marin*, SAA, V, p. 197-206.

[2]Amintim, pentru a cunoaşte principalele cercetări arheologice de după al doilea război mondial, continuarea săpăturilor de anvergură începute în anii '20, la Gumelniţa-*Măgura* şi cele de la Traian-*Dealul Viei* şi *Dealul Fântânilor*, din anii '30. Totodată au continuat cercetările în staţiunile arhologice de la Hăbăşeşti-*Holm* şi Truşeşti-*Ţuguieta*, săpate integral de colective conduse de Vladimir Dumitrescu, respectiv Mircea Petrescu-Dîmboviţa şi publicate monografic în anul 1954, respectiv 1999.

[3]Pentru denumirea culturilor foloseşte termenul de civilizaţie. După Samuel Hungtington (*Ciocnirea civilizaţiilor şi reafcerea ordinii mondiale*, Oradea, 1998, p. 56, 63), "Civilizaţiile sunt entităţi culturale" şi conform opiniilor lui "există cel puţin douăsprezece mari civilizaţii", diferite faţă de societatea primitivă, deoarece erau stabile, urbane şi literate. Dar tot Huntington (*Ciocnirea civilizaţiilor şi reafcerea ordinii mondiale*, Oradea, 1998, p. 58), ca şi Adda Bozeman, întrevăd şi corelarea termenilor: "Civilizaţie şi cultură se referă deopotrivă la modul de viaţă...civilizaţia este un mare document de cultură". Ambele implică "valorile, regulile, instituţiile şi modurile de gândire" (Adda Bozeman, *Civilizations Under Stress*, Virginia Quarterly Review, 51, 1975, p. 1). Prin descoperirea şi publicarea pentru arealul Cucuteni-Tripolie a unor mari aşezări, de aspect protourban, se înclină şi spre folosirea termenului de civilizaţie, *ca un mare document de cultură*.

[4]A absolvit în cadrul Facultăţii de Litere a Universităţii din Iaşi, secţia de istorie antică şi arheologie, între anii 1938-42, după care între 1943-46 a ocupat postul de asistent la Catedra de arheologie şi preistorie din Iaşi, al cărei coordonator era Radu Vulpe. Împreună cu acesta şi cu Ecaterina Dunăreanu Vulpe, a participat la săpăturile de la Izvoare (jud.Neamţ), cât şi la cele de la Costeşti, Giurgeşti (jud.Iaşi) şi Petreni (jud. Bălţi, Basarabia).

[5]Amintim definiţia dată pentru religie de Cicero, *De natura deorum*, considerată de Victor Kernbach (*Dicţionar de mitologie generală*, Bucureşti, 1995, p. 533) a avea un sens aproape modern, *Iustitia erga deos religio dicitur* "Îndeplinirea datoriei faţă de zei se numeşte religie".

[6]Meluţa Marin, *La plastica antropomorfa cucuteniana nella Dacia*, RSP, III, 1948, 1-2, p. 17-57.

[7]Eadem, *L'ornamento antropomorfo e zoomorfo sulla ceramica neo-eneolitica di tipo Vinča-Turdaş-Criş*, Revue des Études Roumaines (Paris), vol.II, 1954, p. 75-95.

[8]Eadem, *Il motivo antropomorfo di Petreni e il sus significata* "Anali della Facolta di Littere e Filosofia dell 'Universita di Bari", vol.II, 1955, p. 3-16.

[9]N. Ursulescu, *Aspecte ale spiritualităţii cucuteniene în lucrările cercetătoarei Meluţa Marin*, Pontica, XXVII, 1994, p. 19 şi urm.

[10]Meluţa Marin, *Staţiunea neo-eneolitică de la Costeşti (Jud. Baia)*, Orizonturi (Stuttgart), An III, iulie-dec. 1951, nr.7-12, p.89-98.

[11]Eadem, *op.cit.*, 1948.

[12]N. Makarenko, *Sculpture de la civilisation trypolienne en Ukraine*, JPEK, 1927, p. 119-130.

[13]H. Cehak, *L'art plastique dans la culture énéolithique de la céramique peinte en Pologne*, în Swiatowit, XIV, 1930-31.

[14]Ion Ghinoiu, *Lumea de aici, lumea de dincolo*, Bucureşti, 1999, p. 127.

[15]S.N. Bibikov, *Poselenie Luka-Vrubleveckaja na Dnestre*, MIA, 38, Moscova-Leningrad, 1953, p. 263; Ion Ghinoiu, *op.cit.*, p. 46 şi urm.

[16] "Ca poziţie, în afara celei de la Trudeşti, care reprezintă divinitatea şezând, toate celelalte sunt în picioare"(Meluţa Marin, *op.cit.*, 1948, p. 19).

[17]"Cel mai frecvent, în faza A, s-a folosit ornamentul incizat profund (adevărate caneluri), la Cucuteni, Fedeleşeni, Calu, Costeşti, Giurgeşti, Frumuşica, Darabani sau Olteni şi Ariuşd în Transilvania sau incizat fin dar neglijent la Ruginoasa, Cucuteni, Fedeleşeni, Frumuşica şi ornamentul plastic la Cucuteni, Costeşti, Ruginoasa, Fedeleşeni sau pictat la Frumuşica (Meluţa Marin, *op.cit.*, 1948, p. 23).

[18]Meluţa Marin, *op. cit.*, 1948, p. 21.

[19]*Ibidem*, p. 19.

[20]Eadem, *op.cit.*, 1954, p. 19.

[21]Eadem, *op.cit.*, 1948, p. 23.

[22]*Ibidem*, p. 24-26.

[23]*Ibidem*, p. 56.

[24]Clasificarea tipologică se referă şi la tipul civilizaţiei, Ariuşd-Cucuteni, Vinča, Sălcuţa, Boian, Susa, în cadrul căreia recunoaşte prototipuri şi tipuri ceramice sau de statuete, comune sau rare.

[25]Meluţa Marin, *op.cit.*, 1951, p. 94-95.

[26]Eadem, *op.cit.*, 1948, p. 55.

[27]Laviosa Zambotti-Pia, *Le piú antiche culture agricole europee (l'Italia, i Balcani, l'Europa centrale durante il neoeneolitico*, Milano, 5, 1943, cf. Meluţa Marin, *op.cit.*, 1948, p. 52-53.

[28]"Imnul adăugat la *Rig Veda* i se adresează: *prajānām bhavasi mātā*, «tu eşti mama făpturilor create»; şi ca Mamă, ea e numită kşamā, *glia*. Ea reprezintă astfel un aspect special sau o dezvoltare locală a Pământului-Mamă din vechime: marea zeiţă mamă din perioada eneoliticului, care era adorată pe o vastă întindere a lumii şi ale cărei imagini au fost găsite într-un număr foarte mare pretutindeni în Orientul Apropiat antic, în ţările mediteraneene, în cele de lângă Marea Neagră şi de pe Valea Dunării. Ea este o soră sau un dublu al binecunoscutei zeiţe din Mesopotamia sumero-semitică timpurie şi astfel, ea furnizează un indiciu al legăturilor preariene dintre India şi sursele tradiţiei noastre occidentale în materie de mit şi simbol" (Heinrich Zimmer, *Mituri şi simboluri în civilizaţia indiană*, Bucureşti, 1994, p. 90-91).

[29]Meluţa Marin, *op.cit.*, 1955, p. 8.

[30]Eadem, *op.cit.*, 1948, p. 52.

[31]*Ibidem*, p. 36, 54; Eadem, *op.cit.*, 1951, p. 94.

[32]Eadem, *op.cit.*, 1955, p. 4.

[33]Eadem, *op.cit.*, 1951, p. 96.

[34]Eadem, *op.cit.*, 1954, p. 93.

[35] *Ibidem*, p. 93.

[36] *Ibidem*, p. 92.

[37] Heinrich Zimmer, *op.cit.*, 1994, p. 132.

[38] Nicolae Ursulescu, *Cariera italiană a doi umiversitari ieşeni: Demetrio şi Meluţa Marin, a Iaşi*, AŞUI, tom XLII-XLIII, 1996-1997, p. 209.

[39] Meluţa Marin, *op. cit.*, 1955, p. 4; Eadem, *op.cit.*, 1948, p. 54.

[40] "Simbolul zoomorf plasat dedesubt, e interpretat ca purtător al figurii omeneşti şi e denumit *vehiculul* (*vāhana*). El este o reprezentare-duplicat a energiei şi caracterului divinităţii (H. Zimmer, *op.cit.*, p. 70). Shiva este de asemenea înfăţişat pe taur, Zeiţa, consoarta lui, pe leu, fiul lor, zeul cu cap de elefant Ganesha pe şobolan" (*Ibidem*, 62, fig. 53).

[41] Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, 1974, p. 252, fig. 277; Idem, *Despre un fragment de vas zoomorf de tip mai puţin comun de la Căscioarele*, SCIVA, 28, 1977, 4, p. 577-579, fig. $1_{1\text{-}c}$.

[42] E.K. Černyš, *Eneolit Pravoberženoj Ukrainy*, in Masson, V.M., Merpert N.Ja., Munčeaev R.M., *Eneolit SSSR*, Arheologia SSSR, Moskva, 1982, p. 242, pl.LXXIV/15.

[43] Cronologic, Frumuşica completează schema Cucutenilor cu subfaza B_{1b}, existentă şi la Valea Lupului I, Petreni şi Şipeniţ.

[44] Anton Niţu, *Formarea şi clasificarea grupelor de stil A-B şi B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie*, AIIAI, Supl.V, Iaşi.1984, p. 67.

[45] Meluţa Marin, *op.cit.*, 1955, p. 4, fig.1a-b.

[46] Anton Niţu, *op.cit.*, fig. 26/1-3; 27/3.

[47] *Ibidem*, fig. 26/5-6; 27/4.

[48] Eduard Pottier, *Étude historique et chronologique sur les vases peints de l'Acropole de Suse*, în *Mémoires de la délégation en Perse*, XIII, Parigi, 1912, t. II, 3, fig. 129, 176.

[49] Meluţa Marin, *op.cit.*, 1955, p. 6-7.

[50] *Ibidem*, p. 14.

[51] La Petreni s-au găsit şi statuete masculine cu diagonală (Cralov Ambrojevici, *L'époque néolithique de la Bessarabie du Nord-Ouest*, Dacia III-IV, (1927-32), 1933, p. 31, fig. 6.

[52] B.A. Rybakov, *Kosmogonija i mifologija zemledel'cev eneolita*, SA, 2, 1961, p. 22-23.

[53] Dan Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra Neamţ, 1997, p. 186-187.

[54] "Ieşind în sus din această divinitate, vedem o a doua...Apoi, din această a doua divinitate iese o a treia, întinzând zece braţe într-un semicerc ca o cunună şi ţinând ustensile emblematice: o sabie, un rozariu şi câteva obiecte nedesluşite, un lanţ, un scut, un obiect circular cu mâner, şi un vas cu apă simboluri, pe de o parte, ale eroului cosmic, cuceritorul puterilor demonice, iar pe de alta, ale ascetului arhetipal, reprezentantul spiritualităţii (H. Zimmer, *op.cit.*, p. 128, fig. 32). Sculptura reprezintă, în esenţă, "trei figuri centrale, alcătuind un stâlp de tip lingam...augmentate de altele care ţâşnesc din ele la dreapta şi la stânga (*Ibidem*, p. 129) pentru a realiza "o redare a exfolierii lui Shiva în trei înfăţişări sau aspecte (*tri mūrti*). Purānele shivaite declară că acest zeu, personificare a Absolutului, devine manifest mai întâi sub aspectul de *sattva*, primul din cele trei *guna* sau calităţi ale materiei cosmice – calitatea seninătăţii şi calmului, în această fază de manifestare, Shiva şi Vishnu. Atunci, esenţa divină se odihneşte în şi prin sine, neagitată de nici un impuls creator; toate calităţile şi energiile se echilibrează reciproc una pe cealaltă, într-o stare de armonie fără mişcare. Dar această atitudine adormită şi statică... se converteşte apoi în mişcare; Lotusul răsare din apă, Brahmă izvorăşte întru existenţă. Universul începe să se desfăşoare, Shiva, în chip de Vishnu, se iveşte ca o emanaţie Brahmă Creatorul – figura centrală în coloana axială a monumentului. Acesta e zeul sub aspectul de *rajas*, cea de a doua dintre cele teri *guna* sau calităţi – aceea a activităţii, a energiei impetoase şi a emoţiei. Aici, Fiinţa Supremă derulează lumea fenomenală din propria-i substanţă. În cele din urmă se dezvoltă un al treilea aspect, acela al lui Kāla-Rudra,

Timpul atotdevorator, înghițind tot ceea ce a fost produs. Acesta e Shiva sub aspectul său strict distructiv, provocând disoluția periodică a universului. Kāla-Rudra e o personificare a substanței divine sub aspetul de *tamas* – calitatea sau principiul întunericului, obstrucției, mâniei, obtuzității, tristeții..." (*Ibidem*, p. 130).

[55] H. Zimmer, *op.cit.*, p. 130-131.

[56] *Ibidem*, p.139.

[57] "Ceea ce atrage atenția cercetătorului acestei ceramici (fie ca ceramică imprimată înainte de ardere, incizată după ardere sau pictată), este stilul ornamentului. Pretutindeni predomină, pentru această perioadă, un stil geometric, schematizat, abstract. Într-o asemenea lume geometrică, născută dintr-o concepție specifică a omului neolitic, apar rar tentative de a introducere în ornamentație și elementul antropomorf și zoomorf" (Meluța Marin, *op.cit.*, 1954, p. 75).

[58] Meluța Marin, *op.cit.*, 1955, p. 11.

[59] Eadem, *op.cit.*, 1948.

[60] Zambotti Laviosa- Pia, *op.cit.*

[61] Guénon René, *Simboluri ale științei sacre*, București, traducere Marcel Tolcea și Sorin Șerbănescu, 1997, p. 16.

Bibliografie

Ambrojevici Cralov,
1933, *L'époque néolithique de la Bessarabie du Nord-Ouest*, Dacia III-IV, 1927-32, p.24-45.

Bibikov S.N.,
1953, *Poselenie Luka-Vrubleveckaja na Dnestre*, MIA, 38, Moscova-Leningrad.

Bozeman Adda,
1975, *Civilizations Under Stress*, Virginia Quarterly Review, 51 (winter 1975), p.1-18.

Cehak H.,
1930-31, *L'art plastique dans la culture énéolithique de la céramique peinte en Pologne*, în Swiatowit, XIV, 1930-31.

Černyš E.K.,
1982, *Eneolit Pravoberženoj Ukrainy*, in Masson, V.M., Merpert N.Ja., Munčeaev R.M., *Eneolit SSSR*, Arheologia SSSR, Moskva, p.165-320.

Dumitrescu Vladimir,
1934, *La plastique anthropomorphe en argile de la civilisation énéolithique balkano-danubienne de type Gumelnița*, în JPEK, 8 (1932-1933), p.49-72+pl.11-14.
1974, *Arta preistorică în România*.
1977, *Despre un fragment de vas zoomorf de tip mai puțin comun de la Căscioarele*, SCIVA, 28,4, p.577-583.

Gimbutas Marija,
1956, *The Prehistory of Eastern Europe. Buletin of the American School of Prehistorica Research*, 20, Peabody Museum, Harvard University.

Ghinoiu Ion,
1999, *Lumea de aici, lumea de dincolo*, București.

Grosse O.,
1894, *Die Anfänge der Kunst*, Friburgo-Lipsia.

Guénon René,
1997, *Simboluri ale științei sacre*, București, traducere Marcel Tolcea și Sorin Șerbănescu.

Hungtington P. Samuel,
1998, *Ciocnirea civilizațiilor și reafcerea ordinii mondiale*, Oradea.

Kernbach Victor,
1995, *Dicționar de mitologie generală*, București.
Lassandro Domenico,
Pertransierunt benefaciendo (a cura di
1995, *In memoria di DEMETRIO e MELUTA MARIN.* Quaderni di "Invigilata Lucernis", 3, Dipartimento di Studi Classici e Cristiani. Università di Bari.
Laviosa Zambotti-Pia,
1943, *Le piú antiche culture agricole europee (l'Italia, i Balcani, l'Europa centrale durante il neoeneolitico*, Milano, 5.
Makarenko N.,
1927, *Sculpture de la civilisation trypolienne en Ukraine*, JPEK, p.119-130.
Marin D. Meluța,
1948, *La plastica antropomorfa cucuteniana nella Dacia*, RSP, III, 1948, 1-2, p.17-57.
1951, *Stațiunea neo-eneolitică de la Costești (Jud.Baia)*, Orizonturi (Stuttgart), An.III, Iulie-dec. 1951, nr.7-12, p.89-98.
1952, *Cîteva precizări cu privire la cronologia celui mai vechiu neolitic din România (Civilizația Boian A)*, Orizonturi (Stuttgart), 4, 1, p.88-90.
1953, *Cîteva precizări cu privire la cronologia celui mai vechiu neolitic din România (Civilizația Gumelnița)*, Orizonturi (Stuttgart), V, ianuarie-iunie 1953,1-2, p.91-95.
1954, *L'ornamento antropomorfo e zoomorfo sulla ceramica neo-eneolitica di tipo Vinča-Turdaș-Criș*, Revue des Études Roumaines (Paris), vol.II, 1954, p.75-95.
1955, *Il motivo antropomorfo di Petreni e il sus significata* "Anali della Facolta di Littere e Filosofia dell 'Universita di Bari", vol.II, p.3-16.
Monah Dan,
1997, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni - Tripolie, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, Piatra Neamț.
Nițu Anton,
1943, *Originea orientală și sensul religios al motivului antropomorf cucutenian de la Petreni (Basarabia)*, Studii și cercetări istorice, XVIII, 1943, p.197-206.
1984, *Formarea și clasificarea grupelor de stil A-B și B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie*, AIIAI, Supl.V, Iași.
Pottier Eduard,
1912, *Étude historique et chronologique sur les vases peints de l'Acropole de Suse, în Mémoires de la delegation en Perse*, XIII, Parigi, 1912, t.II,3.
Rybakov B.A.,
1965, *Kosmogonija i mifologija zemledel'cev eneolita*, SA, 2, p.13-33.
Ursulescu Nicolae,
1994, *Aspecte ale spiritualității cucuteniene în lucrările cercetătoarei Meluța Marin*, Pontica, XXVII, p.19-24.
1996-97, *Cariera italiană a doi umiversitari ieșeni: Demetrio și Meluța Marin*, a Iași, tom XLII-XLIII, p.203-213.
1998, *Il periodo di Iași nella formasione e nell'attivitā di Meluța Marin*, SAA, V, p.197-206.
Vulpe Radu,
1939, *The Illustrated London-News.*
Zimmer Heinrich,
1994, *Mituri și simboluri în civilizația indiană*, București.

Lista abrevierilor

Dacia *Dacia. Recherches et d'découvertes archéologiques en Roumanie (1924-1947)*, Bucureşti

JPEK *Jahrbuch für Prähistorische und Etnographische Kunst*, Leipzig

MIA *Materialy i issledovanija po archeologii SSSR*, Moskva-Leningrad

Pontica *Pontica*, Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie, Constanţa

RSP *Rivista di Scienze Preistoriche*, Firenze

SA *Sovetskaja Archeologija*, Moskva

SCIVA *Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie*, Institutul de Arheologie "V. Pârvan", Bucureşti

Swiatowit *Swiatowit. Rocznik Katedry Archeologii Pradziejowej i Wczesnosredniowiecznej Universytetu Warszawskiego*, Warszawa

Gheorghe I. Florescu

GENERALUL HENRI M. BERTHELOT ÎNTRE FRANŢA ŞI ROMÂNIA (1916-1918) *

II

Dacă, imediat după sosirea sa în România, Berthelot se oprea, cu predilecţie, asupra cusururilor naţiunii române, reluate mereu, cu satisfacţie parcă, după un timp, atunci când a realizat că existau lucruri mult mai grave, care îl priveau şi pe el – deşi indirect –, a renunţat la ipostaza de asanator de ocazie al tarelor morale ale unei naţiuni. Nu pentru că ele fuseseră eliminate, ci pentru că surveniseră evenimente ale căror dimensiuni şi implicaţii nu fuseseră avute în vedere. Într-un asemenea context, a abandonat reiterarea, fără vreo consecinţă, a relelor societăţii româneşti – care erau adevărate –, acceptând, finalmente, unele posibile calităţi ale acelora în mijlocul cărora trăia de un timp. Aşa, de pildă, armata română, criticată în permanenţă la început, ca incapabilă, ajunsese a nu mai reprezenta, la începutul lunii mai 1917, «o cantitate neglijabilă». Cu această recunoaştere, el intenţiona, desigur, să-şi pună în evidenţă şi propriile merite. Dar, faptul că armata română ajunsese să reprezinte ceva era adevărat. Chiar şi pe români, în general, începuse a-i vedea cu alţi ochi, fără a trece însă, indiferent, peste numeroasele lor slăbiciuni. Schimbarea de optică intervenise probabil şi ca urmare a modificării statutului său, dar în primul rând datorită defecţiunilor ruseşti, care conferiseră României o altă dimensiune pe frontul oriental. Deci, şi Parisul fusese pus în situaţia de a trata altfel România.

Aflat la Petrograd, Berthelot încerca să-i convingă pe unii compatrioţi de-ai sai ca «l'intérêt d'une visite d'Albert Thomas à Jassy, ne serait-ce

* Prima parte a acestui text a apărut în "Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» din Iaşi", tomul XXXVIII, 2001. Numerotarea notelor se face în continuare.

que pour montrer à la Roumanie qu'elle n'est pas entièrement dans la main des russes, et que la France ne l'oublie pas»[141]. Scriindu-i din nou nepotului său, el nu uita să-l informeze că

«Je suis satisfait néanmoins de mes conversations avec Albert Thomas que j'ai pu intéresser à la question Roumaine. Au moment en effet où la Russie a l'air de flancher, il est bon que la France se souvienne que nous avons en Roumanie une armée fidèle que se monte à 500.000 hommes et qui dispose encore de 200.000 recrues»[142].

Convins fiind că Rusia va fi pierdută de Aliați, sau bănuind numai, Berthelot a început să pună România în altă lumină. La 16 mai, scria că

«Le prince Carol me fait demander pour avoir mon sentiment sur la situation russe actuelle. Je ne lui cache pas que je la trouve mauvaise – sublinia el –, mais ce ne doit pas être une raison pour jeter le manche après la cognée!»[143].

Și parcă pentru a lăsa să se creadă că, în fine, ceva se schimbase și în raporturile lui cu Averescu, după o vizită făcută acestuia, la Bacău, scria: «Charmante journée»[144]. Dincolo de această formulă de conveniență rămâneau, totuși, ușor sesizabile, vechile resentimente. Descriind aceeași întâlnire, Averescu reținea, mai întâi, informația obținută de la vizitatorul său, conform căreia «pare că trebuie să plece în Franța, unde va primi comandamentul unei armate». Apoi, simțind nevoia de a se confesa, pentru a nu i se interpreta greșit unele gesturi sau afirmații, el se arăta convins că

«independent de sentimentele lui față de mine, cred că vom câștiga, dacă va fi înlocuit. Cu cât îl cunosc mai bine și de fapt îl cunosc foarte puțin, cu atât mă conving mai mult că alegerea comandamentului sau guvernului francez nu a fost din cele mai fericite. De o suficiență nemăsurată, căptușită cu o superficialitate uimitoare [...]. În orice caz, este o natură fericită și aceasta se dovedește prin proporțiunile corpolenței sale. Nu pune prea multe la inimă, vede totul în bine și în două cuvinte rezolvă chestiunile cele mai complicate. Vom vedea ce va face în Franța, căci de activitatea lui în țară la noi, nu cred că vor fi încântați francezii, când se vor cunoaște lucrurile mai târziu. Față de mine, de rândul acesta a fost foarte amabil și ce este curios, că în toate convorbirile a fost continuu de acord cu părerile mele. Ne-am despărțit în termenii cei mai buni. În realitate, cred că este un suflet bun și s-a lăsat a fi influențat de cei interesați în cauză. Eu nu regret atitudinea lui față de mine personal, ci numai că nu a văzut clar. Cu mai multă perspicacitate și prudență, poate că ar fi putut, prin influența lui, să ne cruțe cel puțin de unele părți din relele care s-au abătut asupra capului nostru. Îl cred foarte răspunzător de dezastrele de la Jiu și mai cu seamă de pe Argeș, unde armata noastră a fost înfrântă, ceea ce s-ar fi putut cu siguranță evita. Se poate să mă înșel, dar până la probe sigure, aceasta este credința mea»[145].

Faţă de vechile declaraţii, Averescu venea de această dată cu unele precizări, remarcând suficienţa şi superficialitatea ofiţerului francez, trăsături uşor sesizabile în faptele sale. Superioritatea generalului român era evidenţiată de faptul că Averescu nu excludea posibilitatea ca Berthelot să fi fost un om onest şi el să se fi înşelat. Nu la fel a gândit vreodată şeful Misiunii franceze, acceptând că s-ar fi putut înşela în judecăţile formulate la adresa comandantului Armatei a II-a.

Între timp, Berthelot fusese propus pentru titlul de cetăţean de onoare al României[146], o recunoaştere care exprima preţuirea de care se bucura în această ţară. Prezenţa, la Iaşi, a ministrului francez Albert Thomas, sosit la 27 mai 1917, a reprezentat încă un moment prin care s-a încercat a se reafirma prietenia româno-franceză. Conştient de semnificaţia acestei vizite, Berthelot scria că

> «Sa présence sur le sol roumain pendant trois jours est un acte de haute politique; elle montre, encore plus aux russes qu'aux roumains, que la France s'intéresse toujours à la Roumanie et que la Russie n'a pas à la traiter comme un état vassal»[147].

Cu o zi înainte de a avansa aceste consideraţii, el îl informa pe Albert Thomas «de la situation de la mission, à laquelle personne ne pense en France», subliniind că «Depuis le départ du maréchal Joffre, on nous oublie un peu»[148]. De fapt, nu fusese uitată numai Misiunea, ci şi România, într-un fel. Iar el, mai de mult chiar, începuse a se îndepărta de ţara în care sosise în urmă cu peste o jumătate de an. La 2 iunie, scria în jurnalul său:

> «J'ai demandé à Paris l'autorisation de rentrer en France et de reprendre ma place au front, maintenant que mon rôle est terminé ici, et que l'armée roumaine réorganisée est tout à fait apte à rentrer en ligne, et j'aurais voulu que mon départ soit fixé au 12 juin. On me répond aujourd'hui que je dois rester à mon poste actuel jusqu'à nouvel ordre!»[149].

Nemulţumit de o asemenea decizie, îi mărturisea cumnatei sale că

> «Je suis impatient de rentrer en France où j'aurais pu avoir dans un bref delai un commandement d'armée; tandis que maintenant me voilà remis aux calendes grecques, car c'est un retard d'au moins trois mois... Ici – constata el –, tout le monde est évidemment content de me voir rester, sauf les Russes. Les Roumains me considèrent un peu comme un palladium; on me couvre de fleurs et de décorations; on me promet un statue. J'aimerais mieux voir les côtes de France»[150].

La 14 iulie, când întreaga Misiune militară, împreună cu colonia franceză şi reprezentanţii Quai d'Orsay-ului, celebra ziua naţională a Franţei,

Regele Ferdinand se afla alături de ei, primind de la Berthelot «la sympathie que vient de la France à l'armée et à la Nation roumaine»[151]. Trei zile după aceea, însă, cineva îl informa că Averescu nu avea încredere în ofensiva ce se pregătea, iar

> «Son âme damnée, Ressel, proclame que les allemands sont invincibles et qu'on ferait mieux de faire la paix!... Drôle de mentalité! On me dit qu'en France il y a des gens comme celà»[152].

Totuşi, într-o discuţie cu Regele şi Ion I.C. Brătianu,

> «personne n'envisage une paix séparée, mais l'abandon de la Roumanie présente de grave inconvénients et oblige à des mesures particulières»[153].

Cu acelaşi prilej,

> «on parle de la conférence des Balkans qui se tient actuellement à Paris et à laquelle la Roumanie n'a que voix consultative, ce qui indique un manque de confiance en elle»[154].

Neîncrederea aceasta nu era, desigur, străină de atitudinea Franţei. În sfârşit, Berthelot remarca, obligat de realităţi, că «on confirme les succès d'Averesco qui se développent toujours»[155], fără a comenta această informaţie. A doua zi, însă, a găsit puterea de a-l felicita, pentru ca după continuarea luptei, deşi se ordonase încetarea ofensivei, să ceară Regelui înlocuirea generalului român. Ferdinand nu a dat curs unei asemenea propuneri, dar totul s-a încheiat, aşa cum recunoştea I.G. Duca, cu «o duşmănie până la moarte între Berthelot şi Averescu»[156]. De fapt, duşmănia era *veche, astfel încât noul «incident» nu a făcut altceva decât să o agraveze.* Situaţia complicată în care ajunsese România nu a permis, pe moment, reluarea recriminărilor de altădată, tocmai atunci când Paul Painlevé felicita armata română. Discutând, însă, în aceeaşi zi – adică 31 iulie 1917 – cu Ion I.C. Brătianu, prim-ministrul român îi semnala

> «une compagne menée dans le pays, et jusque dans l'armée, en faveur d'une paix séparée, avec tous les arguments que l'on connaît: la Russie, c'est l'inconnu, on est à la merci de ces gaillards et Dieu sait ce qui peut leur passer par la tête. Ma réponse est que entre ces deux solutions, il y en a une troisième, c'est de défendre à outrance la front actuel et de tenir la Moldavie contre l'ennemie, et au besoin contre les autrees!».

Continuând discuţia, în seara aceleiaşi zile, Brătianu l-a informat că

«a télégraphié à Londres et à Paris sur ce sujet, mais il ne voudrait pas que l'on puisse croir qu'il n'est pas décidé à aller jusqu'au bout!»[157].

Sugestia lui Berthelot de a se rezista împotriva tuturor, indiferent de împrejurări, i-a surprins pe toţi factorii de decizie din România. O asemenea alternativă era sinonimă cu sacrificarea României, în condiţiile în care ea urma a fi abandonată de Rusia şi pusă, astfel, în imposibilitatea de a comunica cu Aliaţii. Comentând soluţia avansată de Berthelot, I.G. Duca va nota că

«acesta, în grija lui sinceră de a nu scăpa un crâmpei măcar din frontul oriental, în preocuparea de a nu fi poate suspectat, ca prea puţin energic, de către guvernul său, proclama pretutindeni nevoia continuării luptei până la capăt în orice condiţiuni şi, fireşte, desfăşura o acţiune intensă printre ofiţeri la Marele Cartier ca şi pe front, pentru a-i influenţa în sensul vederilor sale. Aşa fiind – recunoştea fruntaşul liberal –, Brătianu trebuia să procedeze cu cea mai mare prudenţă şi mărturisesc că a împins această prudenţă până la exagerare»[158].

Circumspecţia premierului român l-a încurajat pe generalul francez, pentru care orice jertfă românească era justificată, atât timp cât ea era privită dintr-o perspectivă pariziană. Acuzându-l pe Averescu de a fi fost «l'homme de la paix séparée!», el părea a fi uitat succesele generalului român, scriind că

«le dénommé Averescu est en train de justifier mon opinion sur son compte: trop orgueilleux pour accepter des conseils, et pas assez intelligent pour en comprendre l'utilité, il est en passe d'accumuler bêtises sur bêtises et je le soupçonne même de faire le jeu des boches. C'est un pistolet dont je n'ai jamais puvoir l'oeil en face et qui est parfaitement capable de trahir son pays»[159].

În ziua următoare, Berthelot se vedea din nou obligat să consemneze alte

«Bonnes contre-attaques de la droite de la IIe armée [...] qui reprennent du terrain»[160].

Scriindu-i, apoi, cumnatei sale, la 16 august 1917, el remarca din nou că «Nos braves roumains continuent à se battre avec beaucoup de coeur»[161]. La 20 august revenea asupra reuşitelor lui Averescu, pentru ca o zi mai târziu să remarce, cu nedisimulată malițiozitate, că

«les contre-attaques d'Averesco [...] n'ont pas donné de résultat, et celà n'a rien d'étonnant à la manière dont elles sont inorganisées!»[162].

La o zi după aceea, ministrul de Război francez îl contrazicea, trimiţând o telegram• cu «félicitations de l'armée française à l'armée roumaine pour ses belles actions à Marasesti et à Marasti»[163]. O telegramă asemănătoare era adresată şi Misiunii franceze

> «pour la part capitale que vous avez prise [...] dans l'heureux dénouement de la crise sur le front russo-roumain. C'est en continuant de la même façon à consolider et à renforcer l'armée roumaine que vous servez le mieux la coalition»[164].

Este cunoscut faptul că după confruntările din vara anului 1917, alte acţiuni de amploare nu au mai avut loc pe frontul român. Berthelot nu a încetat, totuşi, să consemneze că

> «Averesco continue à faire tuer ses soldats dans des attaques qu'il ne sait ni organiser, ni préparer, et qui échouent naturellement»[165].

Reluând subiectul, într-o scrisoare din 21 septembrie 1917, el insinua:

> «Rien de bien particulier sur notre front, si ce n'est des petites attaques locales menées contre tous nos avis, par l'ineffable Averesco, dont les résultats sont loin d'être proportionnés aux pertes qu'elles entrainent; mais ce pantin est pour beaucoup de gens ici un grand homme de guerre, et il faudra qu'il mette toute son armée sur le flanc pour qu'on commence à se rendre compte de son incapacité»[166].

Deşi situaţia României şi a Franţei erau îngrijorătoare, din multe puncte de vedere, nimic nu părea a-l interesa mai mult decât «trama Averescu», devenită pentru Berthelot o adevărată obsesie. Notaţia din prima zi a lunii octombrie 1917 se reducea la o discuţie despre generalul român, temă predilectă a obişnuitelor lui calomnii.

> «Nous parlons – consemna el – de l'etat d'âme d'Averesco: orgueil, amour sénile, haine pour les gens qui le gênent, mépris pour tous, indifférence aux pertes qu'il impose aux troupes pour se tailler un piédestal, air protecteur vis-à-vis du roi, attitude ridicule avec la domnitza, pas d'intelligence, mais rouerie de paysan, voici ce qui caractérise la bonhomme»[167].

Evitându-l de multe ori sau neluându-l în seamă, generalul român reţinea şi el în notele sale «o scenă foarte neplăcută cu marele strategian, generalul Berthelot», întrebându-se «pentru ce are omul acesta o aşa de mare simpatie pentru armata mea şi pentru mine personal, nu pot să-mi dau seama». Spre deosebire, însă, de cele ale generalului francez, notaţiile lui Averescu nu eşuau în dezonorante invective, mulţumindu-se a observa:

«şi de-ar avea măcar bunul simţ de a se ţine în cercul afirmaţiunilor academice»[168].

Odată cu trecerea timpului, complicaţiile intervenite în Rusia au început a se repercuta, într-o măsură tot mai mare, asupra României. La un moment dat, Ion I.C. Brătianu a ajuns să vorbească despre un «protectorat russe sur la Roumanie», teamă împărtăşită şi de Berthelot, întrucât, considera el, «C'est aussi au détriment de la France», prin care «On cherche à mettre la Mission française à l'écart»[169]. În plus, premierul român îşi manifesta dorinţa ca «les petites puisances ne soient pas éliminées des conférences interalliées»[170]. Berthelot, la rândul său, izolat din ce în ce mai mult, lezat de tratamentul pe care i-l rezervaseră oficialităţile franceze şi simţind că rolul său nu va mai fi ca în urmă cu un an, scria că

> «Le 16 octobre, j'ai envoyé un télégramme au ministre pour demander mon rappel en faisant valoir que je suis ici depuis un an et que j'en ai assez»[171].

O asemenea stare de spirit nu putea rămâne fără urmări pentru activitatea misiunii militare pe care o conducea şi pentru colaborarea franco-română. În încercarea sa de a reveni în prim planul evenimentelor de pe frontul român, el trimitea la Paris, la 23 octombrie 1917, o telegramă în care arăta că

> «Il serait possible d'organiser plusieurs divisions tchèques et serbes et de les instruire au cours de l'hiver. Mais pour réussir, ces formations devraient être prises entièrement dans nos mains. Reste à savoir si la Russie consentirait à celà. La question pourrait être présentée utilement à la conférence de Paris, en échange des demandes que fera d'autre part la Russie et auxquelles nous ne pourrons souscrie sans conditions. L'une de ces conditions devrait être l'organization d'armées, polonaise, serbe et tchèque; leur armement serait prélevé sur rossources destinées à la Russie, puisqu'elle les laisse inutilisées; ma mission pourrait leur fournir des instructeurs à raison d'un par régiment. Il y aurait intérêt à délivrer la Roumanie de la présence des troupes russes qui la pillent et ne veulent pas se battre»[172].

La 4 noiembrie, Berthelot era înştiinţat că propunerile sale au fost luate în seamă, iar H.-A. Niessel fusese însărcinat de guvernul francez să trateze chestiunea cu Petrogradul[173]. Totul a rămas, în cele din urmă, la stadiul de intenţie, datorită loviturii de stat din Rusia.

Mai înainte, însă, la 24 octombrie 1917, vizitându-l pe Ion I.C. Brătianu, Berthelot descoperea că premierul român

> «manifeste une vive émotion au sujet des conditions de paix russes et me demande de télégraphier à Paris à ce sujet. Il est urgent et indispensable qu'il y ait une

protestation immédiate, catégorique et unanime des alliés, y compris le gouvernement provisoire russe pour rejeter du pareilles propositions. Saint-Aulaire et tous les ministres alliés envoient à leur gouvernements respectifs un télégramme collectif dans le même sens»[174].

Surprins şi el de turnura evenimentelor, se arăta nemulţumit de faptul că ministrul de Război i-a respins cererea de rechemare, deoarece, «J'en ai tout à fait assez d'être ici»[175].

Evenimentele care s-au consumat la Petrograd, la 7 noiembrie 1917, au schimbat toate planurile imaginate până atunci.

«Dans la soirée, nota generalul francez, arrivent de graves nouvelles de Russie. Les bolcheviks ont pris le pouvoir. Kerenski et Terentschenko seraient en fuite. Verchovski aurait déclaré qu'il faut à la Rusie une paix immédiate, même et surtout à l'insu des alliés»[176].

În următoarea zi nota:

«Ces faits sont confirmés par un radio de Lénine disant que le gouvernement provisoire est renversé par les ouvriers et soldats, qu'il faut faire la paix immédiatement et qu'il faut arrêter les officiers contre-révolutionaires ou qui s'opposeraient à la paix»[177].

Referindu-se la situaţia din România, el constata că

«Rien de particulier sur notre front; les boches le laissent calme, malgré tous les bruits qu'ils font courir, et je crois de plus en plus qu'ils ne feront rien cet hiver»[178].

Surprinşi întrucâtva de cele întâmplate în Rusia, Ion I.C. Brătianu, Constantin Prezan şi Constantin Iancovescu l-au contactat pe Berthelot pentru a discuta asupra noii conjuncturi,

«qu'ils voient très en noir. Ils estiment – nota şeful Misiunii franceze – que l'anarchie russe mène infailliblement la Russie à la paix séparée. La Roumanie est bien décidée à rester jusqu'au bout aux côtés des alliés. Il peut se produire cependant que les armées russes abandonnent le front roumain. Dans ce cas, les troupes roumaines, dans l'impossibilité de défendre ce front à elles seules, devraient se retirer également. Mais où? [...] Bratiano se plaint amèrement que, dans des circonstances aussi critiques pour la Roumanie, les alliés ne lui viennent pas en aide»[179].

Înţelegând că situaţia României era, într-adevăr, foarte complicată, Berthelot l-a rugat pe Robert de Flers, care urma a se întoarce în Franţa,

> «d'en parler au gouvernement et au Président de la République. Il me semble qu'une sourde propagande est menée pour une paix séparée, soutenue d'une part par Averesco et d'autre part par le ministre d'Italie, Fasciotti».

Averescu, pretindea Berthelot, «se fait défaitiste et proclame, entre toutes ses lignes, la nécéssité de faire la paix: on écoute trop les français, et c'est pour eux que la Roumanie se bat encore!». Aducându-i aceste acuzații, care erau întru totul îndreptățite, Berthelot îl întreba pe Brătianu «s'il va laisser continuer cette propagande odieuse. A sa place, je ferai immédiatement passer le bonhomme devant une cour martiale»[180].

> «Comme on ne peut s'en aller en Russie, on se battra jusqu'au dernier homme – recomanda Berthelot. Déjà on organise le triangle dans lequel il faudra mourir! (Le fameux triangle de la mort)»[181].

Ideea «triunghiului morții», avansată fără rezerve de francez, întrucât îi convenea, atât pentru prestigiul personal, cât și pentru țara sa, nu putea fi acceptată ca o soluție viabilă pentru români. Ce făcuseră Aliații în sprijinul României, pentru ca aceasta să accepte ipostaza de sacrificată? Așa cum va comenta I.G. Duca, Berthelot a inventat «triunghiul morții» în virtutea căruia se preconiza continuarea luptei «până la ultimul om și ultimul tun. Fiindcă se tot contesta posibilitatea materială a unei asemenea rezistențe, dânsul imaginase planul formării acestui triunghi, având Prutul drept bază și cuprinzând Iașii, Hușii și Vasluiul. Armata noastră trebuia să se retragă înlăuntrul triunghiului și să lupte până la exterminare, un fel de repetare în mare a faimosului «carré de Waterloo, la garde meurt, mais ne se rend pas!». Din îndemnul misiunii franceze, Prezan s-a lăsat a fi sedus de acest proiect și pusese chiar birourile de la Marele Cartier să studieze ipoteza»[182]. În cele din urmă, însă, nu s-a ajuns la a se pune în practică o asemenea idee, datorită, îndeosebi, evoluției situației politice din Rusia. Imaginând fel de fel de planuri, Berthelot se îndoia, totuși, de probabilitatea aplicării lor, recunoscând că «tout ça ne fait qu'augumenter mes regrets de n'être pas en France, et mon désir de partir d'ici le plus tôt possible»[183].

Raporturile româno-franceze ajunseseră a fi cvasidependente de evenimentele din Rusia. Expectativa României, una conjuncturală, desigur, a trebuit să fie abandonată în momentul în care V.I. Lenin a decis să încheie un armistițiu, sugerând Aliaților să procedeze la fel[184]. La curent cu schimbările spectaculoase din Rusia, Berthelot scria că

> «L'anarchie ruse va de mal en pis, et elle se traduira certainement et sous peu par une paix séparée avec les boches. La Roumanie – accepta el, în virtutea realităților pe care le cunoștea – y sera fatalement entrainée car ses forces sont insuffisantes pour tenir à elles seules contre toutes les divisions allemandes et autrichiennes qui sont sur leur front. D'autre part, remarca apoi, la Roumanie est tributaire de la Russie du sud au point de vue du ravitaillement et le premier soin des russes sera de couper les vivres».

Anticipând o asemenea evoluție a evenimentelor, generalul accepta că, destul de repede, Misiunea pe care o conducea urma a se întoarce în Franța. Resemnându-se cu o asemenea situație incontrolabilă, a cărei evoluție devenise greu previzibilă, Berthelot își informa ruda, scriindu-i că

> «Ici, tout est au calme, les boches ont pu y prèlever tout ce qu'ils on voulu pour renforcer le front italien et pour tenir dans les Flandres. Les Roumains se tiennent toujours bien, et ils sont déterminés, malgré le gâchis russes à tenir jusqu'au bout, ou, du moins le plus longtemps possible... Je ne puis guère quitter Iassy maintenant en raison des événements de Russie, et je le regrette»[185].

La 25 noiembrie 1917, Berthelot primea de la Clemenceau o telegramă, ca răspuns la o sesizare adresată de general Parisului la 18 noiembrie, în care i se comunica atitudinea guvernului francez, care

> «mesure toute la gravité de la situation qui pourrait résulter pour la Roumanie d'une défection totale de la Russie, mais il estime que, pour tous les alliés, le devoir est de rester jusqu'au bout fidèles à leurs engagements. La Roumanie peut être assurée que sa cause reste sacrée aux yeux de tous les alliés. Leur premier soin, lors de la conférence interalliée qui se réunira le 29 Novembre, sera d'arrêter, dans le sens le plus favorable aux intérêts roumains, les décisions énergiques que comporte la situation sur le front oriental»[186].

Referirile stricte la România erau formulate în funcție de interesele Franței, astfel încât, «le gouvernement français estime qu'il ne saurait être question de désarmer l'armée roumaine et de la licencier».

> «Dans le cas où les événements rendraient inévitable l'abandon momentané de la Moldavie, l'armée roumaine a le devoir de poursuivre la lutte en Bessarabie, dans la Russie méridionale, et au besoin jusque dans le territoire du Donetz [...] et apporter ainsi à tous ceux qui ont encore le sentiment de l'honneur un concours qui peut être décisif pour les destinées de la Roumanie et de la Russie».

Comentând aceste opinii, Berthelot atrăgea atenția asupra faptului că «Il est regrettable que le gouvernement français n'ait pas parlé avec cette énergie dès le mois de Mai». Informându-l pe Brătianu asupra notei lui

Clemenceau, politicianul român şi-a exprimat rezerva asupra retragerii în Rusia, iar Saint-Aulaire observa că guvernul parizian nu răspundea, de fapt, întrebării esenţiale, adică aceea a creditelor, dar nici nu-şi preciza atitudinea faţă de autorităţile ucrainene.

> «Je réponds – nota Berthelot – ce soir même à Clemenceau pour attirer son attention sur les difficultés pour ne pas dire l'impossibilité, d'une retraite lointaine. Il ne faudrait pas se leurrer»[187].

Spre deosebire de Paris, care considera România un pion de sacrificiu, a cărui importanţă depindea, în cele mai multe cazuri, de moment, Berthelot, care pleca tot de la interesele Franţei, era mai realist, ştiind până unde se putea merge cu pretenţiile, care nu puteau fi întemeiate numai pe presupuneri. Din păcate, însă, el nu era un nume de care cineva să ţină seama în ţara sa, astfel încât între capitala Franţei şi Iaşi distanţa creştea mereu, circumstanţă care ameninţa să se transforme într-o imposibilitate de comunicare, întrucât Parisul refuza să asculte şi pretindea numai ceea ce credea el de cuviinţă. Lui Berthelot i se cerea ca România să ţină cont de toate pretenţiile lui Clemenceau, fără ca Franţa să se intereseze numaidecât de nevoile României. Nu ştim dacă I.G. Duca avea sau nu dreptate, dar el era convins că «sub influenţa lui Berthelot, Clemenceau avea neîncetat ieşiri pe cât de violente, pe atât de nedrepte şi jignitoare»[188].

Ultima lună a anului 1917 începea într-o atmosferă de dezorientare, care părea să fi devenit o caracteristică a situaţiei din Rusia, dar şi din România. La 1 decembrie, la o întrunire la care a participat Regele Ferdinand, Ion I.C. Brătianu, Constantin Iancovescu, Constantin Prezan, Alexandru Averescu, Eremia Grigorescu şi Henri Berthelot, a fost discutată situaţia creată României de armistiţiul Rusiei, hotărându-se, aşa cum consemna generalul francez:

> «Armistice général conclu par les russes: ne pas s'y mèler, refuser toute proposition, interdire toute fraternisation dans les troupes roumaines, ne pas provoquer l'ennemi, mais repousser toute attaque»[189]. «La discussion est longue et particulièrement délicate. Averesco et Iancovesco parlent beaucoup pour ne rien dire et surtout pour dégager leur responsabilité»[190].

Averescu, la rândul lui, vorbind despre aceeaşi consfătuire, la obiect şi explicit, remarca, din nou, că

> «mi-a făcut o impresiune din cele mai penibile generalul Berthelot, care când a luat cuvântul a vorbit exclusiv în interesul Aliaţilor, fără a se preocupa câtuşi de puţin

de soarta noastră. Vede în Rusia toate în roz. Se va forma acolo un stat ucrainean, care va avea o armată credincioasă pentru continuarea războiului, iar misiunea franceză, care a plecat din România, va lua în mâini transporturile pe căile-ferate!»[191].

Ca şi altădată, acela care a judecat bine momentul a fost Averescu. Peste trei zile, Berthelot consemna că

«Bratiano me fait appeler et, devant Prézan, m'expose que la situation est telle, qu'un armistice général du front oriental serait peut-être le meilleure solution. Tcherbatchef est du même avis; celà lui permettra de maintenir les troupes sur la front et gagner du temps. Mais on ne peut conclure cet armistice qu'avec l'autorisation des Allies»[192].

Dacă mai înainte acceptase că armistiţiul era inevitabil, atunci când el nu era nici măcar iminent, de această dată nu l-a mai considerat la fel.

«Je suis un peu étonné de cette déclaration: gagner du temps? Pour qui et pour quoi? Si l'armistice est signé, ce ne peut-être qu'à l'avantage des allemands qui retireront leur troupes du front oriental pour les reporter sur le front de France où ils pourront nous écraser plus facilement. Est-ce cela qu'on veut? En tout cas, rien ne peut-être fait sans qu'on en ait parlé aux gouvernements alliés. La situation est grave, certes, mais rien n'est desespéré, et on peut encore attendre. D'ailleurs, il n'y a qu'à s'en tenir aux termes des décisions prises au conseil du 1er Décembre»[193].

Această schimbare de atitudine, care nu mai surprindea pe nimeni, era determinată de interesele Franţei, pe care el trebuia să le servească, chiar dacă, procedând astfel, eluda realităţile şi nesocotea situaţia catastrofală în care se găsea România. În momentul în care, aşa cum recunoştea,

«les représentants alliés ont décidé, sur le demande de Bratiano à leurs gouvernements respectifs, d'envoyer un télégramme collectif pour souligner la gravité de la situation», Berthelot s-a opus, demonstrând că drama României nu-l impresiona. În aceeaşi zi, consemna el în jurnalul său, «Un télégramme de Lénine annonce que les armées russes sont entièrement aux ordres des soviets, que des ordres sont donnés pour traiter l'armistice et si cet armistice n'est pas accepté sur le front roumain, toutes les troupes russes rentreront en Russie»[194].

Tot atunci, Scerbacev înştiinţa armatele ruse că

«A la suite de l'accord conclu aujourd'hui avec les roumains, j'ai décidé, en parfaite entente avec le comité révolutionnaire, de conclure sous certaines conditions, un armistice sur tout le front des armées russes et roumaines, en attendant la conclusion de la paix par le gouvernement central».

Într-o altă telegramă, adresată lui Mackensen şi Archiducelui Joseph, Scerbacev le propunea

> «d'entamer des pourparlers pour la conclusion d'un armistice sur le front des troupes russes et roumaines du front roumain»[195].

Luând cunoştinţă, a doua zi, de conţinutul acestor telegrame, Berthelot scria că

> «J'ai l'impression d'un coup monté pour ne pas dire un véritable lâchage. Sous le coup de cette émotion, je vais voir Bratiano, et en présence de tous les ministres alliés et devant Tcherbatchef, je proteste avec indignation contre le trahison commise envers les alliés, contraire à toutes les promesses, contraire aux décisions du conseil de guerre du 1er Décembre, et sans attendre même une réponse au télégramme collectif des ministres alliés à leurs gouvernements»[196]. «Bratiano – la rândul său – proteste et dit qu'il n'y a pas eu trahison. Il était impossible de faire autremant. Ce qu'il n'admet pas pourtant, c'est que Tcherbatchef ait parlé d'un accord avec les roumains pour la proposition d'armistice où ces derniers seraient compris et il n'admettait cet armistice que pour les troupes russes. A sa décharge, Tcherbatchef dit qu'il fallait aller vite. Dans l'état actuel de la Russie, c'est un acte de sauvegarde. Il croit d'ailleurs que ce n'est qu'un pas vers une paix inévitable et prochaine. Parbleu! c'est bien ce que je crains: carte blanche est laissée aux allemands de submerger le front de France. Mais est-ce connivence, accord tacite, on laissez-faire?»[197].

Aşa cum lăsa el a se înţelege, protestul afişat cu atâta severitate era provocat de grija pentru ţara sa şi nu de soarta României, ajunsă într-o situaţie limită. Ştirea că Aliaţii au respins armistiţiul, pe care i-o comunica Saint-Aulaire la 5 decembrie 1917, a primit-o ca pe ceva de la sine înţeles, telegrafiind la Paris, acolo unde «On conserve encore des illusions et la nouvelle de l'armistice n'était pas encore connue»[198]. La 6 decembrie, în ziua în care expediase telegrama de mai sus, el îi scria şi cumnatei sale că

> «Je fais en sous-main ce que je peux pour empêcher l'armistice d'aboutir, sans grand espoir de réussir», întrucât, concluziona el, «Il ne faut pas se dissimuler que le soldat russe veut la paix avec stupidité et acceptera toutes le conditions que l'Allemagne imposera»[199].

Evenimentele care se consumau la acea dată în România, determinate de defecţiunea rusească, nu mai puteau fi influenţate în vreun fel. Berthelot ştia acest lucru, însă nu voia să se spună că adoptase expectativa într-o situaţie care interesa în mod deosebit Franţa. Intervenţiile sale erau, de fapt, nişte acte personale, lipsite de perspectivă. Nici Parisul nu ar fi

putut face mai mult. Recunoscând această incapacitate, oficialităţile guvernamentale franceze îl informau pe general că

> «proteste avec indignation contre un armistice sur le front roumain qui n'est qu'une manoeuvre de capitulation. Il désavoue la déclaration signée par le ministre de France sans vous avoir consulté».

Convins, în sfârşit, că nimic nu se mai putea schimba, Clemenceau îl învestea cu puteri depline, «pour sauver ce qui peut-être souvé»[200]. Schimbarea de atitudine a premierului francez venea prea târziu, iar Berthelot era conştient de imposibilitatea de a opri un proces care se derula ca o avalanşă. De altfel, el îl consilia pe Clemenceau în sensul că

> «Il faut tenir compte de la situation tragique de la Roumanie, dont le principal ennemi n'est pas celui d'en face, mais bien le peuple allié qui la trahit sur le front, le pille à l'intérieur et lui coupe les vivres à l'arrière»[201].

La 9 decembrie 1917, România a semnat armistiţiul cu Puterile Centrale, modificând complet evoluţia relaţiilor ei cu Franţa. Aflând vestea, Berthelot mai spera încă într-o redresare a situaţiei, repetându-şi că

> «c'est de fait une suspension d'armes, avec interdiction de prélever des troupes et même simplement des effectifs pour les porter sur d'autres fronts»[202].

Clemenceau, însă, neînţelegând exact ce se întâmplase, continua a cere explicaţii şi a transmite, concomitent, proteste, care nu mai puteau fi luate în seamă. Încercând a descrie situaţia din România, Berthelot remarca doar zvonurile, defetiste şi imprevizibile[203]. La 28 decembrie, după o prelungită neînţelegere între Paris şi Iaşi, el ajunsese a crede că

> «Bratiano ne me tient plus au courant de sa politique et de ses intentions. Celà doit tenir aux renseignements édulcorés, peut-être même timorés que Victor Antonesco lui transmet sur l'état d'esprit de Clemenceau. Il doit croire que c'est moi qui l'excite contre la Roumanie et le Chef de son gouvernement, alors qu'au contraire mes télégrammes journaliers ne font que peindre une situation grave, mais non désespérée, et plaider pour le gouvernement roumain toutes les circonstances atténuantes possibles»[204].

Adevărul era că acela care a contribuit la degradarea relaţiei Clemenceau – Brătianu era Berthelot, care, cultivând atât orgoliile unuia, cât şi ale celuilalt, încerca să-şi impună propriile puncte de vedere. Aşa s-a ajuns la unele acuzaţii «inadmisibile», avansate de şeful cabinetului pari-

zian, pe care omologul său român le-a respins, reamintindu-i celui care le formulase că

> «noi avem de apărat în vremuri tragice soarta statului român, care nu concorda cu optimismul militar al Generalului Berthelot, optimism desminţit de fapte vădit necorespunzătoare cu tristele realităţi. De altminteri în genere, observa I.G. Duca, raporturile cu Berthelot deveniseră foarte încordate, el nu se mulţumea să informeze tendenţios pe Clemenceau, ci lua la Iaşi chiar atitudini provocatoare. Corespondа direct cu Marele Cartier, critica pe faţă guvernul, lua iniţiative cu caracter politic, se substituia mereu legaţiunii franceze»[205].

După ce 1918 începuse cu o «Journée plutôt triste»[206], primul ministru se adresa miniştrilor ţărilor aliate, lăsând a se întrevedea intenţia că

> «il semble que l'on marche vers une paix prochaine, malgré toutes nos protestations. De tous côtés d'ailleurs surgit sournoise une propagande pacifiste intense, sublinia Berthelot. Le meneur est Averescu – considera el – qui ne prend plus la peine de se cacher: il entonne partout le clichè du triangle de la mort où la Roumanie devra s'ensevelir pour le corupte des alliès. Bratiano lui-même prend son air content d'avoir prévu ce qui arrive: Je vous l'avais bien dit»[207].

Încă de la începutul celui de-al cincilea an de război, care avea să fie şi ultimul, Berthelot se vedea confruntat cu o stare de spirit care-i era potrivnică.

> «La propagande pacifiste, nota el în jurnalul său la 3 ianuarie 1918, prend une tournure grave. Le fameux 'triangle de la mort' lancé pour les besoins de la cause, est maintenant dans toutes les bouches. On ajoute que je veux l'anéantissement complet de la Roumanie et de son armée. Il m'est difficile de combattre efficacement ces idées. J'ai beau dire que je suis prêt, avec toute la mission française, à suivre jusqu'au bout le sort de nos camarades roumains, on me prête les plus noires intentions! On va jusqu'à dire que c'est moi qui pousse Clemenceau, donc son intrasigeance, comme si l'intrasigeance de Clemenceau avait besoin d'être poussée! Mais je sens très bien que Bratiano ne veut rien faire pour arrêter cette néfaste propagande!»[208].

Generalul francez înţelesese demult că România nu putea ocoli pacea separată. Se afla în această ţară de peste un an, se mişcase printre factorii de decizie români şi ruşi, cunoscând dedesubturile unei situaţii greu de înţeles pentru un străin. Relaţiile sale cu oficialităţile române nu au fost întotdeauna cordiale, acestea evoluând în funcţie de atitudinea afişată de el faţă de implicarea României în războiul purtat de Aliaţi, deci şi de Franţa, împotriva Puterilor Centrale. Nu de puţine ori, comportamentul

său i-a surprins pe români, prin ineditul ipostazei pe care şi-o asuma la un moment dat, însă niciodată nu a putut fi acuzat de eventuale acte care să contravină intereselor ţării sale. România a reprezentat pentru el un stat care trebuia să acţioneze în sensul cerut de Paris. Ceea ce trebuia să facă România pentru Franţa era cu mult mai mult decât se angajase Franţa să facă pentru România. La începutul anului 1918, însă, România a fost pusă în situaţia de a nu mai putea accepta sacrificiile cerute de Franţa. În prima zi a noului an, Berthelot i se destăinuia lui Argetoianu, cerându-le românilor

> «să aşteptăm cu pacea până în primăvară; dacă s-ar dovedi până atunci că nu e nimic de făcut cu ucrainenii, *am fi liberi să facem ce vrem*»[209].

Propunerea era una rezonabilă şi care nu mai ridica multe semne de întrebare. Aşa cum scria Argetoianu, la curent cu dedesubturile situaţiei, armistiţiul, odată încheiat, oferea României şansa de a depăşi o conjunctură mai mult decât complicată. Convingerea lui era că nici una dintre cele două părţi semnatare nu va denunţa înţelegerea convenită la 9 decembrie 1917. Făcând această afirmaţie, el aducea în discuţie un raţionament pe care mulţi nu l-au sesizat la timp şi nu l-au acceptat mai târziu. «Era de pe atunci evident că soarta României după război nu se decidea pe frontul ei, ci aiurea». Şi aşa au stat lucrurile, chiar dacă nici azi nu se admite că deznodământul beligeranţei româneşti nu s-a decis pe vreun câmp de luptă unde se înfrunta armata română.

> «Părea prin urmare verosimil – gândea Argetoianu – ca starea de armistiţiu să dureze pe frontul nostru până la pacea generală. De nemţi nu am mai fi avut astfel să ne preocupăm, ci numai de ruşi».

Şi aşa s-a şi întâmplat. Înainte de a trece la altă idee, memorialistul politician mai adăuga că

> «oricât ar părea de ciudat, această soluţie informă, care drept vorbind nu era una, a fost şi soluţia Misiunii militare franceze şi a generalului Berthelot»[210].

De aceea, generalul a militat pentru această alternativă, care evita o angajare explicită faţă de Puterile Centrale. La 4 ianuarie 1918, el s-a întâlnit cu Regele,

> «pour lui dire ce que j'ai sur le coeur: Une campagne se développe, ouvertement maintenant, tant par la presse que par des paroles insidieuses, dans le but de faire la

> paix sous le prétexte que, dans les circonstances actuelles, l'armée roumaine ne peut passer le Pruth et retraiter en Russie. Or, il ne s'agit nullement de quitter le sol roumain»[211].

Respingând soluția care începuse deja a prinde contur, el opina că

> «Il faut donc tenir le front actuel jusqu'à la fin de l'hiver et assurer les ravitaillements. Nous nous y employons. Nous essayons aussi de maintenir la Russie du sud dans le devoir. L'espoir n'est certainement pas grand, mais si faible soit-il, nous n'avons pas le droit d'écarter cette chance»[212].

Apelând la argumente probabile, Berthelot nu urmărea altceva decât «o păstrare de front», așa cum îi mărturisea lui N. Iorga la 5 ianuarie 1918. Dorința sa, care avea în vedere în primul rând interesele Franței, era atât de mare încât ajunsese să conceadă că «Românii singuri ar fi în stare *să țină frontul*»[213]. O asemenea perspectivă era, desigur, lipsită de un fundament real, dar Berthelot făcea tot ce putea pentru a contracara «campania pacifistă». Scriindu-i din nou cumnatei sale, își începea confesiunea cu vestea că

> «les allemands ont retiré tout ce qu'ils ont pu en fait d'infanterie et d'artillerie lourde pour le transporter en occident soit sur le front français, soit sur le front italien».

Nemulțumirea sa era amplificată de faptul că

> «Une propagande pacifiste est sinon encouragée, du moins tolérée par quelques ministres. Est-ce par trahison. Est-ce par peur». Punându-și aceste întrebări, el accepta că «Au fond, tous ces orientaux sont las de la guerre»[214].

Continuându-și «campania antipacifistă», Berthelot îl vizita pe Ion I.C. Brătianu, la 8 ianuarie 1918,

> «pour lui signaler tout ce que je sais de la propagande pacifique qui émane maintenant de son ministre de la guerre, Iancovesco, lequel raconte des choses parfaitement inexactes que je me réserve de rétorquer. Il paraît gêné et ne me répond pas nettement sur ce point»[215].

Șase zile mai târziu, Argetoianu consemna, după o conversație cu șeful Misiunii militare franceze, că «după părerea lui nu puteam fi atacați până în aprilie»[216].

Dar, într-o convorbire cu Alexandru Averescu, din 17 ianuarie 1918, Berthelot revenea, așa cum nota generalul român, asupra unei discuții

purtate cu o zi înainte, când «a trebuit să convie la urma urmei că situaţia militară în România nu mai poate să depindă de ceea ce voim sau vom voi să facem noi, ci numai de intenţiunile şi hotărârile inamicului. Situaţia noastră geografică şi forţele de care dispunem ne paralizează orice acţiune necesară»[217]. Pornit împotriva acelora care pretindeau că «trebuie să facem orice sacrificii pentru a nu ne pune rău cu Aliaţii», Averescu conchidea:

> «acelaşi cântec, prin urmare. Dacă nu-ţi dai şi ultima suflare, pierzi tot ce ai făcut, ba eşti chiar privit ca: 'lâcheur!'! Trebuie a ne mai mira – se întreba el – că spiritul general începe a fi contra francezilor? Este trist, dar faptul e acesta!»[218].

Întâlnind pretutindeni aceeaşi atitudine de rezervă prelungită, Berthelot, scria N. Iorga la 17 ianuarie 1917, «'confruntat' cu generalii noştri, ar fi părăsit ideea că putem menţine singuri frontul»[219]. Peste două zile doar, generalul francez se confesa scriind c• Rusia «retourne à grands pas vers le moyen âge» şi «sombre peu à peu dans le ridicule. Dans cette situation, les Roumaines se laissent aller au découragement»[220]. Revenind asupra aceloraşi subiecte, Berthelot se arăta nemulţumit că, luând cunoştinţă de nişte telegrame expediate de Saint-Aulaire la Paris,

> «J'y vois une note imaginative qui pourrait induire le gouvernement en erreur sur ce qu'on espère obtenir tant des roumains que des russes. On n'amènera jamais la Roumanie à consentir à une retraite en Russie dans les circonstances actuelles. C'est tout juste si nous pouvons les empêcher de faire la paix. En tout cas, ils ne repredront pas les hostilités et ils sont tous d'accord à ce sujet»[221].

Poate că şi la intenţia ministrului francez se referea N. Iorga atunci când constata că «se fac încercări pentru a ne reţinea pe un drum care e pentru dânşii, şi poate în adevăr, – al duplicităţii»[222]. În ziua în care istoricul făcea această remarcă, generalul îl întâlnea pe primul ministru român, care se arăta deznădăjduit că

> «la situation intérieure est trouble, et la situation extérieure est désespérée! J'essaie sans succès de la remonter: et pourtant la situation intérieure est entre ses mains, et la Roumanie, serait-elle seule sur le front oriental, peut tenir le coup, étant donné que l'ennemi ne peut rien faire sur notre front avec les effectifs qui lui restent»[223].

Pacea acceptată de Ucraina părea să îndreptăţească temerile lui Brătianu, împotriva eforturilor lui Berthelot. Descurajat şi el, o informa pe cumnata sa că

«On parle partout de paix en Orient, et je crains bien que ce ne soit bientôt un fait accompli. Je finis par me demander s'il ne faut pas en prendre notre parti, car on ne peut rien obtenir de sérieux de tous ces gens là alors que nous dépensons des sommes énormes que nous ferions mieux de garder pour nous»[224].

O informaţie preţioasă, asupra punctului critic în care ajunsese România la sfârşitul lunii ianuarie 1918, ne-o oferă Constantin Argetoianu, care, prânzind la Berthelot, împreună cu generalul Constantin Cristescu, colonelul Victor Pétin, Robert de Flers etc., nota:

«Berthelot e bine dispus, plin de humor şi de un optimism senin. Nemţii nu ne vor ataca. Rusia nu va semna pacea. Nici Ucraina! Aşa încât poate va fi cum e mai bine». Aflând toate acestea, omul politic român scria că «am plecat de la Berthelot abătut. În mizeria noastră singura rază de nădejde de care ne mai agăţam era ajutorul francez. Dacă prietenii noştri francezi – atrăgea el atenţia – erau însă atât de orbiţi încât să poată crede în eficacitatea diviziilor fantome din Ucraina şi să aştepte de la ele salvarea – şi ultimele noastre nădejdi trebuiau să se năruie. Rămâneam de-a binelea singuri faţă de nemţi şi soarta noastră era pecetluită. La Roznov crezusem că istorioara cu cele 60 de divizii ucrainene era o glumă; la Iaşi mi-am dat seama că bietul Berthelot credea în ele şi nu pricepea de ce nu credem şi noi!»[225].

Două zile mai târziu, pornit împotriva independenţei Ucrainei, generalul francez considera că

«Nous sommes toujours ici dans le gâchis le pus complet. Je dois dire que ce n'est pas le côté boche qui nous inquiète le plus mais bien la côté bolchévik. Les voilà qui viennent de déclarer la guerre à la Roumanie. Les prétextes sont quelconques, mais le réel, c'est que les Roumains se sont opposés à laisser ces fous faire tout ce qui leur passait par la tête». Atitudinea ruşilor, sublinia el, «finit par exaspérer les Roumains et pourrait bien les rejeter dans les bras des boches. C'est un état d'esprit qui existe chez quelques uns et que je combats de mon mieux. Et malgré toute notre impartialité, il y a une propagande sournoise qui excite les russes contre nous»[226].

La 31 ianuarie, după ce cu o zi înainte nu dădea prea mare importanţă pericolului german, generalul se arăta surprins că

«Mackensen envoie un radio comminatoire demandant à la Roumanie ce qu'elle compte faire dans la situation actuelle!»[227].

A doua zi era chemat de Brătianu

«pour me parler de la situation novelle crée par le télégramme de Mackensen: il l'envisage comme le prodrome de la rupture de l'armistice. Je lui répond – consemna generalul – qu'il s'en garderait bien, car il a toute liberté d'envoyer des

renforts sur le front français. Il veut simplement intimider le gouvernement et le commandement roumain et je vois malheureusement qu'il y réussit. C'est une véritable comédie dont le scénario paraît déjà réglé»[228].

Ceea ce părea a fi o «comedie» pentru Berthelot, întrucât România nu mai reprezenta de mult pentru el ceea ce sperau românii, a trezit o mare îngrijorare în rândul autorităţilor aflate la Iaşi. La 2 februarie 1918, Regele a convocat un Consiliu de Coroană, la care a participat Brătianu, Take Ionescu, Prezan, Iancovescu, Averescu, Grigorescu, Văitoianu şi Berthelot, pentru a discuta impactul telegramei lui Mackensen asupra conjuncturii interne româneşti.

«On discute pour savoir si les allemands veulent réellement rompre l'armistice, et si, en cas d'attaque de leur part, l'armée roumaine est réellement en état de se défendre. L'exposé de Bratiano est un éffondrement devant lequel je suis seul à réagir. Je dis que j'ai assez confiance dans l'armée roumaine pour être certain qu'elle suffira à repousser toute attaque, si tant est que Mackensen veuille la tenter, car ses forces ne sont plus suffisantes. En effet, par leurs retraits de troupes, de matériel et de munitions, les allemands se sont mis dans l'impossibilité de faire une offensive sérieuse»[229].

De această dată, generalul francez a susţinut un punct de vedere apropiat de cel al lui Averescu. În final, s-a convenit a fi contactat Mackensen, pentru a se afla scopul mesajului în discuţie[230].

Cu toate eforturile lui Berthelot, situaţia din România nu părea să evolueze în direcţia dorită de generalul francez. Trebuie să arătăm, apoi, că între Paris şi Iaşi nu mai funcţionau de mult timp raporturi fireşti, specifice unei colaborări. Clemenceau, dezinformat şi pornit împotriva României, nu părea prea interesat de soarta unui aliat care, în loc de a ajuta Franţa, pretindea mereu să fie ajutat el. Saint-Aulaire, la rândul lui, nu reuşea să se facă ascultat la Paris. Pe de altă parte, Berthelot încerca să se substituie ministrului ţării sale la Iaşi, informând guvernul francez în aşa fel încât să-şi impună punctele sale de vedere. Nici factorii de decizie români nu împărtăşeau aceleaşi intenţii. Oricum, ei nu gândeau ca premierul Clemenceau, dar nici ca Saint-Aulaire sau Berthelot. Între Franţa şi România se ajunsese la un dialog paralel, fiecare încercând a-şi impune voinţa. Dar aceea care decidea, în ultimă instanţă, era Franţa. De aceea, oficialităţile române se vedeau obligate să se comporte în aşa fel încât să nu nesocotească realităţile cu care se confruntau, dar nici pretenţiile Parisului. Berthelot, care cunoştea dificultăţile pe care se străduiau

românii să le depăşească, continua să încerce a păstra România printre statele beligerante. La 5 februarie 1918, întâlnindu-i, la Saint-Aulaire, pe miniştrii antantişti, el era rugat să intervină la Rege, întrucât cei prezenţi «sentent la menace de la paix quoiqu'il advienne»[231]. A doua zi era primit de Ferdinand, căruia îi sugera că ar fi mai bine ca tratativele cu Mackensen să nu fie continuate[232].

În aceeaşi zi, nemulţumit de cum se derulau raporturile cu Franţa, Argetoianu îl ruga pe Take Ionescu să meargă la Paris pentru clarificări, deoarece la Iaşi nu se putea face nimic.

> «Saint-Aulaire juca un rol secundar faţă de Clemenceau şi rapoartele lui nici nu erau citite la Paris. Generalul Berthelot avea tot în mână şi cu dânsul nu se putea înţelege fiindcă era un om care voia întotdeauna să probeze că 21 fac mai mult decât 31»[233].

Trecând peste aceste nepotriviri de interese, grave pentru nişte personalităţi care îşi arogau ipostaza de prieteni ai României, la 7 februarie 1918 Brătianu comenta telegrama lui Mackensen, în faţa lui Saint-Aulaire, Sir George Head Barklay, ministrul britanic la Iaşi, Carlo de Fasciotti, omologul său italian, şi Charles J. Vopicka, ministrul american, iar la sfârşit

> «il a déclaré que des trois solutions: faire la paix, rompre l'armistice, continuer les pourparlers pour gagner du temps, il préfère la dernière qui, seule, laisse la Roumanie intacte! et qu'il donnera sa démission si elle n'est pas acceptée»[234].

După această întrevedere, Berthelot se arăta convins că România optase pentru pacea separată, întrucât cei răspunzători de soarta acestei ţări

> «ont laissé s'établir un courant pacifiste, et à mon avis ils ne le remonteront pas. Je crois – opina el – que d'ici un mois la paix sera faite par ici»[235].

Întrucât soluţia propusă de Brătianu pentru depăşirea dificultăţilor create de tratativele cu Puterile Centrale nu a fost agreată de autorităţile române, la 8 februarie 1918 s-a ajuns la demisia guvernului român. Nefiind la curent cu pertractările şi numeroasele aranjamente de culise, Berthelot a rămas cam surprins când a aflat că

> «On parle d'un gouvernement Averesco!! La comédie continue. A un autre de prendre la responsabilité de la signature de la paix!! Saint-Aulaire est enfin de mon avis. Les pourparlers vont maintenant s'orienter malgré nous vers une paix prochaine»[236].

În ziua următoare nota:

> «Le ministère Averesco est constitué, à tendances ultrapacifistes, comme je le prévoyais. On dit – şi aşa era – que l'Ukraine a signé la paix. Je crois qu'il faut songer à préparer le départ de la mission»[237].

Formula ministerială la care s-a apelat nu mai lăsa nici o îndoială asupra intenţiilor României. Berthelot a înţeles că pierduse şi ultima speranţă de a se evita pacea separată. În plus, acela care urma a conduce destinele României era Averescu. Dar, pe lângă toate aceste eşecuri personale, de care nu se simţea în vreun fel vinovat, intervenea şi acela determinat de semnarea păcii de către Ucraina, pe care o prezentase cu atâta îndârjire ca fiind posibila rezervă a planurilor sale. Descurajat şi obosit, Berthelot îşi dorea, cu adevărat, să se înapoieze acasă. În ziua în care generalul francez ajunsese a se simţi inutil, Regina Maria a avut o discuţie cu Saint-Aulaire – îndurerat şi el –, în cursul căreia suverana i-a făcut unele mărturisiri asupra raporturilor Aliaţilor cu România.

> «Am încercat să-l fac să înţeleagă – nota el – că Antanta face mereu şi mereu aceleaşi greşeli. I-am lămurit că niciodată n-au susţinut Aliaţii destul pe rege, aşa ca să ne insufle o deplină încredere în ajutorarea lor. Am îndrăznit să spun tot ce era de spus într-o ultimă şi disperată sforţare, ca să dobândesc o colaborare rodnică din partea lor, deşi se părea că totul e împotriva cauzei noastre, împotriva nădejdii noastre şi împotriva oricărui plan de scăpare pentru noi. St. Aulaire m-a ascultat în linişte; [...] i-am arătat că totul nu-i încă pierdut câtă vreme ei ne ajută cinstit să ne facem jocul cât se poate de bine»[238].

Această mărturisire a Reginei, care venea prea târziu, trebuie luată foarte în serios, pentru că aceea care o avansa era o persoană care a militat în permanenţă pentru continuarea războiului României alături de Aliaţi. Încercarea Reginei de a-l convinge pe diplomatul francez că speranţele care se puneau în ţara sa nu erau definitiv pierdute nu era întâmplătoare şi singulară. În ziua de 12 februarie, Berthelot îl întâlnea pe Nicolae Titulescu, care îi declara că

> «la partie n'est pas encore perdue et qu'il ne faut pas desespérer. Je ne vois pas trés bien sur quoi il baze son opinion (?)»[239].

Atât Regina, cât şi Titulescu acceptau circumstanţa că în cele din urmă România va semna pacea cu Puterile Centrale. Însă o asemenea pace era considerată ca o soluţie de tranziţie către momentul când România va re-

veni alături de Aliaţi. De aceea, ajutorul lor nu trebuia întrerupt. Dar putea Berthelot înţelege şi accepta un atare raţionament?

Recapitulând ultimele evenimente, el se arăta nemulţumit că Averescu, «ce faux bronhomme», a fost însărcinat cu formarea guvernului, tocmai el care «ne pense qu'à faire la paix, et qu'il la fera avant longtemps». Nu-i mai rămăsese decât să se intereseze de întoarcerea în Franţa, care urma a fi decisă de Paris.

> «Il y a pourtant encore de braves gens ici – se consola el – qui assistent furieux et navrés à cet effondrement. Le soldat est encore merveilleux, mais les dirigeants et avec eux beaucoup d'officiers ne pensent qu'à retrouver leur tranquillité et leurs plaisirs».

Încheind aceste consideraţii, acela care pretindea a fi un prieten al României scria:

> «Pour mon compte je m'arme de patience, en espérant que les conditions que leur feront les allemands les feront rougir de honte et les rejetteront dans la lutte jusqu'au bout"[240].

De altfel, după schimbarea de guvern, prin care se evita compromiterea lui Ion I.C. Brătianu ca posibil negociator al păcii separate, atitudinea lui Berthelot faţă de români a devenit din ce în ce mai potrivnică. De unde mai înainte îi criticase pe ruşi pentru impunerea păcii cu centraliştii, şeful Misiunii militare franceze a devenit dintr-o dată un apărător al acestora[241]. Referindu-se la noii guvernanţi, el îi mărturisea lui Eremia Grigorescu, deşi nu pentru asta fusese trimis în România, că

> «les dirigeants actuels de la Roumanie la mènent à l'acceptation de la paix la plus honteuse, du fait que la ministre de la guerre, Iancovesco lui-même, déclare publiquement que l'armée roumaine ne peut pas résister à la moindre attaque allemande»[242].

Ca un gest de protest, la 16 februarie, cerea Parisului să-i pregătească întoarcerea în Franţa. În aceeaşi zi, îşi informa nepotul că

> «Bien que le gouvernement le démente, j'ai la certitude que les pourparlers de paix ont déjà commencé; ce n'est plus qu'une question de jours pour que cette paix soit signée ici. La propagande pacifiste contre laquelle je proteste depuis deux mois n'est plus seulement tolérée, mais encouragée, de sorte que gens qui croient encore à la reprise de la guerre se font de pures illustions. Aussi, maintenant le temps me tarde, et je préfererais qu'on en finisse tout de suite pour pouvoir rentrer en France et me trouver au milieu d'honnêtes gens...»[243].

Nu era prima dată când Berthelot gândea în acest fel. Dar, dacă până atunci o asemenea perspectivă era considerată doar una posibilă, la jumătatea lunii februarie 1918 ea devenise o realitate iminentă. La o zi după scrisoarea generalului francez, N. Iorga nota că Averescu hotărâse să încheie «o pace, fără cesiune de pământ românesc şi fără robie economică», adăugând că

> «o retragere în Ucraina ar fi periculoasă, dacă francezii continuă a susţine pe bolşevici. Cu Aliaţii nu se va rupe decât în cazul când ei vor refuza până la capăt să înţeleagă situaţia noastră»[244].

În ziua următoare, acelaşi consemna că un conaţional de-al şefului Misiunii militare franceze «recunoaşte că ai lui sprijină pe bolşevici, fiindcă aceasta li convine în momentul de faţă»[245]. Un asemenea comportament era, desigur, unul al duplicităţii, permis francezilor, dar nu şi românilor, pentru care pacea atât de mult discutată apărea atunci ca o soluţie convenabilă, pentru moment[246]. Convingerea lui Berthelot, comunicată Parisului, era aceea c• «la Roumanie n'est pas acculée à la paix», recunoscând însă că opinia publică nu mai dorea continuarea războiului[247]. Luând în consideraţie circumstanţele de ultimă oră, agravate de iminenţa denunţării de către Puterile Centrale a armistiţiului cu România, generalul francez nota că

> «J'envisage une modification de notre attitude: Jusqu'à ce jour nous avons été intransigeants sur la nécessité de lutter jusqu'au bout. Je dois même dire que, parmi les Alliés, nous avons été les seuls à montrer cette intransigeance. Mais si nous ne pouvons pas donner notre consentement à la signature de la paix, nous pouvons du moins nous tenir à l'écart, en laissant le gouvernement roumain décider lui-même s'il veut continuer la lutte, ou accepter les conditions humiliantes qu'imposent les puissances centrales!
>
> Dans le premier cas, nous suivrons jusqu'au bout le sort de l'armée roumaine. Dans la second, il serait utile de laisser tout l'odieux des conditions de la paix aux allemands et aux autrichiens, en préparant pour le lendemain même de la signature de la paix, une déclaration collective des Alliés, reconnaissant que les armées roumaines ont toujours fait bravement et loyalement leur devoir, que la Roumanie a cédè à des circonstances critiques et indépendantes de sa volonté, et, dans ces conditions, les Alliés considèrent que le traité de paix imposé par l'Allemagne est nul et non avenu, et qu'ils en poursuivront la révision ou l'annulation au moment des négociations de paix generale»[248].

O asemenea schimbare de atitudine, surprinzătoare în aparenţă, survenea în momentul în care devenise clar că România nu mai putea fi păstrată

alături de Aliaţi. Judecând noua conjunctură în funcţie de interesele Franţei, generalul ajunsese a accepta un compromis, care oferea Parisului posibilitatea de a rămâne în expectativă până în momentul încheierii războiului. Ca şi până atunci, opţiunea lui nu era justificată de interesele României, ci de cele ale Franţei. Comportamentul adoptat de Berthelot indica de fapt o nouă linie a raporturilor franco-române, linie în virtutea căreia România era abandonată sferei de influenţă a Berlinului şi a Vienei. În asemenea condiţii, prezenţa Misiunii militare franceze în România era lipsită de sens. Conştient de schimbarea propusă, care contravenea intereselor româneşti, el a grăbit părăsirea Iaşilor, fără a se mai arăta interesat de ceea ce urma a se întâmpla în urma sa. Convins fiind că guvernul român nu mai avea cum respinge pacea, circumstanţă în care plecarea Misiunii devenea inevitabilă, Berthelot nota că într-o discuţie avută cu Mihail Cantacuzino, i-ar fi propus acestuia că în cazul în care

> «on refuse toute compromission, nous restons tous, mes officiers et moi, pour partager les moments d'adversité. Je pense ne pouvoir faire d'avantage»[249].

Nemulţumirea sa lua forme nepermise atunci când, refuzând orice măsură adoptată de premierul român în vederea înapoierii Misiunii în Franţa, se întreba:

> «De quoi se mêle-t-il? Je lui fais dire qu'il n'ait pas à s'occuper de nous. Je partirai quand et par où je voudrai!»[250].

Indiferent de relaţiile dintre el şi cel care «se amesteca» astfel, măcar aparenţele trebuiau salvate. Averescu era puţin mai în vârstă decât Berthelot, avea un grad mai mare în armată şi era, la acea dată, prim-ministru al României. Amestecul adus în discuţie nu era un gest care se reducea la sfera relaţiilor dintre Averescu şi Berthelot. Impoliteţea acestuia din urmă dezvăluia natura relaţiilor franco-române, care refuza orice «drept» şefului guvernului de la Iaşi. O zi după ce recunoscuse, indirect, superioritatea lui Averescu, generalul francez îşi căuta consolarea la Rege, exprimându-şi regretele «de ne pouvoir plus être utile à la Roumanie»[251]. În ziua următoare, adică la 6 martie 1918, Regina Maria nota că avusese o «întrevedere zguduitoare» cu Berthelot, în cursul căreia «vorbirăm împreună ca doi buni ostaşi, care se înţeleg şi care deplâng aceleaşi greşeli ce nu se mai puteau îndrepta»[252]. Aşadar, în faţa Reginei, neînduplecatul adversar al lui Averescu şi intransigentul acuzator al tuturor relelor român-

neşti recunoştea că de greşelile devenite vizibile atunci nu erau vinovaţi numai cei care intraseră în război în august 1916, la insistenţele Parisului.

La 8 martie 1918, Berthelot nota că «Reçu de Paris l'approbation de mes intentions et une ligne de conduite»[253]. De la acea dată, propunerile avansate Parisului la 2 martie deveniseră, deci, normele după care urmau a funcţiona relaţiile Franţei cu România. Satisfăcut de faptul că superiorii săi îl ascultaseră, în sfârşit, el l-a contactat pe Averescu, întrebându-l dacă ar mai fi «encore une chance pour éviter une pareille capitulation?». Primind un răspuns negativ, justificat de faptul că

> *«il subit des condistions et ne veut pas les discuter, de crainte d'avoir l'air de les approuver!»*[254],

Berthelot se străduia să lase impresia că încercase totul pentru a nu putea fi acuzat de impoliteţe sau de lipsă de diplomaţie.

În ziua în care părăsea capitala Moldovei, adică la 9 martie 1918, el declara unei delegaţii a Parlamentului român, condusă de N. Iorga, că «je m'en vais, mais le coeur gros, car on pouvait faire mieux»[255]. Plecarea Misiunii militare franceze s-a constituit într-un moment foarte trist şi îndeosebi descurajant pentru români. Regina Maria, prezentă, împreună cu Ferdinand, la ceremonia despărţirii, va mărturisi că «întoarcerea acasă a fost întoarcerea unor inimi înfrânte, care lăsaseră să le moară nădejdea». Convingerea sa, care era de fapt a celor mai mulţi dintre români, era aceea că «fusesem părăsiţi...»[256].

Constantin Argetoianu, un apropiat al lui Averescu, cunoscător deci al momentului 9 martie 1918, l-a prezentat din altă perspectivă. Pentru el, ***plecarea lui Berthelot a oferit prilejul punerii în scenă, de către adversarii*** lui Averescu, a unei «lovituri» împotriva primului ministru român.

> «Lumea, adânc umilită de condiţiile păcii impuse de împrejurări, vedea în plecarea misiunilor străine, şi înainte de toate a Misiunii franceze, pecetluirea prăbuşirii noastre. Plecarea misiunilor era nu numai simbolul înfrângerii, ci şi semnalul unei noi orientări politice – aşa credea mulţimea –, unei orientări care excludea realizarea visului scump, pentru care oamenii suferiseră şi se jertfiseră»[257].

Speculând aceste circumstanţe, Berthelot, presupunea Argentoianu, s-a gândit să provoace căderea guvernului Averescu, întrucât,

> «în lipsa lui de simţ politic, îşi închipuia că trântind Ministerul în fiinţă s-ar putea constitui unul care să rupă tratativele de pace şi să reînceapă ostilităţile. Împins de

sentimente diferite dar convergente, generalul Berthelot a dat tot sprijinul său lui Brătianu pentru montarea infamei înscenări»[258].

«Înscenarea» în discuţie se referea la manifestaţiile antiguvernamentale puse la cale de cei care doreau căderea lui Averescu.

I.G. Duca, însă, a descris momentul altfel. S-ar putea ca deosebirea să fi fost provocată de faptul că el era un apropiat al lui Ion I.C. Brătianu, deci unul aflat în tabăra potrivnică generalului devenit premier:

«Generalul Berthelot şi ofiţerii lui, scria Duca, erau foarte mâhniţi că Averescu nu făcuse nici un gest de protestare faţă de cerinţa inamicului de a ne impune izgonirea lor. Dimpotrivă, din toată atitudinea lui avea aerul aproape mulţumit să scape de ei»[259].

Presupunerea fruntaşului politic liberal era întru totul plauzibilă, dar ea nu excludea consideraţiile lui Argetoianu.

N. Iorga, la rândul său, considera că odată cu plecarea Misiunii militare franceze «s-a părăsit gândul luptei», aşa cum recunoştea şi Regele. Ferdinand se arăta convins că

«apărarea nu mai era posibilă. Aşa au judecat toţi. Rezistenţa ar fi dus, mai curând sau mai târziu, la o înfrângere. Atunci, de ce sacrificiul? Protestarea o înţelegem, dar n-o putem urma»[260].

În cazul suveranului, o asemenea atitudine putea avea două explicaţii. Era sincer şi nu mai vedea rostul rezistenţei sau, profitând de împrejurări, abandona Antanta, pentru a se alătura astfel Germaniei. Ambele supoziţii erau credibile şi justificabile, deşi, confesându-i-se lui Iorga, Ferdinand aducea în discuţie «politica de silă germană», care îl determinase a urî naţia din care provenea[261].

Indiferent de evoluţia relaţiilor Minisiunii militare franceze cu oficialităţile române, plecarea Misiunii a avut un ecou deosebit în rândul opiniei publice din Moldova. Şi toate aprehensiunile românilor ar fi devenit realităţi, dacă Antanta nu ar fi fost victorioasă. România, singură, nu era capabilă să reziste unei confruntări cu armatele centraliste. Într-o asemenea circumstanţă, prezenţa lui Berthelot nu ar fi schimbat cu nimic datele problemei. Dar lumea se obişnuise cu el, omul care ne făcea să credem că nu fuseserăm abandonaţi de cei care obţinuseră victoria de la Marna.

Din nefericire, datorită unor împrejurări complicate, prezenţa lui Berthelot în România s-a încheiat în nişte condiţii specifice unei despărţiri

forțate. Așa se explică, măcar parțial, acuzațiile proferate, de o parte și de alta, în momentul despărțirii și imediat după aceea. Deși declarase că abia aștepta să se întoarcă în Franța – și nu ne putem îndoi de sinceritatea acestor mărturisiri –, șeful Misiunii militare franceze a suportat plecarea ca pe o relegare. În ultimă instanță, părăsirea României a părut a fi survenit ca urmare a condițiilor de pace impuse de Puterile Centrale guvernului de la Iași, condus tocmai de Al. Averescu. De aceea, despărțirea de România, devenită inevitabilă pentru toți, a fost precipitată și așa se explică modificarea de atitudine afișată de Berthelot în ultimul moment, atunci când se arăta dispus să rămână în Moldova orice s-ar fi întâmplat, numai să se respingă pacea separată. Faptul că Averescu a protestat împotriva deciziei ocupanților care au impus misiunilor străine să părăsească România l-a afectat pe Berthelot, chiar dacă, în sinea lui, era mulțumit că se întorcea în țară. A fost greu pentru el să accepte ipostaza de virtual înfrânt, așa cum părea o plecare forțată de inamicii Franței. Vexat și plictisit de cele întâmplate, generalul francez abia aștepta să ajungă la Paris, convins fiind că va fi primit așa cum merita cineva care reprezentase Franța într-o țară aliată. Ajungând la Paris, însă, nu l-a așteptat nimeni, nici din partea ministerului de Război și nici din cea a Quai d'Orsay-ului, fiind întâmpinat numai de «le général Rudeano et de nombreuses personnalités roumaines qui me demandent d'assister à un dîner qu'ils voudraient donner en mon honneur»[262]. Spre surprinderea românilor prezenți în Gara Saint-Lazare, Berthelot a refuzat invitația. Fusese consiliat să procedeze astfel chiar de către Georges Clemenceau[263]. Convins fiind că onorurile pe care i le rezerva premierul Franței îl vor recompensa pentru ceea ce făcuse în România, generalul nota în jurnalul său că «Avant tout, je veux aller rendre compte de ma mission à Clemenceau»[264]. Spre dezamăgirea sa, Președintele Consiliului de Miniștri nu a considerat necesar a-l primi, tratându-l ca pe un personaj oarecare. Jignit profund, a evitat orice comentariu, întorcându-se acasă pentru a se culca[265].

De la Iași plecase ca un erou, condus de Regele României și de primul ei ministru, iar la Paris ajunsese ca un anonim, așa cum va continua să rămână tot restul vieții. Abia la 12 august 1918, Saint-Aulaire îi trimitea o telegramă prin care îl felicita pentru ipostaza de șef al Misiunii militare franceze[266].

Românii, în schimb, nu l-au uitat niciodată, considerându-l ca pe unul dintre cei care au contribuit la realizarea idealului lor național[267]. Cu

timpul – poate şi ca o reacţie faţă de maniera în care compatrioţii săi i-au apreciat activitatea desfăşurată în octombrie 1916-martie 1918 –, Berthelot a devenit un prieten al României. Dar, în intervalul în care s-a aflat în această ţară, ca şef al Misiunii militare, el s-a comportat ca un francez întru totul loial patriei sale, străin de orice sentiment de prietenie faţă de România. Românismul de care a fost acuzat uneori a reprezentat de fapt o modalitate de afirmare a intereselor Franţei. Prin ajutorul acordat României, el nu a urmărit altceva decât să-şi servească propria ţară. Cât timp s-a aflat între Franţa şi România, în ipostaza de şef al Misiunii militare, el a rămas în permanenţă alături de ţara sa, chiar dacă românii l-au iubit şi l-au apreciat aşa cum conaţionalii săi nu au făcut vreodată. Nu pentru că nu au vrut, ci pentru că nu au ştiut de el. Şi nu au ştiut de el, deoarece în ţara sa el nu era o personalitate, ci un ofiţer ca mulţi alţii.

Note

141 *Mémoires*, p. 68.
142 *Ibidem*, p. 68-69.
143 *Ibidem*, p. 71.
144 *Ibidem*.
145 Mareşal Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 131-132.
146 Gheorghe I. Florescu, *Generalul Henri Mathias Berthelot şi România, 1916-1918*, p. 12; N. Iorga, *Memorii*, Vol. I, p. 17.
147 *Mémoires*, p. 75.
148 *Ibidem*.
149 *Ibidem*, p. 76. Vezi şi *Documente*, p. 218.
150 *Mémoires*, p. 77.
151 *Ibidem*, p. 84.
152 *Ibidem*, p. 86.
153 *Ibidem*, p. 90.
154 *Ibidem*, p. 90-91.
155 *Ibidem*, p. 91.
156 I.G. Duca, *op. cit.*, p. 217.
157 *Mémoires*, p. 92.
158 I.G. Duca, *op. cit.*, Vol. III, p. 10.
159 *Mémoires*, p. 96, 98.
160 *Ibidem*.
161 *Ibidem*, p. 99.
162 *Ibidem*, p. 101.
163 *Ibidem*.
164 *Ibidem*.
165 *Ibidem*, p. 106.
166 *Ibidem*, p. 106-107.

[167] *Ibidem*, p. 108.
[168] Mareşal Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 198.
[169] *Mémoires*, p. 109.
[170] *Ibidem*, p. 110.
[171] *Ibidem*, p. 111.
[172] *Ibidem*, p. 112.
[173] *Ibidem*, p. 114.
[174] *Ibidem*, p. 113.
[175] *Ibidem*.
[176] *Ibidem*, p. 115.
[177] *Ibidem*.
[178] *Ibidem*.
[179] *Ibidem*, p. 115-116.
[180] *Ibidem*, p. 116.
[181] *Ibidem*.
[182] I.G. Duca, *op. cit.*, p. 54.
[183] *Mémoires*, p. 117.
[184] *Ibidem*, p. 119.
[185] *Ibidem*, p. 121.
[186] *Ibidem*, p. 120.
[187] *Ibidem*, p. 120-121.
[188] I.G. Duca, *op. cit.*, p. 55.
[189] *Mémoires*, p. 122.
[190] *Ibidem*.
[191] Mareşal Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 210.
[192] *Mémoires*, p. 124.
[193] *Ibidem*, p. 124-125.
[194] *Ibidem*, p. 125.
[195] *Ibidem*, p. 125-126.
[196] *Ibidem*, p. 126.
[197] *Ibidem*.
[198] *Ibidem*, p. 127.
[199] *Ibidem*, p. 128.
[200] *Ibidem*.
[201] *Ibidem*, p. 129.
[202] *Ibidem*, p. 130.
[203] *Ibidem*, p. 131.
[204] *Ibidem*, p. 137-138.
[205] I.G. Duca, *op. cit.*, p. 55. La 14 decembrie 1917, nemulţumit că Berthelot se interpusese între Clemenceau şi Brătianu, Saint-Aulaire i-a atras atenţia generalului că «c'est son rôle» (*Mémoires*, p. 131).
[206] *Mémoires*, p. 139. Despre anul 1917, vezi Général Berthelot, *Sur le front Roumain en 1917*, I, în «La Revue de France», p. 642-646.
[207] *Mémoires*, p. 139.
[208] *Ibidem*, p. 139-140.
[209] Constantin Argetoianu, *op. cit.*, Volumul al IV-lea, partea a V-a *(1917-1918)*, p. 97.
[210] *Ibidem*, p. 60.
[211] *Mémoires*, p. 140.

[212] *Ibidem.*
[213] N. Iorga, *op. cit.*, p. 213.
[214] *Mémoires*, p. 141, 142.
[215] *Ibidem*, p. 142.
[216] Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 97.
[217] Mareșal Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 240.
[218] *Ibidem*, p. 241.
[219] N. Iorga, *op. cit.*, p. 230.
[220] *Mémoires*, p. 146.
[221] *Ibidem.*
[222] N. Iorga, *op. cit.*, p. 275.
[223] *Mémoires*, p. 147.
[224] *Ibidem*, p. 149.
[225] Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 112-113.
[226] *Mémoires*, p. 150.
[227] *Ibidem.*
[228] *Ibidem*, p. 151.
[229] *Ibidem.*
[230] Mareșal Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 241-243; Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 114-115.
[231] *Mémoires*, p. 152.
[232] *Ibidem*, p. 153.
[233] Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 122.
[234] *Mémoires*, p. 153.
[235] *Ibidem*, p. 154.
[236] *Ibidem.*
[237] *Ibidem*, p. 154-155.
[238] Maria. Regina României, *op. cit.*, p. 358.
[239] *Mémoires*, p. 156.
[240] *Ibidem*, p. 155-156.
[241] *Ibidem*, p. 156-157; N. Iorga, *op. cit.*, p. 266.
[242] *Mémoires*, p. 156.
[243] *Ibidem*, p. 157.
[244] N. Iorga, *op. cit.*, p. 272.
[245] *Ibidem.*
[246] *Ibidem*, p. 275.
[247] *Ibidem*, p. 284.
[248] *Mémoires*, p. 161-162.
[249] *Ibidem*, p. 163.
[250] *Ibidem*. Vezi și Mareșal Alexandru Averescu, *op. cit.*, p. 259.
[251] *Ibidem.*
[252] Maria. Regina României, *op. cit.*, p. 377.
[253] *Mémoires*, p. 164.
[254] *Ibidem.*
[255] *Ibidem*, p. 165.
[256] Maria. Regina României, *op. cit.*, p. 384.
[257] Constantin Argetoianu, *op. cit.*, Volumul al V-lea, Partea a V-a (*1918*), p. 10-11.
[258] *Ibidem*, p. 11.
[259] I.G. Duca, *op. cit.*, p. 75.

[260] N. Iorga, *op. cit.*, p. 310.
[261] *Ibidem*, p. 311.
[262] *Mémoires*, p. 172.
[263] *Ibidem*, p. 225.
[264] *Ibidem*, p. 172.
[265] *Ibidem*.
[266] *Documente*, p. 293.
[267] Cf. Gheorghe I. Florescu, *Generalul Henri Mathias Berthelot şi România (1916-1918)*, *passim*. Vezi şi Contele de Saint-Aulaire, *Cuvinte franco-române. Cuvântări şi articole adunate şi publicate de un comitet*, p. 32.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLIV-XLV • 1998-1999

Alecsandru P. Tacu şi Ioan Saizu

PAUL HORIA SUCIU – UN ECONOMIST ÎN PAS CU EPOCA

Date biografice şi studii

P.H. Suciu a făcut parte din generaţia de aur a intelectualilor care, eliberaţi de lupta pentru înfăptuirea idealului de unitate naţional-statală, s-a aflat în fericita ocazie de a se implica într-un alt efort, constructiv prin excelenţă, cultural şi civilizator prin esenţă, productiv prin scop[1], acela de consolidare a actului de la 1 Decembrie 1918, de grăbire a dezvoltării, spre a atenua decalajele faţă de economiile din alte state, şi de a alinia societatea cu civilizaţia materială de tip occidental.

În domeniul gândirii economice, generaţia de aur a cuprins pe Victor Slăvescu, Virgil N. Madgearu, G. Ionescu-Siseşti, N. Cornăţeanu, G. Taşcă, P.H. Suciu, I.N. Angelescu, M. Manoilescu, I. Răducanu, Gromoslav Mladenatz şi alţii, care s-au impus cu puncte de vedere ce se cer a fi consemnate în obţinerea unei aprecieri corecte asupra evoluţiei istorice.

Oprindu-ne acum şi aici la P.H. Suciu, de la a cărui stingere s-au împlinit două decenii (a decedat în 1980 după o viaţă longevivă), suntem datori a observa că, deşi în mare parte contemporan cu noi, datele biografice referitoare la el sunt sumar cunoscute, reconfirmându-se, chiar la puţini ani de la stingerea sa, axioma îndeobşte cunoscută, că, în faţa lui Cronos, opera rămâne pe primul plan, că viaţa autorului, indiferent cine şi în oricare domeniu, trece pe un loc secundar. Cu toate că acest adevăr nu poate fi ocolit, adevăr chintesenţiat încă din antichitate de Lucreţiu în *De rerum natura,* cu cuvintele „Eripitur persona, manet res", datoria deontologică ne obligă a pune în evidenţă coordonatele esenţiale ale vieţii lui P.H. Suciu.

Din informaţiile care au fost succint publicate[2], reţinem că economistul în cauză s-a născut la 27 ianuarie al anului care încheia secolul XIX, că a

studiat la Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale din Bucureşti, că a dobândit doctoratul în ştiinţe economice şi comerciale la Institutul Regal Superior şi doctoratul în drept la Universitatea din cetatea eternă.

Semnificativ este faptul că în timpul studiilor de la Roma, P.H.Suciu s-a manifestat publicistic în numeroase rânduri prin conferinţe şi chiar lucrări. În ultimul caz, el s-a prezentat cu un studiu de politică economică, în care a pus în lumină interesul Italiei faţă de petrolul românesc[3], în contextul în care capitalul din ţara respectivă urmărea să-şi sporească domeniile şi căile de penetraţie în economia spaţiului central şi sud-est european[4].

În fapt, problema a preocupat nu doar statul peninsular, ci toate marile puteri în timpul primei conflagraţii mondiale şi, îndeosebi, *în* timpul şi *după* Conferinţa de Pace de la Paris[5].

Nu de mult s-a demonstrat cu argumente solide că Italia, până la 1918, s-a numărat printre statele lumii capitaliste care nu au promovat o politică petrolieră activă, depinzând sub raportul aprovizionării cu acest combustibil de trusturile *Standard Oil* şi *Shell*. La finele războiului, cabinetele de la Roma au avut speranţa de a obţine unele poziţii în urma lichidării bunurilor din ţările ex-inamice. Mai mult, în 1920, la Conferinţa de la San Remo, Anglia şi Franţa au căzut la un acord pentru exploatarea unor regiuni petrolifere de pe glob, fără a invita şi Italia. Faptul a alarmat cercurile politice şi economice peninsulare.

După instalarea fascismului la putere, Italia a promovat o politică petrolieră cotată drept „agresivă" în străinătate, ilustrată prin neaderarea, în 1922, la blocada anglo-franco-belgiană asupra petrolului sovietic, prin încheierea, în anul următor, a unui contract petrolier cu U.R.S.S. şi înfiinţarea, în 1926, a *Azienda Generale Italiana di Petroli*, cu menirea de a asigura statului peninsular zone externe de exploatare a petrolului, să asigure transportul şi desfacerea produselor petroliere şi să cucerească poziţii, inclusiv în România[6].

În ceea ce-l priveşte pe P.H. Suciu, el, în studiul amintit, a pus în evidenţă, mai întâi, numeroasele avantaje care au determinat ca, în comparaţie cu alte surse de energie, cu precădere cărbunele, petrolul să dobândească o rapidă ascensiune: randamentul superior; extracţia mai uşoară; posibilitatea lesnicioasă de transport în timp scurt şi cu pierderi minime prin reţeaua de conducte la suprafaţă sau îngropate în sol, ca şi din condiţiile de transport pe apă (încărcare-descărcare, securitate, volum etc.)[7]. Apoi, tot el a învederat în acelaşi studiu că Marea Britanie a fost primul

stat care, intuind perfect marile avantaje rezultatele din folosirea petrolului, ca energie lichidă, a trecut fără nici o rezervă la înlocuirea combustibilului solid (cărbunele) în flota comercială şi militară[8].

Întors în ţară, a început, la 1 ianuarie 1927, cariera universitară la Bucureşti, cu preocupări didactice şi ştiinţifice în domeniile economiei politice şi a istoriei doctrinelor economice la instituţia de învăţământ care i-a asigurat pregătirea superioară.

Coordonate ale gândirii economice

Activităţile sale didactice şi ştiinţifice au tins să cuprindă o cât mai variată gamă: de la problemele care au frământat viaţa economică în preajma crizei din 1929-1933 la noi[9] şi în Italia[10], ţară în care şi-a desăvârşit studiile, la cele care au dominat interesul de a da economiei structuri moderne de organizare, ca replică la impasul în care se afla sistemul liberal[11], ori ca soluţii la chestiunile care au dat caracter de încordare, de zbucium, de deznădejde şi de speranţă în preziua[12], în timpul[13] şi după încheierea celei de-a doua conflagraţii mondiale a secolului[14].

În semnalarea sa, pomenită de noi mai sus, N.N. Constantinescu a învederat cu motive temeinice că P.H. Suciu a acordat o atenţie deosebită istoriei ştiinţei economice, regretând faptul că autorul a încredinţat tiparului doar „forme foarte concentrate, concise"[15]. Lucrarea sa, *Evoluţia ştiinţei economice,* menţionată deja, este împărţită pe mai multe compartimente: în introducere, el prezintă cadrul şi conţinutul ştiinţei economice, pentru ca în partea consacrată istoriei să puncteze pe faza preştiinţifică, în care a inclus moştenirea practică a disciplinei respective, aşa cum a lăsat-o lumea antică (cu precădere elenă şi romană), evul mediu şi epoca mercantilistă, şi pe faza ştiinţifică, consacrată originii teoretice şi fundamentării ei, cu reliefarea şcolilor economice de căpătâi (fiziocrată, clasică, matematică şi psihologică, istorică veche şi nouă, organicistă, materialistă şi spirituală).

Odată precizate acestea, P.H. Suciu s-a avântat să analizeze rezultatele ştiinţei economice (ca ontologie, teleologie şi metodologie), explicând sintetic evoluţia. Cu alte cuvinte, stăpânit de dorinţa de a prezenta, fie şi sumar, evoluţia ştiinţei economice, cu o privire de ansamblu asupra concepţiilor despre cadrul şi conţinutul ei până în timpul când omenirea a trăit drama celei de-a doua conflagraţii mondiale, gânditorul în discuţie s-a

ocupat, cum singur spune, de acele elemente (cadru, conţinut, obiect, metodă) care deschid calea spre o vastă sinteză coordonatoare, indicând „firul conducător în explicarea şi înţelegerea justă, raţională şi completă"[16] a ştiinţei respective.

Analiza i-a permis precizarea a trei laturi esenţiale, pe care avem datoria de a le remarca: *rostul* evoluţiei ştiinţei economice de a înlesni înţelegerea principiilor călăuzitoare care au servit şi servesc „drept far luminos pentru punerea în ordine a cunoştinţelor economice"[17]; *utilitatea* ei în aflarea „sensului adânc în prefacerile actuale (sic!), dându-le astfel orientarea exactă în labirintul şi transformările economice"[18]; *importanţa* ei în punerea în evidenţă a faptului că schimbările economice „nu stau numai în forţa naturii, ci şi în voinţa omului şi că, deci, sunt de cercetat toate acele amintite condiţiuni obiective variabile şi invariabile care arată adevărata «fiinţă» a ştiinţei economice"[19].

Deşi întruneşte o seamă de calităţi, definiţia dată de P.H. Suciu ştiinţei economice nu lămureşte – după opinia lui N.N. Constantinescu[20] – *utilul* ca aspect central, specific obiectului disciplinei, deficienţă explicată prin faptul că economistul în analiză a considerat ştiinţa economică o parte componentă a sociologiei.

Să adăugăm că, referitor la legile economice, P.H. Suciu le-a judecat după patru categorii constitutive: cauzale, funcţionale, cantitative (transformarea materială în succesiunea vieţii economice) şi calitative (raporturile de devenire în spiritualitate). În viziunea sa, legile respective reprezintă „obiectul integral al ştiinţei economice" ca manifestare a capacităţii de aflare a organizării „cunoştinţelor despre viaţa socială sub aspectul utilului, în scopul descoperirii şi explicării regularităţilor de înlănţuire a fenomenelor, adică a legilor economice"[21]. Altfel spus, un proces care îngăduie înţelegerea globală a succesiunii transformărilor materiale în cadrul evoluţiei generale sociale pentrui descoperirea integrală a adevărului asupra „vieţii economice şi a perspectivelor ei de dezvoltare"[22].

Dar nu numai atât. P.H. Suciu a pledat pentru nevoia de a se realiza, ca şi în celelalte domenii, şi o filozofie a ştiinţei economice, posibilă prin „unificarea supremă a cunoştinţelor economice, prin sinteza totală a rezultatelor particulare ale fiecărei discipline economice, prin studiul adevărurilor celor mai înalte şi mai generale care privesc fiinţa şi cunoaşterea, realul şi idealul, existenţa şi devenirea economică"[23].

Interesul în atare direcţie nu era nicidecum o noutate, de vreme ce, cu şase ani mai înainte ca P.H. Suciu să-şi publice lucrarea în discuţie, M. Manoilescu, ca reprezentant al României la Congresul Internaţional al Ştiinţelor Economice şi Sociale, congres ale căror lucrări s-au desfăşurat în luna iulie 1937 la Paris, după ce a prezentat în şedinţă plenară comunicarea sa[24], a obţinut prin vot unanim să se constituie un comitet de iniţiativă pentru *întocmirea vocabularului universal al ştiinţelor economice.* Pledoaria lui P.H. Suciu nu era nouă nici pentru faptul că pârtia spre o filozofie a ştiinţelor economice a fost deschisă tot de M. Manoilescu în 1938, deci cu cinci ani mai înainte într-o lucrare identic intitulată[25].

Se cuvine de subliniat cu toată tăria că preocupările sale ştiinţifice şi expunerile la catedră sau în conferinţe publice au fost expresia gânditorului mereu implicat cu interesul de a cunoaşte şi stimula realităţile economice. De aceea, încredinţat că fiecare epocă s-a caracterizat prin predominarea unui determinat ideal, materializat într-un anumit regim şi justificat printr-o anumită doctrină, P.H. Suciu a relevat că studiul dezvoltării istorice a vieţii economice face dovada relativismului manifestat prin „neîncetata transformare materială şi neîncetata schimbare a ideologiei economice"[26]. Cu alţi termeni, o succesiune de prefaceri fizice şi mutaţii ideologice şi doctrinare.

Cel mai concludent apare încredinţarea sa în lucrarea consacrată analizei evoluţiei gândirii economice, publicată în 1946 în contextul confruntărilor ideologice şi programatice de după ieşirea României din a doua conflagraţie mondială a secolului. Atunci, liberalismul a continuat a fi considerat de liderii politici care-l susţineau ca o şcoală a energiei individuale, semnificând – potrivit gândirii lui P.H. Suciu – recunoaşterea independenţei activităţii individuale ca mod de organizare economică a societăţii[27], dar că, după ce a trecut prin etapa de sacrificii şi de beneficii, idealul de libertate a ajuns „în faza sa finală sau de abuzuri, antrenând decăderea regimului capitalist şi a doctrinei liberale, adică trăim criza însăşi a sistemului individualist"[28], criză pe care, mai înainte, a explicat-o în alţi termeni.

Altfel spus, el a conchis atunci, prin antiteză cu regimul şi cu doctrina liberală, că se puteau determina bazele fundamentale de organizare predominante în devenire, noul regim caracterizându-se „nu prin dominarea, ca în regimul trecut, a unui singur factor economic, ci prin cooperarea organică a tuturor factorilor vieţii economice"[29].

Practic, aceasta însemna, *în primul rând*, ca rentabilitatea privată să fie subordonată, spre a se realiza echilibrul economic şi, apoi, eficienţa colectivă, satisfăcând cu precădere nevoile obşteşti, *în al doilea rând*, că înfăptuirea va avea loc prin extinderea – ca mijloc a raţionalizării de la nivelul întreprinderii particulare la toate activităţile sectoarelor vieţii economice „îndrumată unitar pe baza unui plan de ansamblu"[30] şi, *în al treilea rând*, printr-o formă de organizare nu liberă, ci „constrânsă prin asocierea întreprinderilor particulare sub acţiunea coordonatoare a statului"[31].

Nu era ceva nou de vreme ce în toată perioada interbelică s-a pledat pentru raţionalizarea şi organizarea ştiinţifică a muncii[32], pentru extinderea acestui proces de la întreprindere, considerată o celulă, la întreaga economie, ca organism[33], ca şi pentru dezvoltarea economiei în regim de plan[34]. Nu era originală nici opinia sa cu privire la faptul că noul sistem economic de organizare punea în centrul preocupărilor grupul profesional încadrat „în colectivitatea naţională, care, la rândul ei, va tinde să se încadreze în colectivitatea spaţiului continental"[35], de vreme ce despre asemenea încadrare s-a vorbit şi în perioada interbelică[36].

Original era, cu adevărat, în conformitate cu schemele sale ştiinţifice, că noul sistem de organizare „solidarist" sau „integralist" va trece prin sacrificii, însoţit de beneficii, dar şi de abuzuri, reconfirmându-se valoarea teoriilor că doctrinele şi regimurile „nu trebuiesc considerate ca adevăruri absolute în forme neschimbătoare, ci ca forţe în acţiune"[37].

Să resubliniem că această demonstraţie a fost făcută în contextul politic şi geopolitic de după 23 august 1944, respectiv în 1946, când, în conformitate cu aplicarea legii de evoluţie, România, ca întreaga omenire, a asistat „la *căderea idealului de autoritate reprezentat de autoritatea hitleristă* (subl.ns.), căci ideea-forţă de autoritate nu era potrivită timpurilor noastre"[38]. După opinia noastră, nu este vorba aici de oportunism politic la un om de ştiinţă, cum lesne s-ar putea deduce.

Problema creditării şi susţinerii meseriaşilor şi a industriei mici

Interesat în grăbirea progresului în România, P.H. Suciu a acordat o atenţie specială problemelor legate de creditarea şi susţinerea industriei mici. Mai întâi, faţă de convingerile unor contemporani[39] că regimul de dirijare a finanţelor a reuşit să înlăture cea mai mare parte a lipsurilor de ordin intern, de care sufereau instituţiile bancare, mergând, chipurile, pâ-

nă la direcționarea elementelor constitutive ale dobânzii, P.H. Suciu a demonstrat că aprecierea era voit exagerată de vreme ce a constatat[40] că organizarea creditului mărunt a fost lăsată la întâmplare, fără a fi fost rezolvată în cadrul raționalizării întregii economii.

Pornirea spre apărarea creditului mărunt a izvorât din îngrijorări de natură socială, de unde şi situația gravă de la nivelul meseriilor şi al meseriaşilor, nivel la care, în lipsa mare de capital, acestea şi aceştia erau pradă ruinătorului credit pe termen scurt şi scump. Cerințele lor financiare au fost estimate, în 1927, la impresionanta sumă de un miliard de lei[41].

La fiecare congres profesional (Constanța – 1925, Bucureşti – 1926, Ploieşti – 1928), meseriaşii au solicitat să aibă o organizație proprie de credit şi aceasta întrucât necesarul le-a fost satisfăcut doar în mici procente de Societatea Națională de Credit Industrial. În anii 1925/1926 şi 1926/1927, bunăoară, Creditul Industrial a acordat meseriilor împrumuturi de 110.000.000 lei, de care au beneficiat 2.756 meseriaşi, cei mai mulți (35,6%) obținând credite individuale între 40.000 şi 50.000 lei, ceea ce, în 1927, anul de maximă intensitate, reprezenta abia 1% din numărul lor total[42].

Reacția lui P.H.Suciu la această stare a fost conformă cu conduita acelor contemporani[43] care au apreciat corect că nu putea fi vorba de o raționalizare eficace a finanțelor decât prin *sistematizarea întregului complex*, prin *coordonarea unitară* a tuturor eforturilor de subvenționare. De aceea, a şi dezvoltat *ideea de plan financiar* sau de finanțare rațională a activităților economice, în primul rând a industriei cuprinsă într-un plan de ansamblu, coerent, în care creditul să fie îndrumat după norme stabilite în prealabil[44], judecată întâlnită şi la alți economişti ai perioadei[45]. În alți termeni, pentru a remedia situația, P.H.Suciu a precizat că în activitatea de raționalizare a finanței private intrau şi preocupările de soluționare a problemelor creditului mărunt, ca expresie a încadrării „în țelurile generale urmărite de planul economic"[46], cu îndrumarea diferențiată a mijloacelor băneşti, conform scopului fiecărui sector sau ramuri, rolul statului reducându-se numai la a îndruma şi a exercita controlul asupra finanței private.

În vâltoarea anului 1940, cu atâtea primejdii reale pentru integritatea teritorială a statului național-unitar şi cu datoria de a găsi mijloacele de a le face față, mentalitățile economiştilor, şi nu numai, s-au ridicat – în viziunea lui P.H. Suciu – până la gradul de a considera orientarea proce-

sului respectiv potrivit intereselor superioare ale ţării, posibilă, „mai ales, pe calea dirijării conştiente a mijloacelor de credit”[47].

Consecvent cu datoria de a sprijini şi în asemenea condiţii proporţia mare a micilor producători, P.H. Suciu a stăruit în 1942, adică în plină conflagraţie, să se pună pe primul plan problema organizării raţionale a finanţării lor, repetând necesitatea orientării procesului de industrializare prin îndrumarea raţională a instrumentelor de credit. De unde şi invitaţia făcută Institutului de Emisiune de a mobiliza toate fondurile şi de a le repartiza proporţional într-un sector sau altul, potrivit cu interesele naţionale şi generale. Şi, întocmai ca mai înainte, el a cerut[48] ca, în cadrul planului de sistematizare raţională a economiei, organizarea subvenţionării micii producţii să dispună de organisme şi de o tehnică adecvată scopului special .

Tot acum, în 1942, urmărind să precizeze mijloacele de rezolvare a problemelor micii producţii, P.H. Suciu a emis opinia că soluţiile care au fost bune pentru sistemul individualist nu mai erau potrivite în etapa noilor regimuri totalitare de organizare[49]. Totodată, el a apărat ideea că, fiind depăşită organizarea sprijinită pe libertatea economică şi pe iniţiativa privată care lăsa rezolvarea problemelor financiare pe seama aceleiaşi iniţiative şi că marea finanţă se ocupa numai de 6% din numărul total al întreprinderilor din România, în timp ce pentru mica producţie, deşi reprezenta 94% din numărul întreprinderilor, nu exista o organizaţie de credit corespunzătoare importanţei şi funcţiei economice[50], se impunea soluţia imperativă la nivelul micii producţii potrivit „noului duh al solidarismului naţional”[51], căci ea, mica producţie, ocupa şi reprezenta 80% din întreaga populaţie activă a ţării, deci o funcţie economică importantă, putându-se astfel evita frământările sociale.

Destinul liberalismului

Pe bună dreptate, N.N. Constantinescu a repunctat că, în condiţiile în care criza economică din 1929-1933 a arătat limpede la scară mondială că liberalismul şi-a manifestat neputinţa de a face faţă problemelor tot mai complexe şi agravării contradicţiilor, în lumea specialiştilor s-a declanşat „o mare frământare”[52]. Cu adevărat, dacă până la prima conflagraţie mondială a secolului XX liberalismului economic, ca problemă majoră a tuturor statelor civilizate, a creat, pe baza celor mai importante judecăţi, lu-

mea modernă, devenind „inima ei ideologică”[53], că fără liberalism sunt greu de imaginat soluţiile la comandamentele pe care le-a pus societatea, după terminarea primului război mondial, regresul liberalismului, cu unele manifestări negative încă din secolul XIX, s-a accentuat. Filozoful german Oswald Spengler a încercat chiar să demonstreze declinul Occidentului[54], iar economistul britanic Sir George Paish a căutat să convingă că Europa se afla în pragul bancrutei.

Pesimismul lui Spengler şi al lui Paish a fost considerat la noi ca nefondat, alarma dată fiind în exclusivitate expresia unei ameninţări „ce nu poate fi adresată în altă formă ţărilor care au realizat independenţa politică”[55]. Cu toate acestea, declanşarea crizei şi manifestarea ei cu putere şi în spaţiul nostru nu a putut lăsa indiferenţi pe specialişti, îndeosebi – precizează N.N. Constantinescu[56] – pe acei de la instituţia academică, unde slujea şi P.H. Suciu, frământare care s-a axat pe două direcţii: una, socială; alta, consacrată mecanismului de funcţionare a economiei, cu precădere a rolului statului.

Cu privire la cauzele, intensitatea şi caracterul crizei, un larg evantai de explicaţii a fost deschis şi în afara economiştilor. Oprindu-ne la specialişti, constatăm că unii au socotito-o de repercusiune, alţii ca un impas al sistemului liberal, ca o manifestare a subconsumului, ori ca recesiune de factură agricolă. Atitudinea contradictorie este vădită, între altele, prin aceea că unii au stăruit pe ideea că disputa avea loc împotriva liberalismului individualist intrat în decadenţă, nu contra capitalismului în general[57], că unica şi profunda cauză care antrena şi dezagrega vechile forme de guvernământ şi noile dictaturi nu era alta decât „criza finală a economiei liberale capitaliste”[58], dezordonată şi dezorganizată, că, în principal, cauza crizei trebuia căutată în imposibilitatea sistemului economic liberal de a reveni la „normal” dintr-o „abatere periculoasă”[59].

Alţii au fost încredinţaţi că esenţa frământărilor exprima destinul capitalismului, însăşi lupta dintre acţiunile de salvare şi cele de răsturnare a sistemului pentru introducerea unei noi ordini economice şi sociale „mai raţională şi mai dreaptă”[60], că nu era vorba de o criză obişnuită, ci de una de structură[61], de ultima zvârcolire a sistemului ajuns în agonie[62].

Aşadar, parte dintre economişti s-au întrebat dacă nu cumva impasul liberalismului semnifica şi criza capitalismului ca sistem. Întrebarea a fost atât de şocantă, încât Asociaţia Generală a Economiştilor din România a organizat, în 1937, o dezbatere largă cu tema: *Criza sistemului economic*

liberal. Criză în sistem sau criză de sistem? în care referatul principal a fost prezentat de P.H. Suciu. La finalul expunerii, el a conchis că nu era vorba nicidecum de un impas obişnuit ce putea fi traversat în regimul economiei liberale, ci de o criză de sistem, de una care nu mai putea fi depăşită de liberalism, zdruncinat chiar din temelie[63]. De aici şi necesitatea intervenţionismului de stat, pentru care, în fapt s-a pledat şi înainte ca efectele crizei economice să pună imperativ asemenea problemă[64].

În una din lucrările apărute în zilele noastre s-a făcut aserţiunea că teza lui P.H. Suciu cu privire la recesiune nu era întemeiată, deoarece reducea fenomenul doar la politica liberală, când, în fapt, crizele sunt determinate „de contradicţiile şi limitele specifice modului de producţie, indiferent de sfera de cuprindere sau formele de manifestare"[65].

Problema organizării şi raţionalizării

Datorită gravelor consecinţe ale primei conflagraţii mondiale a secolului trecut şi în conformitate cu tendinţele de restructurare pe noi baze a economiilor au câştigat teren, ca expresii ale raţionalizării şi modernizării, preocupările pentru aplicarea principiilor de organizare ştiinţifică a producţiei şi a muncii, care avuseseră evoluţii spectaculoase încă din epoca modernă[66]. Asemenea principii au fost acceptate în ţările agrare şi agricole europene şi ca mijloc de apărare atât împotriva statelor industrializate de pe continent, cât şi faţă de cele transoceanice care-şi desfăceau la preţuri derizorii produsele agriculturii lor raţionalizate[67].

În marea masă de surse documentare de după desăvârşirea unităţii naţional-statale la 1 Decembrie 1918, câteva definiţii asupra raţionalizării s au impus prin valoarea lor fie ca „o transformare şi o generalizare a organizării ştiinţifice a muncii la întregul complex al problemelor economice, sociale şi chiar politice", ca „o revoluţie mintală care trebuie să se traducă printr-o *mentalitate nouă*"[68], fie ca forma sub care, la nivelul unde se află progresul omenirii în materie economică şi tehnică, trebuia lăsată să se impună spre a nu fi eliminaţi din concurenţă[69], fie ca un proces de „*intelectualizare a efortului fizic uman*"[70], ca o „lege a efortului minim"[71], ca un factor de transformare şi de „*intelectualizare progresivă a vieţii economice*"[72], fie de „conceperea şi utilizarea tuturor mijloacelor oferite de tehnică şi rânduirea planificată pentru ridicarea economiei"[73].

În suma de definiţii, P.H. Suciu a adus un supliment esenţial, căci, apreciind că raţionalizarea reprezenta tehnica fundamentală ce caracteriza „regimul de organizare a epocii”, fapt ce o impunea în prima linie în grijile speciale, a divizat sensul în raport de ţeluri: pentru economia privată – de a accepta şi de a aplica perfecţionările tehnice şi toate coordonările în interiorul întreprinderilor şi în relaţiile dintre ele; pentru economia naţională – echilibrul organic rezultat din armonizarea intereselor private cu cele publice[74].

Sub raport tehnic, cadrul în care urma să fie realizată raţionalizarea a controversat pe contemporani. În vreme ce unii au apreciat că raţionalizarea utilajului, între altele, nu semnifica nicidecum achiziţionarea neîntreruptă de noi maşini, că aceasta nu trebuia confundată cu mecanizarea, cu automatizarea sau cu fabricaţia în serie, că partea cea mai interesantă şi cea mai grea era ridicarea posibilităţii de prestaţie fără a recurge la investiţii, întrucât maximum de randament trebuia asigurat cu minim de cheltuieli[75], alţii, inclusiv P.H. Suciu[76], au intuit aplicarea ei în condiţiile perfecţionărilor tehnice.

Primul aspect, demonstrat şi în zilele noastre, consideră, pe bună dreptate, că raţionalizarea nu revendica investiţii sau altfel de cheltuieli, că ea trebuie efectuată, de obicei, în structura de mijloace de producţie şi de forţă de muncă existente, prin măsuri care să le dea o mai eficientă utilizare. Altfel spus, organizarea ştiinţifică a producţiei şi a muncii era nemijlocit condiţionată de raţionalizarea utilajului existent. În fapt, organizarea respectivă, ce condiţiona productivitatea, depindea de un complex de factori, între care: capitalul investit sau de înzestrare tehnică; complexitatea muncii; îndemânarea şi calificarea lucrătorilor. Problema era imperativă la toate categoriile de întreprinderi, indiferent, deci, de dimensiunile lor economice.

Să precizăm însă că, plecând de la constatarea că organizarea ştiinţifică a producţiei şi a muncii reprezenta „o necesitate tehnică” fundamentală destinată să integreze organic activitatea indivizilor în serviciul economiei naţionale, raţionalizarea era şi posibilă şi necesară, P.H. Suciu a tras concluzia că important nu putea fi de a discuta *pro* sau *contra* raţionalizării, ci de a accepta şi de a aplica voluntar, deci conştient, tehnica de raţionalizare potrivită mediului naţional şi împrejurărilor[77].

Alături de mari economişti şi în opoziţie cu alţi contemporani, P.H. Suciu a stăruit pe necesitatea raţionalizării tuturor componentelor economiei

naționale, adică pe organizarea producției, pe sistematizarea desfacerii, pe disciplina consumației și pe armonizarea repartiției[78]. Așadar, secțiuni speciale de sistematizare a fiecărui sector (producție, circulație, repartiție, consum) și a fiecărei ramuri (agricultură, industrie, comerț, finanțe).

Mai mult, el a apreciat că pentru realizarea raționalizării economiei naționale nu era suficient să se echilibreze activitățile și să se armonizeze interesele în cadrul fiecărui sector, ci se impunea coordonarea tuturor funcțiunilor organismului național pe baza „unui plan rațional de ansamblu, cu o continuitate de lungă durată, implicând o formă de organizare dirijată și având o conducere unitară"[79].

În raport de necesitate, s-a căutat să se stabilească și sfera în care raționalizarea trebuia practicată pe compartimente. Dintru început se cuvine de precizat că, deși a stăruit pe nevoia aplicării procesului respectiv în toate ramurile, P.H. Suciu a acordat precădere industriei și finanțelor. În întâiul caz, în climatul economic al României, raționalizarea industriei a fost analizată de P.H. Suciu într-o dublă ipostază: de *ansamblu*, care determina întreaga orientare în organizarea industriei, de judecare a ramurii ca parte componentă a economiei naționale; *specială*, de aplicare a principiilor modernizării industriei pe componente (ramuri, grupe și subgrupe de întreprinderi)[80].

În al doilea caz, punctul de vedere al lui P.H. Suciu nu era nou, întrucât, mai înainte, Comitetul de lucrări al celui de-al VII-lea Congres al Inginerilor din România (Oradea, 1927) a ajuns la o formulă complexă, considerând, pe de o parte, că în industrie organizarea științifică a muncii trebuia privită atât la nivelul unității de producție, cât și în ansamblul ramurii, iar, pe de alta, că ea se cuvenea analizată sub raportul concentrării industriei (din punct de vedere financiar, tehnic și personal), al economiilor de realizat la capitolul cheltuieli generale, materii prime, energie, mână de lucru[81].

Preocupări privind conceptul de plan economic

Pledoaria pentru planificare[82], care captase cu putere și cercurile politice[83], a căpătat un spor de interes în sfera oamenilor de știință preocupați nu doar în dezvoltarea în general a economiei, ci în scoaterea ei din impas. Semnificativă în acest sens este constatarea făcută de P.H. Suciu, chiar în primul an de recesiune, că înfățișarea economiei se asemăna cu

un conglomerat „de tendinţe dezordonate şi, adesea, contradictorii", lipsind „un plan unitar de ansamblu care să coordoneze în mod raţional activităţile"[84]. De aici şi imperativul exprimat tot atunci de un alt contemporan că *„ne trebuie numai un plan bine definit şi multă, foarte multă perseverenţă"*[85].

Afirmaţia pare nouă, valabilă pentru stadiul în care se afla economia capitalistă aiurea şi la noi în anii 1929-1933. În realitate, în cazul României, conceptul de plan venea din epoca modernă. Dovadă, între altele, sunt judecăţile lui P.S. Aurelian[86], Mina Minovici la al doilea Congres Economic din România (Iaşi, 1884)[87] şi Gr. Antipa, în 1905[88], care au făcut substanţiale propuneri pentru dezvoltare pe bază de plan nu doar în economie.

Sarcinile fundamentale ale României după Marea Unire au impus, în mod obiectiv, ca tradiţiile în atare direcţie să fie lărgite în scopul de a se ajunge până acolo încât aplicarea unor măsuri de structurare economică, financiară, social-politică şi cultural-artistică să fie unică. De acum încolo, conceptul, cu arie naţională sau departamentală, va polariza în mai mare măsură judecăţile, devenind – după aprecierea lui I. Veverca – „cea mai atrăgătoare problemă în disputele economice de la noi"[89]. Era, aşadar, vorba de o *extensiune* a preocupărilor, *nu de o copiere* a conceptului din alte spaţii, în condiţiile determinate de criza din 1929-1933.

Criza şi urmările ei au diversificat pledoaria pentru plan, cu observaţia că, dacă până la impas ponderea demonstraţiilor a căzut în covârşitoare măsură pe factorul ştiinţă, odată cu criza economică, partidele politice şi-au lărgit preocupările, fără însă de a fi putut egala devotamentul şi patosul omului de carte[90].

După ce conceptele de plan şi de economie dirijată au servit ca pârghii teoretice pentru ieşirea din impas, partidele politice şi oamenii de ştiinţă le-au acreditat şi pentru perioada următoarea cu sincera dorinţă de a nu se repeta consecinţele crizei, dar şi ca precumpănitor instrument de îndrumare a economiei naţionale.

Chiar dacă o asemenea necesitate a fost subliniată de toţi, o diferenţă s-a făcut în favoarea factorului ştiinţă, căci – potrivit judecăţii corecte din 1934 a lui C. Ianculescu – era intolerabil ca această importantă problemă să fie lăsată în voia politicii partidelor, ale căror oscilaţii imprimau vieţii economice „un mers în zigzag"[91].

Necesitatea îndepărtării haosului general din economia liberală împingea spre sistematizare, în sensul raționalizării activității prtivate,spre conceptul de plan ca „expresiune supremă a ideii de organizare”, trebuind să aibă – după afirmația lui M. Manoilescu – caracter de permanență, deoarece s-a născut *„în zodia unei crize economice cu caracter structural*”[92].

Că România avea nevoie de un plan o demonstrează și faptul legiferării unei asemenea măsuri prin înființarea Consiliului Superior Economic în 1938, ca un pas oficial remarcabil. Acest Consiliu a publicat *Orientările generale pentru alcătuirea unui plan economic pe un termen mai lung*, în fapt o lucrare premergătoare determinată de redactarea unor materiale documentare din care o parte au și fost adunare într-un volum[93]. Completată cu „organizarea spațiului intercelular, cu raționalizarea economiei naționale”, orientarea spre planificare – subliniase M. Manoilescu – nu reprezenta o măsură trecătoare și nechibzuită, ci forma de integrare „în sensul normal al economiei”[94].

În acest context, unde s-a aflat gândirea economică a lui P.H. Suciu? Consultarea lucrărilor pe care le-a publicat dezvăluie fondul tot mai larg al tezei sale că refacerea echilibrului putea deveni durabilă numai prin sistematizarea și gradarea „activităților economice productive după trebuințele și posibilitățile de absorbție, adică prin raționalizarea pieței”[95].

P.H. Suciu și-a contopit în covârșitoare măsură gândirea și ideile cu contemporanii care apreciau că, după 1929 mai ales, economia națională s-a îndepărtat de forma liberală și că se îndrepta decisiv spre o structură de bază pe plan general[96].

După convingerea sa, intervenția statului trebuia sporită prin planul economic în *direcția reducerii raportului dintre prețurile produselor agricole* și cele industriale în schimburile interne și internaționale. În acest scop, planul era chemat să aibă în vedere că situația și gradul de dezvoltare a economiei cereau sistematizarea producției agricole în armonie cu programul industriei, păstrând *primatul agriculturii*, ambele sprijinite pe raționalizarea finanțării în raport cu gradul lor de utilitate, precum și organizarea circulației și a desfacerii[97].

Tot P.H. Suciu a învederat în acel context că, în elaborarea planului, statul nu se putea izola de cadrul internațional, dator fiind să țină seama de obiectivele planurilor din celelalte țări cu care se afla în relații de prietenie. Pentru aceasta, planul general trebuia să se raporteze și la cerințele interne și la cele externe, luând în considerare „întregul complex al vieții

sociale, materiale şi ideologice, în influenţele lor internaţionale şi în tendinţele lor naţionale“[98]. După convingerea sa, în întreprinderi, planul trebuia să urmărească „echilibrul tuturor activităţilor economice, iar, în exterior, independenţa economică”[99], sistematizând în atare scop toate sectoarele, nu doar unul. Şi la el, o asemenea preocupare a sporit în condiţiile creşterii pericolului extern, dirijarea economiei printr-un plan de ansamblu pus în practică fiind considerat inevitabil pentru asigurarea independenţei economice şi politice a statului român.

Avem datoria de a pune în lumină cu toată tăria că noile orientări privind planificarea au fost însoţite şi de dorinţa de a realiza şi o concepţie mai umană asupra vieţii, ceea ce semnifica o mai adecvată repartiţie a produsului muncii şi o mai largă participare la binefacerile civilizaţiei. Cu privire la acest imperativ, P.H. Suciu a subliniat caracterul şi capacitatea planului economic de a ridica standardul general de viaţă, de a împiedica „îmbogăţirea scandaloasă şi diferenţele prea mari între clasele sociale, precum şi să se asigure tuturor activităţilor o justă remunerare şi, deci, să se menţină un minimum de constantă putere de consumaţie”[100].

Concluzii

Gândirea economică a lui P.H. Suciu s-a aflat în concordanţă cu a confraţilor în profesie în procesul găsirii şi aplicării acelor soluţii care să asigure progresul în România. Ea face dovada neîntreruptei adaptări la oscilaţiile sistemului economic capitalist, cu metamorfozele sale, de trecere de la liberalismul individualist la liberalismul coordonat, dirijat, planificat, spre a realiza o efectivă modernizare a societăţii, îndeosebi a civilizaţiei economice.

Chiar dacă preceptele de raţionalizare şi de planificare au fost anevoie şi limitat trecute în practică, izbucnirea celei de-a doua conflagraţii mondiale fiind principala cauză, câştigul teoretic, ca nouă manifestare a mentalităţilor spre modernizare şi organizare ştiinţifică a producţiei şi a muncii, în genere a tuturor activităţilor, la care a contribuit şi P.H. Suciu, este evident. Teoretizarea a fost intensă şi de lungă durată, acaparând, în fapt, întregul interval cuprins între cele două războaie mondiale, dar cu un spor de manifestare din partea lui P.H. Suciu în anii de după declanşarea crizei economice şi aceasta întrucât, până atunci, preocupările sale au vizat starea şi evoluţia unor sectoare economice de la noi şi din Italia.

Iată atâtea motive care ne-au determinat să organizăm simpozionul *Economistul Paul Horia Suciu – 100 de ani de la naştere* în cadrul „Zilelor Academice Ieşene", ediţia a XV-a, prezentând, la 6 octombrie 2000, în Institutul de Cercetări Economice „Gh. Zane", comunicări referitoare la problemele modernizării[101] şi la necesitatea ca judecăţile sale economice să nu fie date uitării[102].

Suntem încredinţaţi că, deşi n-am abordat toate laturile activităţii lui Paul Horia Suciu, o viitoare sinteză a istoriei gândirii economice naţionale şi a istoriei economiei naţionale va trebui să reţină contribuţiile sale fie şi numai în direcţia ideii de filozofia ştiinţei economice, alături de M. Manoilescu, ca şi preocupările referitoare la stimularea prin credite a meseriilor şi a micii industrii, la încadrarea sa în curentele de opinii destinate modernizării structurilor economice şi sociale, exprimate prin nevoia stringentă a organizării ştiinţifice a producţiei şi a muncii, prin raţionalizare şi planificare, prin definirea destinului liberalismului.

Note

[1] M. Muşat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, II, 1, Bucureşti, 1986, p. V şi urm.; I. Saizu, *Romanian Efforts Towards an Original Pattern of Economic Development: the Inter-War*, în *Culture and Society*, ed. Al. Zub, Iaşi, 1985, p. 165-180.

[2] N.N. Constantinescu, *Economistul Paul Horia Suciu*, în „Economie teoretică şi aplicată", nr. 199 din 4 septembrie 2000, p. I, supliment la „Economistul", nr. 682 (1708).

[3] Paul Horia Suciu, *Evoluţia ştiinţei economice*, Bucureşti, 1943, p. 1.

[4] *Ibidem*, p. 24.

[5] *Ibidem*, p. 25.

[6] *Ibidem*.

[7] N.N. Constantinescu, *op.cit.*, p. III.

[8] Paul Horia Suciu, *Evoluţia ştiinţei economice*..., p. 5.

[9] *Ibidem*, p. 23.

[10] *Ibidem*.

[11] M. Manoilesco, *La necessité d'une terminologie unifiée pour la science économique*, Bucureşti, 1937, 13 p.

[12] M. Manoilescu, *Încercări în filosofia ştiinţelor economice*, Bucureşti, 1938.

[13] Paul Horia Suciu, *L'Italia e il petrolio a romeno (Studio di politica economica)*, Roma, 1923.

[14] Vezi la D. Şandru, *Despre pătrunderea imperialismului italian în economia statelor balcanice şi a României între anii 1924-1926*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, Iaşi, XIII, 1962, 2, p. 185-206.

[15] Vezi, pe larg, la Gh. Buzatu, *România şi trusturile petroliere internaţionale până la 1929*, Iaşi, 1981, p. 100 şi urm.

[16] *Ibidem*, p. 22.

[17] Paul Horia Suciu, *L'Italia e il petrolio romeno*..., p.12; vezi şi I. Saizu, *Situaţia căilor de comunicaţie ale României între anii 1922-1928*, în „Studii", tom 22, 1969, 2, p. 267-270.

[18] Paul Horia Suciu, *L'Italia e il petrolio romeno...*, p. 18.
[19] Idem, *Meseriile şi mica industrie în România*, Bucureşti, 1928.
[20] Idem, *Stabilizarea monetară din Italia*, Bucureşti, 1928; idem, *Tehnica stabilizării monetare în Italia*, Bucureşti, 1928.
[21] Idem, *Mercantilismul şi neomercantilismul sub aspectul monetar*, Bucureşti, 1936; idem, *Criza sistemului economic liberal? Criză în sistem sau criză de sistem?* Bucureşti, 1938.
[22] Idem, *Raţionalizarea finanţei private şi creditul mărunt*, Bucureşti, 1939; idem, *Industria zahărului*, Bucureşti, 1939; idem, *Industria românească faţă de tendinţele de raţionalizare*, Bucureşti, 1939.
[23] Idem, *Creditul social şi creditul meşteşugăresc*, Bucureşti, 1940; idem, *Dirijarea finanţării micei producţiuni*, Bucureşti, 1942 ; idem, *Preţurile în economia de război*, Bucureşti, 1943; idem, *Evoluţia ştiinţei economice*, Bucureşti, 1943; idem, *Evoluţia şi organizarea raţională a economiei româneşti*, Bucureşti, 1944.
[24] Idem, *Evoluţia gândirei economice*, Bucureşti, 1946.
[25] N.N. Constantinescu, *op.cit.*, p. III.
[26] Paul Horia Suciu, *Evoluţia gândirei economice...*, p. 19.
[27] *Ibidem*, p. 7.
[28] *Ibidem*, p. 20.
[29] *Ibidem*, p. 21.
[30] *Ibidem*.
[31] *Ibidem*.
[32] Vezi la I. Saizu, *Modernizarea României contemporane (Perioada interbelică). Pas şi impas*, Bucureşti, 1991, *passim*.
[33] Cornelia Tacu, Al.P. Tacu, I. Saizu, *Studiul întreprinderilor în învăţământul superior economic (perioada interbelică)*, în „Anuarul Centrului de Ştiinţe Sociale", Iaşi, III, 1986, p. 217-223; I. Saizu, *op.cit.*, p. 38, 44, 171-172.
[34] I. Saizu, *Cariera conceptului de plan în România (perioada interbelică)*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", XVIII, 1981, p. 117-150.
[35] Paul Horia Suciu, *Evoluţia gândirei economice...*, p. 21.
[36] Vezi la I. Saizu, *Modernizarea României contemporane...*, p. 17-30.
[37] Paul Horia Suciu, *Evoluţia gândirei economice*, p.21.
[38] *Ibidem*, p. 20.
[39] M. Negoescu, *Băncile româneşti în regimul economiei dirijate*, în „Asociaţia Licenţiaţilor Academiei de Înalte Studii Comerciale şi Industriale", X, 1939, 1-3, p. 187.
[40] Paul Horia Suciu, *Raţionalizarea finanţei private şi creditul mărunt...*, p. 29.
[41] *Dare de seamă a Congresului Meseriilor şi a Învăţământului Muncitoresc*, Bucureşti, 1927, p. 310.
[42] Paul Horia Suciu, *Raţionalizarea finanţei private...*, p. 20-21.
[43] St.I. Dumitrescu, *Problema monetară în cadrul unui plan economic românesc*, în „Analele economice şi statistice", XXII, 1939, 4-6, p. 21; St.I. Dumitrescu, *Organizarea bancară în cadrul economiei de război*, în idem, XXIII, 1940, 4-6, p. 34.
[44] Paul Horia Suciu, *Importanţa raţionalizării finanţei industriale*, în „România industrială", XXXV, 1940, 983, p. 2-3; vezi şi St.I. Dumitrescu, *Organizarea bancară în cadrul economiei de război...*, p. 34.
[45] St.I. Dumitrescu, *Organizarea bancară în cadrul economiei de război...*, p.34.
[46] Paul Horia Suciu, *Raţionalizarea finanţei private...*, p. 32.
[47] Idem, *Importanţa raţionalizării finanţei industriale...*, p. 2.
[48] Idem, *Dirijarea finanţărei micei producţiuni*, Bucureşti, 1942, p. 44.

[49] *Ibidem*, p. 5-6.
[50] *Ibidem*, p. 6-7.
[51] *Ibidem*, p. 47.
[52] N.N. Constantinescu, *op.cit.*, p. I.
[53] S.Chr. Kolm, *Le libéralisme moderne*, Paris, 1984, p. 7-8.
[54] Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlands*, München, 1923.
[55] B. Diamand-Mentor, *Independenţa economică, garanţia independenţei politice*, Bucureşti, 1927, p. 3.
[56] N.N. Constantinescu, *op.cit.*, p. I.
[57] G. Taşcă, *Către o nouă îndrumare economică şi socială*, Bucureşti, 1933, p. 15; vezi şi Stelian J. Popescu, *Problemele unei economii dirijate în România*, Bucureşti, 1939, p. 29-32.
[58] D. Rădulescu, *Introduction à l'économie dirigée en sept leçons*, Paris, 1937, p. 10.
[59] V. Vâlcovici, *Tehnică şi gospodărie*, în „Revista Fundaţiilor Regale", II, 1935, l, p. 83.
[60] Gromoslav Mladenatz, *Evoluţia economiei moderne*, în „Independenţa economică", XVII, 1934, 5, p. 143.
[61] Virgil N. Madgearu, *Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial*, Bucureşti, 1940, p. 23.
[62] G. Ciorogaru, *Protecţionism sau libertate economică?* în „Analele băncilor", XV, 1933, 2, p. 19; I.I. Mirescu, *Proletariatul şi economia dirijată*, Bucureşti, 1935, p. 13.
[63] Paul Horia Suciu, *Criza sistemului economic liberal...*, p. 32.
[64] I. Saizu, *Rolul statului în economia naţională (1922-1928)*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", XIV, 1977, p. 211-223.
[65] N. Clipa, *Aspecte ale crizei economice din 1929-1933 oglindite în opera lui Virgil N. Madgearu*, în *Virgil Madgearu. Omul şi opera*, coordonator M. Todosia, Iaşi, 1988, p. 131.
[66] B. Austin, Fr. Lloyd, *Les secrets des hauts salaires*, Paris, 1916; Alv. Toffler, *Al treilea val*, Bucureşti, 1983, p. 88; *O aplicare a organizării ştiinţifice în industria românească*, în „Buletinul Institutului Român de Organizare Ştiinţifică a Muncii", I, 1927, 2, p. 24; M. Manoilescu, *Curs de ştiinţe economice, organizare şi raţionalizare*, Timişoara, 1934, p. 321; Şt. Bîrlea, *Conducerea ştiinţifică şi industria modernă*, în *Conducerea ştiinţifică a întreprinderii*, Bucureşti, 1970, p. 11 şi urm.
[67] Fr. Delaisi, *Les contradictions du monde moderne*, Paris, 1927, p. 327.
[68] P.P. Dulfu, *Raţionalizarea şi raporturile sale cu tehnica şi cu tehnicienii români*, Bucureşti, 1931, p. 7.
[69] Idem, *Raţionalizarera. Principii, metode, definiţiuni*, în „Buletinul Institutului Român de Organizare Ştiinţifică a Muncii", VI, 1932, mai-iunie, p. 94.
[70] I. Andriescu-Cale, *Educaţia necesară spre o muncă naţională şi raţională*, în „Buletinul Asociaţiei Generale a Inginerilor din România", VIII, 1936, p. 195.
[71] N.P. Arcadian, *Industrializarea României*, Bucureşti, 1936, p. 371.
[72] Ch. Petrescu, *Consideraţiuni pentru o nouă ştiinţă economică*, Bucureşti, 1936, p. 21.
[73] Al. Braniski, *Tehnica şi raţionalizarea*, în „Buletinul Asociaţiei Generale a Inginerilor din România", XXIII, 1942, 2-3, p. 40.
[74] Paul Horia Suciu, *Evoluţia şi organizarea raţională a economiei româneşti...*, p. 6, 25.
[75] A.T. Ghenea, *Organizarea raţională a producţiei industriale*, în „Buletinul Institutului Român de Organizare Ştiinţifică a Muncii", VI, 1932, mai-iunie, p. 102-103.
[76] Paul Horia Suciu, *Evoluţia şi organizarea raţională....*, p. 6.
[77] *Ibidem*, p. 5, 11, 26.
[78] *Ibidem*, p. 21.
[79] *Ibidem*, p. 24.

80 Paul Horia Suciu, *Industria românească*, în „Analele industriei şi comerţului", IV, 1939, 2-3, p. 5.

81 Vezi „Buletinul Asociaţiei Generale a Inginerilor din România", IX, 1927, 7, p. 241.

82 Vezi, pe larg, la I. Saizu, *Cariera conceptului de plan în România (perioada interbelică)...*, p. 117-150.

83 *Ibidem*.

84 Paul Horia Suciu, *Economia şi organizarea raţională*, în „Economia", I, 1929, 5, p. 13.

85 Al. Bokor, *Agricultura şi raţionalizarea*, în „Buletinul Institutului Român de Organizare Ştiinţifică a Muncii", III, 1929, mai-iunie, p. 100.

86 Costin Murgescu, *Prefaţă*, la P.S. Aurelian, *Opere economice*, Bucureşti, 1967, p. LV.

87 C. Botez, I. Saizu, *Pagini uitate de cultură economică*, Bucureşti, 1982, p. 133 şi urm.

88 Gr. Antipa,*Câteva cuvinte asupra reorganizării învăţământului nostru superior*, Bucureşti, 1905.

89 I. Veverca, *Naţionalismul economic*, Bucureşti, 1941, p. 172.

90 I. Saizu, *Modernizarea României contemporane.....*, p. 83-85.

91 C. Ianculescu, *Problemele agrare şi dezvoltarea industrială a României*, Bucureşti, 1934, p. 59-60.

92 M. Manoilescu, *Ideea de plan economic naţional*, Bucureşti, 1938, p. 5, 9.

93 E vorba de *Aspecte ale economiei româneşti*, Bucureşti, 1939; vezi şi P. Dumitru, *Din istoricul planificării în România*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I. Cuza» Iaşi", Ştiinţe economice, XXXIII, 1987, p. 93 şi urm.

94 M. Manoilescu, *Ideea de plan economic naţional...*, p. 5, 9.

95 Paul Horia Suciu, *Criza sistemului economic liberal...*, p. 24.

96 Idem, *Evoluţia economică şi economia planificată*, în „Analele industriei şi comerţului", III, 1938, 4, p. 8.

97 Idem, *Criza sistemului economic liberal...*, p. 46-47.

98 Idem, *Industria românească faţă de tendinţele de raţionalizare*, în „Asociaţia Licenţiaţilor Academiei de Înalte Studii Comerciale şi Industriale", X, 1939, 1-3, p. 22.

99 Idem, *Raţionalizarea finanţei...*, p. 31.

100 Idem, *Criza sistemului economic liberal...*, p. 47.

101 I. Saizu, *P.H. Suciu şi problemele modernizării României contemporane*.

102 Al.P. Tacu, *Paul Horia Suciu – un economist care nu trebuie uitat*.

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAȘI
6600 - Iași, Păcurari 9, tel./fax (032) 314 947

Format: 70×100/16
Coli tipo: 17,50
Apărut: 2002
Comanda: 68